

Lesya Ukrainka Volyn National University

Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation

**EDUCATION, SCIENCE, RESEARCH DURING
MARTIAL LAW**

Collective monograph

edited by Myroslava Filipovych

2022

*Recommended for printing and distribution via Internet
by the Academic Council of Baltic Research Institute
of Transformation Economic Area Problems according
to the Minutes № 9 dated September 27, 2022;
by the Academic Council of Lesya Ukrainka Volyn National University
according to the Minutes № 11 dated August 30, 2022.*

Reviewers:

Volkova Nataliia Pavlivna, Doctor of Pedagogy, Professor, Head of the Department of Innovative Technologies in Pedagogy, Psychology and Social Work, Alfred Nobel University

Mahda Yevhen Valeriiovych, PhD in Political Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Publishing and Editing, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Director of NGO “The Institute of World Politics”

Rezvan Oksana Oleksiivna, Doctor of Pedagogy, Professor, Head of the Department of Psychology, Pedagogy and Language Training, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Education, science, research during martial law : Collective monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. 376 p.

CONTENTS

FOREWORD	1
SECTION 1. HISTORICAL AND ECONOMIC BASIS OF R&D AND EDUCATION	
Reconstruction of the education system: the experience of the Second World War for today (Strilchuk L.V., Myhalchuk R.Yu.)	3
1. Consequences of the Second World War for the education system of the Ukrainian SSR	5
2. Reconstruction of the education system after the war	13
Totalitarian control of the cultural and scientific sphere through the prism of the history of Ukraine in the 40s and 50s of the 20th century (Siruk N.M., Kushpetiuk O.I.)	24
1. “Zhdanovshchyna” in Ukraine	25
2. Censorship as a method of ideological control.....	43
Budgeting of the educational sphere of Ukraine: problems and prospects (Glushchenko Yu.A.).....	52
1. Emergence of the prerequisites of the problem and formulation of the problem.....	54
2. Analysis of existing methods of solving the problem and formulating the task for effective management of budget funds.....	54
3. Presentation of the main research material	56
Influence of factors on the economic security of institutions of higher education (Panyuk T.P.).....	86
1. Emergence of prerequisites, formulation of the problem and analysis of basic studies	87
2. The role of social responsibility in the activities of higher education institutions и	89
3. Characteristics of factors affecting the economic security of institutions of higher education	96
Marketing tools for managing the quality of services in education (Deineha O.V., Deineha I.O., Androschuk I.M.).....	105
1. The quality and quality of educational services in the education management system	106
2. Market-oriented assortment of educational services as a significant factor influencing their quality.....	116

SECTION 2. ADMINISTRATIVE LAW SUPPORT OF EDUCATION AND SCIENCE

Management of education in the conditions of internationalization	
communicability of state values (Alekseyenko L.M., Tulai O.I.)	126
1. Problems of education in the value system of state administration	129
2. Priorities for the development of educational potential in the context of the internationalization of approaches to the personnel management system in public service	133
Peculiarities of the regulation of educational activities of higher education institutions of Ukraine under martial law and their formation of security competencies in higher education applicants of all levels (Klymenko N.H.)	147
1. Peculiarities of state regulation of educational activities of institutions higher education of Ukraine under martial law	148
2. Formation of competencies related to the state-management aspects of ensuring national security in students of higher education in the conditions of martial law in Ukraine	156
3. Competences of a specialist in the field of ensuring national security	161
4. New educational programs for the training of managers and scientists for the field of national security	164
Activities of management structures in the scientific and educational sphere in the first months of a full-scale Russian attack in 2022 (Filipovych M.B.)...	178
1. The role of the Ministry of Education and Science of Ukraine in stabilizing the situation during military aggression	178
2. Transformational processes in the educational environment as a consequence of military actions	195
A comprehensive method of evaluating the effectiveness of the distance learning system in higher education institutions (Laptiev O.A., Sobchuk V.V., Stanzhyts'kyi O.M., Lukova-Chuiko N.V.)....	209
1. Emergence of the prerequisites of the problem and formulation of the problem.....	210
2. Theoretical foundations of the research.....	212
3. Model of a heterogeneous information network	216
4. A method of synthesizing the structure of the network by the criterion of maximum functional stability based on the introduction of corrective communication lines	217
5. Methodology for evaluating the effectiveness of the distance learning system.....	221
6. Research methodology	225

SECTION 3. INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS IN EDUCATION IN WARTIME

Education in the context of transformations and challenges: regional aspect (Koziihuk O.G.).....	232
1. New challenges for the education system in the conditions of transformation	233
2. Prospects for the implementation of new instruments for institutional support of system education in the region.....	239
Transformation of the informational and educational environment of the institution of higher education (Tomashevs'ka I.P.).....	248
1. Modern strategies for the development of the information and educational environment of the university.....	248
2. Designing the information and educational environment of the university in the conditions of the digital transformation of education	265

SECTION 4. THE IMPACT OF THE WAR ON SCIENTIFIC DISCOURSE, RESEARCH QUALITY AND ACADEMIC INTEGRITY

An information and analytical platform for supporting publishing activity as a tool for improving the quality of scientific research under martial law (Prykhodniuk V.V., Gorborukov V.V.).....	277
1. Current state of research	279
2. Mathematical model of the information and analytical platform.....	279
3. Ontological configuration of the information and analytical platform	283
4. Functions and interface of the information and analytical platform	284

The influence of the war on the formation of the theoretical basis and the development of practical mechanisms for increasing the aggregate resources of households in rural areas (Pasichnyk Yu.V.)	293
1. There is a theoretical basis for the formation of population incomes	294
2. Theoretical foundations and practical mechanisms for increasing the aggregate resources of households in rural areas	302

SECTION 5. THE ROLE OF INNOVATIVE AND CLASSICAL UNIVERSITIES IN THE FORMATION OF THE NATIONAL ACADEMIC ELITE

European educational institutions for the formation of professional competences of future masters in the field of tourism at the universities of Ukraine and Turkey (Vasylyshyna N.M.)	323
1. Strategies of university internationalization	323
2. The current state of professional training of future masters in the field of tourism at Ukrainian universities	325

3. The mission of universities in the modern world.....	326
4. Prospects for the development of university education in the 21-st century	330
5. University education of future masters in the field of tourism in Turkey in the context of European integration processes.....	331
6. niversity education in Ukraine in the context of European Integration processes.....	337
Ensuring the quality of training for applicants at the third (Educational and Research/Educational and Creative) level of higher education at Lesya Ukrainka Volyn National University (on the example of the Faculty of History, Political Science and National Security) (Yarosh Ya.B., Maleonchuk G.O.).....	344
1. Organizational support of training for applicants at the third (Educational and Research/ Educational and Creative) level of higher education.....	345
2. The scientific component of the training for Doctors of Philosophy.....	352

ПЕРЕДМОВА

*Факти у науці – це те, що досвід у суспільному житті.
Ж. Бюффон*

Українське суспільство переживає важкі часи випробувань військовою агресією. Війна, яка розпочалась ще у 2014 році, у лютому 2022 року набула нового масштабу. Українська нація, яка зазнала нищівних ударів у ХХ столітті, здавалось, нарешті здобула ціною неймовірних зусиль попередніх поколінь незалежність, стала утверджувати власну державність, але північний сусід все ніяк не може змиритися з втратою імперських володінь. Вихор лиха поглинув усю країну, що змусило перебудовувати всі сфери економічного, соціального, освітнього, наукового життя.

Війна не оминула жодної людини, яка перебувала на території України, змінила плани всіх. Насамперед постало питання фізичного порятунку від небезпеки: хтось став внутрішньо переміщеною особою, хтось емігрував, когось ми втратили назавжди. Значна частина школярів, студентів, викладачів та вчителів, науковців опинилася у нових незвіданих для них реаліях. Кожному доводиться жити в очікуванні все нових випробувань, однак українське суспільство поступово починає оговтуватися, намагається пов'язати нові умови зі старим життям, приходить розуміння того, що багато зі звичного перестає бути актуальним та знецінюється.

Війна, яка триває, поставила чимало нових викликів та проблем. Можна вже починати розмову щодо того, якою буде освіта і наука, коли Україна переможе у ній, до яких змін та інновацій освітнім закладам варто готуватися вже зараз і як може змінитись ця галузь в Україні. Саме з вірою у неминучу перемогу України над злом ми поставили питання: що чекає на українську освіту і науку у найближчій перспективі, як вплинула війна на їхній стан.

З метою розуміння, що українську систему освіти та науки доведеться після війни відбудовувати, реформувати, впроваджувати значну кількість інновації, до написання цієї монографії були залучені автори з різних освітньо-наукових галузей.

Для з'ясування, як війна змінила пріоритети в освіті та науці, адже після війни їхня якість має зрости, історики та економісти досліджували історичні передумови та економічні наслідки, політологи, фахівці з державного управління та педагоги аналізували управлінські аспекти у системі освіти і науки,

представники технічної галузі оцінювали ефективність функціонування освітньої системи та якість наукових досліджень. Колектив авторів зробив спробу дослідити, які трансформації та виклики постали перед освітньо-науковою сферою, що втрачено назавжди, а що потребує кардинальних змін, як можна враховувати здобутий досвід і які очікувані перспективи.

*Філіпович М.Б.,
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри всесвітньої історії
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

SECTION 1. HISTORICAL AND ECONOMIC BASIS OF R&D AND EDUCATION

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-247-0-1>

ВІДБУДОВА СИСТЕМИ ОСВІТИ: ДОСВІД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДЛЯ СЬОГОДЕННЯ

Стрільчук Л.В., Михальчук Р.Ю.

ВСТУП

Окрім руйнувань і смертей, будь-яка війна вносить величезні зміни в усі сфери життя мільйонів людей: чи то звиклий спосіб життя, чи то доступ до медичного обслуговування, чи то можливість здобувати освіту. Запропонована наукова розвідка присвячена змінам у сфері освіти, які напряду пов'язані із війною, руйнацією системи освіти та навчальних закладів, а також вивченню досвіду подолання наслідків руйнувань у сфері освіти.

Нині триваюча російська агресія супроти України призвела до глобальних зрушень у системі як шкільної, так і вищої освіти, оскільки сотні тисяч здобувачів освіти, як і учителі та викладачі вишів, змушені були покинути свої домівки, переїхати у більш безпечні райони України чи навіть за кордон. Окрім того, зруйновано сотні шкіл, десятки вищих навчальних закладів, понівечено навчальне обладнання, а на окупованих територіях здебільшого освітній процес з початком нового навчального року так і не розпочався.

Згідно з офіційною державною статистикою станом на 20 жовтня 2022 року в Україні повністю зруйновано 329 закладів освіти, а 2 321 заклад піддано руйнації. Більшість освітніх установ, які постраждали, знаходиться безпосередньо неподалік або ж на лінії фронту у південних та східних областях України. Зокрема, сумними лідерами у цьому контексті є: Донецька область (725 освітніх закладів), м. Харків та Харківська область (528 закладів освіти), м. Київ та Київська область (85 та 191 навчальний заклад), Миколаївська область (228). Станом на кінець жовтня руйнувань

освітнім установам не завдано у Волинській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Закарпатській областях¹.

Нижче наводимо карту, що ілюструє стан речей у досліджуваній сфері станом на 20 жовтня 2022 року.

На даний момент неможливо оцінити усі збитки, завдані війною системі української освіти, адже це не лише зруйновані приміщення шкіл та університетів, це втрачені педагоги, які загинули під час обстрілів або ж на фронті чи емігрували за межі України. Це також мільйони учнів та студентів, що змушені були припинити навчання

¹ росія знищує українську освіту. *Інфофронт*. URL: t.me/uavvarinforgraphics/ (дата звернення: 20.10.2022).

(з різних причин) тощо. Усі ці дані можливо буде підрахувати після завершення війни, однак уже сьогодні можна чітко простежити паралелі щодо руйнації і проблем відбудови системи освіти та порівняти цей процес із періодом Другої світової війни, коли українська радянська школа переживала аналогічні процеси – руйнування, різке скорочення закладів освіти і, як наслідок, залишення поза освітньою сферою сотень тисяч учнівської молоді та студентства, кадровий дефіцит у системі освіти, проблеми відновлення та налагодження освітнього процесу після війни. Хоча за сучасних умов технічні можливості, як то онлайн-навчання, дещо вирішують проблему доступу здобувачів до освітнього процесу, однак низка проблем продовжує залишатися доволі схожими. Саме тому пропонуємо ще раз проаналізувати досвід завершальних років Другої світової війни та перших повоєнних років, аби скористатися раціональними елементами у відбудові нинішньої системи освіти, що піддалася руйнації через російську агресію та окупацію частини українських територій.

1. Наслідки Другої світової війни для системи освіти Української РСР

Отож, по мірі визволення території України від німецьких загарбників у 1943–1944 роках розпочалася відбудова народного господарства, в тому числі й народної освіти та шкіл. Одним із перших документів, що вносив регулювання в систему освіти, стала постанова РНК УРСР «Про відновлення роботи шкіл УРСР у 1943–1944 навчальному році на території, визволеній від німецьких окупантів» від 28 вересня 1943 року. Саме із осені 1943 року поновлювалася робота у школах багатьох регіонів Української РСР. Відділи народної освіти вживали необхідних заходів, аби всі діти шкільного віку відвідували школи. 31 грудня 1943 року вийшов ще один документ – Постанова «Про організаційний облік дітей і підлітків віком від 7 до 15 років і про порядок контролю за виконанням закону про загальне обов'язкове навчання»².

Протягом вересня – жовтня 1943 року розпочалося навчання у школах Лівобережної України, дещо пізніше і на теренах Правобережжя та у західних регіонах. За офіційними даним у 1943–

² Артемова Л.В. Історія педагогіки України. Київ : Либідь, 2006. 421 с. URL: https://subject.com.ua/psychology/history_pedagog/35.html (дата звернення: 16.10.2022).

1944 навчальному році працювало 12302 школи, у яких здобували освіту 1770 тис. учнів, а уже в 1944–1945 навчальному році свої двері для учнів відкрили 26458 шкіл, прийнявши 4641,6 тис. учнів. Паралельно відкривалися школи для сільської та робітничої молоді, їх у цей період нараховувалося 732³.

Задля охоплення загальною освітою підлітків, зайнятих на виробництві, у 1943 році було прийнято постанову про створення вечірніх шкіл для робітничої, а в 1944 році – для сільської молоді. Даний тип шкіл іще протягом багатьох років після війни допомагав здобувати освіту. Надзвичайно важливе значення мала прийнята в грудні 1943 року постанова про введення загального обов'язкового навчання дітей з 7-річного віку. Це ліквідувало розрив між дошкільними установами і початковою школою⁴.

Дітей до школи почали приймати з 7-річного віку, поверталися традиції дореволюційної російської школи, зокрема були введені вступні іспити, золоті та срібні відзнаки, нові типи навчальних закладів (за аналогією з дореволюційними кадетськими корпусами – суворовські та нахімовські училища, а також школи робітничої і селянської молоді)⁵.

За роки війни освітні заклади України, як і інші установи, зазнали страшних руйнувань. Згідно з офіційною статистикою в Україні було зруйновано 8 тис. шкіл, 110 навчальних корпусів вищих учбових закладів. Було вивезено із України або знищено десятки мільйонів підручників, книг тощо. Лише своєчасна евакуація врятувала від розграбування фонди провідних наукових бібліотек⁶.

Крім того, гостро стояла проблема учительських кадрів, позаяк більшість вчителів перебувала або в армії, або воювала у складі партизанських загонів, або ж була евакуйована на початковому етапі війни у тиллові райони. Отже, серед найбільш актуальних проблем

³ Освіта у роки випробувань (1941–1945 рр.). (за матеріалами виставки у Педагогічному музеї України). URL: <http://pmu.in.ua/exhibitions/osvita-ukrayiny-u-toku-vuprobuvan/> (дата звернення: 16.10.2022).

⁴ Артемова Л.В. Моральні норми засвоюються з дитинства. Київ : Радянська школа, 1968. 48 с.

⁵ Патриляк І., Боровик М. Україна у роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Київ : Український інститут національної пам'яті, 2010. 541 с.

⁶ Патриляк І., Боровик М. Україна у роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Київ : Український інститут національної пам'яті, 2010. С. 539–540.

відбудови повосенної освіти була не лише зруйнована матеріально-технічна база, але й необхідність забезпечити школи педагогічними кадрами.

Вчительство – одна з найбільш чисельних та значимих груп української інтелігенції, що традиційно була виразником інтелектуальних та духовних цінностей народу і посередником між радянською владою та народом. «Найближчі друзі партії», – іронічно називає учителів періоду Другої світової війни та повоєнного періоду полтавський дослідник О. Лук'яненко⁷, адже вчителі у радянський період здійснювали особливу місію навчання, виховання та формування світогляду підростаючого покоління радянської держави.

Дослідниця історії освіти у роки Другої світової війни Л. Артемова акцентує увагу на тому, що задля поліпшення забезпечення шкіл педагогічними кадрами було вжито низку заходів, серед яких, наприклад, прийняття спеціального рішення про розвиток системи заочної педагогічної освіти. На визволених територіях створювались короткотермінові курси підготовки й перепідготовки вчителів. У звільнених районах вчителів у першу чергу забезпечували житлом. Наприклад, в останній рік війни (1944–1945 навчальний рік) в УРСР налічувалось 154812 учителів. Дана цифра була майже удвічі меншою, аніж до війни⁸.

На завершальному етапі війни в Українській РСР уже працювали 6 університетів, 20 педагогічних та 18 учительських інститутів, 77 педагогічних училищ. Так, наприкінці 1943 року у Харкові, а згодом і у Києві відновили роботу Український науково-дослідний інститут педагогіки (УНДІП), обласні інститути вдосконалення вчителів. У перші повоєнні роки в низці обласних центрів відкрилися вчительські інститути, аби ліквідувати нестачу педагогічних кадрів⁹.

⁷ Лук'яненко О.В. «Найближчі друзі партії»: колективи педагогічних вишів України в образах щодення 1920-х – першої половини 1960-х років : монографія. Полтава : Сімон, 2019. 658 с.

⁸ Артемова Л.В. Історія педагогіки України. Київ : Либідь, 2006. 421 с. URL: https://subject.com.ua/psychology/history_pedagog/35.html (дата звернення: 16.10.2022).

⁹ Стрільчук Л., Сосницька Л. Окремі аспекти повсякденного життя волинських вчителів у повоєнні роки (1944–1953 рр.). *Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944–1953): повсякденне життя : колективна монографія* / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. С. 280–281.

На республіканських та обласних нарадах працівників органів народної освіти, проведених в 1944–1945 навчальному році, обговорювалися завдання відбудови шкіл в УРСР. Це було першочерговим питанням Народного комісаріату України, яким у той період керував Павло Тичина. Школи працювали за навчальним планом 1940–1941 року. Значна увага у цьому плані приділялась військовій підготовці учнів п'ятих – сьомих класів і допризовній військовій підготовці учнів восьмих – десятих класів.

За умов нинішньої російсько-української війни військова підготовка у школі набула особливої актуальності. Більшість шкіл залучає до викладання цього предмету діючих військових, що, безумовно, мало б бути збережено і після завершення війни, адже, як показала практика, військова підготовка є надзвичайно важливою. Це запорука самозбереження та виживання в умовах воєнних дій.

Ще одним важливим аспектом, на думку авторів, який має неодмінно бути впровадженим у систему сучасної української освіти, є поглиблені курси вітчизняної історії та української мови. Дана тенденція чітко простежується і наприкінці Другої світової війни та у повоєнні роки: програми з усіх навчальних предметів були тими самими, але більш розширеними з історії та української літератури¹⁰.

Маючи на меті усунення недоліків у організації навчального процесу та посилення відповідальності вчителів та учнів за якість знань, РНК СРСР прийняла Постанову від 21 червня 1944 року «Про заходи щодо покращення якості навчання у школі». Попри значні труднощі воєнного часу, в центральній педагогічній пресі (журнали «Советская педагогика» та «Дошкольное воспитание») публікувалися статті на теми виховання, що спрямовували діяльність практичних працівників усіх радянських республік. Проводилась відповідна робота із вивчення й узагальнення досвіду найкращих шкіл та учителів.

Руйнації, яких зазнала система освіти у роки війни, були колосальними. Коштів, що їх виділяла держава на її відродження, було замало, тому головним завданням народної освіти того часу було створення елементарних умов для навчання й виховання дітей, відбудова дитячих садків, шкіл, навчальних педагогічних закладів. Попри усі труднощі, система народної освіти в Українській РСР відбудовувалась і розвивалась досить швидко.

¹⁰ Артемова Л.В. Історія педагогіки України. Київ : Либідь, 2006. 421 с. URL: https://subject.com.ua/psychology/history_pedagog/35.html (дата звернення: 16.10.2022).

Нинішня російсько-українська війна матеріальних втрат у системі освіти найбільше завдала на Сході та Півдні України, у районах безпосереднього ведення військових дій та прифронтових областях. Саме цей регіон вимагатиме в недалекому майбутньому найбільших капіталовкладень та людського (кадрового) фактору. У період Другої світової війни та після її завершення найбільших зусиль необхідно було докладати для відновлення та налагодження освітньої системи у західних областях України.

Саме на Заході України спостерігаємо певну специфіку відновлення системи освіти у досліджуваній період. І це не випадково, адже звільнення західноукраїнських земель від гітлерівців в 1944 році означало, що в регіон вдруге після 1939 року повертається радянська влада. Розпочавши повоєнну відбудову у возз'єднаних із рештою територій УРСР областях, радянський режим працював над якомога швидшою інтеграцією їх в усі сфери життя Радянського Союзу. Цей процес супроводжувався кардинальними змінами політичного, соціального та ідеологічного устрою. Проведення низки соціалістичних перетворень, індустріалізації, колективізації та культурної революції означало утвердження на західноукраїнських землях тоталітарного радянського режиму.

Повоєнний період став одним з найскладніших у розвитку системи народної освіти та становища освітян. Окрім економічної розрухи, великих людських втрат, руйнування господарства, слід відзначити протистояння між ОУН і УПА та радянською владою, депортаційну політику радянської влади впродовж другої половини 1940-х років, ідеологічний тиск, нівелювання національно-культурних та релігійних відмінностей.

Певні паралелі нині можемо прослідкувати щодо Півдня та Сходу України. Колосальні руйнування закладів освіти у цих областях залишатимуться у ближчі роки далеко не єдиною проблемою відбудови системи освіти. Не секрет, що частина педагогічних кадрів (значно менша, ніж можна було сподіватися) прийняла сторону російських окупаційних властей, передусім ідеться про Херсонщину, Донеччину, Луганщину та Крим. Такі вчителі є безповоротно втраченими для української системи освіти як колаборанти. Інша частина педагогічних кадрів не жила в окупації, вони були депортовані або ж вдалися до біженства. Саме тому переліченим регіонам не вдасться уникнути кадрового голоду у період відбудови системи освіти.

А між тим, продовжуючи проводити паралелі із повоенням Другої світової війни, зазначимо, що у першому повоенному 1944–1945 навчальному році в Україні розпочали роботу уже майже 26 тис. загальноосвітніх шкіл, де навчалися 4,5 млн учнів. Однак через матеріальну скруту старші діти часто змушені були залишати навчання і йти працювати уже після 7–8 класу. Частина дітей шкільного віку залишалася поза школою через поганий матеріальний стан сім'ї, зокрема через відсутність одягу та взуття¹¹.

Керуючись постановами РНК УРСР № 306 від 28 вересня 1943 року та виконкому Волинської обласної ради депутатів «Про поновлення роботи шкіл Волинської області», обласний відділ народної освіти розпочав відновлення роботи шкіл¹². Одним з головних напрямів цієї роботи було забезпечення навчальних закладів професійними кадрами, яких в області був гострий дефіцит.

Під час впровадження системи радянської освіти на Заході України органи влади особливо прискіпливо ставилися до формування кадрового складу шкіл. Будучи ключовою фігурою в процесі навчання та виховання учнівства та молоді, саме педагоги мали функції поширення комуністичної ідеології та пропаганди, що особливо важливим було на Заході України. Часто відповідність подібним критеріям була важливішою від професійних вчительських якостей¹³.

У перші повоенні роки в процесі формування педагогічних кадрів радянська влада стикнулася з низкою труднощів, серед яких – дефіцит вчителів. Це було притаманним всій території Української РСР через реальні людські втрати в ході війни, проте в Західній Україні існували й інші причини. Тут до Другої світової війни були двомовні (польські) школи, а більшість вчителів в них – поляки. Восени 1939 року перед приходом радянських військ, наприклад, на Волині існувала 1051 школа, де навчалася 130 тис. учнів.

¹¹ Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах) / О. Рафальський, Я. Калакура, В. Коцур, М. Юрій. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020. Кн. 2. С. 355.

¹² Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.). ф. Р-59, оп. 3, спр. 1., арк. 3.

¹³ Стрільчук Л., Сосницька Л. Окремі аспекти повсякденного життя волинських вчителів у повоенні роки (1944–1953 рр.). *Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944–1953): повсякденне життя : колективна монографія* / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. С. 279–280.

З них 1003 – польські школи, 28 – німецькі, 9 – чеські. Українською мовою велось навчання лише в 11 школах¹⁴.

Радянська влада, на відміну від довоєнної польської влади, у галузі освіти проводила політику українізації. Виділялися значні бюджетні кошти, що призвело до швидкого збільшення шкільної мережі. Ця політика мала на меті виконання низки завдань. По-перше, розширення мережі шкіл передбачало охоплення дітей навчанням за радянськими програмами і підручниками, які мали виразне ідеологічне спрямування. По-друге, підготувавши і перепідготувавши вчителів з числа місцевих жителів, влада планувала отримати масовий загін пропагандистів радянського способу життя. По-третє, створивши розгалужену мережу шкіл для неписьменних, можна було охопити ідеологічним впливом доросле населення¹⁵.

Частина вчителів після війни емігрувала до Польщі, інші ж загинули під час кривавих протистоянь. Окрім цього, реалізуючи закон про всеобуч, органи державної влади повинні були розширити мережу шкіл через необхідність навчати не лише дітей шкільного віку, а й доросле населення¹⁶. Усе це вимагало від нової влади пошуку значної кількості вчителів, яких в області не було¹⁷.

Відомо, що ще до початку німецько-радянської війни у Луцьку відкрився перший в історії області вищий навчальний заклад – Луцький учительський інститут. Про невідкладну потребу у кадрах свідчить дата відкриття інституту – 1 квітня 1940 року. Про кадровий голод щодо вчительських кадрів свідчить і те, що одразу після визволення Волині, уже навесні 1944 року Луцький учительський інститут відновив свою роботу, але дефіцит вчительських кадрів у повоєнні роки на Волині залишався досить гострим. Ще одним вирішенням проблеми дефіциту

¹⁴ Стрільчук Л. Освітня політика радянської влади на землях Західної України (1939–1941 рр.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Історичні науки»*. 2017. № 5 (354). С. 70.

¹⁵ Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях у 30–50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект). Луцьк : Надтир'я, 1995. С. 95–97.

¹⁶ Мащенко Н. Кадрове забезпечення шкіл Рівненщини (друга половина 1940-х – перша половина 1950-х років). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. Вип. 7. С. 63.

¹⁷ Стрільчук Л., Сосницька Л. Окремі аспекти повсякденного життя волинських вчителів у повоєнні роки (1944–1953 рр.). *Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944–1953): повсякденне життя : колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. С. 280.

кадрів для народної освіти стало відрядження в регіон учителів зі східних областей України. Паралельно будувалися нові школи, закуповувалося шкільне приладдя¹⁸.

Архівні дані переконливо свідчать про гострий кадровий голод на Волині в перші повоєнні роки. У 1940–1941 навчальному році, наприклад, у Волинській області було 1204 школи, у яких працювали 5086 учителів¹⁹. Проте станом на 15 травня 1942 року (під час німецької окупації), за офіційними даними шкільного відділу Луцького Гебітскомісаріату (9 районів Волинської області), було 647 учителів, а на 1 грудня 1943 року учителів залишилося всього 294. Серед них, наприклад, в м. Луцьк налічувалося лише 10 педагогів (з 320 вчителів міста, які працювали в 1940–1941 навчальному році). У районах області ситуація була такою ж складною. До прикладу, в Теремнівському районі з 85 вчителів, що працювали там до війни, залишилося всього лише 5²⁰. У Колківському районі з 43 шкіл через відсутність педагогів не розпочали роботу 38 навчальних закладів²¹. Схожа ситуація була в усіх західних областях Української РСР.

Про кадрову ситуацію на Волині промовисто свідчить статистика. Наприклад, на кінець 1944–1945 навчального року у школах області працювало 2145 вчителів. З них з вищою освітою – 163 особи, з незакінченою вищою – 158, з середньою педагогічною – 1160, з незакінченою середньою – 664. Цього вкрай не вистачало, через що наповнюваність класів була перевищеною і часто сягала 38–42 учні. Саме через недостатню кількість педагогічних кадрів в області в згаданому навчальному році не відкрилося 196 шкіл, в яких мали навчатися 29899 учнів²².

¹⁸ Стрільчук Л. Освітня політика радянської влади на землях Західної України (1939–1941 рр.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Історичні науки»*. 2017. № 5 (354). С. 70–71.

¹⁹ Держархів Волинської обл. ф. Р-59, оп. 3, спр. 1., арк. 1.

²⁰ Там само. Спр. 1., арк. 2.

²¹ Там само. Спр. 1., арк. 5.

²² Стрільчук Л., Сосницька Л. Окремі аспекти повсякденного життя волинських вчителів у повоєнні роки (1944–1953 рр.). *Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944–1953): повсякденне життя : колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. С. 282.

2. Відбудова системи освіти після війни

Однією із найбільш гострих проблем, з якими стикнулася система освіти після завершення війни, була нестача вчительських кадрів, особливо критично не вистачало учителів початкових класів. Наприклад, із необхідних в 1945–1946 навчальному році 1536 вчителів початкових 1–4 класів не вистачало 1225. Що стосується вчителів-предметників, то найбільш гостро проблема стояла з вчителями української та російської мови і літератури, історії, математики та фізкультури²³.

Пришвиджена підготовка учительських кадрів та збільшення закладів підготовки вчителів давали свої результати. Так, уже в 1948–1949 навчальному році школам області не вистачало 515 вчителів²⁴. За два роки в 1950–1951 навчальному році кількість необхідних педагогів зменшилася до 319. Проте проблема досі стояла гостро. 150 вчителів початкових класів працювали у дві зміни. Понад 270 педагогів 5–10 класів були перевантажені годинами, а окремі з них мали до 40 годин на тиждень²⁵.

Найскладнішою була ситуація у віддалених районах та населених пунктах УРСР. Наприклад, на Волині особливо перевантаженими були освітяни Камінь-Каширського, Колківського та Ратнівського районів²⁶, оскільки туди через віддаленість від обласного центру, а також важкі матеріальні умови праці та життя дуже неохоче їхали працювати вчителі.

У 1949 році в СРСР, а отже і в Українській РСР, було запроваджено загальну обов'язкову семирічну освіту. Це забезпечувалося значним збільшенням кількості шкіл, транспортом для організованого підвезення дітей до навчальних закладів, створенням пришкольніх інтернатів. Перехід до обов'язкової восьмирічної освіти відбувся в 1958 році, а з 1961 р. розпочався перехід до обов'язкової середньої освіти²⁷.

²³ Держархів Волинської обл., ф. Р-59, оп. 3, спр. 5, арк. 19.

²⁴ Там само. ф. Р-59, оп. 7, спр. 4, арк. 28.

²⁵ Стрільчук Л., Сосницька Л. Окремі аспекти повсякденного життя волинських вчителів у повоєнні роки (1944–1953 рр.). *Західні землі України у першій післявоєнній роки (1944–1953): повсякденне життя : колективна монографія* / відп. ред. В. Льницький. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. С. 282.

²⁶ Держархів Волинської обл. ф., Р-59, оп. 9, спр. 7, арк. 25.

²⁷ Артемова Л.В. Історія педагогіки України. Київ : Либідь, 2006. 421 с. URL: https://subject.com.ua/psychology/history_pedagog/35.html (дата звернення: 16.10.2022).

Складною у повоєнні роки була ситуація із забезпеченням здобувачів освіти навчальними матеріалами та шкільним приладдям. Не вистачало елементарних речей – зошитів, чорнил, ручок. Траплялося нерідко таке, коли у початковій школі через відсутність паперу (особливо у 1944–1946 роках) діти писали на полях газет, іноді на школу був всього один підручник.

Не у кращих умовах здобували вчительський фах студенти педагогічних вишів та училищ. Наприклад, здобувачі освіти Луцького педагогічного училища у 1944–1945 навчальному році, не маючи власного навчального приміщення, квартирували у приміщенні середньої школи № 1²⁸. Відомо із архівних документів, що на рік на кожного із слухачів виділили лише 18 зошитів, проте, цього було вкрай мало, оскільки фактично зовсім були відсутні підручники, студентам доводилося із усіх предметів писати конспекти. Проте писати, як з'ясувалося, теж було нічим, адже перами, чорнилом, ручками й олівцями слухачів так само не забезпечували²⁹, а придбати необхідне для письма приладдя самотужки через дефіцит було вкрай складно.

Такі навчальні заклади, як Луцьке педагогічне училище, покликані були перш за все покращити якісний склад працівників шкіл, але труднощі повоєнного часу змусили їх поставити на перший план зовсім не освітянські цілі. Силами слухачів на своєму власному господарстві було зібрано й обмолочено жита та пшениці з площі 4 га. Впродовж літа тривали ремонтні роботи приміщень для гуртожитків, вікон та меблів. У серпні 1944 року слухачі училища працювали на заготівлі дров. Для забезпечення військових частин з площі в 16 га викопали картоплю та завантажили 2 вагони капусти³⁰.

Як відомо, у досліджуваний період формувалися окремі класи хлопців та дівчаток, проте уже із середини 50-х років було відмінене роздільне навчання хлопчиків і дівчаток, розпочалася організація груп з продовженням днем. Була скасована плата за навчання в старших класах,

²⁸ Стрільчук Л., Сосницька Л. Окремі аспекти повсякденного життя волинських вчителів у повоєнні роки (1944–1953 рр.). *Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944–1953): повсякденне життя : колективна монографія* / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. С. 282.

²⁹ Держархів Волинської обл., ф. Р-59, оп. 9, спр. 5, арк. 88.

³⁰ Держархів Волинської обл., ф. Р-59, оп. 3, спр. 5, арк. 91.

технікумах, вищих навчальних закладах³¹. Формування змішаних класів дозволило частково подолати кадровий дефіцит.

Слід зауважити, що кадровий голод у педагогічній сфері особливо гостро відчували західні області Української РСР, оскільки в цьому регіоні систему освіти у багатьох (зокрема, віддалених населених пунктах) доводилося налагоджувати з нуля. Розширення мережі загальноосвітніх навчальних закладів та, як наслідок, потреба в значній кількості освітян в Західній Україні, наприклад, вирішувалася також за рахунок вчителів зі східних областей Української РСР. Міністерство освіти УРСР за вказівкою ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР у 1946–1950 роках направило на роботу в західні області 29909 вчителів. На Волинь, зокрема, у 1946 році відправлено 725 учителів, у 1947 році – 575, у 1948 році – 867, у 1949 році – 570, у 1950 році – 963³².

Відомим є факт, що за роки війни відчутно змінилась демографічна ситуація: зменшилась народжуваність дітей, багато їх загинуло у роки Другої світової війни. Схожі наслідки можуть бути через нинішню російську агресію, а саме: зменшення народжуваності, депортація дітей на територію російської федерації, їх загибель, біженство за межі України. Це очікувано призведе до значного демографічного спаду, особливо на Півдні та Сході України.

У 1944 році вийшов Указ президії Верховної Ради СРСР «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним та самотнім матерям». Для останніх вартість перебування дитини в дитячому садку становила 50% від загальної платні. Дітей самотніх матерів зараховували до дитячих садків поза чергою. Розвитку й поліпшенню дошкільного виховання сприяла постанова РНК СРСР «Про заходи по розширенню мережі дитячих установ і поліпшенню медичного й побутового обслуговування жінок і дітей», прийнята в 1944 році. Завдяки виконанню згаданих документів на місцях та комплексу державних заходів число дошкільних установ в Українській РСР перевищило довоєнний рівень. Педагогічна робота

³¹ Артемова Л.В. Історія педагогіки України. Київ : Либідь, 2006. 421 с. URL: https://subject.com.ua/psychology/history_pedagog/35.html (дата звернення: 16.10.2022).

³² Сушик І.В. Волинь повоенна: соціально-економічні та культурні процеси 40–50 рр. ХХ ст. : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. С. 161.

в них спрямовувалась на фізичний розвиток дітей, на виховання в них почуття патріотизму й інтернаціоналізму³³.

Важливим завданням у повоєнні роки було охоплення всіх дітей дошкільного віку (за бажанням батьків) дошкільними закладами. З 1940 до 1958 рік кількість дошкільних закладів зростає з 46031 до 63534³⁴.

Ще однією схожою проблемою повоєнної відбудови системи освіти є наявність житла для педагогічних кадрів. За умов руйнації, якої нині зазнали східні та південні регіони України, Сумщина, Чернігівщина тощо, постає ще одна проблема – забезпечення нормальної життєдіяльності педагогічних кадрів після звільнення окупованих територій, адже від цього фактору прямо залежить можливість відновлення системи освіти.

Варто зауважити, що в умовах повоєнної розрухи після Другої світової війни житла для всіх учителів не вистачало. Вони самі разом з місцевими мешканцями часто працювали на будівництві нових приміщень та ремонті наявних. Так, наприклад, 22–23 червня 1946 року під час суботника та недільника у Волинській області силами вчителів, батьків та решти громадськості було відремонтовано 519 квартир для вчителів³⁵.

Не у кращому стані були і шкільні будівлі, або ж будівлі, які використовувалися під школи. Спогадами про сільську школу 1945 року в оповіданні «Перша повоєнна ялинка» ділиться П. Коцур: «...От і школа. Вірніше, двоє уцілілих приміщень – один клас і зала. Тут холодно і морозно. Хоча техпрацівниці й топили груби, але все даремно. Посеред зали стояла лісова красуня-ялинка. Ще вчора її прикрасили учителі й учні «цукерочками» з червоного буряка, паличок, обмотаних папером. Висіло декілька яблук, морквинок, горіхів та шишок. У важких батьківських чоботях та піджаках діти співали й водили хоровод. Дід Мороз був у білому кожусі і просторій шапці, а Снігуронька – у ватянці. Обличчя підфарбували червоним квасом, сажею. Пізнати учнів-старшокласників було важко.

³³ Артемова Л.В. Історія педагогіки України. Київ : «Либідь», 2006. 421 с. URL: https://subject.com.ua/psychology/history_pedagog/35.html (дата звернення: 16.10.2022).

³⁴ Освіта у роки випробувань (1941–1945 рр.). (за матеріалами виставки у Педагогічному музеї України). URL: <http://pmu.in.ua/exhibitions/osvita-ukrayiny-u-roky-vyprobuvan/> (дата звернення: 16.10.2022).

³⁵ Держархів Волинської обл., ф. Р-59, оп. 4, спр. 2, арк. 20.

Та ось затих веселий гамір. Затихли пісні. Настала урочиста хвилина. Наша незабутня і шанована Прісія Митрофанівна привітала усіх присутніх з Новим роком. Сказала, що це буде перший Новий рік на визволеній, мирній землі.

Наступав 1946 рік. Що він принесе згорьованому народу? Кругом руїни, холод, незорані поля, босі й голі люди. Все це видно по дітях, а поки що... Директор вручає нагороди учням-відмінникам, називає імена другокласників: «Дужик Галина, Никоненко Василь, Коцур Петро». Я добре завчив слова, що належало казати взнак подяки за високу нагороду. Пробравшись через густу стіну учнів, підійшов до директора.

Жінка похвалила мене, провела теплою рукою по голівці і вручила мені два зошити по 12 аркушів і два коржики – маленькі, рум'яні.

Тоді я сказав:

– Одержуючи ось цю премію, я й надалі обіцяю вчитися на «5» (Я чомусь подарунок назвав премією). Пролунали оплески. Яюсь особливо усміхнулась Прісія Митрофанівна. Її очі стали вологими. Покотилися сльозинки. Вона прекрасно розуміла, яка тяжка повоенна ноша лягла на дітей, вчителів, батьків. Вона керувала школою, що була в 5 пристосованих приміщеннях в різних кінцях села. Під її рукою було 256 учнів. Діти були сироти і напівсироти. В школі не було ні зошитів, ні підручників. Чорнило замерзло на партах. До того ж сама горювала з двома дітками. Чоловік з першого дня війни був на передовій»³⁶.

Звісно, за нинішніх умов матеріальне становище внутрішніх переселенців, умови для навчання їхніх дітей та студентської молоді є суттєво відмінними. Держава та волонтерські організації взяли на себе забезпечення усім необхідним школярів, розпочинаючи від шкільного приладдя і завершуючи одягом та взуттям, харчуванням. Однак умови та можливості для навчання під час війни залишаються різними в багатьох регіонах України. Далеко не в усіх областях буде можливість відвідування шкіл у холодні осінньо-зимові місяці через неможливість забезпечити опалення. Кризи з енергетичним забезпеченням можуть суттєво вплинути на онлайн-навчання, зокрема його регулярність та якість.

А між тим, повсякдення українських педагогів у повоенні роки Другої світової війни було сповнене важкою фізичною працею на будівництві та ремонті шкіл, шкільних приміщень, спортивних

³⁶ Коцур П.М. Перша повоенна ялинка. *Не міліють пам'яті джерела*. Переяслав-Хмельницький – Чернівці : Книги ХХІ, 2008. С. 237–238.

майданчиків та різноманітних господарських будівель. Окрім цього, вчителі разом з учнями та батьками працювали над виготовленням шкільних меблів та устаткування.

Після Другої світової війни одним із найбільш визначальних чинників матеріального становища вчителів була заробітна плата. Умови праці педагогічних працівників були регламентовані спільною постановою Ради Міністрів СРСР та ЦК ВКП (б) № 245 від 10 лютого 1948 року. Ця постанова діяла впродовж усього досліджуваного періоду і була переглянута лише у 1964 році. Також 18 червня 1949 року Рада Міністрів СРСР для зручності обчислення відповідних посадових окладів прийняла спеціальну Інструкцію, яка визначала ставки заробітної плати освітян³⁷. Відповідно до цих документів для вчителів 1–4 класів тарифна ставка встановлювалася за 24-х годинне тижневе навантаження, для вчителів 5–10 класів – за 18-ти годинне. Варто зауважити, що визначення тарифної ставки відбувалося з урахуванням категорії та предметної спеціалізації педагогів, а не лише стажу роботи та рівня освіти³⁸.

Загалом залежно від фахової категорії вчителя та педагогічного стажу вона становила 350–600 крб, причому вчителі сільської місцевості отримували на 25–75 крб. менше, ніж вчителі міст і селищ. До того ж заробітна плата вчителів істотно відставала від державних цін на промислові товари і продукти харчування. Фактичний прейскурант на промислову продукцію становив, наприклад: бавовняні штани – 60–70 крб, наручний годинник – 360 крб, радіола – 1000 крб, коверкотовий костюм – до 1500 крб³⁹. Отримуючи мізерну зарплату, вчитель не міг придбати необхідних речей для свого вжитку⁴⁰. Заробітна платня вчителям у сільській місцевості виплачувалася раз на місяць, у містах – двічі⁴¹.

³⁷ Стрільчук Л., Сосницька Л. Окремі аспекти повсякденного життя волинських вчителів у повоєнні роки (1944–1953 рр.). *Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944–1953): повсякденне життя : колективна монографія* / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. С. 284–285.

³⁸ Кагальна М.В. Повсякденне життя вчителів УРСР в другій половині 1950-х – першій половині 1960-х рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2015. С. 86.

³⁹ Романець Л.М., Романюк І.М. Оплата праці науково-педагогічних працівників вищої школи у перші повоєнні роки. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Історія»*. 2009. Вип. 16. С. 87.

⁴⁰ Там само. С. 87.

⁴¹ Держархів Волинської обл., ф. Р-59, оп. оп. 4, спр. 2, арк. 47.

Заробітна плата вчителів під час нинішньої російської агресії, особливо в умовах інфляції, також вимагає перегляду, що, на переконання авторів, варто було б зробити у найближчій перспективі, адже саме на вчителів та викладачів вищих учбових закладів покладається, окрім забезпечення безпосередньо освітнього процесу, виховання підростаючого покоління, прищеплення національної свідомості та патріотизму тощо. Окрім того, педагоги в нових умовах фактично беруть на себе подвійні функції – звичного вчителя, викладача, а також організатора освітнього процесу в умовах онлайн-навчання (підготовка та розробка електронних навчальних курсів, систем тестувань тощо).

Рівно ж як і після Другої світової війни, окрім скрутного матеріального становища, щоденно дбаючи про добробут власної сім'ї, вчителі шкіл та викладачі вишів змушені працювати над покращенням навчальної бази освітніх закладів. Умови, в яких доводилося працювати педагогам, назвати комфортними складно. За відсутності шкільних приміщень доводилося працювати в пристосованих для цього будівлях. Так, в 1950–1951 навчальному році на Волині, наприклад, навчання проводилося в 1028 школах, які розміщені були в 1414 приміщеннях: спеціальних – 793 та пристосованих – 621. Половина від загальної кількості навчальних закладів працювала в дві зміни⁴². У частині пристосованих приміщень були малі вікна, недостатня площа класних кімнат, відсутні спеціальні ємкості на питну воду⁴³.

Для нормальної роботи вчителі Волинської області не мали достатньої кількості навчальних матеріалів. З необхідних 245 тис. ручок школи області у 1944–1945 навчальному році отримали лише 6 тис. Так само незадовільним було забезпечення підручниками, зошитами, картами та таблицями. Організована дитяча технічна станція при семирічній школі № 7 м. Володимир-Волинського впродовж 1944–1945 навчального року силами учнів та вчителів виготовила понад 400 приладів з фізики, математики, географії та інших навчальних предметів. Таку ж роботу проводили педагоги й в інших містах та селах Волині та й усієї Української РСР⁴⁴.

⁴² Там само. оп. 9, спр. 7, арк. 22.

⁴³ Там само. оп. 9, спр. 7, арк. 23.

⁴⁴ Стрільчук Л., Сосницька Л. Окремі аспекти повсякденного життя волинських вчителів у повоєнні роки (1944–1953 рр.). *Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944–1953): повсякденне життя : колективна монографія* / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. С. 285–287.

Навчання та виховання учнівства в УРСР були нерозривно між собою пов'язані та повсякчас доповнювали одне одного. Вчителі разом з учнями старших класів проводили широку агітаційно-масову роботу серед населення на політичні та науково-популярні теми. Наприклад, педагоги Цуманського району Волинської області у 1946–1947 навчальному році прочитали 482 лекції та доповіді на теми «План 4 Сталінської п'ятирічки», «Права й обов'язки громадян Радянського Союзу», «Конституція СРСР – найдемократичніша в світі», «Походження життя на землі» тощо. Учителі Любомльської середньої школи організували систематичне читання газет та патріотичної літератури серед населення, виступали із тематичними лекціями та проводили бесіди.

Після Другої світової війни на Захід України на роботу направляли вчителів зі східних областей УРСР. Саме через надійні східні кадри влада намагалася сформувати нового радянського вчителя⁴⁵. Міністерство освіти УРСР за вказівкою ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР у 1946–1950 роках направило на роботу в західні області 29909 вчителів. На Волинь, наприклад, у 1946 році – 725, у 1947 році – 575, у 1948 році – 867, у 1949 році – 570, у 1950 році – 963⁴⁶.

ВИСНОВОК

Будь-яка війна несе із собою руйнування усіх сфер життя народу, і це не лише матеріальні та людські втрати, це руйнація звичного способу життя, у тому числі і можливостей доступу до освіти. Проведене наукове дослідження дозволило проаналізувати ситуацію, що склалася у сфері освіти України на завершальному етапі Другої світової війни та у повоєнні роки, і простежити низку аналогій із нинішньою ситуацією, що дозволяє не лише порівняти умови відбудови освітньої системи, але й запозичити досвід, який може бути корисним сьогодні.

Серед схожих аналогій – не лише руйнування і відбудова матеріально-технічної бази освітньої сфери, а й кадровий голод педагогічних працівників, що склався в обох випадках через активні військові дії та масовий відтік працівників сфери освіти із певних регіонів (внутрішня міграція, переїзд за кордон, служба в армії, поранення та загибель у горнилі війни).

⁴⁵ Старжець В.І. Пропагандистська діяльність українського націоналістичного підпілля серед вчителства та шкільної молоді (1944–1953 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Рівне. 2016. Вип. 28. С. 113–114.

⁴⁶ Сушик І.В. Волинь повоєнна: соціально-економічні та культурні процеси 40–50 рр. XX ст. : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. С. 161.

Ще однією спільністю, яку вбачають автори задекларованої дослідницької теми, є нагальна необхідність підсилення у шкільній програмі курсів із історії України, української мови та військової підготовки. Дана проблема піднімалася в УРСР у середині 40-х років ХХ століття, актуалізувалася вона і в умовах сучасної війни.

Безсумнівно, нинішні можливості навчання, як-то онлайн-уроки, відкривають широкі можливості перед учасниками навчального процесу, однак і вони не завжди є виходом із складної ситуації, адже на окупованих територіях України повністю були відмінені українські навчальні програми і замінені на російські, що негативно позначилося на освітньому процесі в окупованих регіонах. На жаль, мала місце і колаборація серед педагогічних кадрів.

За нинішніх умов матеріальне становище внутрішніх переселенців, умови для навчання їхніх дітей та студентської молоді є суттєво відмінними. Держава та волонтерські організації взяли на себе забезпечення усім необхідним школярів, розпочинаючи від шкільного приладдя і завершуючи одягом та взуттям, харчуванням. Однак умови та можливості для навчання під час війни залишаються різними в багатьох регіонах України. Далеко не в усіх областях буде можливість відвідувати школи у холодні осінньо-зимові місяці через неможливість забезпечити опалення. Кризи з енергетичним забезпеченням можуть суттєво вплинути на онлайн-навчання, зокрема на його регулярність та якість.

Під час завершального етапу Другої світової війни та в умовах нинішньої російсько-української війни учительство та викладачі вищих учбових закладів є тією частиною інтелігенції, на яку вище державне керівництво поклало та покладає важливу місію виховання та навчання нового покоління українців, які у подальшому розбудовуватимуть державу.

АНОТАЦІЯ

У представленому дослідженні аналізуються проблеми відбудови системи освіти на завершальному етапі Другої світової війни та у перші повоєнні роки. Будучи вщент зруйнованою у роки війни, система освіти переживала низку труднощів, пов'язаних із руйнуванням матеріально-технічної бази, а також відчувала гострий кадровий дефіцит, відсутність елементарних речей, які б мали забезпечувати навчальний процес.

Нинішня ситуація в Україні через руйнівні наслідки російської агресії актуалізувала до вивчення досвід відбудови системи освіти після Другої світової війни, адже чимало проблем є не просто схожими, а аналогічними: руйнування освітніх закладів, кадровий

дефіцит на Сході та Півдні України через внутрішню міграцію, біженство за кордон, мобілізацію в армію частини вчительських та викладацьких кадрів тощо.

Ключові слова: система освіти, педагогічні кадри, Україна, повоєнна відбудова, освітні традиції, досвід.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах) / О. Рафальський, Я. Калакура, В. Коцур, М. Юрій. Київ : ППІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020. Кн. 2. С. 355.

2. Артемова Л.В. Історія педагогіки України. Київ : Либідь, 2006. 421 с. URL: https://subject.com.ua/psychology/history_pedagog/35.html (дата звернення: 16.10.2022).

3. Артемова Л.В. Моральні норми засвоюються з дитинства. Київ : Радянська школа, 1968. 48 с.

4. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.), ф. Р-59, оп. 3, спр. 1.

5. Держархів Волинської обл., ф. Р-59, оп. 3, спр. 5.

6. Держархів Волинської обл., ф. Р-59, оп. 4, спр. 2.

7. Держархів Волинської обл., ф. Р-59, оп. 9, спр. 5.

8. Держархів Волинської обл., ф. Р-59, оп. 9, спр. 7.

9. Кагальна М.В. Повсякденне життя вчителів УРСР в другій половині 1950-х – першій половині 1960-х рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2015. С. 86.

10. Коцур П.М. Перша повоєнна ялинка. *Не міліють пам'яті джерела*. Переяслав-Хмельницький – Чернівці : Книги ХХІ, 2008. С. 237–238.

11. Лук'яненко О.В. «Найближчі друзі партії» : колективи педагогічних вишів України в образах щодення 1920-х – першої половини 1960-х років : монографія. Полтава : Сімон, 2019. 658 с.

12. Мащенко Н. Кадрове забезпечення шкіл Рівненщини (друга половина 1940-х– перша половина 1950-х років). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. Вип. 7. С. 63.

13. Освіта у роки випробувань (1941–1945 рр.) (за матеріалами виставки у Педагогічному музеї України). URL: <http://pmu.in.ua/exhibitions/osvita-ukrayiny-u-roky-vyprobuvan/> (дата звернення: 16.10.2022).

14. Патриляк І., Боровик М. Україна у роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Київ : Український інститут національної пам'яті, 2010. С. 541.

15. Романець Л.М., Романюк І.М. Оплата праці науково-педагогічних працівників вищої школи у перші повоєнні роки. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Історія»*. 2009. Вип. 16. С. 87.

16. Росія знищує українську освіту. *Інфофронт*. URL: t.me/uavvaingrouparics/ (дата звернення: 20.10.2022).

17. Старжець В.І. Пропагандистська діяльність українського націоналістичного підпілля серед вчителів та шкільної молоді (1944–1953 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Рівне. 2016. Вип. 28. С. 113–114.

18. Стрільчук Л. Освітня політика радянської влади на землях Західної України (1939–1941 рр.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Історичні науки»*. 2017. № 5 (354). С. 70.

19. Стрільчук Л., Сосницька Л. Окремі аспекти повсякденного життя волинських вчителів у повоєнні роки (1944–1953 рр.). *Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944–1953): повсякденне життя : колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. С. 280–281.

20. Сушик І.В. Волинь повоєнна: соціально-економічні та культурні процеси 40–50 рр. XX ст. : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2019.

21. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях у 30–50-ті роки XX століття (історико-політологічний аспект). Луцьк : Надстир'я, 1995. С. 95–97.

Strilchuk Lyudmila Vasylivna,

doctor of historical sciences, professor
head of the world history department

Volyn National University
named after Lesya Ukrainka

24, Shopena, Lutsk, 23020, Ukraine.

Myhalchuk Roman Yuriyovych,

candidate of historical sciences, associate professor
department of World History

Rivne State humanitarian university
Rivne, 36001, Ukraine

ТОТАЛІТАРНИЙ КОНТРОЛЬ КУЛЬТУРНО-НАУКОВОЇ СФЕРИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ 40-50-Х РОКІВ ХХ СТ.

Сірук Н.М., Кушпетюк О.І.

ВСТУП

З початком повномасштабного вторгнення росії на територію України у 2022 році життя українців повністю змінилося. Однак війна змінює не тільки умови життя, навчання, праці, але й його сутність. Більшість педагогів свідчить про те, що після 24 лютого в студентів та дітей у школах прокинувся інтерес до історії: національно-визвольна боротьба, опір загарбникам – усе, про що вони раніше лише читали в підручниках, нині відбувається на їхніх очах. Напевно пережитий особистий досвід історії викликав такий інтерес у суспільстві загалом.

Історичний тероризм кремля, спрямований проти суверенної України та нашого народу, мотивований ідеологічними, політичними і стратегічними цілями бункерних безумців. Він став одним із головних засобів боротьби за відновлення російської імперії, неможливої без інтелектуального і творчого українського ресурсу, полтавських чорноземів, родовищ корисних копалин Слобожанщини, східних і південних регіонів. Розрахований на виправдання численних історичних крадіжок в Україні та обґрунтування вторгнення росії на територію іншої держави з міжнародно визнаними кордонами і національною відособленістю історичний тероризм є злочином проти нашої країни й цивілізованого світу.

Нині ворог кидає нові виклики в інформаційній, медійній, культурній, освітній та інших сферах. Кожен український історик, незалежно від місця фізичного перебування, має робити свою справу – всіляко підтримувати ЗСУ, проводити фахові дослідження, комунікувати з іноземними колегами, ширити об'єктивну і коректну інформацію про Україну та її минувшину у ЗМІ та всесвітній мережі, змагатися з московськими ідеологемами й фальсифікаціями. Тільки так можна перемогти підступного й безжального ворога.

Отже, осмислення суспільно-політичних та культурних процесів, які відбуваються нині в Україні, неможливе без глибокого вивчення її історичного минулого. У здійсненні перетворень, які почалися в кінці ХХ – початку ХХІ ст., дуже важливо використати досвід і врахувати недоліки та помилки, яких припустились у попередні роки. Саме ці події активізували інтерес до вивчення тих періодів історії, що пов'язані з часом існування тоталітаризму та командно-адміністративної системи, зокрема повоєнного, останнього періоду сталінщини в Україні другої половини 40-х – початку 50-х років ХХ ст., що постійно привертає увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства зростає також значення інтелектуального чинника, духовно-морального потенціалу, формування якого нерозривно пов'язано з діяльністю творчої інтелігенції. Вивчення історичного шляху української інтелігенції, здійснюване на основі нових методологічних підходів, набуває сьогодні, в умовах соціально-політичних трансформацій та війни в Україні, особливо актуального наукового і соціально-політичного змісту. Творча інтелігенція – досить динамічна група в структурі повоєнного радянського суспільства, яка перебувала в процесі неперервного розвитку, зростання, оновлення. Визначаючи соціальне обличчя творчої інтелігенції та її місце в суспільному розвитку в умовах апогея сталінізму, маємо зважати на неоднорідність мистецького середовища України та неоднакові відносини з владою, що позначалось на творчій і громадсько-політичній діяльності.

1. «Ждановщина» в Україні

Складним і суперечливим було суспільно-політичне життя України в післявоєнний період. Вирішення важливих політичних і господарських завдань вимагало подолання суттєвих недоліків у політичній та економічній діяльності, які були породжені режимом особистої влади Й. Сталіна й наклали відбиток на суспільне життя. Відбудова зруйнованого війною господарства проводилась шляхом безжалісної експлуатації робітників, селян-колгоспників та науково-технічної інтелігенції, а також кількомільйонної армії ув'язнених (так званих ворогів народу). На плечі народів СРСР непомірним тягарем лягали величезні витрати на розбудову військово-

промислового комплексу та озброєння, загалом на утримання багатомільйонної армії, карально-репресивних структур¹.

Задля відволікання уваги власного народу від болючих проблем і водночас скерування гніву широкого загалу на «підступні дії» міжнародного імперіалізму та внутрішніх ворогів як головних винуватців усіляких негараздів у суспільстві партійно-державна верхівка продовжувала використовувати відомі ще з 30-х років ХХ ст. та часів війни методи залякування загрозою розв'язання країнами Заходу, зокрема США, чергової антирадянської війни та розпалювання ненависті до «підступної діяльності внутрішніх ворогів – буржуазних націоналістів, космополітів та сіоністів – усіх агентів міжнародного імперіалізму».

На характері суспільного життя негативно позначився ідеологічний наступ сталінізму. Й. Сталін вважав, що світова війна завдала радянському суспільству серйозної ідеологічної шкоди. Найбільше занепокоєння викликало те, що мільйони радянських людей, які жили на окупованих територіях та працювали на примусових роботах у Німеччині, зазнали впливу західного способу життя. Оскільки ж саме Україна найбільше «скомпрометувала» себе тим, що її територію захопив ворог, основний ідеологічний контрудар сталінізм завдав українському народу.

Усі сподівання на демократизацію суспільно-політичного, культурного та економічного життя виявились марними. Україна залишалася складовою частиною унітарної, надцентралізованої держави, керівництво якої прагнуло до уніфікації всіх підконтрольних територій, утворення «братньої сім'ї народів».

Після війни в СРСР зберігалася жорстка централізація управління. Кожен крок місцевої влади узгоджувався з Москвою, на все потрібно було просити дозволу центру. Політика тоталітарного насильства над життям та діяльністю людей вимагала від партійно-державних кадрів певних якостей, готовності виконати будь-який наказ. У перші повоєнні роки з інших союзних республік, а особливо з Росії, в Україну були відряджені тисячі керівних працівників, які заміняли звільнені з роботи місцеві кадри. КП(б)У, як і раніше, не мала жодної самостійності і у своїй політиці керувалася вказівками з центру².

¹ Сливка Ю. Лаврентій Берія і Україна. 1953 рік. Львів, 2005. 60 с.

² Україна: друга половина ХХ ст. Нариси історії. Київ, 1997. 352 с.

Політизація суспільства супроводжувалась ідеологізацією усіх сторін суспільного життя: від економіки до культури, побутових стосунків. В Україні, як і в інших республіках, відбувалось зрощення більшовицької партії та державної влади, завдяки чому було створено своєрідний симбіоз партії-держави. Основною вадою тоталітарної партії була її повна залежність від волі верхівки, власне, від однієї особи. В цьому проявлялась партійно-державна унітарність.

Держава стала головним апаратом диктатури партійної бюрократії, яка підім'яла під себе Ради депутатів трудящих. Формально проголошуючи гасла рівноправності націй, непорушної дружби народів, «вождь» спрямовував відповідним чином масово-політичну роботу компартійних організацій. В СРСР було розгорнуто шалену ідеологічну боротьбу проти всього національного, режим ігнорував специфіку розвитку різних націй, етнічних груп. Щонайменший прояв етнічного патріотизму, зокрема в Україні, розглядався як націоналізм³.

У перші післявоєнні роки реорганізовувалися органи управління: кількість відомств продовжувала збільшуватись, розростався управлінський апарат, особливо місцевого значення й підпорядкування. У березні 1946 року Раднарком УРСР перетворено на Раду Міністрів УРСР, уряду республіки підпорядковано низку республіканських міністерств, хоча всі ключові галузі господарства та суспільного життя залишалися під повним контролем союзного центру.

Уже в травні 1947 року була схвалена Постанова ЦК КП(б)У «Про поліпшення ідейно-політичного виховання кадрів і про боротьбу проти проявів буржуазно-націоналістичної ідеології». Ідеологічні заходи негайно підкріплювалися адміністративно-каральними як стосовно членів партії, так і щодо безпартійних. В результаті дій Л. Кагановича в деяких районах із партійних організацій було виключено 80–90% членів, за вісім місяців 1947 року в республіці змінилося майже 38% секретарів райкомів партії, 64% голів виконкомів, 2/3 директорів МТС⁴. Сподівання українців на післявоєнну лібералізацію суспільно-політичного життя не справилися. Репресії знову почали розгортатися в країні. Органи

³ Веселова О. Українське суспільство в 1945–1953 рр.: ідеологізація по-сталінськи. *Історичний журнал*. 2005. № 1. С. 88–96.

⁴ Даниленко В. Українська інтелігенція як об'єкт репресивної політики сталінського режиму в повоєнний період (1946–1953 рр.). *Проблеми історії України*. 2003. Вип 7. Спеціальний. С. 483.

безпеки здійснювали жорсткий нагляд за населенням, кожним кроком і словом людини. Всі, хто побував на окупованій території, піддавалися прискіпливій перевірці. Уже в часи «відлиги» багато партійних, радянських і творчих працівників твердили, що роки перебування Л. Кагановича в республіці стали «чорними» для радянської України⁵.

Головна увага в цей період приділялася західним землям, її населення влада намагалася форсованими темпами «привести у відповідність» до радянської системи. За умов, коли Наддніпрянщина переживала трагедію голоду 1946–1947 років і труднощі відбудови, в західному регіоні УРСР розгорталася насильницька і всеохоплююча радянізація всіх сторін соціально-економічного, суспільно-політичного і культурного життя краю, що викликало невдоволення широких верств населення.

Відродження культурного життя у повоєнні роки відбувалося з великими труднощами. За умов, коли першочергове значення відводилося відбудові важкої промисловості, відновленню транспорту, на інші сфери життя, насамперед соціальну, не вистачало коштів, тому не дивно, що культурне будівництво фінансувалося за так званим залишковим принципом. Установи культурного профілю, особливо клуби й школи, нерідко споруджувалися методом «народної будови», оскільки централізованих коштів не вистачало.

Варто нагадати, що в роки Другої світової війни, зокрема на її завершальному етапі, радянське керівництво дещо зменшило тиск на українське національно-культурне життя. Внаслідок цього з'явилися літературно-мистецькі твори про героїчне минуле українського народу, величні постаті українського минулого, а саме І. Богуна, Б. Хмельницького. Чимало з них були позначені талантом, але не позбавлені обов'язкових ідейних штампів. Однак після війни в умовах посилення «культу особи» політико-ідеологічний контроль сталінського режиму за українською культурою та наукою знову посилювався.

Ще однією обставиною, що позначилась на духовному житті радянського суспільства після війни, стало перебування мільйонів людей під час західного походу Червоної армії поза межами СРСР у так званому буржуазному світі. Це знайомство з чужою політико-економічною системою, іншим способом життя справило значний

⁵ Кожукало І. Вплив культу особи Сталіна на ідеологічні процеси на Україні в 1940 – на поч. 50-х рр. *Український історичний журнал*. 1989. № 2. С. 14–25.

вплив на свідомість багатьох радянських громадян. Люди побачили життя за межами Союзу таким, яким воно було насправді, а не у змалюванні партійної пропаганди. Влада мала шукати ідейну протидію такому «ворожому» впливу.

Стратегічний курс партійно-державного управління всіма сферами життя в країні у перші післявоєнні роки полягав у зміцненні сталінського тоталітарного режиму за допомогою однопартійності, нетерпимості до інакомислення, заперечення плюралізму думок, постійного ідеологічного тиску на всі сфери культурного життя, особливо на творчу інтелігенцію, застосування насильства проти неї⁶.

Загалом у країні відбувався процес формування й усвідомлення нових підходів до оцінювання ситуації в країні, розуміння власного місця в суспільстві, розгортався пошук нових сфер і форм самореалізації в культурі й науці. Й. Сталін і правляча верхівка відреагували посиленням тиску на різні верстви населення, літературу, мистецтво, науку, всі сфери духовного життя. Влада розгорнула масштабні ідеологічні кампанії, придушуючи будь-які спроби непослуху, відступу від установлених канонів.

В умовах радянської партократичної держави керівництво суспільними процесами зосереджувалося в апараті ЦК ВКП(б) та секретаріаті Й. Сталіна. Усі принципові питання культурної політики вирішувалися у відповідних відділах ЦК ВКП(б), зокрема пропаганди та агітації, науки і вишів. Будь-яка зміна в цій політиці обов'язково починалася з постанови ЦК партії, потім дублювалася та деталізувалася урядовими рішеннями на союзному та республіканському рівнях, а її здійснення суворо контролювала ієрархія республіканських ЦК та місцевих партійних органів.

Інакше кажучи, у післявоєнний період українська радянська культура залишалася під жорстким контролем тоталітарної системи. В СРСР національні культури союзних республік, за винятком російської культури, перебували під постійною загрозою звинувачень у «буржуазному націоналізмі». Українська культура і наука відчували таку загрозу особливо гостро, оскільки за кількістю населення і своїм господарським значенням УРСР посідала одне з ключових місць у Союзі РСР.

У зв'язку з цим центральна влада приділяла пильну увагу питанням керівництва ідеологічною роботою в Україні, в тому числі

⁶ Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. XX ст.). Чернівці, 2002. 463 с.

у середовищі творчої і наукової інтелігенції. При цьому першочергове значення відводилось проведенню ідеологічних заходів у західних областях УРСР, де суспільна свідомість населення ще не відповідала радянським стандартам. Не випадково, що в повоєнний період у регіон було скеровано тисячі партійних, радянських, профспілкових, комсомольських працівників, урядників від культури і науки, покликаних втілювати в життя «сталінську генеральну лінію».

Лише з 1944 року до середини 1946 року в західні області України зі східних областей УРСР, інших республік, передусім Росії, було направлено 66 тис. осіб. Серед них було чимало чиновників, представників бюрократичного апарату, які сліпо виконували партійні директиви і здійснювали «соціалістичні перетворення» – радянізацію цього регіону. Проте серед відряджених у західні області України налічувалось багато рядових вчителів, працівників культури, які, попри неминучу ідеологічну спрямованість, зробили практичний внесок у розвиток освіти та культури краю.

Протягом перших післявоєнних років тривала відбудова зруйнованих війною закладів культури. Відкривалися нові навчальні заклади, культурні установи, в тому числі в селах. Проте сталінське керівництво виявляло постійну недовіру до місцевих кадрів, вважало їх політично неблагонадійними, тому більшість керівних посад у закладах культури й науки у західних областях України займали кадри зі сходу, хоча часто вони не були готові до такої роботи, не знали місцевих умов, здебільшого не володіли українською мовою тощо.

Уже у 1946 році посилювалися звинувачення на адресу української інтелігенції в політичній неблагонадійності, «буржуазному націоналізмі». На початку цього року вийшла Постанова ЦК КП(б)У «Про підвищення пильності і посилення боротьби з українсько-буржуазними націоналістами в західних областях УРСР у зв'язку з виборами до Верховної ради СРСР». Система практичних заходів, визначених у цій Постанові, передбачала продовження боротьби з інтелігенцією, спрямованої на встановлення повного контролю влади за культурою і наукою.

Аналізуючи стан української літератури, М. Бажан у 1946 році писав таке: «Україна перебувала під тимчасовою окупацією ворога <...> Отруйлива пропаганда українських націоналістів де-не-де лишила свої сліди. Треба зважити і на те, що в возз'єднаній українській радянській державі тепер перебувають мільйони нових радянських громадян, мешканців західних і Закарпатської областей

України, які виховувалися у буржуазному суспільстві, свідомість яких старанно обробляли українські націоналісти»⁷.

У культурно-мистецькому та науковому житті дедалі відчутніше відбувалась ідеологічна уніфікація творчості. Здійснено організаційну реінституціоналізацію всіх творчо-мистецьких угруповань та їхніх органів у централізовані спілки письменників, художників, композиторів, а також закріплено основний, фактично єдиний, метод творчості – метод соціалістичного реалізму⁸. Ще на початку 30-х років ХХ ст. цей метод було визначено як «правдиве, історично конкретне зображення дійсності в її революційному розвитку»⁹.

Усе, що виходило за рамки соціалістичного реалізму, обов'язково вступало в конфлікт з політичною системою. Влада знову вдавалась до випробуваного методу тотального контролю над літературно-художнім процесом – до так званого класового підходу та принципу партійності під час оцінювання діяльності інтелігенції. Головний удар спрямовувався проти інтелігенції, творчий потенціал якої ще був спроможний значно впливати на морально-психологічну ситуацію в країні.

Наприкінці 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. керівництво більшовицької партії та радянського уряду прийняло десятки постанов, які давали поштовх для цькування, паплюження, морального та фізичного винищення найактивнішої у творчому і громадсько-політичному аспектах мистецької та наукової еліти. Почалася чергова кампанія ідеологічного тиску, інспірована тодішнім головним ідеологом СРСР А. Ждановим – секретарем ЦК ВКП(б) з ідеології, близьким помічником Й. Сталіна, що втілилась у сумнозвісній політиці «ждановщини»¹⁰.

У 1946–1948 роках відбулася серія ідеологічних погромів, здійснених А. Ждановим за ініціативою Й. Сталіна. Доповіді А. Жданова, спрямовані на «викриття» різних «перекручень і хиб» у літературі, філософії, музиці, а також відповідні постанови ЦК ВКП(б) негайно дублювалися в Україні. Брутальні розноси

⁷ Стенограма (оригінали) совещания интеллигенции г. Львова о серьезных недостатках и ошибках в идеологической работе. 1946 год. *Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО)*, Ф. П. 3 (Львовский обком Компартии Украины), оп. 1, спр. 414.

⁸ *Культура українського народу*: навчальний посібник. Київ, 1994. 272 с.

⁹ Попович М. *Нарис історії культури України*. Київ, 1999. 728 с.

¹⁰ Баран В. *Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи*. Львів, 1996. 448 с.

А. Жданова в дусі партійно-комуністичної непримиренності та російського націонал-патріотизму були сповнені ненависті до інтелігенції та інтелігентності, прикритої звинуваченнями у «формалізмі» та «відриві від життя».

За офіційним формулюванням, така боротьба скеровувалась проти «безідейності, безпринципності, формалізму, космополітизму й низькопоклонства перед гнилим Заходом». На практиці вона швидко перетворилась на кампанію насаджування російського шовінізму і викликала черговий погром культури неросійських народів, зокрема української національної культури та науки.

В Україні «ждановщина» набула форм гострої критики «буржуазного націоналізму», насамперед в історії та літературі. Партійне керівництво вимагало від українських культурних і наукових діячів дотримання принципів пролетарського інтернаціоналізму, що фактично означало відмову від національних засад творчості. Однією з ключових вимог того часу, що стосувалась української культури, стала вимога «тісніше зливалась з великою російською культурою»¹¹.

Початок ідеологічним кампаніям другої половини 40-х років поклала Постанова ЦК ВКП(б) «Про журнали «Звезда» і «Ленинград»» (серпень 1946 року). У ній грубо й несправедливо критикувалась творчість поетеси А. Ахматової і письменника М. Зощенка¹². Розпалений у Москві антиінтелігентський вогонь перекинувся в Україну, а подібний грубий і безцеремонний стиль «керівництва» творчою інтелігенцією поширився в усіх республіках.

Духовне життя суспільства було поставлене під жорсткий контроль, що заважало розвитку літератури, театру, кіно та мистецтва загалом, які стали першими об'єктами політико-ідеологічних нападок режиму в останній період сталінщини. Сфера ідеології розглядалась як один із головних «фронтів», на якому велася боротьба проти «українського буржуазного націоналізму», за якнайширше висвітлення в художній творчості проблем сучасності, оспівування радянської дійсності. У цей час постійно лунали заклики до розгортання більшовицької критики та самокритики.

¹¹ Сірук Н. «Ждановщина» в Україні (друга половина 40-х – перша половина 50-х років ХХ ст.). Луцьк, 2013. 208 с.

¹² Аксенов Ю. Послевоенный сталинизм: удар по интеллигенции. *Кентавр*. 1991. № 10–12. С. 80–89.

У духовній культурі як важливій галузі суспільного буття сталінське керівництво особливу увагу приділяло «зміцненню її ідеологічних основ». У численних партійних постановах говорилося про підвищення ідейно-політичного рівня літератури, мистецтва і науки. Прояви національної свідомості, критичний підхід до будь-яких явищ суспільного життя, відступ від офіційних стереотипів викликали звинувачення в українському буржуазному націоналізмі, антирадянщині і призводили до морального терору.

У серпні 1946 року відбувся перший після війни пленум ЦК ВКП(б), на якому лунали гострі звинувачення проти великої групи літераторів і науковців. Сам факт звернення до минулого українського народу, відтворення його самотньої сутності вже вважався проявом буржуазного націоналізму. Для забезпечення «нового курсу» було схвалено низку партійних постанов, які відображали посилення репресивної політики та політичного контролю тоталітарної держави за культурно-науковою сферою. Всього за період із 1946 року до 1951 року було прийнято 12 найбільш значних за своїм характером постанов ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У з ідеологічних питань.

Ці постанови заклали ідеологічні підвалини для наступу на всі групи інтелігенції. Перед духовною розправою створювалась відповідна атмосфера: сипались огульні звинувачення, розгорталась публічна критика. Звичними стали упередженість в оцінках діячів науки та культури, вольові рішення, підміна справжньої критики «начальственным» окриком, самочинне й некомпетентне адміністративне втручання у творчу діяльність, заперечення елементарних художніх свобод.

У здійсненні політики «ждановщини» в Україні можна виділити кілька етапів. Перший етап охоплював 1946–1948 роки, коли була прийнята більшість постанов ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, які стосувалися проблем культури і науки. У цей період вістря ідеологічної роботи партії в республіці спрямовувалось на викриття «буржуазно-націоналістичних помилок». Серед згаданих документів слід назвати Постанови «Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури», «Про журнал сатири і гумору «Перець»», «Про журнал «Вітчизна»», «Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи щодо його поліпшення» (1946 рік), «Про політичні помилки та незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР», «Про перевірку виконання Спілкою письменників України Постанови ЦК ВКП(б) про журнали «Звезда»

і «Ленинград»» (1947 рік), «Про стан і заходи поліпшення музичного мистецтва на Україні у зв'язку з Постановою ЦК ВКП(б) «Про оперу «Большая дружба» В. Мураделі»» (1948 рік)¹³.

Ці розгромні постанови були присвячені питанням розвитку науки, літератури й мистецтва та спрямовувались на викриття різноманітних політико-ідеологічних «прорахунків», начебто допущених представниками української інтелігенції. Головні зауваження, сформульовані в цих постановах, стосувались проявів «національної обмеженості», «українського буржуазного націоналізму». Посилилися відверте публічне цькування, прямі звинувачення в «націоналізмі» відомих літераторів, зокрема М. Рильського (за твори «Мандрівка в молодість», «Київські октави»), Ю. Яновського («Жива вода»), І. Сенченка («Його покоління»), О. Довженка («Україна в огні»)¹⁴, а також П. Карманського, М. Рудницького, А. Патрус-Карпатського¹⁵.

У цей період було гостро розкритиковано низку українських літературознавців, які брали участь у написанні «Нарису історії української літератури» і яких звинуватили у прихильності до «буржуазно-націоналістичної» концепції М. Грушевського, С. Єфремова та інших «ворогів». Розпочато викривальну кампанію, що спрямовувалась проти істориків, у працях яких містилися наукові ідеї та теорії, близькі тій же концепції М. Грушевського. З цих позицій різкій критиці піддано львівських учених, зокрема М. Кордубу, І. Крип'якевича, авторський колектив першого тому «Історії України» (за ред. М. Петровського). Прикладом грубого диктату в науці також стала серпнева сесія Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені Леніна (ВАСГНІЛ), яка відбулася у 1948 році і на якій розпочато погром генетики, названої «буржуазною псевдонаукою».

Другий етап відкривала розгорнута ще одна масштабна кампанія, а саме «боротьби з космополітизмом, низькопоклонством перед Заходом». Характерною особливістю нового етапу ідеологічної кампанії стало те, що вона супроводжувалась відвертим

¹³ Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). Київ, 1999. Т. 13. 304 с.

¹⁴ Стенограма пленума ССП України, состоявшегося 15 сентября 1947 года. *Центральный державный архив громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України)*. Ф. 1, оп. 23, спр. 4512.

¹⁵ Стенограма виступлення писателів України на приєме секретаря ЦК КП(б)У тов. Кагановича. 19 сентября 1947 года. *ЦДАГО України*. Ф. 1, оп. 23, спр. 4511.

антисемітизмом, негативний заряд якого накопичувався ще з часів війни. Після Другої світової війни центром притягання для багатьох радянських євреїв став Ізраїль, а спроби радянської дипломатії включити цю державу в орбіту своєї політики зазнали провалу. Відтоді сіоністський рух більшою мірою, ніж раніше, став ототожнюватися з антирадянським. Антисемітизм набув офіційного характеру.

Ця кампанія мала на меті посилити культурно-ідеологічну ізоляцію країни; не тільки розколоти інтелігенцію, але й певною мірою протиставити її іншим соціальним групам суспільства; розпалити шовіністичні та антисемітські настрої, посилити процес русифікації; відновити важливий чинник функціонування тоталітарного режиму – образ внутрішнього ворога, що в роки війни дещо відійшов у тінь.

Розправа з «безродними космополітами» спочатку в театральній критиці, а згодом і в інших сферах культури й суспільного життя припала на пік боротьби з так званими єврейськими буржуазними націоналістами і відбувалась на фоні арештів діячів єврейської культури. Їх переслідували за те, що вони начебто своїми проповідями «національного нігілізму», перш за все стосовно російського народу, і «низькопоклонством перед Заходом» допомагали імперіалістам нав'язувати всьому світу «англо-саксонську культуру». Цей термін згодом замінили іншим: «американський культурний імперіалізм», а його пропагандистам поставили в провину прагнення здійснити глобальну американізацію людства¹⁶.

В цей період велася активна й систематична «проробка» вчених, діячів мистецтва, літературознавців, біологів («вейсманістів-морганістів»), мовознавців, театрознавців, яким приписували, що вони потрапили під вплив Заходу, що «небезпечна хвороба низькопоклонства перед закордоном може вражати найменш стійких представників нашої інтелігенції, якщо цій хворобі не буде покладено край»¹⁷.

Говорячи про «боротьбу з космополітизмом», не можемо не згадати справу Єврейського антифашистського комітету (ЄАК),

¹⁶ Отчет, информация о проведении мероприятий по улучшению пропагандистской и идеологической работы на Украине в связи с решениями ЦК ВКП(б). *ЦДАГО України*. Ф. 1, оп. 70, спр. 440.

¹⁷ Шаповал Ю. *Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії*. Київ, 2001. 560 с.

зв'язок з яким інкримінували багатьом діячам єврейської культури¹⁸. Цей комітет, створений ще у 1942 році і очолений С. Міхоелсом, наполегливо протидіяв антисемітизму в СРСР, зокрема в Україні. Євреї-біженці, повертаючись у свої рідні оселі, відчували на собі той чи інший утиск, зверталися до комітету за допомогою, який клопотав за них перед органами влади. Діяльність ЄАК вступала в суперечність з відведеною йому роллю, сталінською стратегією розгортання державного антисемітизму як одного зі знарядь зміцнення тоталітарної системи.

Правлячий режим твердив, що ЄАК «забуває про класовий підхід, здійснює міжнародні контакти з буржуазними діячами і організаціями на націоналістичній основі». Влада дійшла висновку, що «діяльність комітету є політично шкідливою і нетерпимою», тому пропонувала ліквідувати ЄАК. У Постанові політбюро ЦК ВКП(б) від 20 листопада 1948 року зазначалося, що ЄАК є «центром антирадянської пропаганди», отже, підлягає ліквідації. Слідство у справі про ЄАК тривало до квітня 1952 року, а в липні 1952 року військова колегія Верховного Суду СРСР присудила 13 діячів комітету до розстрілу¹⁹.

У січні 1949 року Оргбюро ЦК ВКП(б) ухвалило розгорнення пропагандистської кампанії проти «безродного космополітизму» та «антипатріотичних сил». Першим кроком до загальносоюзної тотальної чистки стала атака на театральних критиків. Уся тодішня система пропагандистських і виховних засобів була покликана боронити радянську людину від «розбещуючого» західного впливу. Саме цій меті підпорядковувалась боротьба проти «космополітів». Крім того, за її допомогою вчергове формувався образ «внутрішнього ворога».

Після керівних настанов з Москви почалося повсюдне викриття «антипатріотів» в Україні²⁰. Проведено масові репресії проти акторів і письменників, насамперед тих, хто творив на мові «ідиш», а також діячів культури, що хоч якоюсь мірою виявляли свою причетність до

¹⁸ Неправедный суд. Последний сталинский расстрел (Стенограмма судебного процесса над членами Еврейского антифашистского комитета). Москва, 1994. 399 с.

¹⁹ Шаповал Ю. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. Київ, 1993. 350 с.

²⁰ Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : збірник статей. Київ, 1996. 200 с.

єврейства та інтерес до його проблем²¹. Відгомоном цієї кампанії в Україні стало навішування ярликів «безродних космополітів» на відомих і талановитих літературних та театральних критиків, що призвело до негативних наслідків. Так, у літературі й театрі фактично зникло поняття мистецької школи; поглибилась ізоляція від надбань західної культури; остаточно зникла атмосфера творчої змагальності; театральна та літературна критика перетворилася із засобу стимулювання творчого розвитку на засіб втримання митців у рамках офіційного «соціального замовлення».

Монополія влади на визначення пріоритетних напрямів у науці й тотальний ідеологічний контроль чітко простежувалася в процесі широкомасштабних дискусій з питань філософії, мовознавства, які було розгорнуто на межі 40–50-х років ХХ ст.

Третій етап «ждановщини» тривав з 1951 по 1953 роки. Поштовхом до нової хвилі критики творчої інтелігенції стала редакційна стаття в газеті «Правда» у липні 1951 року «Проти ідеологічних перекохань в літературі» за вірш В. Сосюри «Любіть Україну». Цей вірш було названо «в основі своїй ідейно-порочним твором». Згодом розгортаються кампанії чисток у музиці: викриття «помилко» композитора К. Данькевича та автора лібрето О. Корнійчука в опері «Богдан Хмельницький».

Таким чином, в атмосфері тотальної несвободи митці змушені були продукувати відверто апологетичні, славословні твори, далекі від життєвих реалій. Партийна лінія А. Жданова та Л. Кагановича вимагала від українських культурних діячів, щоб українська культура «тісніше зливалася з великою російською культурою». У республіці під гаслами боротьби проти українського буржуазного націоналізму, космополітизму та сіонізму, а також клерикалізму та вейсманізму-морганізму було безпідставно розкритиковано багатьох діячів науки та культури, розформовано низку львівських наукових інститутів тощо.

Під особливим тиском перебувала західноукраїнська інтелігенція. Окрім тотального контролю з боку радянських та партійних структур, значну увагу їй приділяли радянські спецслужби. У Львові та інших містах західного регіону найлегше було шукати «відьом» з огляду на специфіку цього краю, високий рівень розвитку науки й

²¹ Шитюк М. Останній сталінський удар: післявоєнні репресії на півдні України. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 6. Київ, 2002. С. 468–489.

культури, національну свідомість населення, збройний опір новим окупантам. Саме тому в західних областях України боротьба проти «ворожої ідеології» набула особливо великого розмаху²².

Одним з головних завдань радянського керівництва було належне ідейне спрямування літературно-мистецької творчості, яка б відповідала панівній марксистсько-ленінській ідеології та виконувала певні функціональні завдання, зокрема політичні та виховні. Цій меті підпорядковувалась діяльність відповідних підрозділів партійного апарату, органів цензури, творчих спілок, зокрема Спілки радянських письменників і Спілки радянських композиторів, що стали суттєвим елементом у системі управління літературою та мистецтвом. Творчі спілки втілювали в життя принцип партійності літератури і пропагували метод соціалістичного реалізму, що служив засобом внутрішнього контролю за творчим процесом.

Партійні документи широко коментувались у редакційних та авторських статтях, виступах на численних зборах працівників культури та мистецтва. У них давалась спотворена оцінка духовного життя в республіці, висувалися надумані й необґрунтовані звинувачення на адресу провідних письменників та митців. Особливо гострої критики за так звані ідейні прорахунки зазнали О. Довженко, І. Сенченко, М. Рильський, Ю. Яновський, В. Сосюра, І. Вільде. За звинуваченнями в «буржуазному націоналізмі» виключено зі Спілки радянських письменників України П. Карманського, М. Рудницького, А. Патрус-Карпатського. На певний час у доробку багатьох митців запанувало псевдооптимістичне відтворення дійсності, кон'юнктурне відображення суспільного життя, внаслідок чого велика кількість тем, гострих проблем залишилась поза увагою тодішньої літератури.

Влада тримала під жорстким контролем також засоби масової інформації. Діяльність газет і журналів визначалася ідеологічною заангажованістю, що негативно впливало на культурні процеси в Україні. На вимогу партійних органів преса нерідко грубо й безапеляційно оцінювала доробок літераторів та митців, порушувала елементарні права свободи творчості. Це вчергове засвідчує, що за умов тоталітаризму неможливий вільний розвиток будь-яких напрямів мистецтва, адже внаслідок залякування інтелігенції режим гальмував і загалом унеможлилював творчу ініціативу. Редакції газет та журналів практично змагалися у виявленні митців, які своєю

²² Гльницький М. Драма без катарсису: сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття. Львів, 1999. 212 с.

творчістю «паплюжать ім'я радянського інтелігента», із завзяттям «розвінчували» їхні погляди. Положення редакційних статей всесоюзних та республіканських газет, усі настанови та рекомендації вважалися беззаперечними, бо походили з найвищої інстанції. Все, що друкувалося в центральній пресі, розглядалося на місцях як остаточний вердикт, який не підлягав оскарженню.

Значного ідеологічного тиску зазнало театральне та музичне життя республіки. Обов'язковим для репертуару стало переважання вистав на сучасні теми, які б оспівували пафос соціалістичного творення, будівничу енергію радянських людей. Згідно з партійними постановами, основним завданням мистецького життя в Україні другої половини 40-х – початку 50-х років ХХ ст. мало стати активне пропагування політики радянської держави, здобутків країни у різних сферах економічного, соціального, духовного розвитку, оспівування братерства українського народу з російським народом.

Отже, визначимо основні форми та методи політико-ідеологічного контролю влади у галузі літератури та мистецтва:

- утвердження принципу партійності літератури та мистецтва, жорсткого підпорядкування їх партійній справі;

- встановлення диктатури одного стилю – соціалістичного реалізму, що змушував митців пропагувати ідеали соціалізму, радянський спосіб життя;

- нав'язування єдиного ідеологічного підходу, в тому числі так званого пролетарського інтернаціоналізму, за яким приховувалась русифікація національних культур;

- жорстка критика найменших відступів від політико-ідеологічних канонів, насамперед проявів «національної обмеженості», «буржуазного націоналізму»;

- ухвалення постанов ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У в галузі літератури та мистецтва, які ставали засобом впливу на громадську свідомість, «регулювання» творчого процесу;

- здійснення «соціального замовлення» в духовній сфері, визначення тематики літературних і мистецьких творів, репертуарів драматичних і музичних театрів;

- регламентація стильових прийомів, образних пошуків, літературно-мистецьких форм, які трактувалися як невід'ємний елемент цілісного ідейно-політичного сприйняття того чи іншого твору;

- діяльність творчих спілок, які постійно тримали в полі зору не тільки творчість, але й щоденне життя діячів літератури та

мистецтва, відомих майстрів і здібних початківців (замовлення на твори, визначення тематики, рецензування рукописів, публікація робіт, заохочення політичного конформізму, матеріальне і моральне стимулювання);

– діяльність органів цензури, що здійснювали ретельний нагляд за ідейно-політичним змістом літературних та мистецьких творів, їх відповідністю ідеологічним нормам (вичитка рукописів, робота з авторами, ідеологічне «наставництво», інформування партійних органів про всі випадки ідейно-політичних «відступів», не тільки попередній, тобто в рукописах, але й подальший контроль, тобто вже виданих творів);

– вирішення кадрових питань у галузі літератури та мистецтва, призначення на керівні посади перевірених партійних «бійців», у тому числі в західних областях України, а саме працівників зі східного регіону республіки²³.

Система прагнула цілковито підпорядкувати своєму впливу літературу та мистецтво, спрямувати їх у відповідний політичний та ідеологічний напрям, регламентувати найрізноманітніші прояви творчої активності та інтелектуального пошуку. Втручання режиму вело до деформації творчості митця, література й мистецтво були найбільш важливими та дієвими каналами формування культу особи Й. Сталіна. Однак і в такому важкому стані, попри всі труднощі, «проробки» й гоніння, митцям вдалося зберегти своє творче обличчя, створити цікаві самобутні твори, які стали відомими далеко за межами республіки.

У другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. розгорнулись масштабні ідеологічні «чистки» в галузі науки. Вони були спрямовані на подолання всіляких ідейних «відступів» і протидію «буржуазним впливам» на радянську науку. Ці ідеологічні кампанії торкнулися не тільки гуманітарних, перш за все суспільствознавчих, але й природничих дисциплін, навіть технічних наук, що служило загальній «мобілізації» радянських вчених на боротьбу за «ідейну чистоту» науки.

Головне вістря політичних кампаній у галузі суспільних наук було націлено проти «українського буржуазного націоналізму», в тому числі проти школи М. Грушевського. Влада розгорнула справжнє гоніння за вченими-істориками, у працях яких містились

²³ Сірук Н. «Ждановщина» в Україні (друга половина 40-х – перша половина 50-х років ХХ ст.). Луцьк, 2013. 208 с.

наукові ідеї та теорії, що хоч якоюсь мірою збігалися з історичною концепцією М. Грушевського. З цих позицій різко критикувалася група вчених Інституту історії України АН УРСР, а також львівські історики, зокрема М. Кордуба, І. Крип'якевич, О. Терлецький.

Сталінське керівництво відводило суспільствознавцям невідчужну роль коментаторів і послідовників політичних рішень партії. Їхні дослідження розглядались фактично лише як форма ідеологічної роботи. Історики, філософи, мовознавці доводили, що впродовж усієї історії саме Росія була носієм прогресу, а її політика стосовно України мала велике прогресивне значення. Завдання кампаній у галузі суспільних наук полягало у пропаганді радянського патріотизму, перевихованні національно свідомої української інтелігенції, а за неможливості такого «перевиховання» – усуненні політично неблагонадійних.

Слід зауважити, що у всіх наукових установах і вищих навчальних закладах України була створена й на повну потужність функціонувала своя локальна «підсистема страху», базована перш за все на постійних «проробках» і «чистках». Цій же «підсистемі» служив режим тоталітарного підсилювання, доносительства, культивованій університетським керівництвом і його слухняними – добровільним чи з примусу – помічниками. На партійних зборах, засіданнях кафедр і радах факультетів, загальноміських зібраннях інтелігенції, різноманітних нарадах викривалися і таврувалися «носії ворожої ідеології» серед професорсько-викладацького складу та науковців загалом. Здійснювалися таємні нагляди за вченими, заохочувалися доноси й «сигнали» із записами нелояльних висловлювань.

Політичний контроль у галузі науки здійснювався в таких різних формах та методах:

1) видавалися постанови ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, які мали настановчий, програмний характер, скеровували діяльність ідеологічних підрозділів партійних комітетів і піддавали жорсткій критиці наукові розробки вчених, найменші ідейні «ухили»;

2) організовувалися обговорення партійних постанов з ідеологічних питань у творчих спілках, навчальних закладах, наукових установах тощо, які перетворювалися на публічні політико-ідеологічні «проробки» і мали застерегти представників наукової інтелігенції від будь-яких «відступів» від офіційних канонів;

3) ретельній і всеосяжній цензурній перевірці піддавалися всі рукописи наукових праць, в тому числі монографій, брошур, статей, докладно визначалося коло «закритих» проблем, заборонених

сюжетів і тем, повторній перевірці підлягала навіть частина вже опублікованих видань (так званий наступний цензорський контроль);

4) із фондів загального користування наукових бібліотек вилучався значний масив літератури, яка була кваліфікована партійними органами та цензурою як ідеологічно шкідлива, політично ворожа і яка зберігалася в закритих, фактично недоступних дослідникам сховищах (у так званих спецфондах);

5) важливими засобами політичного контролю за наукою були партійний нагляд за відбором, призначенням, переміщенням наукових кадрів, перш за все керівних щаблів, звільнення з певних посад чи навіть усунення з роботи всіх політично непевних, ідейно невідповідних працівників;

6) всіляке заохочення політичного конформізму, публічних виявів відданості пануючому режиму, моральне й матеріальне (через премії, відзнаки, нагороди тощо) стимулювання політично благонадійних і соціально активних осіб;

7) гострій критиці піддавалися будь-які прояви національної свідомості, національного патріотизму, які незмінно засуджувалися під іменем «буржуазного націоналізму», разючим прикладом чого стали нападки на концепцію М. Грушевського, представників його наукової школи;

8) закривалися наукові центри та установи, які допускали прояви «національної обмеженості», насамперед у західному регіоні України, а саме львівські відділи інституту історії України, інституту економіки, інституту літератури ім. Т. Шевченка АН України; відбувся «добровільно-примусовий» переїзд провідних львівських наукових кадрів до Києва;

9) практикувалися різні форми ідеологічного впливу на наукову інтелігенцію, в тому числі проведення методологічних семінарів, виїзних наукових сесій провідних інститутів Академії наук УРСР, на яких обговорювалися політико-ідеологічні аспекти окремих наукових проблем, питання підвищення ідейного рівня роботи вчених тощо.

Крім того, сталінське керівництво всіляко прагнуло ізолювати радянську науку від світового наукового процесу, не допустити «ворожого впливу» західних учених на вітчизняних дослідників, що отримало разючий вияв у боротьбі з «безродним комополітизмом», «низькопоклонством перед Заходом», а також у запереченні цілих наукових напрямів і шкіл, які трактувались як «буржуазні»,

«немарксистські», а тому як «псевдонаукові» (гоніння на генетиків, кібернетиків тощо).

2. Цензура як метод ідеологічного контролю

Одним з ключових елементів політико-ідеологічного контролю за культурою та мистецтвом була цензура. Вона здійснювала щоденний нагляд за роботою газет, журналів, видавництв, за театрами, музеями, бібліотеками, радіомовленням тощо. Вона, так би мовити, просіювала різноманітні інформаційні потоки, щоб не допустити будь-яких, навіть найменших відступів від визначених ідейних стандартів. У липні 1946 року було створено Головне управління у справах літератури та видавництв при Раді Міністрів УРСР, іншими словами, Головліт УРСР. Цей орган цензурського контролю керувався низкою документів, насамперед «Переліком відомостей, заборонених до опублікування у відкритій пресі». Головліт УРСР мав стояти на сторожі політичних, ідеологічних, військово-економічних інтересів режиму.

У післявоєнний період на всю територію СРСР, у тому числі в Україну, потрапила велика кількість іноземної літератури. За джерелами надходжень вона поділялась на три основні категорії, а саме трофейну; поточну (надходила за підпискою); літературу, яку отримували органи цензури як подарунки від різних іноземних громадських організацій. У зв'язку з цим в органів цензури з'явився новий напрям діяльності – опрацювання численної трофейної літератури, що потрапила в країну після війни. Загальна кількість цієї літератури, що надійшла в Радянський Союз, переважно німецькою мовою, нараховувала декілька мільйонів примірників²⁴.

В одному з документів, що стосувався роботи органів цензури, начальник Головліту УРСР К. Полонник зазначав, що до міністерств, підприємств та установ із Німеччини, інших країн надходить трофейна література, серед якої «є антирадянські матеріали, що підлягають вилученню та знищенню на місці». В Україні трофейна література була отримана в 14 областях, більш як 100 організаціях у кількості 213,6 тис. примірників. У 1947 році Головліт СРСР розіслав усім міністерствам накази, які визначали порядок надходження й

²⁴ Записки, справки місцевих партійних органів, Главліта СССР, ВЦСС с заключениями сектора культурно-просветительских учреждений по вопросам работы библиотек, об изъятии политически вредных книг. *РГАСПИ*. Ф. 17, оп. 132, д. 97.

використання трофейної літератури, яка обов'язково мала проходити цензуру²⁵. Як правило, таку літературу тримали в закритих книжкових фондах бібліотек, забезпечивши її «недоторканність».

У червні 1947 року Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ про збереження державної таємниці, що поживило діяльність органів цензури. Тоді ж Головліт СРСР звернувся з пропозицією до Ради Міністрів СРСР зобов'язати керівників міністерств, відомств та організацій самим визначити коло питань і відомостей, які не можна друкувати відкрито. На підставі одержаних пропозицій навесні 1948 року союзний уряд прийняв документ, яким визначив коло відомостей, що становлять державну таємницю і не можуть публікуватися у відкритій пресі²⁶.

Одним із важливих напрямів діяльності органів цензури в цей період був ретельний контроль за букіністичними магазинами. 19 липня 1947 року Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило спеціальну Постанову «Про контроль за торгівлею букіністичною літературою». За вимогою керівних партійних органів була проведена суцільна перевірка всіх магазинів України, які торгували букіністичною літературою, щоб не допустити порушень правил торгівлі такою літературою та вимог цензурського контролю.

У вересні 1947 року керівник Головліту УРСР К. Полонник доповів секретарю ЦК КП(б)У з питань ідеології К. Литвину, що в республіці встановлено жорсткий контроль за букіністичною торгівлею. За його словами, кожні 3–5 днів цензори облітів перевіряли літературу, що надходила до мережі; двічі на місяць цензори без попередження перевіряли книжкові фонди букіністичних магазинів. Такий порядок забезпечував постійний нагляд за роботою книгарень і за фондом літератури, яка в них перебувала.

Значну увагу органи цензури приділяли роботі бібліотек. Упродовж 1947 року вони провели ревізію книжкових фондів усіх бібліотек України. Однак ця ревізія не дала належного ефекту, оскільки питання вилучення «шкідливої літератури» залишалося до кінця не врегульованим, тому Головліт СРСР видав «Зведений

²⁵ Записки Главлита и заключения сектора издательств о работе Главлита и предложение по усилению охраны государственной охраны государственной тайны, об изъятии некоторых книг из библиотек общего пользования и книготорговой сети. *РГАСПИ*. Ф. 17, оп. 132, д. 149.

²⁶ Баран В. Цензура в системі тоталітаризму. *Сучасність*. 1994. № 6. С. 104–117.

список літератури, що підлягає вилученню з бібліотек громадського користування». Цей список охоплював понад чотири тисячі назв книг, які потрапили в число заборонених згідно з наказами цензури за 1933–1947 роки²⁷.

В одній з постанов Головліту УРСР, яка стосувалася перевірки книжкових фондів у бібліотеках України, вказувалось на «засміченість ворожою, буржуазно-націоналістичною літературою книжкових фондів бібліотек», особливо в західних областях республіки. З огляду на такий стан речей Рада Міністрів УРСР зобов'язала Головліт УРСР провести чергову перевірку книжкових фондів у всіх бібліотеках України, щоб виправити виявлені недоліки²⁸.

Місцеві органи влади мали підібрати в кожній області групи по 10–15 кваліфікованих спеціалістів, здатних здійснювати заплановані перевірки. З книготорговельної мережі та бібліотек громадського користування було вилучено чимало видань, таких як «Нарис історії української літератури» (за ред. С. Маслова, Є. Кирилюка), «Історія України – короткий курс» (за ред. С. Білоусова, П. Гуслистого, М. Петровського), всі твори М. Грушевського і В. Винниченка за всі роки та усіма мовами²⁹.

Окрім того, з другої половини 40-х років ХХ ст. існував зведений список «політичної шкідливої літератури», який нараховував 7 тис. назв книжок, що підлягали вилученню з бібліотек загального користування. Серед інших вилученню підлягали твори авторів, які стали жертвами ідеологічних кампаній, проведених в останній період сталінщини, зокрема проти «буржуазних космополітів», «критиків-антипатріотів», вчених-генетиків.

У січні 1949 року Головліт СРСР виробив «Перелік відомостей, заборонених до опублікування у відкритій пресі». Було запроваджено жорстокіші обмеження змісту друкованої продукції та повну заборону видань з окремих питань, зокрема про наявність і діяльність науково-дослідних та інших закладів, що займалися проблемами атомної енергетики та ракетної техніки. Цього ж року

²⁷ История советской политической цензуры: документы и комментарии. Москва, 1997. 672 с.

²⁸ Приказы Главлита УССР при СМ УССР по основной деятельности за 1946 год. *Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВОВУ)*, Ф. 4605 (Главное управление по делам литературы и издательства при Совете Министерства УССР), оп. 1, спр. 11.

²⁹ Приказы Главлита УССР по основной деятельности за 1951 год. *ЦДАВОВУ*. Ф. 4605, оп. 1, спр. 38.

було створено спеціальний відділ цензорського контролю науково-технічної літератури.

Задля неухильного виконання владних директив в усіх обллітах здійснювалися відповідні перевірки, проводилися заняття з вивчення переліків, інструкцій, введено складання цензорами «техмінімуму» (знання основних відомчих документів). Начальників республіканських, крайових органів цензури, керівників обллітів зобов'язували підвищувати вимогливість до контрольованих видань та відповідальність за їхній політико-ідеологічний зміст.

Згідно з інструктивними документами Головліту УРСР, про всі недоліки ідеологічного характеру належало інформувати місцевих партійних керівників, щоб вони впливали на редакторів газет і журналів, керівників видавничих організацій, які санкціонували до друку твори з ідеологічними хибамі. Начальники республіканських голвлітів були зобов'язані спеціальними донесеннями інформувати союзний Головліт про всі випадки затримки друкованих матеріалів та радіопередач.

Перед надходженням у продаж вся література, що закуповувалась книгарнями, підлягала обов'язковій цензорській перевірці. Посилювався нагляд за вивезенням літератури і тими виданнями, які надходили з-за кордону. Лише за 1946–1949 роки було заборонено для відкритого користування понад 441 тис. іноземних видань і здійснено понад 32 тис. вилучень літератури, що надійшла до СРСР³⁰.

Адміністративно-тоталітарний режим усілякими засобами, аж до різноманітних репресій, утверджував притаманні йому ідеологічні догми, прагнув сформувати відповідну суспільну свідомість, комуністичний світогляд громадян. Така спрямованість державної політики гальмувала розвиток української культури й завдавала великих втрат інтелектуальному потенціалу нації.

ВИСНОВКИ

У повоєнні роки в СРСР завершилось формування радянської тоталітарної системи. У цей період відбувалось подальше посилення контролю держави за всіма сферами життя суспільства, в тому числі за розвитком культури та науки. В умовах гострої суспільно-політичної боротьби в Україні, розгортання масового національно-визвольного руху на західних землях сталінське керівництво

³⁰ Записки, письма, телеграмми, справки містних партійних органів о стенограмме совещания работников центральных газет и журналов по поводу разоблачения космополитов и формалистов : Проект постановления ЦК ВКП(б). *РГАСПИ*. Ф. 17, оп. 132, д. 116.

жорстоко придушувало навіть найменші прояви національних почуттів, національного патріотизму, зокрема в середовищі творчої та наукової інтелігенції. Одним із завдань культурної політики влади було ідейне спрямування літературної і мистецької творчості. Цій меті підпорядковувалась діяльність відповідних підрозділів партійного апарату, органів цензури, творчих спілок, зокрема Спілки радянських письменників і Спілки радянських композиторів, що стали суттєвим елементом у системі управління літературою та мистецтвом. Творчі спілки втілювали в життя принцип партійності літератури й пропагували метод соціалістичного реалізму, що служив засобом внутрішнього контролю за творчим процесом.

У досліджуваний період сталінський режим розгорнув масштабні політико-ідеологічні кампанії, відомі під назвою «ждановщини». Вони служили одним із засобів політико-ідеологічного контролю тоталітарної влади за творчою і науковою діяльністю інтелігенції, духовним життям суспільства. Вістря партійної критики було спрямовано на подолання самотнього національного змісту, особливого національного колориту української літератури, мистецтва та науки, а також на «викриття українського буржуазного націоналізму». У другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. вийшла низка ідеологічних постанов ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, які скеровували здійснення політичного контролю за культурою та наукою. Всі ці постанови містили гостру критику «буржуазного націоналізму», «проявів аполітизму», заклики до розгортання більшовицької критики й самокритики, а також вимагали від письменників, митців і вчених особливої уваги до проблем сучасності, оспівування радянської дійсності.

Погромні ідеологічні кампанії були реакцією на розгортання і поглиблення «холодної війни»; способом посилення культурно-ідеологічної ізоляції країни; формою зміцнення тотального політико-ідеологічного контролю за суспільними процесами; засобом реанімації образу внутрішнього ворога – важливого фактору функціонування тоталітарного режиму; методом нейтралізації активної, патріотично налаштованої національної еліти.

Влада тримала під жорстким контролем засоби масової інформації. Діяльність газет і журналів характеризувалася ідеологічною заангажованістю, що негативно впливало на культурні процеси в Україні. На вимогу партійних органів преса нерідко грубо й безапеляційно оцінювала доробок літераторів та митців, порушувала елементарні права свободи творчості. Редакції газет та журналів практично змагалися у виявленні митців, які своєю

творчістю «паплюжать ім'я радянського інтелігента», із завзяттям «розвінчували» їхні погляди. Все, що друкувалося в центральній пресі, розглядалося на місцях як остаточний вердикт, який не підлягав оскарженню.

У механізмі політичного контролю, що здійснювався сталінським режимом в духовній сфері, велике значення мали утвердження принципу партійності літератури, мистецтва та науки; нав'язування єдиного ідеологічного підходу, в тому числі так званого пролетарського інтернаціоналізму, за яким приховувалась русифікація національних культур; здійснення «соціального замовлення», визначення тематики й змістового наповнення літературних, мистецьких і наукових творів; використання творчих спілок, академічних структур, навчальних закладів для «регулювання» творчої діяльності; систематичні цензорські перевірки та періодичні публічні викривальні кампанії тощо. Влада не допускала жодних відхилень від ідеологічних канонів, визначених зверху та зафіксованих в офіційних документах. Не лише цензори, але й самі митці, примушені обставинами, здійснювали щоденний нагляд за ідейною «чистотою» власної творчості. Безпідставно звинувачені й публічно спаплюжені письменники, митці та науковці змушені були писати листи-покаяння, в яких визнавали свої «помилки».

Режим сталінського тоталітаризму, політична цензура, принципи партійності і класовості в науці й культурі справили негативний вплив на розвиток духовного життя в Україні. Осмислення трагічних наслідків культурної ситуації повоєнних років, політичного та ідеологічного протистояння, врахування уроків минулого переконують у тому, що тільки шляхом утвердження національно-культурної цілісності, об'єднання демократично налаштованих інтелектуальних сил можна зберегти духовні надбання народу, пізнати свою історію, відновити її забуті сторінки.

АНОТАЦІЯ

В сучасних умовах, у період широкомасштабного наступу сусідньої держави на нашу державу, особливого значення набуває відродження національної історичної пам'яті, тому значний науковий і пізнавальний інтерес становить дослідження культурно-мистецького та духовного життя в Україні другої половини 40-х – початку 50-х років ХХ ст., зокрема політичного контролю сталінського режиму за літературою, мистецтвом і наукою, творчою діяльністю та науковим пошуком інтелігенції. Ці проблеми отримали певне відображення в науковій літературі, проте українська

історіографія все ще перебуває на початковому етапі вивчення механізмів політичного контролю тоталітарної держави за культурно-науковою сферою.

Актуальність дослідження зумовлена потребою об'єктивно відтворити сутність, форми й методи політико-ідеологічного контролю в галузі літератури, мистецтва і науки, визначити його вплив на подальше національно-культурне життя українського народу, а також віддати шану пам'яті тисячам безневинних жертв, які на своїх плечах винесли неймовірні труднощі і тим самим сприяли збереженню національної самобутності українського народу та його культури. У статті висвітлюються та аналізуються ідеологічні процеси («ждановщина») в історії України повоєнного періоду, вплив політичного контролю на культурно-мистецьку та наукову область загалом. Масштабні кампанії служили одним із засобів політико-ідеологічного контролю тоталітарної влади за творчою і науковою діяльністю інтелігенції. Вістря партійної критики було спрямовано на подолання самобутнього національного змісту, особливого національного колориту української літератури та мистецтва, а також на «викриття українського буржуазного націоналізму».

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксенов Ю. Послевоенный сталинизм: удар по интеллигенции. *Кентавр*. 1991. № 10–12. С. 80–89.
2. Баран В. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. Львів, 1996. 448 с.
3. Баран В. Цензура в системі тоталітаризму. *Сучасність*. 1994. № 6. С. 104–117.
4. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). Київ, 1999. Т. 13. 304 с.
5. Веселова О. Українське суспільство в 1945–1953 рр.: ідеологізація по-сталінськи. *Історичний журнал*. 2005. № 1. С. 88–96.
6. Даниленко В. Українська інтелігенція як об'єкт репресивної політики сталінського режиму в повоєнний період (1946–1953 рр.). *Проблеми історії України*. 2003. Вип. 7. Спеціальний. С. 483.
7. Записки Главлита и заключения сектора издательств о работе Главлита и предложение по усилению охраны государственной охраны государственной тайны, об изъятии некоторых книг из библиотек общего пользования и книготорговой сети. *Российский государственный архив социально-политической истории (далі – РГАСПИ)*. Ф. 17, оп. 132, д. 149.

8. Записки, справки местных партийных органов, Главлита СССР, ВЦСС с заключениями сектора культурно-просветительских учреждений по вопросам работы библиотек, об изъятии политически вредных книг. *РГАСПИ*. Ф. 17, оп. 132, д. 97.

9. История советской политической цензуры. Документы и комментарии. Москва, 1997. 672 с.

10. Ільницький М. Драма без катарсису: сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття. Львів, 1999. 212 с.

11. Кожукало І. Вплив культури особи Сталіна на ідеологічні процеси на Україні в 1940 – на поч. 50-х рр. *Український історичний журнал*. 1989. № 2. С. 14–25.

12. Культура українського народу : навчальний посібник. Київ, 1994. 272 с.

13. Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.). Чернівці, 2002. 463 с.

14. Неправедный суд. Последний сталинский расстрел (Стенограмма судебного процесса над членами Еврейского антифашистского комитета). Москва, 1994. 399 с.

15. Отчет, информация о проведении мероприятий по улучшению пропагандистской и идеологической работы на Украине в связи с решениями ЦК ВКП(б). *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України)*. Ф. 1, оп. 70, спр. 440.

16. Попович М. Нарис історії культури України. Київ, 1999. 728 с.

17. Приказы Главлита УССР по основной деятельности за 1951 год. *Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВОВУ)*. Ф. 4605, оп. 1, спр. 38.

18. Приказы Главлита УССР при СМ УССР по основной деятельности за 1946 год. *ЦДАВОВУ*. Ф. 4605 (Главное управление по делам литературы и издательств при Совете Министерства УССР), оп. 1, спр. 11.

19. Записки, письма, телеграммы, справки местных партийных органов о стенограмме совещания работников центральных газет и журналов по поводу разоблачения космополитов и формалистов : Проект постановления ЦК ВКП(б). *РГАСПИ*. Ф. 17, оп. 132, д. 116.

20. Сірук Н. «Ждановщина» в Україні (друга половина 40-х – перша половина 50-х років ХХ ст.). Луцьк, 2013. 208 с.

21. Сливка Ю. Лаврентій Берія і Україна. 1953 рік. Львів, 2005. 60 с.

22. Стенограмма (оригиналы) совещания интеллигенции г. Львова о серьезных недостатках и ошибках в идеологической работе. 1946 год. *Державний архів Львівської області*. Ф. П. 3 (Львовский обком Компартии Украины), оп. 1, спр. 414.

23. Стенограмма выступления писателей Украины на приеме секретаря ЦК КП(б)У тов. Кагановича. 19 сентября 1947 года. *ЦДАГО України*. Ф. 1, оп. 23, спр. 4511.

24. Стенограмма пленума ССП Украины, состоявшегося 15 сентября 1947 года. *ЦДАГО України*. Ф. 1, оп. 23, спр. 4512.

25. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : збірник статей. Київ, 1996. 200 с.

26. Україна: друга половина ХХ ст. Нариси історії / редкол.: П. Панченко та ін. Київ, 1997. 352 с.

27. Шаповал Ю. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії. Київ, 1993. 350 с.

28. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії. Київ, 2001. 560 с.

29. Шитюк М. Останній сталінський удар: післявоєнні репресії на півдні України. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 6. Київ, 2002. С. 468–489.

Information about the authors:
Siruk Natalia

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor
Subdivision “Volyn Professional College,
National University of Food Technologies”
Hrushevsky Prospect, 1/223, Lutsk, Volyn region, Ukraine
Tel.: +380507015734
E-mail: siruk.nat@meta.ua

Kushpetiuk Olena

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor,
deputy director of educational work of the
Separate structural subdivision
of the Open International University of
Human Development “Ukraine” Lutsk
Institute of Human Development
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5945-2288>
E-mail: OlenaKushpetiuk@i.ua
Potebni Street 45–17, Lutsk, Volyn region, 112233, Ukraine
Tel.: 0506635664

BUDGETING OF THE EDUCATIONAL SPHERE OF UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

Glushchenko Yu.A.

INTRODUCTION

The current state of development of financial relations in education in the context of European integration and globalization processes, aimed at ensuring the competitiveness of educational services on an innovative basis, taking into account the needs of each individual.

The main reasons for the aggravation of the competitive situation in the market of educational services in Ukraine should include: the growth in the number and market share of non-state educational institutions, which are characterized by greater mobility, a developed material and technical base, flexibility of pricing policy; the entry of Ukraine into the European educational and scientific space and, as a result, competition with foreign universities¹.

In addition, in the system of higher education, there is a reduction in the amount of state budget funding compared to the indicators of developed countries, due to the inconsistency of the minimum social standards. This necessitates the formation of a special fund and the inclusion of alternative sources of financial resources received for the services provided.

The lack of budgetary funds in education causes many problems, in particular: arrears in social payments and communal services, the weakening of the state credit system for students, the termination of funding for programs to improve the living conditions of scientific and pedagogical workers, the insufficient volume of funding for the scientific sphere, the inhibition of innovative programs for the development of the educational system. In addition, the need to preserve and develop the material and educational-methodical base determines the dependence of educational institutions on the funds received as tuition fees for contract

¹ Подзігун С.М. Проблеми фінансування вищої освіти в Україні. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/2878/1/Problemu%20financuvannj_fail.pdf (дата звернення: 20.10.2022).

students, which negatively affects the quality of specialist training and, as a result, the competitiveness of higher education institutions².

According to the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022–2032, its main goal is the intellectual, cultural, and professional development of the individual, the formation of high-quality human capital, and the consolidation of society for the establishment of Ukraine as an equal member of the European community, the development of an effective, innovative, competitive economy, and the provision of high standards of quality of life.

Responding to the large-scale challenges facing Ukraine in the form of ongoing Russian armed aggression, the spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus, and the onset of the global economic crisis requires additional resources and more efficient and effective management of public finances³.

The European integration of Ukraine conditions important changes, regarding the development of the state in a democratic way, it is necessary: to take measures to return to a balanced budget and tax policy, increase the efficiency of expenditures and tax administration, reduce the role of the state in the economy, and improve the investment climate, taking into account social and environmental measurement⁴.

The effectiveness of the system of effective budget management is largely related to the implementation of measures to ensure targeted and effective spending of budget funds. In other words, full-fledged budgeting, which is characterized as “the process of determining the volume and composition of costs, and ensuring that these costs are covered by resources”⁵.

² Подзігун С.М. Проблеми фінансування вищої освіти в Україні. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/2878/1/Problemu%20finansuvannj_fail.pdf (дата звернення: 20.10.2022).

³ Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 роки та плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1805-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-p#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

⁴ Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 роки та плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1805-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-p#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

⁵ Глущенко Ю.А. Розвиток ефективного бюджетування в умовах децентралізації. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Полтава, 31 березня 2020 р. Полтава, 2020. С. 232–235.

Rationalization of the distribution of financial resources between the budgets of different levels is a step towards ensuring financing of strategically important spheres of state activity, in particular, in conditions of martial law.

1. Emergence of the prerequisites of the problem and formulation of the problem

The rapid development of digitization, integration of education, global crises and the need for their research and adaptation, competition between institutions of higher education require a change in priorities for the development of financial relations in education.

There remain areas in which tangible results have not been achieved in particular, the main problems that led to the adoption of the Strategy for the Reform of the State Finance Management System for 2022–2025 include: the absence of a coherent system of strategic planning, a weak connection between strategic planning, budgetary planning and planning of public investments; lack of full implementation of medium-term budget planning; inadequate quality of budget planning on the part of the main managers of budget funds, which leads to frequent redistribution of these funds and their inefficient use⁶.

Funding problems in education require constant review and changes of economically justified state social standards and funding regulations of the budgetary sphere. The prerequisites for the formation of balanced budget expenditures are constant monitoring of the state of implementation of estimates based on actual expenditures, constant analysis of the structure of expenditures and budget services, research into the situation regarding the reorganization of institutions with small capacity without reducing the quality of service provision, etc.

2. Analysis of existing methods of solving the problem and formulating the task for effective management of budget funds

Such domestic and foreign scientists as: O. Belash, V. Lazarev, S. Mokhnachev, N. Pashchenko, H. Fashiev.

⁶ Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 роки та плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1805-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-p#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

The issue of medium-term planning arouses the interest of scientists and specialists, in particular, the works of such scientists and practitioners as: M. Afanasyev, O. Gaevska, G. Dmytrenko, T. Yefimenko, I. Zapatrina, O. Ivanytska, A. Kozoriz are devoted to this issue, H. Korobko, M. Latynin, V. Lozytskyi, K. Pavlyuk, I. Rozputenko and others.

The publications thoroughly examine the theoretical aspects of medium-term planning and analyze the current state of implementation of elements of medium-term planning in the budget system of Ukraine.

The theoretical and methodological foundations of their research are based on the use of the main provisions of economic and financial theory, developments of research institutions, abstract-logical, generalization, calculation-constructive.

Research analysis shows that the annual budget cycle and the construction of the budget process in Ukraine today actually do not create sufficient conditions for the full implementation of medium-term budget planning at the level of local budgets, taking into account the elements of program-target budgeting.

At the current stage, the introduction of medium-term budget planning in Ukraine does not contribute to the effectiveness of budget expenditure planning, particularly in education.

Today it is already obvious that the traditional approach to the formation of the annual budget does not give significant results, as it does not ensure budget stability in the medium term.

Taking into account the above, the aim of the scientific work is to study the theoretical foundations and practice of budgeting in the educational sphere. The following tasks were solved in the research process:

- to investigate problematic aspects of the development of the higher education system of Ukraine;
- to determine the key measures of reforming the educational sphere in the direction of financial stabilization;
- to analyze the dynamics of the structure of education expenditures in the consolidated budget of Ukraine;
- to determine the volume and dynamics of the average monthly salary of full-time employees, in particular in the educational field;
- to analyze the dynamics of the deficit of the consolidated budget of Ukraine and its impact on the financing of educational institutions;
- reveal the theoretical and methodological foundations of program-target budgeting and medium-term planning;
- to investigate the methodology of budget forecasting in the conditions of program-target budgeting;

- argue proposals for improving the program-target method in the budget process;
- to propose prospects for the development of medium-term and long-term budget planning.

3. Presentation of the main research material

The implementation of the educational principle contributes to the awareness of common values by every Ukrainian, the development of self-identity as a citizen and individual. Education is the basis of the intellectual, spiritual, physical and cultural development of the individual, its successful socialization, economic well-being, the key to the development of a society united by common values and culture, and the state⁷.

Education contributes to the unification of the country, smoothing the negative impact of artificial factors, in particular geographical features, social status, living conditions, etc. Educational institutions are able to encourage the comprehensive development of a socially conscious and active personality, with the aim of ensuring the sustainable development of Ukraine along the European path. That is, the teacher acts not only as a qualified specialist, but also as a social mentor, adviser, consultant.

In this context, the process of reforming the Ukrainian education system in accordance with new challenges and European integration processes continues. In particular, the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022–2032 was approved. Its goals and objectives are formed on the basis of a SWOT analysis of gaps and weaknesses (see fig. 1).

Analyzing these problematic aspects of the functioning of the system, we are convinced that the main weakness of the development of higher education is the insufficient level of funding (see fig. 2), which negatively affects the state of formation and training of highly qualified competitive personnel, and therefore their further employment.

According to the results of the first monitoring of the employment of graduates of higher education and pre-higher education, it was found that the percentage of employment among graduates of higher education is 59%. Experts believe that: “Ineffective internal economic and educational policy, which contributed to the transformation of higher education to the needs of the labor market, led to their unbalanced interaction”⁸.

⁷ Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

⁸ Мосьпан Н.В. Вища освіта та ринок праці в Україні: десятиліття взаємодії. *Освітологічний дискурс*. 2021. № 1(32). С. 33.

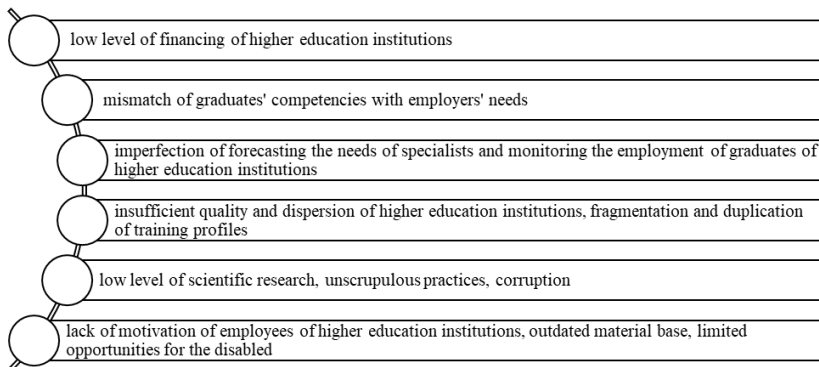

Fig. 1. Problematic aspects of the development of the higher education system of Ukraine (constructed by the author based on the data⁹)

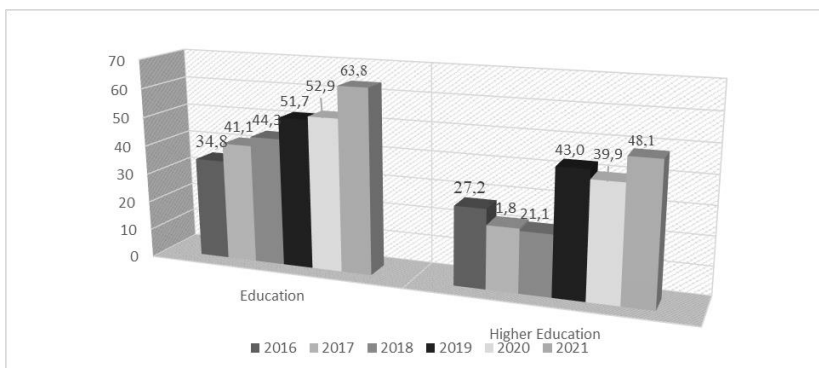

Fig. 2. Dynamics of the structure of education expenditures in the consolidated budget of Ukraine for 2016–2021, billion UAH (built by the author based on data¹⁰)

⁹ Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-p#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

¹⁰ Звіти про виконання Державного бюджету України за 2016–2021 рр. / Державна казначейська служба України. URL: https://data.gov.ua/dataset/zvit_kazna/resource/452c24f5-adeb-45b6-a45b-9246029a61fd (дата звернення: 20.10.2022).

The level of remuneration (see fig. 3) does not contribute to increasing the prestige and rating of scientific and pedagogical workers, also taking into account the negative fact that the financing of a significant part of scientific work (publication of theses, articles, monographs) is carried out mainly at the expense of own funds.

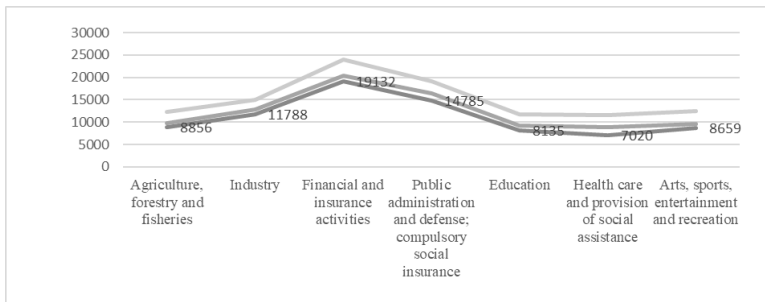

Fig. 3. Dynamics of the volume of average monthly wages of full-time employees by certain types of economic activity in 2019–2021, UAH (built by the author according to the data¹¹)

The low level of wages is primarily related to the limitation of budget funds and the unsatisfactory state of budget implementation (budget deficit), which is a consequence of inefficient budget management (see fig. 4).

Taking into account the solution of these and a number of other problematic issues in Ukraine, the education system is being reformed in accordance with new challenges. In particular, the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the approval of the Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022–2032” of February 23, 2022 № 286-p was adopted, which defines the main priorities of the higher education system at the current stage of the development of society and the country’s economy, as well as the main characteristics, that will be formed by 2032. The strategy defines the main priority goals of the development of the higher education system (see fig. 5).

¹¹ Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності у 2010–2021 рр. / Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/szpsph/arh_szp_ed_u.html (дата звернення: 20.10.2022).

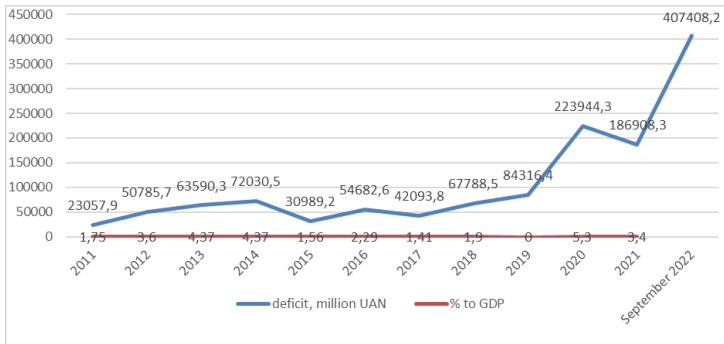

Fig. 4. Dynamics of the deficit of the consolidated budget of Ukraine for 2011–2022 (built by the author according to the data¹²)

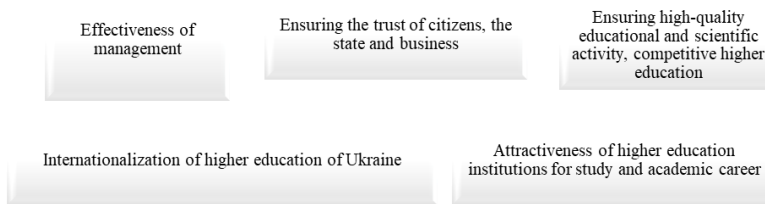

Fig. 5. The main priorities of the Strategy for the Development of the Higher Education System (built by the author according to the data¹³)

Details of the tasks, indicators and expected results are presented in the extended pyramid of the Strategy and the operational implementation plan in 2022–2024. As for the improvement of the issue of financing, an increase in budget financing, improvement of the distribution formula based on activity results and modernization of the network, consolidation of higher education institutions are foreseen (see fig. 6).

¹² Звіти про виконання Державного бюджету України за 2016–2021 рр. / Державна казначейська служба України. URL: https://data.gov.ua/dataset/zvit_kazna/resource/452c24f5-adeb-45b6-a45b-9246029a61fd (дата звернення: 20.10.2022).

¹³ Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-p#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

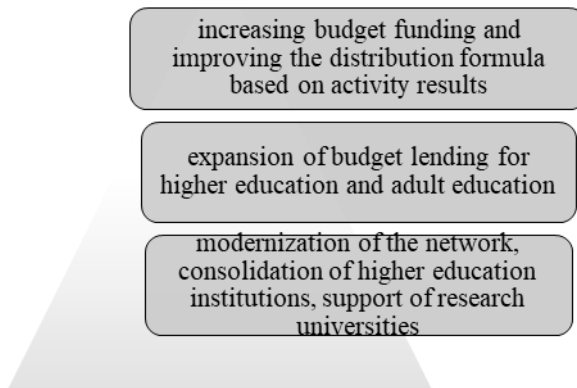

Fig. 6. The main tasks for increasing the efficiency of management in the higher education system (constructed by the author based on the data¹⁴)

Taking into account the state of the constantly existing deficit of the consolidated budget of Ukraine, which makes it impossible to finance the budgetary sphere, in particular, education in full, it is worth actively applying the experience of foreign countries in limiting and keeping budget expenditures at a certain level, with an appropriate level of budget control and improving the process of program and target budgeting, in particular on the basis of such methods as budgeting aimed at the result, performance management, program-target budgeting.

The Maastricht Treaty of 1992 and the Treaty of Amsterdam of 1997 require European governments to apply long-term budget calculations combined with realistic targets for their public programs.

The EU budget directly provides assistance only in program format, and indicators indicate the effectiveness of the use of resources allocated to recipient countries. In this regard, the EU countries have already developed basic regulatory documents that motivate member countries to apply elements of medium-term fiscal and program-target budget planning. Governments develop medium-term, and in some cases, long-

¹⁴ Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-p#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

term assessments and forecasts of the state's budgetary and fiscal state. Experts of the International Monetary Fund called this practice "the basis of the medium-term budget". It provides a clear idea of the cost of the current state policy, serves as a mechanism that allows you to control the introduction of new measures, as well as monitor the implementation of the budget beyond one year.

For example, in France, the result of reforming the budget system was the introduction of programming laws, which determined the main directions of public finances for the medium term, covered all components of the public administration sector and the main principle of budgeting – the principle of balance. The provisions of the law fix the goals of the medium-term programming of state finances for four years and set the target indicators of the state budget for three years. Also, medium-term budget programming is harmonized with the law on the annual budget. Medium-term budget programming involves the distribution of functions by programs, and the last year of the medium-term budget serves as the basis for the next programming.

In Sweden, a budget reform was also carried out and medium-term budget planning was introduced. The basis of the Swedish model is the adoption of the law on the state budget for a four-year period, and expenditures for the planned year are approved for 27 areas of state policy and detailed in the appendix for 500 appropriations in terms of departmental and program classification. Expenditures for three budget periods following the plan are approved as a whole, and for 27 directions are indicative¹⁵.

An important aspect of medium-term planning is that it is possible to evaluate the effectiveness of budget programs whose implementation period is more than one year. We believe that budget reform in Ukraine should be carried out in accordance with the main principles of European budget practice, namely: strengthening of fiscal discipline; taking into account the resource capabilities of authorities and the distribution of resources in accordance with strategic priorities; increasing the efficiency of budget programs and services, etc.

There are different interpretations of the essence of budget management, but we are inclined to the definitions of S. Mykhaylenko that: "<...> it is a set of interrelated actions (management functions),

¹⁵ Лозицький В.П. Концептуальні засади запровадження середньострокового бюджетного планування в Україні. *Фінанси України*. 2012. № 9(202). С. 40.

techniques, methods aimed at managing budget resources and relationships that arise in the process of movement budget flows”¹⁶.

Based on this interpretation, managers face the need to fulfill the main task of budget management – to achieve the effectiveness of budget management, within the framework of the current organizational system (see fig. 7).

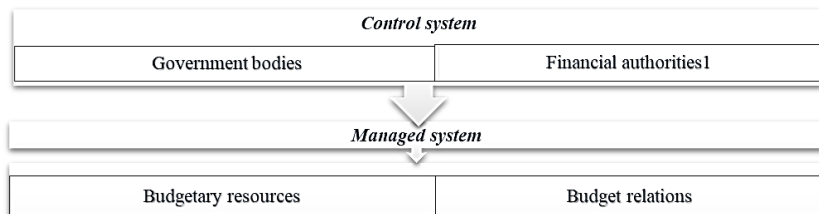

Fig. 7. Organizational chart of budget management

The regulatory and legal basis for the development of program-target budgeting is the Budget Code of Ukraine, the approval of the Concept of Application of the Program-Target Method in 2010, the orders of the Ministry of Finance of Ukraine on the preparation and implementation of local budgets according to the program-target method (2002–2019), the System Reform Strategy management of state finances for 2022–2025 and a plan of measures for its implementation. As practice shows, in past years there was a principle of maintenance of budgetary institutions, instead of financing. Detailed advantages are presented in table 1.

As the data in the table show, the program-target method is really a more effective method. The clear formation of the list of performance indicators will contribute to the real determination of the number of consumers of the budget service, the realism of its implementation, and the effectiveness of the final results.

Moreover, the program-target method is based on the “Resource – Result” model, according to which the amount of budget funds provided to the administrator depends directly on the result obtained by him (see fig. 8).

Thus, budgeting is a technology of planning, accounting, control and analysis of financial, information and material flows, as well as the obtained results.

¹⁶ Михайленко С.В. Бюджетний менеджмент: визначення, принципи, функції. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 3(117). С. 223–229. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej18/PDF/11.pdf> (дата звернення: 20.10.2022).

Table 1

Comparative analysis of budget formation methods

<i>The direct method</i>	<i>Program-target method</i>
Budget planning for one year	Budget planning for 3–5 years
Justification of expenses without assessment of expediency and quality	Justification of expenditures based on goal definition and economic efficiency and effectiveness
Formation is carried out according to functional and economic classification of expenses	Formation is carried out according to programmatic and economic classification of expenditures
Budget expenditures are aimed at maintaining the network of budget institutions	Budget expenditures are aimed at achieving the effectiveness of budget funds
Loyal responsibility for results of budgetary activities institutions and quality of services that are provided	Personal responsibility heads of institutions and organizations for achieving results budget programs

Fig. 8. “Resource – Result” model

Management of budget resources, in accordance with generally defined management functions and the basics of the budget process, is carried out at such stages of the budget process as budget planning, organization of budget implementation, accounting of implementation and control over budget implementation. Therefore, in the process of budgeting, coordinated actions are needed to prevent financial and managerial gaps at such important stages of budgeting, in particular, radical planning, clear coordination and detailed control (see fig. 9).

Determining the essence of the term budget planning, we found out that budget planning is a complex of organizational and technical, methodical measures for determining the income and expenditure of budgets during their preparation and approval, which is carried out in order to ensure sustainable economic growth and conduct targeted social policy state¹⁷.

¹⁷ Бюджетний менеджмент : навчальний посібник / Л.В. Панкевич, М.А. Зварич, П.Я. Могиляк, Б.І. Хомічак. Київ : Знання, 2006. 293 с.

Fig. 9. Stages of budgeting

The economic essence of budget planning consists in the centralized distribution and redistribution of GDP between the branches of the budget system on the basis of the national socio-economic program of budget development.

The main thing in budget planning is the methodology, which includes a set of general principles and methods. In particular, such as: a comprehensive approach of taking into account socio-economic parameters and priority in the social direction of the budget; the rationality of the budgetary allocation of resources; unity of planning and forecasting methodology; realism and reasonableness of forecast indicators.

In domestic budgetary practice, various methods of budget planning are used to fulfill the set goals and objectives.

Analytical is used to determine planned indicators based on factor analysis and mathematical modeling. Balance sheet – to balance the revenue and expenditure parts of the budget by reducing expenses, increasing revenues, or establishing sources of budget deficit coverage. Program-targeted is a method for financing individual state programs of social and economic development. Normative serves in relation to the use of norms and standards for the calculation of budget expenditures. The method of coefficients is based on the use of appropriate coefficients, which is calculated as the ratio of the achievements of the past period to the planned indicators.

The practical experience of foreign specialists shows that effective strategic planning is impossible without the full application of the program-target method. It allows you to analyze the resource capabilities of the budget and the results of the use of budget funds.

According to the Budget Code of Ukraine, the program-target method in the budget process is “a method of managing budget funds to achieve specific results at the expense of budget funds with the application of evaluating the effectiveness of the use of budget funds at all stages of the budget process”¹⁸. Its purpose is to achieve efficiency from the use of budget funds.

The introduction of the program-target method involves: budget transparency and control at the program level; evaluation of the achieved results according to the assigned tasks; determination of activities and strengthening of responsibility of managers of funds in accordance with the implementation of programs; improvement of the budget policy development process. Budget planning according to this method helps managers to focus on making an effective decision regarding the selection of the most important programs for citizens (see fig. 10).

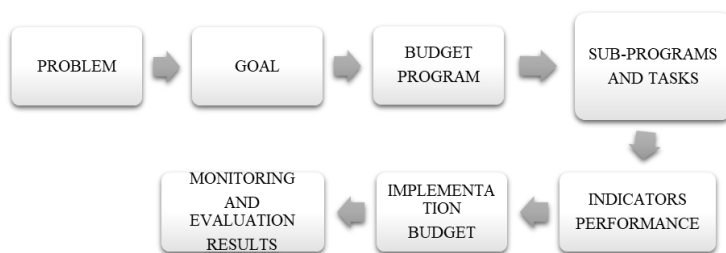

Fig. 10. The budget process in Ukraine according to the program-target method

The purpose of the activity is related to the industry policy and strategic definition of the task, determines the results of the program implementation.

The task is the achievement of specific results. Performance indicators – productivity, effectiveness, efficiency, costs, profitability of services, etc.

The assessment of the effectiveness of the budget program depends directly on the level of achievement of the goal and task.

¹⁸ Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 20.10.2022).

The main criteria of effectiveness are relevance, directions of strategic planning, focus on the maximum volume of services compared to the spent funds.

In other words, this is program budgeting, which provides for the type of activity, its purpose and control, quality, and the result of execution. It differs from the itemized method by financing a service, not an institution, which contributes to the achievement of the principle of subsidiarity defined by the Budget Code of Ukraine.

In practical activity in Ukraine, a number of programs are classified, including: economic and social development of the state; government activities; state target programs; local and regional development programs, etc. They are multi-element, while the budget program in PMC reflects activities in a specific field, with the definition of the service and its recipients.

According to the provisions of the Budget Code of Ukraine “the budget program is a set of measures aimed at achieving a single goal, tasks and expected result, the determination and implementation of which is carried out by the manager of budget funds in accordance with the functions assigned to him”.

A qualitatively formed program structure improves the macro-fiscal function of the budget and financial discipline, as it provides an opportunity to more effectively plan expenditures for the medium-term perspective¹⁹.

The purpose of the program allows to combine strategic directions and priorities with the help of appropriate budget tools (see fig. 11).

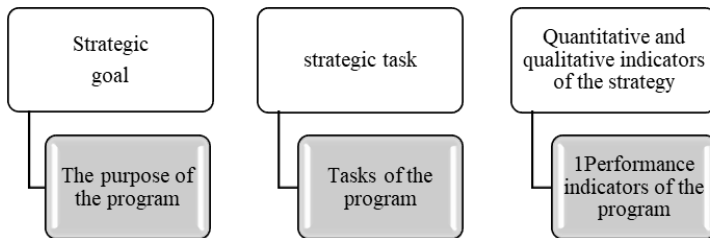

Fig. 11. The process of interaction of strategic planning and formation of the budget program

¹⁹ QCBS-1. Проект модернізації державних фінансів. Консультативна підтримка для покращення бюджетного планування і середньострокового бюджетування та методологічна підтримка програмно-цільового бюджетування / Світовий банк. URL: www.minfin.gov.ua (дата звернення: 20.10.2022).

Budgetary programs include subprograms specifying measures, goals, evaluation, and effectiveness by component. And the latter are not mandatory, except for those specified by relevant industry orders.

In the Budget program, several tasks are allowed, with the corresponding indicators of effectiveness and quantitative parameters²⁰. In other words, this is the justification of the institution's budget estimate.

Performance (measurable and quantitative) indicators are indicators of program achievements. They are a system tool, that is, they should compare resources and results, monetary and qualitative equivalents.

In addition, the realism and subjectivity of indicators are important for the purpose of forming quality reports, monitoring, analysis, management decision-making and information disclosure. In particular, indicators: costs; product; efficiency; quality (see fig. 12).

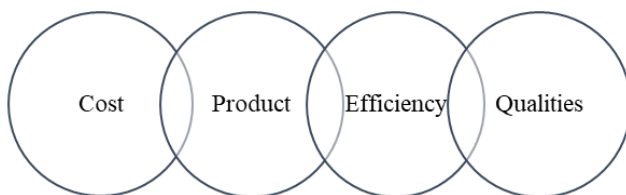

Fig. 12. List of effective indicators of program-target budgeting

Their application allows, first of all, to determine the effectiveness of the use of budget funds. Therefore, the task is: generalization, grouping and classification. A feature is the ability to determine any number and detail within one task, taking into account the specifics of the programs. All this should be essentially without unnecessary overloads, which is not necessary in terms of information.

The emphasis should be on quality as the litmus test for program success. Experts believe: “<...> the use of several indicators of the same group makes it possible to more accurately determine the degree of efficiency in the use of budget funds by the main manager”²¹. Preference is given to characteristic, illustrative, effective.

²⁰ Про деякі питання запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів : Наказ Міністерства фінансів України від 26 серпня 2014 р. № 836 / Міністерство фінансів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1103-14#Text> (дата звернення: 29.10.2022).

²¹ Інноваційні практики: фінансовий менеджмент на місцевому рівні – підсумки 2014 року / В.В. Зубенко, І.В. Самчинська, Т.А. Шаповал та ін. ; ІБСЕД,

The PCM methodology provides for the appointment of only one responsible executor of the program (Article 20 of the Budget Code of Ukraine). He is appointed as the chief manager in agreement with the Ministry of Finance of Ukraine.

This can be the main manager of programs, or a lower level that is an executor in the main system. It is determined by the decision on the local budget, is responsible for the targeted and effective use of funds, approves budget program passports, compiles reports, analyzes programs, and evaluates results. According to the Order of the Ministry of Finance of Ukraine: “<...> the responsible executor is a legal entity, has a separate account and balance sheet”. Responsible executors can be the main manager and lower-level manager (see fig. 13).

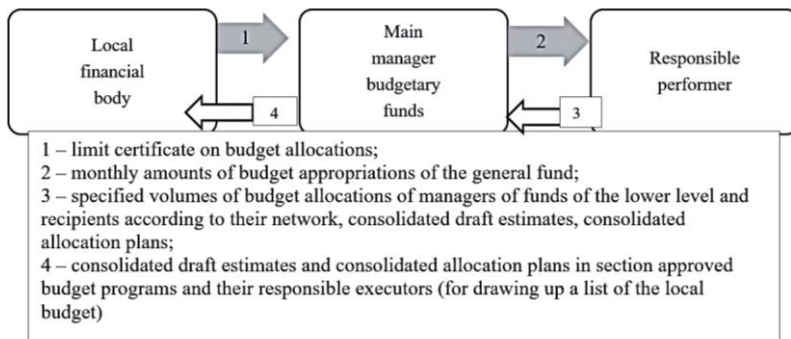

Fig. 13. The process of interaction between the administrator and the executor of the budget program

In the formation of the local budget, they ensure the drafting of budget requests by programs, coordinate and submit them to the chief administrator. Budget allocations are determined by programs according to the program classification.

According to the Budget Code of Ukraine: “<...> a budget request is a document prepared by the chief manager of budget funds, which contains

proposals with appropriate justification regarding the amount of budget funds necessary for his activities for the following budget periods”²².

Budget requests provide for the formation of program implementation proposals. The main administrators compare its cost estimate and the budget resource.

Financing under the programs is carried out in the following way. The local financial body submits an order to the territorial body of the State Treasury Service of Ukraine regarding financing to the main administrators, including the responsible executors, and notifies the latter. Responsible executors carry out the distribution of funds by network and submit to the territorial body of the State Treasury Service of Ukraine. Similar procedures take place in the part of the formation and implementation of budget program passports.

For each program, the goal and tasks are determined, the implementation of which will ensure the achievement of the set goals of the program (see fig. 14).

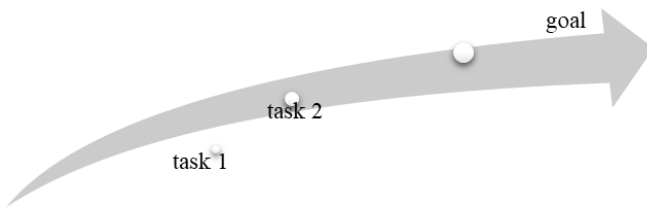

Fig. 14. Components of the budget program

The passport of the program determines the amount of funds for its financing, the purpose, tasks, activities, responsible performers, performance indicators and other characteristics. It is formed from budget requests and budget assignments, is developed by the chief administrators, and is approved by the Ministry of Finance.

Draft passports are prepared and submitted to the financial department by the main beneficiaries of the funds. Passports must correspond to the budget schedule. Their approval is carried out on the basis of the order of the main successor and the financial body within 45 days. In the absence of a financial body with a village, settlement or city head. Within a week

²² Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 20.10.2022).

from the moment of approval, they are brought to the responsible executors by the main delayer. Reports on the implementation of passports are submitted to the financial authorities by the chief administrator within the specified time limits.

The practice of the results of implementation of budget programs indicates a low level of their implementation. A significant number of programs led to the dispersion of budget funds²³. There was a duplication of programs, their low effectiveness, and the absence of uniform criteria for evaluating programs²⁴.

Thus, it can be concluded that the problem of program-target budgeting is a comprehensive analysis of programs, for the implementation of which additional resources are needed. During the period of its implementation, financial problems arise regarding the completion of the program financing process. In addition, the inconsistency of the goals of the programs with medium and long-term goals.

We believe that in order to create an effective regulatory legal framework, line ministries should optimize typical lists of budget programs and performance indicators of their implementation by combining similar budget programs and reducing the number of performance indicators, especially those that are duplicated with indicators regarding the network, states and contingents.

In our opinion, it is necessary to deepen the scientific and methodological support for the development and implementation of budget programs, including the proposal to develop methods available for use in estimating budget expenditures for individual measures for different perspectives, forecasting expected results, and calculating individual indicators of the program's economic efficiency.

In order to comply with budget discipline, the level of competence and responsibility of managers of budget funds for the clear implementation of approved budget programs should be increased.

The existing methodology for the formation of budget programs does not foresee the need for a clear separation in time and space of funding from different sources. More often, the suspension of funding from budget funds almost always leads to the suspension of funding or refusal to implement the program from other sources.

²³ Огонь Ц.Г. Програмно-цільовий метод та ефективність бюджетних програм. *Фінанси України*. 2009. № 7. С. 20–29.

²⁴ Сукач О.М. Оцінка результативності реалізації бюджетних програм місцевого рівня. *Інноваційна економіка*. 2012. № 7. С. 33–35.

The participants in the budget process do not take into account that the lack of financing of the budget program can occur due to both the lack of funds and insufficiently qualified preparation of the necessary documents, including the effectiveness of previously used funds.

There are also cases of violation and disregard of the legal prescriptions of legislative and normative legal acts on the issues of state targeted programs. Budgetary programs are often implemented without real calculations and thorough measurements to achieve the set goal, without defining clear results of their implementation, and most importantly – unambiguous, justified volumes and sources of funding.

Yes, first decisions are made and budget programs are approved, and only then the search for funding sources is conducted, and it should be the other way around. In addition, budget programs are quite often not brought to a logical conclusion, remain, for one reason or another, unimplemented.

In view of the above, we suggest making changes to the methodology of budget program planning and clearly dividing and demarcating different sources of funding for relevant expenditures. This will provide an opportunity not to suspend funding and not disrupt the implementation of budget programs at the expense of non-budgetary sources.

We believe that it is necessary to develop a methodology for conducting a comparative analysis of the effectiveness of budget programs based on a formulaic approach and uniform evaluation criteria, which would provide an opportunity to objectively assess and determine the level of effectiveness of the budget program in order to make a management decision regarding the continuation or impracticality of funding the budget program in the following periods.

We agree with the experts that the main reasons for the inefficient use of budget funds and the low effectiveness of budget programs are also: the lack of priorities in budget policy for the medium and long term.

Therefore, budget programs can be effective only if the approaches and tools for their implementation are changed, intensive methods of managing budget funds are used at each stage of their passage, and the program-target method is fully implemented in the budget process.

In turn, the shortcoming of PCM budgeting in general is a rather detailed periodic analysis of all programs, which requires significant human resources and financial costs. Until the analysis is completed and management decisions are made, there may be uncertainty regarding future program funding.

We believe that the current stage of implementation of program budgeting in Ukraine is imperfect, which is carried out according to new

standards for the preparation of budget requests and other documents, and the content of the work on the management of budget resources has not undergone fundamental changes.

One of the reasons for this is the introduction of this method at the local level as a mechanism for current budget planning (budget planning for one year), since the formation of local budgets in terms of programs must be carried out on the basis of approved medium- and long-term strategies for the socio-economic development of territories, sectors of the economy, etc.

Therefore, from the point of view of European approaches, budget programs should be formed for the future in accordance with the goals and objectives of the socio-economic policy of the territory, and the introduction of program budgeting in local budgets is inextricably linked to medium-term budget planning, since budget programs are mainly composed of.

Therefore, from the point of view of European approaches, budget programs should be formed for the future in accordance with the goals and objectives of the socio-economic policy of the territory, and the introduction of program budgeting in local budgets is inextricably linked to medium-term budget planning, since budget programs are mainly composed of several years, and therefore it is important to plan the traditional budget also for the medium-term perspective.

An important step in the direction of public finance management is the application of medium-term budget planning, which contributes to: improving the state of the macroeconomic situation; reduction of public expenditure and increase in the level of predictability of financial flows; realities of medium-term calculations; strengthening control over state debt; establishment of expenditure “ceilings”; strengthening budgetary discipline; increasing efficiency and cost effectiveness; providing quality services.

Fiscal rules and restrictions recommended for implementation by the European Commission are mandatory in medium-term planning. In particular, the legislative regulation of fiscal rules, their long-term nature, a reliable accounting system, protective mechanisms and sanctions, as well as exceptions²⁵.

²⁵ Середньострокове бюджетне планування (міжнародний досвід): інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит Комітету Верховної Ради України. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29131.pdf> (дата звернення: 20.10.2022).

At the same time, according to her recommendations, the key elements of medium-term planning should be: transition to long-term planning; ensuring coverage of all state expenditures; their limitation; detailing income forecasting; analysis and explanation of the reasons for deviations from the planned indicators; development of a number of scenarios of macroeconomic forecasts regarding the application of fiscal regulation tools; legislative coordination of short-term and medium-term budget planning; monitoring and effective adjustment mechanisms.

Studying foreign experience on this issue, it is worth noting that in Great Britain, the main postulates are that the Government takes loans of an investment nature only, and the ratio of net public debt to GDP is of a legislative nature. Unused funds are carried over from one year to another.

In Sweden, medium-term budget planning is three-level. The first priority is the formation of fiscal policy, the second is the limitation of expenditures, and the third is the formation of a “budget reserve”, that is, a limit in case of unforeseen circumstances. Planning is carried out by a special department independent of the government.

Medium-term planning in Germany involves forecasting for five years. Features of functioning are the mutual economic balance of the federal and local authorities, legislative regulation of the process of obtaining loans, legislative regulation of debt at the level of public investments, limitation of the level of expenditures.

Planning in Turkey involves centralization and redistribution of decision-making powers, IMF lending, detailed budget classification. Turkey’s budget process is centralized, the Higher Planning Council forms the medium-term fiscal plan. The medium-term financial plan of the Ministry of Finance and the medium-term program of the state planning organization are sent to it. After approval, the data of both documents are made public, and proposals submitted to fund managers are processed.

The system of medium-term budget planning in Ukraine operates on the basis of the norms of the Budget Code of Ukraine. The budget forecast is developed according to the economic and social development programs of the country for 3 years. Forecast indicators include indicative indicators for income, financing, expenses, lending and debt. Planning reflects development scenarios, balanced indicators, their dynamics, investment programs, etc.

Taking into account the specifics of Ukraine’s development, we believe that the influence of inflationary and destabilizing processes can be force majeure in the implementation of the strategy during medium-term planning.

We believe that the difficult situation that has developed in the budgetary sphere in Ukraine is one of the reasons for the weakening of the level of budgetary discipline, as well as insufficient competence and low responsibility of managers of funds.

Thus, M. Latynin notes that a problematic aspect in the state administration regarding strategic planning of regional development is the lack of a strategic vision of short-, medium- and long-term goals for the implementation of the tools of the financial and economic mechanism and the inconsistency of the strategic goals of state and regional development²⁶.

According to some experts, the issue of medium-term planning at the local level is insufficiently regulated by the Budget Code of Ukraine²⁷. Namely, the mechanism for planning interbudgetary transfers. In addition, medium-term plans and programs for the development of territories are inconsistent.

The main reasons are: a significant number of uncoordinated budget programs, insufficient state support, deficiencies in the work of local authorities, insufficient analysis and low control. It should also be noted that when forecasting the development of territories, statistical indicators are not sufficiently worked out.

The level of forecasting methodology is low, i.e. the absence of factoring and comparative analyzes for the purpose of reliability of forecasting results. There is no prioritization of local development compared to national development.

Some scientists believe that the problematic aspects in this direction are the lack of a management strategy²⁸. Other scientists are inclined to

²⁶ Латинін М.А. Особливості функціонування фінансово-економічного механізму державного управління стратегічним плануванням регіонального розвитку в Україні. *Держава та регіони. Серія «Державне управління»*. 2014. № 3. С. 55.

²⁷ Казюк Я.М. Запровадження середньострокового бюджетного планування на рівні місцевих бюджетів: досвід європейських країн. *Координати управління* : збірник наукових праць / за ред. Д.І. Дзвінчука. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. Вип. 4. С. 139.

²⁸ Латинін М.А. Особливості функціонування фінансово-економічного механізму державного управління стратегічним плануванням регіонального розвитку в Україні. *Держава та регіони. Серія «Державне управління»*. 2014. № 3. С. 55.

the opinion of using corrective coefficients of budget expenditures when forecasting according to programs²⁹.

But we agree with the authors that they consider the application of medium-term planning from below, at the level of territorial communities, in particular, its regulatory and legal support, to be the primary task. The latter is relevant not only at the stage of forecasting, but also at other stages of the budget process.

In our opinion, thanks to the formation of the budget according to the program-target method for three years, there is a prospect of its real balancing. The relationship between the stages of strategic planning and program-target budgeting is shown in figure 15.

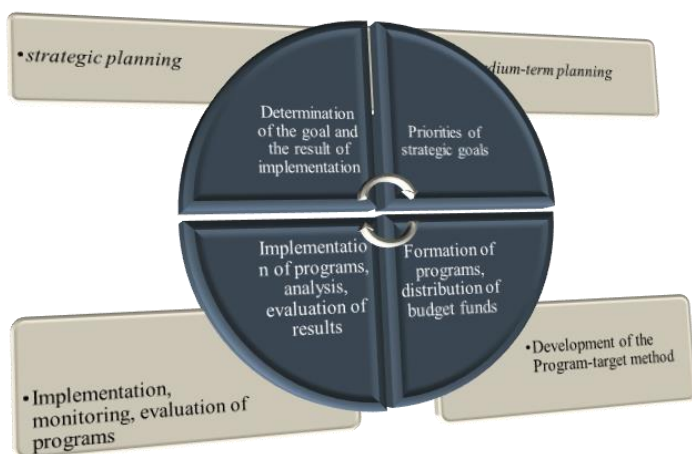

Fig. 15. Cycles of planning and program-target method

International experts believe that: “<...> a well-formed program structure improves the macro-fiscal function of the budget and financial discipline, as it provides an opportunity to more efficiently plan expenditures for the medium-term perspective”³⁰.

²⁹ Запатріна І.В. Програмно-цільовий метод бюджетного планування у контексті стратегічного та середньострокового планування. *Фінанси України*. 2017. № 10. С. 22–27.

³⁰ QCBS-1. Проект модернізації державних фінансів. Консультативна підтримка для покращення бюджетного планування і середньострокового

Therefore, the primary task at the level of ministries is to compare budget programs by type without allowing existing duplication. In addition, preventing termination of funding without good reasons, first of all through qualified preparation of documents at the planning stage. In particular, making reasonable calculations and clearly defining the purpose of the program.

Budget forecasting by programs, by identifying and allocating specific sources to fund certain expenditures, particularly education, which we are investigating, will contribute to seamless funding.

The evaluation of budget programs by managers of funds in the budget process according to the methodology determined by the Ministry of Finance of Ukraine of May 5, 2011 № 608 does not include a procedure for comparing typical programs within the relevant territories³¹. Refinement of the methodology, taking into account the relevant evaluation criteria, will contribute to the real evaluation of the most effective programs and, accordingly, to the adoption of balanced decisions regarding the effectiveness of the use of budget funds.

It should also be noted that the procedure for rating and forming summary indicators of the implementation of budget programs is imperfect on the ground. The reasons for the imperfection of budget programs are their unreasonableness and inconsistency. That is, effective management tools are needed, in particular, the full application of the program-target method.

Taking into account European practice, program-target budgeting should be inextricably linked with medium-term budget planning and priorities of the country's socio-economic development. The main principles should be predictability, transparency and consistency of budget policy. Thus, an effective budget process should be based on medium-term planning in accordance with defined priorities, budget policy objectives and available budget resources.

Along with that, strategic planning, which is a tool of partnership between authorities, citizens, and private institutions, is of great importance. It allows communities to use budget funds more effectively.

бюджетування та методологічна підтримка програмно-цільового бюджетування / Світовий банк. URL: www.minfin.gov.ua (дата звернення: 20.10.2022).

³¹ Про затвердження Методичних рекомендацій щодо здійснення оцінки ефективності бюджетних програм : Наказ Міністерства фінансів України від 17 травня 2011 р. № 608 / Міністерство фінансів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0608201-11#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

The strategic plan has better access to credit resources and investments. It must be economically justified. In particular, the components of target programs, budget and plans of communally owned enterprises. There should be a clear relationship between them and the ability to monitor, analyze, evaluate, and determine results.

In addition, the strategic plan should contain a calculation of the cost of each task by year and by each task. The cost should be distributed by funding sources. Sources can be both budgetary and other.

For the effectiveness of the strategic plan, it is necessary to have, for example, capital repair plans for budget facilities and plans for the development of utility companies. At the same time, civil participation is necessary for the effective development of society. It is, first of all, an intellectual resource for the authorities. In addition, it is a system of actions of citizens in determining and solving their problems.

In governance, citizens allow to minimize social and political risks, to adjust the plans and behavior of the authorities. That is, the community allows formulating and defending the interests of the community. Classification of public participation (see fig. 16).

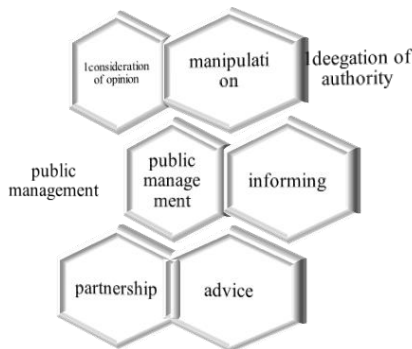

Fig. 16. Classification of public participation in the budget process

The state of public participation must be adequate in order to avoid tension in the community and society.

Taking into account the progressive steps implemented at the legislative level in the direction of medium-term budget planning, we believe that the current version of the Code does not sufficiently clearly regulate the issue of medium-term planning at the level of local budgets.

Thus, one of the main obstacles is the lack of a legal basis for medium-term planning of interbudgetary relations, since the issue of planning indicators of interbudgetary transfers is crucial for establishing the stability of relations between local budgets and the state budget. This also depends on the possibility of local budgets planning their own development in the medium term.

Another problem is the lack of a clear relationship between medium-term financial plans and programs for socio-economic development of the territory for the future.

Analysis of the implementation of socio-economic development programs proved that they are not fully implemented due to the inconsistency of the programs with medium-term plans, as well as insufficient state support, lack of clear coordination of actions of central and local authorities, poor analysis of the situation in each individual region and inadequate control according to the implementation of these programs.

It should also be noted that when making forecasts of socio-economic development of territories, the analysis of statistical indicators is carried out only at the stage of their compilation, and not at the stage of forecasting.

The lack of a methodological basis for taking into account the factors affecting the general economic development of the territory and the uncertainty of the list of compared performance indicators by programs leads to the fact that short series of dynamics of socio-economic indicators are used, which cannot guarantee sufficient reliability of the forecast results.

In practice, there is an inconsistency between the strategic priorities of regional or local development with the national development priorities of the country, which is a significant obstacle on the way to the implementation of medium-term planning at the level of local budgets. Many scientists and specialists also focus their views on the problem of inconsistency of socio-economic development programs of regions and territories with medium-term financial plans and national development priorities of the country.

It is also necessary to agree on the issue of the need to establish a closer connection between the strategic planning of the activities of the main managers of budget funds and medium-term budget forecasting.

In turn, the implementation of the medium-term planning institute for the current and the next two years at the level of local budgets requires the development of appropriate methodological and organizational support for the process of its implementation, including at the level of districts and territorial communities, which involves the development and adoption of additional regulatory and legal acts of sub-law character.

In addition, at the legislative level, it is necessary to finalize legal acts on the introduction of a new planning system, the definition of budget rules for all participants in the budget process, the preparation procedure, the structure and format of the medium-term budget plan, etc.

The medium-term program-target budget is a format for balancing the costs of limited resources with maximum social and economic effects.

To date, in Ukraine, the issue of introducing medium-term budgetary planning of both state and local budgets is almost not settled by law. Medium-term budget planning is a link that connects budget policy with the priorities of the socio-economic development of the country and territorial-administrative units, contributes to increasing the stability of the budget system and the reasonableness of budget expenditures.

The application of medium-term budget planning should ensure the predictability, transparency and consistency of the budget policy, contribute to the effective implementation of budget programs, create an opportunity to use the budget as an instrument of influence on the economic development of the country, its territorial and administrative units and the solution of social tasks. Therefore, an effective budget process should be based on medium-term planning according to defined priorities, budget policy tasks and available budget resources.

Strengthening the role of medium-term planning as the basis of the predictability of budget policy and strict budget planning is one of the directions for improving the management of the budget process and resources of local budgets, including through the transition to program budgeting, which ensures a direct connection between the allocation of budget resources and the results of their use.

Therefore, an effective budget process should be based on medium-term planning in accordance with defined priorities, budget policy tasks and available budget resources. In turn, medium-term planning is a tool for effective management of local budget funds and implementation of strategic directions of development of the country as a whole and directly of each region. Strengthening the role of medium-term planning as the basis of the predictability of budget policy and strict budget planning is one of the directions for improving the management of the budget process and resources of local budgets, including through the transition to program budgeting, which ensures a direct connection between the allocation of budget resources and the results of their use. We believe that the further introduction of medium-term budget planning and the program-target method into the budget system will have a positive effect on increasing the efficiency of state management of local budget resources.

The current state of the management model of the budget system and inter-budget relations in Ukraine shows that there is a discrepancy between the obligations of local budget expenditures and sources of income, and inter-budget transfers have turned into the main source of financing for almost the entire system of local budgets.

The principles of effective budget decentralization should be the delimitation of spending powers between budgets of different levels in accordance with accepted commitments for the medium term, taking into account the principles of subsidiarity and balance between functional powers and the amount of revenues directed to their implementation.

Also, the process of transfer of powers from the central government to local authorities should be accompanied by the transfer of appropriate financial resources for the implementation of these powers through the introduction of local taxes and fees and by fixing a part of national taxes under local budgets that have received such powers.

Today, we clearly see that a new concept of state management of budgetary resources needs to be built immediately in Ukraine, which will be based on the recognition and observance by all branches of government of the equal rights of citizens and on reformatting the principles of the existence of the system of state power in order to provide effective management functions to society for the sake of the country's prosperity, and not only for the satisfaction of their own ambitions. Budget decentralization will make it possible to form financially stable regions and local self-government bodies that are able to implement an active socio-economic policy and increase the efficiency of budget expenditures.

The current state of the management model of the budget system and inter-budget relations in Ukraine shows that there is a discrepancy between the obligations of local budget expenditures and sources of income, and inter-budget transfers have turned into the main source of financing for almost the entire system of local budgets.

The principles of effective budget decentralization should be the delimitation of spending powers between budgets of different levels in accordance with accepted commitments for the medium term, taking into account the principles of subsidiarity and balance between functional powers and the amount of revenues directed to their implementation.

Also, the process of transfer of powers from the central government to local authorities should be accompanied by the transfer of appropriate financial resources for the implementation of these powers through the introduction of local taxes and fees and by fixing a part of national taxes under local budgets that have received such powers.

Today, we clearly see that a new concept of state management of budgetary resources needs to be built immediately in Ukraine, which will be based on the recognition and observance by all branches of government of the equal rights of citizens and on reformatting the principles of the existence of the system of state power in order to provide effective management functions to society for the sake of the country's prosperity, and not only for the satisfaction of their own ambitions. Budget decentralization will make it possible to form financially stable regions and local self-government bodies that are able to implement an active socio-economic policy and increase the efficiency of budget expenditures.

CONCLUSIONS

Taking into account the results of the study, it is worth noting that, despite the difficult situation related to the Russian military conflict, not only the educational process continues in Ukraine, but also its reformation is taking place in accordance with new challenges.

The adopted Higher Education Development Strategy defines strengths and weaknesses, opportunities for further development, and threats to the external environment. Its implementation is inextricably linked to the improvement of the system of public finance management through increasing the effectiveness of mobilization and spending of public funds.

This is a consequence of decentralization and democratization in Ukraine, gradual integration into the European Community, ensuring the transition to a resource-saving, socially inclusive economy, etc.

Studies of the state of financial support of educational institutions indicate a reduction in the amount of financing of educational institutions and the level of financial support of scientific and pedagogical workers.

The main areas of reform envisaged by the Strategy are the improvement of the distribution formula based on the results of activities and the modernization of the network, consolidation of higher education institutions.

In our opinion, in this direction, it is necessary to contribute to the quality implementation of the process of medium-term planning and program-target budgeting, in particular, the coordination of innovations with the budget legislation, the improvement of the components of budget programs, the activity plans of the main budget managers, and the strengthening of budget control.

The line ministries should optimize the typical lists of budget programs and the performance indicators of their implementation by combining the

same type of budget programs and reducing the number of performance indicators, especially those that are duplicated with indicators for the network, states and contingents.

The clear formation of the list of performance indicators will contribute to the real determination of the number of consumers of the budget service, the realism of its implementation, and the effectiveness of the final results.

Taking into account the significant actions aimed at reforming higher education, we believe that its strategic direction will be the presentation of the concept of “Education throughout life” is a program for the development of civil society, which is a leading global trend.

In order to increase the level of management efficiency in the higher education system, the development of state personnel policy in Ukraine, taking into account the consolidation of higher education institutions, it is necessary to give preference to practicing teachers who create a high-quality staff of scientific and pedagogical workers during competitive selection.

SUMMARY

The implementation of the educational principle contributes to the awareness of common values by every Ukrainian, the development of self-identity as a citizen and individual.

The current state of development of financial relations in education in the context of European integration and globalization processes, aimed at ensuring the competitiveness of educational services on an innovative basis, taking into account the needs of each individual. At the same time, in the system of higher education, the amount of state budget funding is decreasing compared to the indicators of developed countries, due to the inconsistency of minimum social standards. We see the solution to this problem in the application of the system of effective budget management, in particular program-target budgeting and medium-term planning, which will contribute to ensuring targeted and effective spending of budget funds.

REFERENCES

1. QCBS-1. Проект модернізації державних фінансів. Консультативна підтримка для покращення бюджетного планування і середньострокового бюджетування та методологічна підтримка програмно-цільового бюджетування / Світовий банк. URL: www.minfin.gov.ua (дата звернення: 20.10.2022).

2. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI / Верховна Рада України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 20.10.2022).

3. Бюджетний менеджмент : навчальний посібник / Л.В. Панкевич, М.А. Зварич, П.Я. Могиляк, Б.І. Хомічак. Київ : Знання, 2006. 293 с.

4. Глущенко Ю.А. Розвиток ефективного бюджетування в умовах децентралізації. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Полтава, 31 березня 2020 р. Полтава, 2020. С. 232–235.

5. Запатріна І.В. Програмно-цільовий метод бюджетного планування у контексті стратегічного та середньострокового планування. *Фінанси України*. 2017. № 10. С. 22–27.

6. Звіти про виконання Державного бюджету України за 2016–2021 рр. / Державна казначейська служба України. URL: https://data.gov.ua/dataset/zvit_kazna/resource/452c24f5-adeb-45b6-a45b-9246029a61fd (дата звернення: 20.10.2022).

7. Інноваційні практики: фінансовий менеджмент на місцевому рівні – підсумки 2014 року / В.В. Зубенко, І.В. Самчинська, Т.А. Шаповал та ін. ; ІБСЕД, USAID, проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-П): впровадження». Київ : Нора-Друк, 2015. 32 с.

8. Казюк Я.М. Запровадження середньострокового бюджетного планування на рівні місцевих бюджетів: досвід європейських країн. *Координати управління* : збірник наукових праць / за ред. Д.І. Дзвінчука. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. Вип. 4. С. 137–145.

9. Латинін М.А. Особливості функціонування фінансово-економічного механізму державного управління стратегічним плануванням регіонального розвитку в Україні. *Держава та регіони. Серія «Державне управління»*. 2014. № 3. С. 51–56.

10. Лозицький В.П. Концептуальні засади запровадження середньострокового бюджетного планування в Україні. *Фінанси України*. 2012. № 9(202). С. 37–42.

11. Михайленко С.В. Бюджетний менеджмент: визначення, принципи, функції. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 3(117). С. 223–229. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej18/PDF/11.pdf> (дата звернення: 20.10.2022).

12. Мосьпан Н.В. Вища освіта та ринок праці в Україні: десятиліття взаємодії. *Освітологічний дискурс*. 2021. № 1(32). С. 20–38.

13. Огонь Ц.Г. Програмно-цільовий метод та ефективність бюджетних програм. *Фінанси України*. 2009. № 7. С. 20–29.

14. Підведено підсумки першого моніторингу працевлаштування випускників ЗВО та передвищої освіти / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/pidvedeno-pidsumki-pershogo-monitoringu-pracevlashtuvannya-vipusknikiv-zakladiv-vishoyi-ta-fahovoyi-peredvishoyi-osviti> (дата звернення: 20.10.2022).

15. Подзігун С.М. Проблеми фінансування вищої освіти в Україні. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/2878/1/Problemu%20finansuvannj_fail.pdf (дата звернення: 20.10.2022).

16. Про деякі питання запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів : Наказ Міністерства фінансів України від 26 серпня 2014 р. № 836 / Міністерство фінансів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1103-14#Text> (дата звернення: 29.10.2022).

17. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо здійснення оцінки ефективності бюджетних програм : Наказ Міністерства фінансів України від 17 травня 2011 р. № 608 / Міністерство фінансів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0608201-11#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

18. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

19. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 роки та плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1805-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-p#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

20. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-p#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

21. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності у 2010–2021 рр. / Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/szpsph/arh_szp_ed_u.html (дата звернення: 20.10.2022).

22. Середньострокове бюджетне планування (міжнародний досвід): інформаційна довідка, підготовлена Європейським

інформаційно-дослідницьким центром на запит Комітету Верховної Ради України. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29131.pdf> (дата звернення: 20.10.2022).

23. Сукач О.М. Оцінка результативності реалізації бюджетних програм місцевого рівня. *Інноваційна економіка*. 2012. № 7. С. 33–35.

24. Сучасні інструменти фінансового планування : навчальний посібник / за заг. ред. І.Ф. Щербини ; ІБСЕД, USAID, проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ): впровадження». Київ : Нора-Друк, 2012. 128 с.

**Information about the author:
Glushchenko Yuliia Anatoliivna**

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Poltava State Agrarian University
orcid.org/0000-0001-5530-0340
juliya.glushchenko@pdaa.edu.ua
1/3, H. Skovorody str., Poltava, 36000, Ukraine

ВПЛИВ ЧИННИКІВ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Панюк Т.П.

ВСТУП

Сфера вищої освіти слугує фундаментом, гарантією та стимулом розвитку державних цінностей. Заклади вищої освіти, які в сучасних умовах виконують роль провідників інновацій та є центрами знань, перебувають під впливом різних чинників, що сприяють виникненню та формуванню загроз їх ефективному функціонуванню, отже, стану їх захищеності, а також розвитку вищої освіти загалом та економічній безпеці системи закладів вищої освіти зокрема.

Важливим завданням для цього є кардинальна зміна парадигми освітньої діяльності загалом та вищої освіти зокрема, що передбачає пошук напрямів здійснення ефективної політики у цій сфері в результаті розроблення адекватних заходів економічної безпеки системи вітчизняних закладів вищої освіти, що сприяли б нівелюванню загроз або принаймні їх зменшенню. Зазначене актуалізує доцільність здійснення управління економічною безпекою системи вітчизняних закладів вищої освіти, тому варто розглянути актуальні проблеми та перспективи розвитку закладів вищої освіти в сучасному світі, зокрема вплив чинників на економічну безпеку і роль соціальної відповідальності, яка впливає на економічну безпеку закладів вищої освіти.

Зростання конкурентної боротьби, а саме університетського лідерства внаслідок глобалізаційних процесів, отримання закордонного досвіду та змін у свідомості молоді, привело до кардинального переформатування вищої освіти. Сучасні заклади вищої освіти (далі – ЗВО) виступають драйверами соціально-економічного розвитку територіальної громади чи регіону, промислової галузі або соціально-гуманітарної сфери, генераторами новітніх технологій чи інноваційних технічних рішень, використовуючи практичний досвід. На університети сьогодні покладено роль посередника перед внутрішніми та зовнішніми стейкхолдерами, які здатні запропонувати різні соціально-економічні та політичні рішення, зокрема рішення для розв'язання

економічної кризи, пом'якшення напруги між соціально-етнічними групами, надання психологічної реабілітації.

Стрімкому розвитку економічної безпеки та соціальної відповідальності закладів вищої освіти на початку XXI ст. сприяли кілька факторів, таких як глобальне усвідомлення важливості вищої освіти і зростання ролі ЗВО у процесах соціально-економічного розвитку; вироблення та ухвалення на загальноєвропейському та міжнародному рівнях низки документів, що спонукають держави й ЗВО до впровадження соціальної відповідальності; поширення практик корпоративної соціальної відповідальності висококонкурентного приватного сектору в університетському середовищі.

1. Виникнення передумов, формулювання проблеми та аналіз основних досліджень

Актуальність вивчення соціальної відповідальності закладів вищої освіти визначається тим, що в сучасному світі в умовах сильної конкуренції ЗВО, економічної нестабільності, економічної кризи, політичного тиску одних розвинених країн на інші саме соціальна відповідальність ЗВО, зобов'язаннями для якої є сприяння «сталому розвитку, миру, добробуту і реалізації прав людини»¹, адаптована до сучасних вимог держави та суспільства. На університети покладено відповідальність за краще розуміння проблем сьогодення, їхні соціальний, економічний, науковий і культурний виміри; усвідомлення глобальних викликів, включно з продовольчою безпекою, кліматичними змінами, браком водних ресурсів, необхідністю запровадження відтворювальних джерел енергії та збільшення уваги до охорони здоров'я; заклик ЗВО просувати критичне мислення й активну громадянську позицію, збільшувати свою міждисциплінарну спрямованість і сприяти освіті соціально відповідальних громадян, налаштованих на розвиток.

Вища освіта повинна бути спрямована на сприяння сталому розвитку, миру, добробуту, реалізації прав людини, захисту цінностей демократії. Основне завдання сучасної вищої освіти полягає у служінні державі, суспільству та задоволенні всіх освітніх потреб здобувачів.

¹ Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку. *Всесвітня конференція з вищої освіти* (UNESCO, Париж, 5–8 липня 2009 року). 2009. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/952_011.

В умовах стрімкого розвитку глобалізаційних процесів вища освіта виконує важливу роль та має суттєве значення для забезпечення економічного розвитку на макро– та мегарівнях. Проте з огляду на недостатнє фінансування з боку держави та інвестування вітчизняної освіти у цій сфері відбувається збільшення несприятливих тенденцій під негативним впливом низки чинників, дія яких призводить до зниження якості вітчизняної вищої освіти та, відповідно, зменшення її конкурентоспроможності та рівня економічної безпеки системи ЗВО, що потребує розроблення та вжиття заходів управління економічною безпекою системи закладів вищої освіти.

Перші питання соціальної відповідальності університетів було поставлено на порядок денний Всесвітньою декларацією про вищу освіту для XXI ст., прийнятою конференцією ЮНЕСКО у 1998 році, стаття 1 якої (серед інших місій) згадує про місію вищої освіти сприяти стійкому розвитку та вдосконаленню суспільства загалом². Згодом, за десять років від зазначеної події, у Комюніке Всесвітньої конференції з вищої освіти «Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку», що пройшла у 2009 році під егідою ЮНЕСКО, з'являється розділ «Соціальна відповідальність вищої освіти», де окреслені зобов'язання ЗВО щодо сприяння «сталому розвитку, миру, добробуту і реалізації прав людини»¹, де висвітлюється нова покладена відповідальність на ЗВО.

Окремі аспекти дослідження економічної безпеки системи закладів вищої освіти, її формування та управління нею, а також групи чинники, які впливають на діяльність ЗВО, вивчають С.В. Бреус, Т.В. Терентьєва, М.Н. Кулакова, В.В. Гірняк, Н.І. Козьмук, О.В. Лук'янська, Я.А. Малихіна та інші науковці. Найважливіші показники ефективності функціонування системи закладів вищої освіти, які визначають величину певних чинників, а також кількісні зміни, що в них відбуваються, у формі викликів викладені в законодавчих документах, зокрема в Постанові Кабінету Міністрів України «Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету»³.

² World Conference on Higher Education: Higher Education in the Twenty-first Century. Vision and Action. – UNESCO, Paris 5–9 October, 1998. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001163/116345E.pdf> (дата звернення: 10.05.2022).

³ Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету : Постанова Кабінету Міністрів України. 2022. № 401. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

Сучасні науковці, зокрема О.Ю. Оржель, досліджують витoki, чинники, сутність, ключові характеристики університетської соціальної відповідальності. Н.В. Сментина, Р.В. Хусаїнов займаються вивченням концептуального аналізу соціальної відповідальності вищих навчальних закладів та визначають роль стейкхолдерів у діяльності університетів. О.А. Грішнова, С.В. Бех досліджують соціальну відповідальність університетів України, здійснюють порівняльний аналіз та висвітлюють основні напрями розвитку. Проте, незважаючи на значну кількість досліджень, вважаємо за необхідне детально охарактеризувати вимір соціальної відповідальності закладів вищої освіти та чинники економічної безпеки закладів вищої освіти згідно з вимогами сучасності з огляду на конкурентоспроможність ринку освітніх послуг.

2. Роль соціальної відповідальності в діяльності закладів вищої освіти

Згадки про університетську соціальну відповідальність (далі – УСВ) датуються кінцем ХХ ст. і особливого розвитку набувають на початку ХХІ ст. Перш за все відбувалось обговорення корпоративної соціальної відповідальності, а також її екстраполяція на сучасний університет як корпорацію. Частково пояснювалось зростання ролі ЗВО у сучасному світі, коли університетам належить роль лідерів в суспільстві, які здатні запропонувати рішення для розв'язання економічних проблем, кризи, зменшення напруги між соціально-егнічними або соціокультурними групами тощо.

В сучасних умовах розвитку постановка проблеми соціальної відповідальності університету є глобальним викликом. У західних країнах відбувається перехід вищої освіти на наявні умови ринку, зміни функцій та ролі держави, її освітньої політики. Відбувається процес переосмислення сутності врядування університету, його взаємовідносин із зацікавленим суспільством. Вища освіта визначається як особливий товар на ринку послуг, а суб'єкти, які зацікавлені у розвитку їхньої економічної, суспільної та виробничої діяльності, можуть отримувати відповідну винагороду за свій внесок у вищу освіту. Світові лідери, тобто університети, що увійшли до світового рейтингу QS STARS або стали засновниками та учасниками університетських мереж та асоціацій, які практикують і пропагують УСВ, визначають її як усвідомлення університетом своїх зобов'язань перед внутрішніми та зовнішніми стейкхолдерами.

О.А. Грішнова та С.В. Бех зазначають, що першоосновою і базисом соціальної відповідальності будь-якого суб'єкта є високоефективне, професійне та якісне виконання тих суспільних

функцій, заради яких він функціонує. З такої позиції основою соціальної відповідальності вищих навчальних закладів є надання високоякісних і затребуваних суспільством навчальних послуг, а також проведення актуальних наукових досліджень. Водночас відповідальність університету виявляється у виконанні ним функцій роботодавця для співробітників, учасника соціальних відносин у суспільстві та місцевій громаді, учасника економічних і політичних відносин із державою, ділового партнера (рис. 1).

<p><u>Відповідальний виробник освітніх послуг</u> Надає якісні освітні послуги, що ґрунтуються на сучасних наукових дослідженнях, не завищує ціну на них, надає про них правдиву інформацію споживачам, діє згідно з нормами права, турбується про збереження здоров'я студентів і довкілля, запроваджує інновації для підвищення ефективності навчання.</p>
<p><u>Відповідальний роботодавець</u> Сприяє постійному підвищенню кваліфікації викладачів, діє згідно з нормами трудового права (найчастіше перевищує їх, надаючи працівникам додаткові соціальні блага), дбає про умови праці та соціальний добробут своїх працівників.</p>
<p><u>Відповідальний учасник соціальних відносин</u> Бере участь у підтриманні благополуччя суспільства, що найчастіше проявляється у просвітницькій діяльності, поширенні ідей і знань із соціальної відповідальності, підтримці духовності, науки, культури, сприянні розвитку свого регіону, волонтерських програмах.</p>
<p><u>Відповідальний учасник економічних і політичних відносин з державою</u> Веде прозору діяльність згідно з нормами чинного законодавства, уникає корупції, забезпечує прозорість конкурсів, закупівель, фінансів, благодійних надходжень, вимагає прозорості щодо державних фінансів, підтримує законність, належне правосуддя й політичну конкуренцію.</p>
<p><u>Відповідальний діловий партнер</u> Формує свої відносини з партнерами на принципах дотримання договорів, угод і професійних стандартів діяльності, фінансової відповідальності. Фінансова звітність є прозорою, репутація – стабільною.</p>
<p>Соціально відповідальний університет – навчальний заклад, який поширює соціальну відповідальність у суспільстві через свою прозору та етичну діяльність, високу якість навчання.</p>

Рис. 1. Сутність і складові частини соціальної відповідальності університету⁴

⁴ Грішнова О.А., Бех С.В. Соціальна відповідальність університетів України: порівняльний аналіз та основні напрями розвитку. URL: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/11/158_11-18.pdf (дата звернення: 02.04.2022).

Соціальна відповідальність вищої освіти ґрунтується на таких важливих положеннях, які були висвітлені під час Всесвітньої конференції з вищої освіти:

- вища освіта як суспільне благо є відповідальністю усіх зацікавлених сторін, особливо урядів;

- стоячи перед складністю теперішніх і майбутніх глобальних викликів, вища освіта має соціальну відповідальність для нашого розуміння багатогранних проблем, які включають соціальний, економічний, науковий і культурний виміри й нашу здатність відповідати їм; вона має привести суспільство до створення глобальних знань, які б відповідали глобальним викликам, викликам продовольчої безпеки, зміни клімату, розподілу водних ресурсів, міжкультурного діалогу, запровадження відтворювальних джерел енергії та охорони здоров'я;

- заклади вищої освіти через свої основні функції (дослідження, навчання й послуги громадськості), що здійснюються в контексті інституційної автономії та академічної свободи, мають збільшити свою міждисциплінарну спрямованість і просувати критичне мислення та активну громадянську позицію; це сприятиме сталому розвитку, миру, добробуту й реалізації прав людини, зокрема рівності статей;

- вища освіта має не тільки надавати тверді навички для теперішніх і майбутніх поколінь, але й сприяти освіті соціально відповідальних громад, які прагнуть створення миру, захисту прав людини й цінностей демократії;

- існує потреба у більшій інформації, відкритості і прозорості щодо різних місій та роботи індивідуальних закладів;

- автономія – необхідна вимога для здійснення інституційних місій через якість, відповідність, ефективність, прозорість і соціальну відповідальність¹.

Дотримуючись цих положень та розвиваючи свої конкурентні переваги, сучасні ЗВО повинні враховувати вимоги та динаміку глобального середовища освітнього процесу. Постійне посилення конкуренції між закладами вищої освіти за здобувачів, висококваліфікованих викладачів, дослідників, ресурси висуває вимоги перед ЗВО максимально ефективно співпрацювати із зовнішніми та внутрішніми стейкхолдерами.

До зовнішніх стейкхолдерів належать такі:

- держава, яка здійснює нормативне та правове регулювання діяльності ЗВО й основне замовлення на підготовку спеціалістів через розподіл державного замовлення на підготовку кадрів;
- органи місцевого самоврядування та регіональні органи державної влади;
- роботодавці (великі промислові підприємства, малі та середні підприємства, організації соціальної сфери), які зацікавлені в наймі компетентних спеціалістів;
- школярі, абітурієнти та їхні батьки, які перебувають на стадії вибору ЗВО;
- освітні установи різних типів і видів, які розташовані в регіоні дислокації ЗВО;
- різноманітні громадські організації та об'єднання, які безпосередньо не пов'язані із системою освіти (політичні партії, етнічні та інші соціальні групи, творчі спілки, наукові установи тощо), але які зацікавлені в соціальному партнерстві⁵.

До внутрішніх стейкхолдерів належать такі:

- різні категорії здобувачів, що отримують освіту (бакалаври, магістри, вільні слухачі, аспіранти та докторанти) та їхні батьки;
- науково-педагогічні працівники, навчально-допоміжний та адміністративно-управлінський персонал.

Саме інтереси стейкхолдерів найбільш активно впливають на процес функціонування та розвитку ЗВО. Реалізація університетської соціальної відповідальності відбувається через багато вимірів, рівнів, форм проявів, зовнішній та внутрішній вектори реалізації, що, з одного боку, відображає комплексний і різноплановий характер діяльності сучасного університету, з іншого боку, показує складність і різноманітність організації сучасного суспільства. Найбільш поширені виміри університетської соціальної відповідальності зображені в табл. 1. Саме їхній характер та всеосяжність показують важливість та актуальність впровадження, розвитку, вдосконалення соціальної відповідальності у ЗВО.

⁵ Саввинов В.М., Стрекаловский В.Н. Учет интересов стейкхолдеров в управлении развитием образования. *Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика*. 2013. № 1 (40). С. 87–99.

Виміри університетської соціальної відповідальності

Виміри	Приклади
Когнітивний	Передача знань через освітні програми, просвітництво, навчальні курси для бізнесу, освітні програми для дітей та підлітків, університет третього віку для літніх людей тощо.
Економічний	Ощадливе ставлення до державних коштів, економія та підвищення ефективності, сприяння економічному розвитку громади, створення додаткового прибутку в межах діяльності ЗВО.
Етичний	Ухвалення етичних кодексів викладача, здобувача, науковця, моральні зобов'язання керівництва та академічна доброчесність здобувача, науковців, програми розвитку волонтерства.
Правовий	Дотримання законів, правил і норм, сплата штрафів за їх порушення (можливість відрухування штрафних санкцій із заробітної плати працівників за порушення або доплата за додаткові критерії оцінювання), сплата податків.
Технічний/ технологічний	Передача технічних знань, лідерство у науково-дослідній сфері, трансфер технологій для соціально-економічного зростання, перехід ЗВО на енергоощадні технології.
Екологічний	Використання новітніх технологій для запобігання забрудненню або його зменшення, подолання наслідків екологічних або техногенних криз, екологічне просвітництво.
Соціальний	Сприяння суспільній згоді, запобігання конфліктам, програми підтримки здобувачів, що належать до вразливих соціальних груп, програми соціальної допомоги (інваліди, сироти, біженці, меншини, діти із малозабезпечених або багатодітних сімей, діти ветеранів війни або АТО, діти загиблих у війні або АТО).
Соціокультурний	Налагодження міжкультурного діалогу, концерти, фестивалі, флешмоби.
Гуманітарний	Боротьба з голодом, постачання питної води, допомога у разі війни або військових дій, екологічних або техногенних криз, пропаганда здорового способу життя, піклування про здоров'я, добробут.
Філантропічний	Програми розвитку благодійництва, меценатства, організація краудфандингових компаній та участь у них.

Джерело: складено автором на основі джерела⁶

⁶ Оржель О.Ю. Університетська соціальна відповідальність у контексті університетського лідерства : навчальний посібник. Київ : ДП НВЦ «Пріоритети», 2017. 40 с.

Отже, можна стверджувати, що за специфікою діяльності різні ЗВО використовують різні виміри університетської соціальної відповідальності. Проте їхня діяльність в цьому розрізі має бути спрямована саме на реалізацію актуальних та потрібних суспільству запитів.

З огляду на те, що більшість ЗВО в Україні є державними бюджетними установами, держава через механізм розподілу державного замовлення на підготовку фахівців і виділення фінансування на проведення наукових досліджень стимулює до ведення активної соціальної діяльності з урахуванням інтересів стейкхолдерів.

Сьогодні в українському суспільстві ще наявне недостатнє розуміння ролі соціальної відповідальності та її місця в процесах розвитку національної економіки й становлення демократичного суспільства. Ці питання, на нашу думку, повинні вирішувати державні інститути через механізм створення відповідного органу державної влади у формі департаменту при Міністерстві освіти чи дорадчого органу при Президентові України. Щодо європейських країн, університети яких є соціально відповідальними, прикладом можна назвати Румунію. В ній на державному рівні функціонує Департамент з питань корпоративної соціальної відповідальності, який підзвітний (структурна частина) Міністерству праці, сім'ї та рівних прав. Цей департамент розробляє політику ідентифікації та планування в галузі корпоративної соціальної відповідальності, надає методичну, консультаційну та іншу допомогу компаніям (організаціям) під час проведення та звітування щодо корпоративної соціальної діяльності тощо⁷.

Стимулом до реалізації концепції університетської соціальної відповідальності ЗВО має слугувати усвідомлення стратегічної ролі соціальної відповідальності у взаємодії вищого навчального закладу з макросередовищем і зовнішнім світом. Серед основних дій у векторі впровадження університетської соціальної відповідальності можна виокремити прийняття стратегічного рішення ректором-менеджером та іншими керівниками ЗВО; розроблення та впровадження концепції реалізації університетської соціальної відповідальності із залученням всіх учасників освітнього та наукового процесів; усвідомлення

⁷ Deaconu A., Radu C., Puia R. Education – Multiplier Of The Effects Caused By The Initiatives Of Corporate Social Responsibility. *Management & Marketing, Economic Publishing House*. 2011. Vol. 6 (1), Spring. No. 1. P. 111–122.

необхідності у задоволенні потреб стейкхолдерів задля зниження репутаційних ризиків та покращення репутації; підвищення якості освіти; збереження та покращення матеріально-технічної бази; створення консалтингових центрів різних рівнів у межах компетентності університету. Окрім того, має бути сформований інституційний орган із числа керівників факультетів, кафедр, служби персоналу, приймальної комісії, бухгалтерії тощо задля впровадження положень спеціальної концепції реалізації університетської соціальної діяльності. Дії в напрямі реалізації концепції соціальної відповідальності повинні бути детально описані в стратегічному плані розвитку закладу вищої освіти.

Варто згадати такі слова професора Колумбійської бізнес-школи Джефрі Хіла (Geoffrey Heal): «Програма корпоративної соціальної відповідальності може бути прибутковим елементом корпоративної стратегії, сприяючи контролю в ризикованих питаннях управління та підтримки відносин, які важливі для довгострокової рентабельності»⁸. Університетам потрібно враховувати, що в сучасних умовах торгівля освітніми послугами відіграє важливу роль у розвитку національних економік і світу загалом, тому запровадження і розвиток університетської соціальної відповідальності може принести додаткові прибутки. Фінансові показники світового ринку освітніх послуг вже перевищують 100 млрд. дол. США, із яких понад 60 млрд. дол. припадають на міжнародні послуги вищої освіти⁹.

Університетська соціальна відповідальність за сучасних умов розвитку ринку освітніх послуг є важливою та необхідною в діяльності університету для зміцнення конкурентних позицій загалом та економічної безпеки зокрема. Вона є необхідною складовою частиною корпоративної стратегії університету, оскільки проблеми сьогодення вимагають від ЗВО вирішення завдань у соціальному, економічному, науковому і культурному вимірах. ЗВО повинні усвідомлювати глобальні виклики, включно з продовольчою безпекою, кліматичними змінами, браком водних ресурсів,

⁸ Heal G.M. Corporate Social Responsibility – An Economic and Financial Framework. *SSRN*. 2004. December. URL: <http://ssrn.com/abstract=642762>.

⁹ Жураковська Л.А. Тенденції освітньої міграції в контексті глобалізації економічного розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 1(21). С. 233–243.

необхідністю запровадження відтворювальних джерел енергії та збільшення уваги до охорони здоров'я.

3. Характеристика чинників, які впливають на економічну безпеку закладів вищої освіти

В сучасних умовах збільшується обсяг несприятливих тенденцій економічного розвитку країни, що мають вплив на ефективність функціонування ЗВО, які є складовими елементами соціально-економічної системи та суб'єктами господарювання. Це безпосередньо впливає на економічну безпеку ЗВО та управління нею.

Вища освіта є фундаментом та гарантією розвитку держави, у зв'язку з чим заклади вищої освіти, які в сучасних умовах є провідниками інновацій та центрами знань, перебувають під впливом низки чинників, що сприяють формуванню загроз їх ефективного функціонування, отже, стану їх захищеності та економічній безпеці й розвитку системи вищої освіти загалом. З огляду на сутність закладів вищої освіти та можливості їх розгляду як суб'єктів господарювання та елементів соціально-економічної системи під час здійснення дослідження загроз економічній безпеці вишів доцільно враховувати загрози як на макрорівні, так і на макрорівні. У зв'язку із зазначеним важливими завданнями, від яких залежить рівень адекватності оцінювання економічної безпеки системи закладів вищої освіти та управління нею, є виявлення та ідентифікація загроз, а також вибір методів оцінювання ризиків.

В сучасних умовах великого значення набуває розроблення методичних підходів до ідентифікації загроз економічній безпеці закладів вищої освіти та комплексу адекватних сучасним умовам заходів щодо їх запобігання. Доцільність реалізації зазначеного зумовлюється значною амбівалентністю поняття «вища освіта» та дуальністю ЗВО за їхніми функціональними ознаками.

За результатом економіко-статистичного аналізу особливостей розвитку вищої освіти С.В. Бреус здійснено систематизацію показників, що характеризують ефективність функціонування системи закладів вищої освіти (рис. 2). На нашу думку, деякі з них потрібно розглянути детально та охарактеризувати для дослідження стану чинників економічної безпеки системи ЗВО.

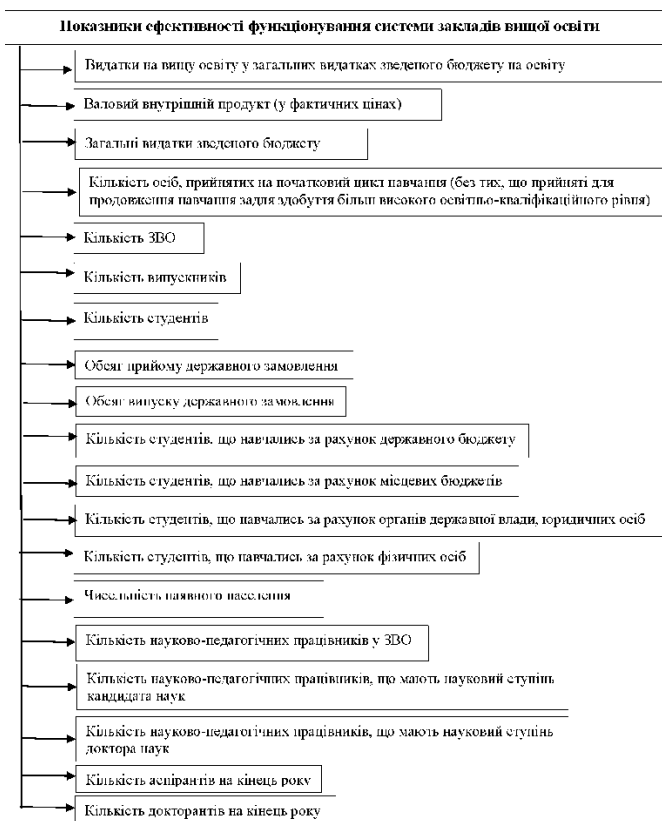

Рис. 2. Показники ефективності функціонування системи закладів вищої освіти¹⁰

Сформовані показники визначають величину певних чинників, а також кількісні зміни, що в них відбуваються, у формі викликів. Їхня ідентифікація разом із загрозами та здійснення оцінювання ризиків економічної безпеки системи закладів вищої освіти мають велике науково-практичне значення задля здійснення процесу управління економічною безпекою системи ЗВО¹⁰.

¹⁰ Бреус С.В. Управління економічною безпекою системи закладів вищої освіти: проблематика використання ієрархічно-фасетного методу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 24. Ч. 1. С. 55–63.

Аналізуючи показники ефективності функціонування системи закладів вищої освіти, вважаємо, що основним показником, від якого залежить стан інших наведених показників, є видатки загального фонду держбюджету. Згідно з Постановою КМУ «Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету» від 1 квітня 2022 року № 401, видатки загального фонду держбюджету у 2022 році, передбачені для МОН за програмою «Освітня субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам», скоротились на 10%, або на понад 10,8 млрд. грн порівняно з 2021 роком, та видатки за програмою «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами», скоротились на 50,4 млн. грн порівняно з 2021 роком. Наводимо, які саме видатки і на яку суму скоротились у 2022 році порівняно з 2021 роком:

- загальне керівництво та управління у сфері освіти і науки (на 34 827,80 тис. грн);
- забезпечення організації роботи Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, Національного агентства кваліфікацій, освітнього омбудсмена (на 18 424,40 тис. грн);
- забезпечення здобуття професійної (професійно-технічної) освіти за професіями загальнодержавного значення (на 25 085 тис. грн);
- наукова і науково-технічна діяльність закладів вищої освіти та наукових установ (на 86 217,3 тис. грн);
- фонд Президента України з підтримки освіти, науки та спорту (на 3 810 тис. грн);
- державні премії, стипендії та гранти в галузі освіти, науки і техніки, стипендії переможцям міжнародних конкурсів (на 10 057,60 тис. грн);
- надання освіти закладами загальної середньої освіти державної форми власності та освітніх послуг державною установою для осіб, які перебувають у закладах охорони здоров'я (на 49 752,70 тис. грн);
- забезпечення діяльності Національного центру «Мала академія наук України», надання позашкільної освіти державними закладами позашкільної освіти, проведення заходів з позашкільної роботи (на 49 244,90 тис. грн);
- забезпечення здобуття професійної (професійно-технічної) освіти у закладах освіти соціальної реабілітації та адаптації державної форми власності, методичне забезпечення закладів професійної (професійно-технічної) освіти (на 52 947,80 тис. грн);
- підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики (на 2 107 202 тис. грн);

- здійснення методичного та аналітичного забезпечення діяльності закладів освіти (на 23 749,50 тис. грн);
- виплата академічних стипендій студентам (курсантам), аспірантам, докторантам закладів фахової передвищої та вищої освіти (на 514 457,60 тис. грн);
- підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників, керівних працівників і спеціалістів державного управління, харчової, переробної промисловості та агропромислового комплексу, медичних та фармацевтичних кадрів (на 6 883,20 тис. грн);
- загальнодержавні заходи у сфері освіти (на 12 545,80 тис. грн);
- підготовка кадрів Київським національним університетом імені Тараса Шевченка (на 162 059,4 тис. грн);
- забезпечення діяльності Національного фонду досліджень, грантова підтримка наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок (на 5 220,3 тис. грн);
- фізична й спортивна підготовка учнівської та студентської молоді (на 55 515,80 тис. грн);
- виконання зобов'язань України у сфері міжнародного науково-технічного та освітнього співробітництва, участь у рамковій програмі Європейського Союзу з досліджень та інновацій (на 31 871,4 тис. грн);
- підтримка пріоритетних напрямів наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок у закладах вищої освіти (на 2 250 тис. грн);
- наукова й науково-технічна діяльність на антарктичній станції «Академік Вернадський» (на 40 889,3 тис. грн);
- підготовка кадрів закладами фахової передвищої освіти (на 503 713,8 тис. грн);
- здійснення зовнішнього оцінювання та моніторинг якості освіти Українським центром оцінювання якості освіти та його регіональними підрозділами (на 373 034,80 тис. грн);
- керівництво та управління у сфері забезпечення якості освіти (на 11 663,7 тис. грн);
- здійснення сертифікації педагогічних працівників, експертизи та акредитації освітніх програм у сфері забезпечення якості освіти (на 597,7 тис. грн);
- керівництво та управління у сфері стандартів державної мови (на 5 744,40 тис. грн)¹¹.

¹¹ У 2022 році видатки на освіту скоротили на 14 млрд. грн. Скільки й звідки забрали / Нова українська школа. 2022. URL: [http:// nus.org.ua/news/u-2022-rotsi-vydatky-na-osvitu-skorotyly-na-14-mlrd-grn-skilky-j-zvidky-zabraly](http://nus.org.ua/news/u-2022-rotsi-vydatky-na-osvitu-skorotyly-na-14-mlrd-grn-skilky-j-zvidky-zabraly).

На ефективність функціонування ЗВО впливають чинники зовнішнього та внутрішнього середовища. Беремо до уваги те, що діяльність ЗВО залежить від системи вищої освіти та має значний вплив на економічний розвиток держави, а також здійснює взаємодію із зовнішнім середовищем, завдяки чому формуються надійні зв'язки з ним та відбувається формування ЗВО в новому, інноваційному, європейському форматі. В окремих наукових працях у сфері економічної безпеки ЗВО спостерігається чіткий поділ чинників на внутрішні та зовнішні¹².

З огляду на це чинники зовнішнього середовища (прямі) негайно впливають на ЗВО, інші – опосередковано (непрямі). Доречність цього доводиться також тим, що прямий вплив не завжди є безпосереднім, він проявляється в діяльності ЗВО, але протягом певного періоду може бути постійним або тимчасовим. Непрямий вплив здійснюється через інші чинники або в певних умовах, при цьому він може бути тривалим у часі чи одноразовим. Проте варто зауважити, що тоді економічна безпека розглядається на рівні певних закладів вищої освіти, а не їх системних зв'язків.

Під час дослідження економічної безпеки системи ЗВО в розрізі управління нею зауважимо, що чітко відокремити чинники зовнішнього середовища від чинників внутрішнього середовища неможливо, тому розглянемо їх залежно від характеру прямого й непрямого впливу (табл. 2). Варто зазначити, що ці чинники у контексті управління економічною безпекою системи ЗВО залежно від характеру їхнього впливу на якість вищої освіти (з урахуванням поділу їх на чинники прямого та непрямого впливу) узагальнено та розподілено на групи, що у сукупності формують комплекс. Комплекс чинників являє собою, з одного боку, можливість для функціонування системи ЗВО, які доцільно реалізувати, з іншого боку, виклики як одну з форм чинників, якої вони набувають у разі негативних змін зовнішнього та внутрішнього середовища, а також сприяють породженню небезпеки, похідною якої є загроза, що отримує прояв у вигляді ризиків економічної безпеки системи ЗВО¹³.

¹² Терентьева Т.В., Кулакова М.Н. Факторы, влияющие на эффективность образовательных услуг вуза в современном обществе. *Современные проблемы науки и образования*. 2012. № 5. URL: <http://www.scienceeducation.ru/ru/article/view?id=7123>.

¹³ Денисенко М.П., Бреус С.В. Сучасний стан розвитку вищої освіти в Україні та взаємозв'язок з економічною безпекою закладів вищої освіти. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2018. № 3 (51). С. 157–167. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/12115>.

Прямі та непрямі чинники впливу на ефективність функціонування ЗВО

Прямі чинники	Непрямі чинники
Економічні (зниження платоспроможності населення і, як наслідок, підвищення рівня бідності).	Управлінські (політичні та правові чинники). До політичних факторів віднесено нестабільну політичну ситуацію в країні, у результаті чого відбувається зменшення кількості студентів у вітчизняних вишах загалом та прискорення міграційних процесів за межі країни зокрема. До правових факторів належать ті чинники, які впливають на якість вищої освіти через низку нормативно-правових актів, таких як Конституція України (стаття 53), Закони України «Про освіту» (2017 рік), «Про вищу освіту» (2014 рік), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2016 рік), а також міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку. Ці чинники проявляються переважно через економічні та демографічні.
Демографічні (від'ємне сальдо природного та механічного руху населення та абітурієнтів, викликане зменшенням народжуваності та активізацією міграційних процесів випускників у зв'язку з війною та високою конкуренцією іноземних вишів за абітурієнтів та випускників із подальшою їх локалізацією в країнах навчання тощо).	Воснні (війна, анексія АР Крим Російською Федерацією, нарощування обсягів зовнішньої агресії з боку Росії у результаті військових дій та, як наслідок, збільшення міграційних процесів усередині країни з Криму та зоні військових дій). Дія цих чинників переважно проявляється через дію демографічних факторів.
	Соціальні (зростання соціальної напруженості в суспільстві та погіршення кримінальної обстановки в державі тощо). Вплив соціальних чинників проявляється через дію економічних, політичних та воєнних факторів.

Джерело: складено автором на основі джерела¹⁰

С.В. Бреус виділяє групи чинників, що характеризують сферу управління системою ЗВО у контексті її фінансового та організаційного забезпечення, контингенту студентів та науково-

педагогічних працівників. Це такі групи, як механізм розподілу державного фінансування (синтез управлінських та економічних чинників); модель фінансування вітчизняної вищої освіти (синтез управлінських, економічних, демографічних та воєнних чинників); представленість вітчизняних ЗВО у міжнародних рейтингах університетів (синтез управлінських та демографічних чинників)¹⁰. При цьому чинники не є незалежними один від одного, вони в комплексі впливають на ефективність функціонування вищої освіти загалом та системи ЗВО зокрема^{13;14}.

ВИСНОВКИ

Отже, спостерігаємо, що усі групи чинників мають здебільшого управлінські якості. З цього можна дійти висновку, що є актуальними запровадження та вжиття системи заходів підвищення якості вищої освіти та економічної безпеки системи ЗВО в аспекті управління. Для більш детального розуміння проблематики цього дослідження детально розглянуто показники ефективності функціонування системи закладів вищої освіти, які визначають величину певних чинників. Виявлення їх разом із загрозами, оцінювання ризиків економічної безпеки системи закладів вищої освіти мають велике науково-практичне значення для здійснення процесу управління економічною безпекою системи ЗВО, що відіграє важливу роль на ринку освітніх послуг.

Запровадження університетської соціальної відповідальності закликає заклади вищої освіти просувати критичне мислення й активну громадянську позицію, збільшувати свою міждисциплінарну спрямованість і сприяти освіті соціально відповідальних громадян, налаштованих на розвиток у співпраці зі стейкхолдерами, що будуть, у свою чергу, сприяти зміцненню позицій економічної безпеки.

АНОТАЦІЯ

На основі дослідження чинників економічної безпеки закладів вищої освіти в Україні здійснено систематизацію показників, що характеризують ефективність функціонування системи закладів вищої освіти. З'ясовано, що основним показником, від якого

¹⁴ Грищенко І.М., Денисенко М.П., Бреус С.В. Роль вищої освіти в сучасних умовах розвитку економіки України. *Проведення прогностично-аналітичних досліджень відповідності системи професійної освіти перспективам соціально-економічного розвитку України* : монографія / за ред. І.А. Ігнат'єва та ін. Київ : КНУТД, 2014. С. 6–8.

залежить стан інших показників, є видатки загального фонду державного бюджету. Проведено аналіз його видатків та представлено суму зменшення у 2022 році порівняно з 2021 роком. Доведено, що на ефективність функціонування закладів вищої освіти впливають чинники зовнішнього та внутрішнього середовища. Детально охарактеризовані фактори економічної безпеки, які впливають на ефективність діяльності закладів вищої освіти, які є прямими та непрямими. Виділено чотири групи чинників, що характеризують сферу управління системою закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку. *Всесвітня конференція з вищої освіти* (UNESCO, Париж, 5–8 липня 2009 року). 2009. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/952_011.
2. World Conference on Higher Education: Higher Education in the Twenty-first Century. Vision and Action. UNESCO, Paris 5–9 October, 1998. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001163/116345E.pdf>.
3. Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету : Постанова Кабінету Міністрів України. 2022. № 401. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
4. Грішнова О.А., Бех С.В. Соціальна відповідальність університетів України: порівняльний аналіз та основні напрями розвитку. URL: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/11/158_11-18.pdf.
5. Саввинов В.М., Стрекаловский В.Н. Учет интересов стейкхолдеров в управлении развитием образования. *Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика*. 2013. № 1 (40). С. 87–99.
6. Оржель О.Ю. Університетська соціальна відповідальність у контексті університетського лідерства : навчальний посібник. Київ : ДП НВЦ «Пріоритети», 2017. 40 с.
7. Deaconu A., Radu C., Puia R. Education – Multiplier Of The Effects Caused By The Initiatives Of Corporate Social Responsibility. *Management & Marketing, Economic Publishing House*. 2011. Vol. 6 (1). Spring. No. 1. P. 111–122.
8. Heal G.M. Corporate Social Responsibility – An Economic and Financial Framework. *SSRN*. 2004. December. URL: <http://ssrn.com/abstract=642762> (дата звернення: 10.05.2022).

9. Жураковська Л.А. Тенденції освітньої міграції в контексті глобалізації економічного розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 1 (21). С. 233–243.

10. Бреус С.В. Управління економічною безпекою системи закладів вищої освіти: проблематика використання ієрархічно-фасетного методу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 24. Ч. 1. С. 55–63.

11. У 2022 році видатки на освіту скоротили на 14 млрд. грн. Скільки й звідки забрали / Нова українська школа. 2022. URL: <http://nus.org.ua/news/u-2022-rotsi-vydatky-na-osvitu-skorotyly-na-14-mlrd-grn-skilky-j-zvidky-zabraly>.

12. Терентьева Т.В., Кулакова М.Н. Факторы, влияющие на эффективность образовательных услуг вуза в современном обществе. *Современные проблемы науки и образования*. 2012. № 5. URL: <http://www.scienceeducation.ru/ru/article/view?id=7123>.

13. Денисенко М.П., Бреус С.В. Сучасний стан розвитку вищої освіти в Україні та взаємозв'язок з економічною безпекою закладів вищої освіти. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2018. № 3 (51). С. 157–167. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/12115>.

14. Денисенко М.П., Бреус С.В. Системні загрози як чинник погіршення економічної безпеки вищих навчальних закладів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 16. Ч. 1. С. 76–80. URL: <https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/8845>.

15. Грищенко І.М., Денисенко М.П., Бреус С.В. Роль вищої освіти в сучасних умовах розвитку економіки України. *Проведення прогнозно-аналітичних досліджень відповідності системи професійної освіти перспективам соціально-економічного розвитку України* : монографія / за ред. І.А. Ігнат'єва та ін. Київ : КНУТД, 2014. С. 6–8.

Information about the author:

Panyuk Tetyana Petrivna

PhD in Economics, Docent, Professor of the Department of Economic Theory, Rivne State University of Humanitarian, 21, Stepana Demyanchuka, Rivne, 33000, Ukraine

МАРКЕТИНГОВІ ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПОСЛУГ В ОСВІТІ

Дейнега О.В., Дейнега І.О., Андрощук І.М.

ВСТУП

Зклад вищої освіти (ЗВО) усе більше стає учасником ринкових відносин. Передбачена ЗУ «Про вищу освіту» автономія ЗВО полягає у його «самостійності, незалежності і відповідальності у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів¹. Це, з одного боку, дає змогу зменшувати догматичність вітчизняної освіти, а з іншого – посилює відповідальність ЗВО за результати власної діяльності, що притаманно всім комерційним організаціям. Для багатьох ЗВО дохід від надання освітніх послуг є основним джерелом доходу, тому багато з них мають уживати заходів, що дадуть змогу налаштувати їхню освітню пропозицію під мінливі потреби реальних та потенційних здобувачів освітніх послуг. Такі заходи зазвичай фокусуються на розробленні та пропонуванні ринку нових освітніх програм, зміст яких максимально відповідає потребам ринку праці, консонуює із новими суспільними викликами. Це, своєю чергою, вимагає значної гнучкості під час вибору змісту освітнього матеріалу, а також форм і методів навчання, що мають бути адаптовані до вимог сучасного цифрового студента. При цьому менеджменту ЗВО варто акцентувати увагу не лише на потребах внутрішніх стейкхолдерів, таких як науково-педагогічні працівники або реальні здобувачі вищої освіти, а й на зовнішніх стейкхолдерів, до яких належать роботодавці, випускники, потенційні студенти ЗВО тощо.

На ринку освітніх послуг усе частіше виникає ситуація, коли затверджена освітня програма у процесі її опанування здобувачем вищої освіти втрачає свою актуальність. В Україні тривалість підготовки бакалавра становить 3 роки 10 місяців, тобто майже чотири роки. Ураховуючи швидке старіння знань, модернізацію

¹ ЗУ «Про вищу освіту». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

техніки і технологій тощо, за цей період здобуті знання можуть однозначно втратити свою актуальність. Результати дослідження, що було проведено у Сполучених Штатах Америки, указують на те, що 65% студентів, які починають навчання, працюватимуть за фахом, кваліфікаційні вимоги за яким ще остаточно не сформовані у поточному періоді. Ситуація, що склалася, є величезним викликом для ЗВО. Постає завдання формування достатньо гнучкої системи освіти, яка буде більш адаптивною до мінливих вимог ринку праці².

За таких умов посилюється і відповідальність ЗВО за якість освітньої діяльності, зокрема якість надання освітніх послуг. Потребує уточнення суть дефініції «якість» та адаптування її суті до специфіки освітньої діяльності.

1. Якість та якість освітніх послуг у системі управління освітою

Якість – показник, який дає змогу встановити рівень певної потреби. У сфері матеріального виробництва, якщо продукція чи послуга мають перспективи багаторазового виробництва, технічний базовий рівень таких потреб зазначається у стандартах. Проте в будь-якому разі основним мірилом задоволення потреб буде не лабораторія, що порівнюватиме реальні параметри продукції з тими, що визначені певним стандартом, а споживач, котрий формуватиме свої оцінки, застосовуючи органи чуттів, тобто використовуючи так званий органолептичний метод оцінювання якості. Результати такого оцінювання є найточнішими та найважливішими для виробника, оскільки визначатимуть його ринковий успіх.

Схожі підходи до оцінювання якості продуктів праці можна спостерігати і на ринку послуг. Ринок освітніх послуг сформований освітніми організаціями різних рівнів освіти, здобувачами освітніх послуг, їхніх батьків або інших родичів, що на різних рівнях здобуття освіти змінюють свої функції від переважно контролю до переважно спонсорювання навчання, іншими стейкхолдерами. Більшість результатів діяльності ринку освітніх послуг його суб'єктів

² Ulewicz R., Sethanan K., Nitkiewicz T., Wiśniewska-Safek A. QUALITY OF EDUCATIONAL SERVICES 21. Međunarodni simpozij o kvaliteti/21st International Symposium on Quality KVALITETA – JUČER, DANAS, SUTRA/QUALITY – YESTERDAY, TODAY, TOMORROW Crikvenica, Hrvatska, 18.-20.3.2020./Crikvenica, Croatia, March 18th – 20th 2020. URL: <https://cutt.ly/8NIfNxz>.

виражається у вигляді послуг, частково – у вигляді матеріальних продуктів, зокрема наукової, навчально-методичної літератури тощо.

Освітні послуги – це ті послуги, що підтримують і є основою для впровадження освітньої політики, досягнення цілей закладів освіти та визначають ефективність системи освіти у цілому. Цілями освітніх послуг є: створення, оцінювання та вдосконалення освітніх програм; поліпшення освітнього процесу та навичок викладачів; перетворення досвіду навчання на значущий для здобувачів освітніх послуг; підвищення ефективності освітньої діяльності, удосконалення (модернізація, оновлення) форм і методів навчання; сприяння безперервній освіті; орієнтація на створення та просування інновацій у всіх видах діяльності та освітніх процесах³.

Якість освітньої послуги теж найточніше зможе визначити кінцевий споживач – здобувач вищої освіти, а також опосередковано інші суб'єкти, що з ним взаємодіють: спонсори (батьки або інші родичі), роботодавці тощо.

Освітні послуги мають ті самі базові характеристики, що й інші їхні види, проте присутні також і певні специфічні особливості. Проаналізуємо найбільш характерні властивості послуг стосовно освітньої діяльності.

Невідчутність (service intangibility). Якщо традиційний матеріальний товар можна зважити, виміряти, дізнатися його хімічний склад тощо, то послуга як діяльність не може бути задалегідь, до її здійснення, реально представлена, «відчута» споживачем.

Усе це має відношення і до освітніх послуг, якість яких складно оцінити навіть у процесі їх надання, оскільки остаточна оцінка якості освітніх послуг, наприклад вищої школи, буде сформована ринком праці опосередковано у вигляді позитивного (негативного) рішення власників підприємств узяти молодого спеціаліста на роботу та призначити йому достойну платню. Пролонгованою в часі є й оцінка якості послуг і в дошкільній, шкільній ланках, кожна з яких формує кінцевий продукт (випускника) протягом багатьох років та орієнтована на різні результати⁴.

³ Zaid Yaseen Saud Al-Dulaimi. Education, Educational Services and their Quality. *Journal of Marketing Management*. 2016. Vol. 4. № 1. P. 58–66. URL: <https://cutt.ly/sNIgZ2S>.

⁴ Deineha I. O. The marketing complex of higher education in the educational market. *Innovative solutions in modern science*. 2018. № 6(25). P. 11–12.

На цей рахунок удало висловився вітчизняний науковець О. Кратт: «Факт одержання послуги свідчить про вдоволену потребу. У цьому відношенні послуги вищої школи є винятком, оскільки одержання диплома про вищу освіту ще не гарантує, що потреби індивідуума задоволено. Якщо одержані знання не будуть затребувані як у суспільно корисній діяльності, так і у процесі життєдіяльності індивідуума, то з визначеним ступенем умовності можна вважати, що потреби у послугах вищої школи не задоволені». Саме тому О. Кратт виділяє таку рису освітніх послуг, як «віртуальне задоволення»⁵.

Окреслене значно підвищує ступінь споживчого ризику. Прагнучи його знизити, потенційні абітурієнти та (або) їхні родичі намагаються різними способами «скласти враження» про освітній заклад та його послуги, ураховуючи при цьому думки знайомих, які користувалися його послугами; вивчаючи проспекти, котрі наочно ілюструють та описують якісь етапи і технології здійснення послуги; оцінюючи репутацію освітніх закладів, що надають дану послугу, зовнішній вигляд, рівень кваліфікації працівників тощо. Усе це здійснюється переважно інтуїтивно, без формування чітко визначеного алгоритму отримання інформації про освітні послуги для максимального точного оцінювання їхньої якості. Тим більше що погано виконану послугу практично неможливо виправити. У цьому полягає принципова відмінність, яка відрізняє послугу від роботи, коли останню (не завжди, але частіше) можна переробити, виправити (наприклад, різні ремонтні, будівельні роботи). Послугу ж, зокрема освітню, «переробити» неможливо. Виправити ситуацію можна, лише отримавши аналогічну або іншу освітню послугу в іншому освітньому закладі.

Таким чином, закладу освіти у зв'язку з такою характеристикою послуги складно повноцінно представити клієнтам свій товар, а також ще складніше пояснити їм, на що вони витрачають кошти. Тому для того щоб, наприклад, підвищити відчутність освітньої послуги, секретар приймальної комісії може не лише розповісти абітурієнтам про спеціальності, а й про те, як цікаво відпочивають здобувачі вищої освіти, які сучасні навчальні дисципліни вони вивчатимуть тощо. Важливо також загострити увагу на вигодах від послуг (наприклад, можна розповісти, як чудово влаштовуються випускники ЗВО). Фахівці рекомендують також залучати до пропаганди послуги яку-небудь знаменитість, артистів, ведучих

⁵ Кратт О. А. Ринок послуг вищої освіти: методологічні основи дослідження кон'юнктури : монографія. Донецьк : Юго-Восток, Лтд, 2003. С. 95.

радіо і телебачення. «Зірками» можуть виступати і випускники закладу освіти різних років, що досягли значних успіхів у кар'єрі⁶.

Невіддільність послуг від їх джерела. Ця властивість послуги об'єктивно впливає з її трактування як діяльності, що передбачає, як правило, під час замовлення і надання послуги взаємодію виробника і споживача послуги, навіть якщо в ролі першого виступає машина (наприклад, отримання грошей за допомогою банкомату).

Указана властивість послуги може бути, своєю чергою, «розгорнута» в низці більш конкретних характеристик, про що опубліковано в роботах останніх років, особливо вітчизняними авторами, де виділяються як самостійні властивості послуги, її характерні риси: інтерактивний характер процесу надання послуги (під час надання більшості послуг споживач бере або безпосередню участь (наприклад, освітні, медичні, косметологічні послуги тощо), без чого здійснення подібних послуг узагалі неможливе, або ж бере участь «дискретно» – під час замовлення (обумовлюючи свої побажання, вимоги) і приймання (наприклад, послуги автосервісу)); як правило, спостерігається збіг виробництва і споживання послуги в часі й просторі⁷.

Оскільки послуга невіддільна від свого джерела, саме тому на відміну від матеріальних товарів її не можна відкласти про запас. Надати послугу можна тоді, коли надходить замовлення або з'являється клієнт. Із цього погляду виробництво і споживання послуг нерозривні (наприклад, продаж квитків у кінотеатрі від касира)⁸.

О. Кратт звертає увагу на те, що, розкриваючи таку властивість послуги, як невіддільність, «одні автори звертають увагу на такий її аспект, як невіддільність від джерела, тоді як інші говорять про невіддільність від споживача»⁹. Для освітніх послуг характерною є «невіддільність із двох боків, як від продуцента, так і від споживача», що зумовлено тим, що, з одного боку, освітня послуга «не має самостійного буття», тобто неможлива без її джерела, а з іншого – «процес надання освітньої послуги викладачем виступає одночасно початковим моментом їх споживання студентами, а виходить, невіддільна і від споживача»³.

Мінливість якості, або якісна невизначеність (service variability). Ця властивість послуги залежить від індивідуальних характеристик

⁶ Deineha I. O. The marketing complex of higher education in the educational market. *Innovative solutions in modern science*. 2018. № 6(25). P. 12.

⁷ Deineha I. O. The marketing complex of higher education in the educational market. *Innovative solutions in modern science*. 2018. № 6(25). P. 13.

⁸ Дейнега І. О., Андрощук М. С. Ринкові характеристики освітньої послуги. *Наукові записки НУ «Острозька академія». Економіка*. 2016. № 3(31). С. 13.

⁹ Кратт О. А. Ринок послуг вищої освіти: методологічні основи дослідження кон'юнктури : монографія. Донецьк : Юго-Восток, ЛТД, 2003. С. 80.

надавача послуги та умов її надання. Фахівці одностайні в тому, що якість послуги дуже важко піддається контролю і сприймається клієнтами дуже суб'єктивно. Ті докази невідповідності якості необхідним параметрам, які зазвичай застосовують для матеріально-речових товарів (зважування, обмір, хімічний аналіз тощо), до послуг, як правило, застосувати неможливо. Саме індивідуальність покупців передбачає й індивідуальність послуг¹⁰.

Вивчення питань управління якістю освітніх послуг є досить актуальним. Як уже було встановлено раніше, ринок освітніх послуг вищої школи є найскладнішим для досліджень, оскільки акумулює у собі досягнення та недоліки освіти попередніх технологічних ланок (дошкільної, середньої та іноді професійно-технічної). Складність функціонування такого ринку полягає ще й у тому, що він напряму пов'язаний із ринком праці, адже для освітньої галузі фактично цей ринок є ринком кінцевого споживання, де відбувається верифікація результатів діяльності всього ланцюга учасників освітнього ринку¹¹.

Ці реалії накладають специфічний відбиток на оцінювання якості продуктів такої діяльності. Експерти з оцінювання якості освітніх послуг пропонують передусім звертати увагу і на сам процес навчання, і на соціальні ефекти, що були ним зумовлені (табл. 1).

Варто зазначити, що якість освітніх послуг ЗВО може оцінюватися декількома суб'єктами: органами державними влади та державними установами, споживачами та покупцями освітніх послуг, працедавцями, суспільством. Як видно з рис. 1, такі зовнішні стейкхолдери ЗВО, як працедавці та державні установи, формують свої оцінки стосовно якості освітніх послуг переважно на основі оцінювання освітнього продукту – якості освіти випускника, тобто його навичок і знань, а самі випускники та покупці освітньої послуги оцінюють її якість комплексно, урахуовуючи як якість самого процесу надання освітньої послуги, так і її кінцевий результат, що проявляється у їхній здатності реалізувати певні практичні завдання у межах набутих компетентностей¹².

¹⁰ Deineha I. O. The marketing complex of higher education in the educational market. *Innovative solutions in modern science*. 2018. № 6(25). P. 13–14.

¹¹ Дейнега І. О., Андрощук М. С. Особливості формування та перспективи розвитку ринку освітніх послуг. *Вісник Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського*. 2017. Вип. 3. № 104. Ч. 2. С. 71–77.

¹² Дейнега І. О. Специфіка оцінювання якості профільних послуг закладів вищої освіти. *Інфраструктура ринку*. 2018. № 22. С. 76. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/22_2018_ukr/14.pdf.

Таблиця 1

Основні підходи до оцінювання якості освітніх послуг ЗВО

Автор, джерело	Показники оцінювання якості вищої освіти
А. Черкасов та ін.	Досягнуті рівні економічного, соціального, інноваційного та гуманітарного розвитку регіонів країни ¹³ .
Л. Сподін	Збалансована відповідність процесу, результату та самої освітньої системи цілям, потребам і соціальним нормам (стандартам) освіти ¹⁴ .
Г. Плисенко	Зміст освіти, форми і методи навчання, матеріально-технічна база, кадровий склад, наукова діяльність, які забезпечують розвиток компетенцій молоді, що здобуває вищу освіту ¹⁵ .
П. Сікорський	Рівень здобутих особою професійних компетентностей відносно стандартів вищої освіти, а також комп'ютерних компетенцій, вільного володіння однією з іноземних мов і здатність навчатися впродовж життя ¹⁶ .
Д. Лико, О. Войтович	Професіоналізм викладацького складу, якість попередньої підготовки абітурієнтів, стан матеріально-технічної бази ЗВО, якість навчально-методичних комплексів дисциплін та їх доступність здобувачу вищої освіти, упровадження інноваційних технологій, мотивація викладацького складу, особистісні прагнення та досягнення здобувачів вищої освіти, конкурентоздатність випускників на ринку праці ¹⁷ .
С. Ковальчук, С. Вільчинська	Опосередковано характеризується також його випускниками, залежить від рівня підготовки, знань, умінь і навичок, можливості їх працевлаштування, рівня початкової заробітної плати на ринку праці ¹⁸ .

Джерело: власне узагальнення

¹³ Черкасов А. В., Родіонов О. В., Поліщук Д. І. Вплив демографічних факторів на перспективи розвитку системи вищої освіти. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2014. № 1(38). С. 30–31.

¹⁴ Сподін Л. А. Проблеми і шляхи забезпечення якості вищої освіти в Україні. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Гуманітарні студії»*. 2014. Вип. 203(1). С. 143. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnbucg>.

¹⁵ Плисенко Г. П. Якість надання освітніх послуг як чинник забезпечення ринку праці висококваліфікованими фахівцями. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2016. № 2. С. 27.

¹⁶ Сікорський П. Зовнішні чинники і їх вплив на якість вищої освіти в Україні. *Вища освіта в Україні*. 2016. № 4. С. 53

¹⁷ Лико Д. В., Войтович О. П. Ефективні механізми підвищення якості підготовки студентів-екологів. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2014. Вип. 10. С. 167.

¹⁸ Ковальчук С. В., Вільчинська С. Б. Необхідність стратегічного маркетингового планування діяльності вищих навчальних закладів. С. 638. URL: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/4086/1/Kovalchuk.pdf>.

Вищенаведена схема підтверджує тезу «якість освітніх послуг – це інтегральна характеристика освітнього процесу та його результатів ... яка залежить як від внутрішніх, так і зовнішніх чинників, що впливають на діяльність освітнього закладу як відкритої соціально-педагогічної системи»¹⁹, а також те, що якість освіти як процес – це стан, що задовольняє потребам особистості, відповідає інтересам суспільства і держави.

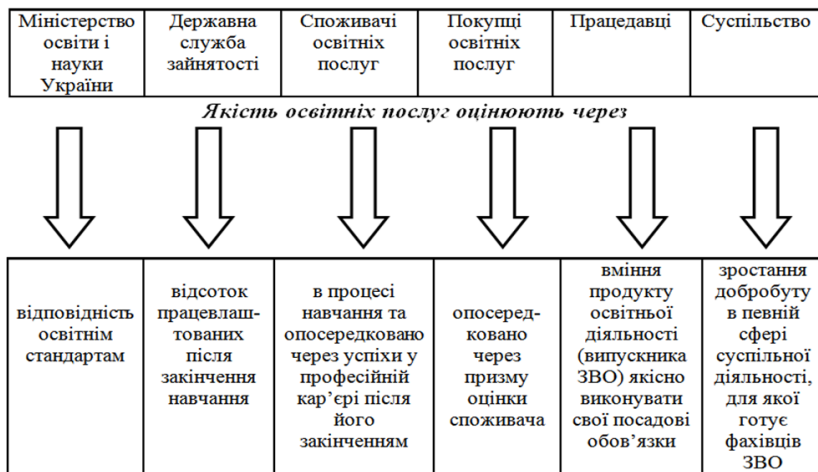

Рис. 1. Підходи до оцінювання якості освітніх послуг основними стейкхолдерами ЗВО

Джерело: власне напрацювання²⁰

Якість освітньої послуги в першу чергу залежить від професіоналізму персоналу закладу освіти, який, насамперед, проявляється через його здатність формувати продуктивні комунікації із зовнішніми стейкхолдерами (табл. 2).

У ЗУ «Про освіту» чітко прописується сутність двох показників якості, що мають відношення до освітньої діяльності – «якість освіти» та «якість освітньої діяльності» (рис. 2). Можемо

¹⁹ Єлісєєва О. К., Тарасенко Т. В. Оцінка якості розвитку ринку освітніх послуг в Україні. *Бізнес Інформ*. 2012. № 5. С. 245.

²⁰ Дейнега І. О. Специфіка оцінювання якості профільних послуг закладів вищої освіти. *Інфраструктура ринку*. 2018. № 22. С. 76. URL: http://www.market-infir.od.ua/journals/2018/22_2018_ukr/14.pdf.

стверджувати, що вони взаємопов'язані між собою, оскільки неможливо забезпечити високу якість освіти без відповідно високої якості освітньої діяльності, з іншого боку, на якість освітньої діяльності впливає якість освіти.

Таблиця 2

Складники якості освітньої послуги

Показники якості	Зміст показників якості освітніх послуг (ОП)
Особистісний рівень	
Компетентність	Працівники закладу освіти мають потрібні якості та професійні знання, щоб надавати якісні освітні послуги.
Чуйність	Бажання допомоги клієнту. Працівники закладу освіти прагнуть завжди і скрізь максимально задовольнити потреби своїх споживачів (можливість вільного вибору здобувачем освіти деяких предметів, розтермінування оплати, тощо).
Доступність	Контакт із працівниками закладу освіти легкий і приємний.
Емпатія	Взаємна повага між учасниками освітнього процесу, співпереживання.
Увічливість	Увічливість, уважність, доброзичливість, поважність, комунікабельність персоналу закладу освіти.
Рівень організації	
Надійність	Заклад освіти працює тривалий час на ринку, забезпечує гарантований рівень якості послуг, прийняті зобов'язання виконуються точно і ґрунтовно.
Комунікації	Уміння інформувати споживачів та інших стейкхолдерів про освітні послуги доступною, зрозумілою для конкретної цільової (контактної) групи мовою.
Довіра	Визначається репутацією закладу освіти, чесністю його персоналу (низький рівень корупції), гарантією належного ставлення до споживачів та інших стейкхолдерів.
Безпека	Споживачі освітньої послуги захищені від ризику фізичного, фінансового і морального. Безпека, конфіденційність.
Відчутність	Можливість побачити матеріальні підтвердження освітніх послуг: приміщення, технічні засоби навчання, персонал тощо.
Зовнішні елементи	Інтер'єр, освітлення, стиль, меблі, квіти, технічно укомплектовані навчальні аудиторії тощо

Джерело: власне напрацювання²¹

²¹ Дейнега І. О., Дейнега О. В., Шелюк Л. О. Маркетингові аспекти підвищення конкурентоздатності комерційних організацій на ринку банківських послуг. *Вісник Хмельницького національного університету.*

Іноді маркетингове рішення на зниження, зменшення мінливості якості послуг пов'язане з деякою механізацією. На ринку освітніх послуг як технічні засоби, що можуть замінити живе спілкування, можна розглядати застосування аудіо– і відеонавчання. Проте такий прийом можна використовувати не завжди і не скрізь, тому сьогодні прийоми механізації на ринку освітніх послуг можуть застосовуватися скоріше як доповнення до освітньої послуги, а не її заміник.

Рис. 2. Взаємовплив якості освіти і якості освітньої діяльності

Джерело: власне напрацювання на підставі²²

Мінливість якості послуг можна знизити через упровадження стандартів обслуговування клієнтів, тобто встановленим переліком відповідних вимог і рекомендацій. На ринку освітніх послуг управління їхньою якістю централізовано здійснюється Міністерством освіти і науки України, передусім за допомогою проведення акредитації освітніх програм. Освітня програма відповідного рівня освіти акредитується органом із забезпечення якості освіти, визначеним спеціальним законом, та/або акредитованими громадськими фаховими об'єднаннями чи іншими акредитованими юридичними особами, що здійснюють незалежне оцінювання якості освіти та освітньої діяльності закладів освіти. Окрім того, для всіх закладів освіти, окрім ЗВО, передбачені також комплексна зовнішня перевірка та оцінювання освітніх та управлінських процесів у вигляді інституційного аудиту¹.

Економічні науки. 2011. № 3(176). Т. 3. С. 172 ; Перспективи розвитку сільського та екологічного туризму в Україні : монографія / за ред. М. Х. Шершуна. Рівне : вид. О. Зень, 2016. С. 203.

²² Закон України «Про освіту». *Верховна Рада України.* URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

Незалежно від суб'єкта, що проводить оцінювання якості освітніх послуг, важливими залишаються такі моменти: максимальне виконання вимог стандартів та стейкхолдерів ЗВО, що підтверджено механізмами виявлення та задоволення соціальних та ринкових потреб; систематичне виявлення загроз, можливостей, сильних та слабких місць діяльності ЗВО; систематичне осучаснення та оновлення освітніх програм та методів навчання; постійна реалізація заходів із підвищення кваліфікації викладачів; здатність ЗВО швидко адаптуватися до потреб здобувачів вищої освіти та інших стейкхолдерів²³.

Нездатність послуг до зберігання. Послугам більше, ніж матеріальним товарам, властива сезонність, причому вона може спостерігатися протягом доби, тижня, місяців року. Із метою вирівнювання попиту на послуги їх продуценти формують привабливі пропозиції клієнтам, які захочуть отримати послуги «поза сезоном» (установлення диференційованих цін, знижок; організація попередніх замовлень; уведення в періоди пікового попиту альтернативи додаткових послуг; навчання персоналу поєднанню функцій тощо)²⁴.

Слід зазначити, що освітнім послугам така їх характеристика переважно не властива, адже освітні процеси у всіх закладах освіти здійснюються згідно з навчальними планами, що сьогодні формуються групами забезпечення освітніх програм і відповідних спеціальностей, узгоджуються вченими радами університетів. Винятком можуть бути позашкільні освітні заклади, які доповнюють освітній процес (освітні тури, курси тощо), попит на які може формуватися незалежно від навчальних планів і здійснюватися на протязі року²⁵.

Загальні принципи до оцінювання якості освітніх послуг ЗВО можна сформулювати так:

– оцінювання якості є пролонгованим у часі в усіх ланках технологічного освітнього ланцюга та орієнтоване на різні результати. Вища освіта є завершальною ланкою у цьому ланцюзі з прямим виходом на ринок праці;

²³ Дейнега І. О. Специфіка оцінювання якості профільних послуг закладів вищої освіти. *Інфраструктура ринку*. 2018. № 22. С. 76. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/22_2018_ukr/14.pdf.

²⁴ Дейнега І. О., Андрощук М. С. Ринкові характеристики освітньої послуги. *Наукові записки НУ «Острозька академія». Економіка*. 2016. № 3(31). С. 13–14.

²⁵ Дейнега І. О., Андрощук М. С. Ринкові характеристики освітньої послуги. *Наукові записки НУ «Острозька академія». Економіка*. 2016. № 3(31). С. 14.

– об'єктивне оцінювання якості освітньої послуги здійснюється опосередковано через сформовані характеристики кінцевого продукту (випускника), що визначають рівень його навчальних та/або професійних компетенцій виконувати певні функціональні обов'язки на рівні, що вимагає ринок праці;

– традиційно послуга не віддільна від джерела, що її генерує, тому якість освітніх послуг ЗВО за деяким винятком (наприклад, онлайн-освіта) безпосередньо залежить від рівня професіоналізму викладачів, що вимагає постійного контролю та підвищення рівня їхньої кваліфікації.

2. Ринково орієнтований асортимент освітніх послуг як вагомий чинник впливу на їхню якість

Вагомими складником якості освітніх послуг є раціоналізація їх асортименту, проте дослідження питань, пов'язаних із формуванням ринкової пропозиції освітніх організацій, є не надто популярним. Останніми роками ЗВО стикнулися з потребою дослідження прибутковості окремих освітніх програм та включення у перелік освітньої пропозиції лише тих із них, котрі або дають змогу отримувати відповідний рівень цільового прибутку, або є привабливими у недалекій стратегічній перспективі, або забезпечують підтримку інших освітніх програм. Можна стверджувати, що освітні організації, зокрема і ЗВО, усе більше під час планування власної діяльності повинні дотримуватися принципів, застосовувати інструменти впливу, що до недавнього часу були характерні виключно комерційним організаціям.

У сучасній українській літературі з маркетингу широко-вживаними є поняття «товарний асортимент» та «товарна номенклатура», відмінність сутнісного наповнення яких полягає у такому. Якщо діяльність підприємства не диверсифікована і воно здійснює свою виробничу, збутову діяльність лише в одному напрямі, випускає або реалізовує однорідні товари, то у цьому разі доцільно говорити про «товарний асортимент». В іншому разі правильно вживати поняття «товарна номенклатура»²⁶.

По відношенню до закладів освіти ці дефініції можна тлумачити так: якщо заклад освіти здійснює виключно освітню діяльність, то

²⁶ Дейнега О. В., Дейнега І. О. До питання про генезис основних дефініцій із маркетингової товарної політики. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Логістика.* 2004. № 499. С. 33.

види освітніх послуг, які він продукує, формуватимуть асортимент послуг, а у разі якщо такий заклад здійснює диверсифіковану діяльність, у сферу інтересів якої додатково включаються науково-дослідна, поліграфічна, мистецька тощо, то йдеться про номенклатуру²⁷.

По відношенню до асортименту послуг можна виділити такі самі форми реалізації, як і стосовно матеріальних товарів: модернізація або осучаснення, оновлення, модифікація та диверсифікація.

Під час вибору найбільш привабливих нових напрямів діяльності ЗВО необхідно керуватися такими основними чинниками, як ринкові потреби, науковий потенціал, фінансові та виробничі можливості закладу. Першочерговим завданням при цьому має стати врахування потреб ринку. Це може стати можливим за рахунок налагодження комунікацій між ЗВО та їх середовищем, що дасть змогу, окрім оцінювання ринкових потреб, також визначати стан та перспективи розвитку ринку, поширювати інформацію про діяльність освітніх організацій, адекватно та своєчасно реагувати на зміни потреб споживачів, чітко планувати власну діяльність (формувати виробничу програму, цінову пропозицію тощо).

Модернізація асортименту послуг передбачатиме таку зміну наявних в асортименті послуг, яка б повністю відповідала вимогам науково-технічного прогресу. По відношенню до освітніх послуг така зміна може передбачати застосування комп'ютерних та онлайн-технологій для забезпечення навчального процесу, зокрема впровадження дистанційної форми навчання як в доповнення до традиційних стаціонарних форм проведення занять, так і для автономного її використання¹.

Оновлення асортименту освітніх послуг передбачає заміну не актуальних кваліфікацій на нові, що користуються попитом на ринку праці, причому модернізації форм навчання при цьому не відбувається¹.

Модифікація освітньої послуги – це в першу чергу розширення кількості спеціалізацій певної спеціальності в межах розробленої освітньо-професійної програми. Наприклад, відкриття в межах спеціальності 073 «Менеджмент» спеціалізацій «Адміністративний менеджмент», «Бізнес-адміністрування», «Логістика», «Менеджмент

²⁷ Deineha I. O. Methodological aspects of formation market offers of higher education. *Innovative solutions in modern science*. 2018. № 5(24). P. 44.

зовнішньоекономічної діяльності», «Управління навчальним закладом», «Управління фінансово-економічною безпекою» тощо²⁸.

Диверсифікація асортименту освітньої організації передбачає в першу чергу вихід за межі її основної діяльності, тобто діяльності з надання освітніх послуг. У такому разі йдеться про формування номенклатури послуг, коли поруч з освітніми ЗВО надає поліграфічні, консультаційні, дослідницькі тощо послуги¹.

В укрупненому вигляді послуги ЗВО прийнято поділяти на види за формою здобуття освіти (табл. 3) та спеціальностями (освітньо-професійними програмами).

Асортиментна позиція у ЗВО – це, наприклад, освітня послуга з підготовки бакалавра з логістики денної форми навчання. Асортиментну позицію в освітній діяльності прийнято називати освітнім продуктом, який розглядають як «спеціальний інтелектуальний продукт, адаптований до відповідного сегменту освітніх послуг»²⁹.

Для більшості вітчизняних ЗВО найбільш характерними є очна (денна, вечірня) і заочна форми навчання. Реалізація ЗВО інших форм передачі знань могла б значно розширити їхній асортимент послуг та забезпечити максимальне задоволення потреб споживачів. Зокрема, актуальною в умовах воєнного стану та поширення коронавірусної інфекції є дистанційна форма навчання, перевагою застосування якої для ЗВО є також можливість виходу на інші освітні ринки, зокрема іноземні.

Можемо виокремити такі основні чинники впливу на асортимент ЗВО (рис. 3). Таким чином, на асортимент послуг ЗВО впливатимуть як внутрішні можливості, так і зовнішні обмеження та перспективи. Найбільш пріоритетними є саме потреби потенційних та реальних здобувачів вищої освіти, а також інших стейкхолдерів ЗВО³⁰.

²⁸ Deineha I. O. Methodological aspects of formation market offers of higher education. *Innovative solutions in modern science*. 2018. № 5(24). P. 45.

²⁹ Телстова С. Г., Телетов О. С. Педагогічний маркетинг у діяльності навчальних закладів. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 3. Т. 2. С. 119.

³⁰ Deineha I. O. Methodological aspects of formation market offers of higher education. *Innovative solutions in modern science*. 2018. № 5(24). P. 48.

Форми отримання освітніх послуг

Форма здобуття освіти	Суть
Інклюзивне навчання	Система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, урахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників.
Очна (денна, вечірня)	Спосіб організації навчання здобувачів освіти, що передбачає їх безпосередню участь в освітньому процесі.
Заочна	Спосіб організації навчання здобувачів освіти шляхом поєднання очної форми освіти під час короткочасних сесій і самостійного опанування освітньої програми у проміжку між ними.
Дистанційна	Індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається переважно за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій.
Мережева	Спосіб організації навчання здобувачів освіти, завдяки якому опанування освітньої програми відбувається за участю різних суб'єктів освітньої діяльності, що взаємодіють між собою на договірних засадах.
Екстернатна (екстернат)	Спосіб організації навчання здобувачів освіти, за яким освітня програма повністю засвоюється здобувачем самостійно, а оцінювання результатів навчання та присудження освітньої кваліфікації здійснюються відповідно до законодавства.
На робочому місці	Спосіб організації навчання здобувачів освіти, завдяки якому оволодіння освітньою програмою (як правило, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти) відбувається на виробництві шляхом практичного навчання, участі у виконанні трудових обов'язків і завдань під керівництвом фахівців-практиків, залучених до освітнього процесу.
Дуальна	Спосіб здобуття освіти, що передбачає поєднання навчання осіб у закладах освіти (в інших суб'єктах освітньої діяльності) з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації, як правило, на основі договору.

Джерело: складено на підставі³¹

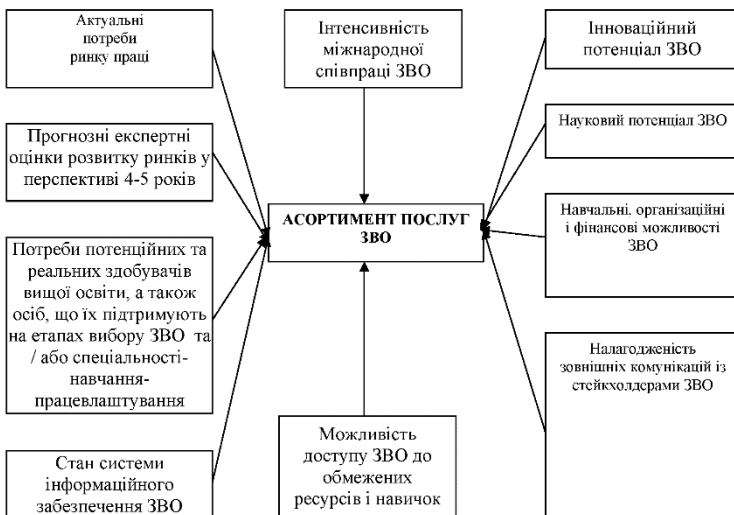

Рис. 3. Фактори впливу на асортимент послуг ЗВО

Джерело: власне напрацювання³²

Нівелювання властивої всім послугам характеристики «мінливість якості або якісна невизначеність» потребує застосування стандартів надання послуг, тому оцінювання якості конкретної освітньої послуги може проводитися через перевірку відповідності (невідповідності) встановленим вимогам³³.

Найбільш розробленим і усталеним є підхід до оцінювання якості освітніх послуг через контроль їх відповідності показникам, визначеними освітніми стандартами³⁴. Такий адміністративний підхід дещо ускладнює проведення швидких якісних змін у межах конкретних закладів освіти, примушує кращі заклади рівнятися на «золоту середину», обмежує творчість і демократичні перетворення всередині таких закладів тощо, тобто штучно стримує розвиток

³² Deineha I. O. Methodological aspects of formation market offers of higher education. *Innovative solutions in modern science*. 2018. № 5(24). P. 48.

³³ Дейнега І. О. Специфіка оцінювання якості профільних послуг закладів вищої освіти. *Інфраструктура ринку*. 2018. № 22. С. 76. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/22_2018_ukr/14.pdf.

³⁴ Закон України «Про освіту». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

вільної конкуренції на ринку освітніх послуг, «вирівнюючи і причісуючи» всі заклади освіти певного рівня акредитації. Саме це є однією з причин того, що вітчизняні заклади освіти, передусім це стосується вищої школи, залишаються мало відомими у світі та переважно неконкурентоздатні на світовому ринку освітніх послуг³⁵.

Функції зовнішніх стандартів якості вищої освіти в Україні до 2014 р. формально забезпечували: система стандартів вищої освіти, Ліцензійні умови надання освітніх послуг у сфері вищої освіти, Вимоги до акредитації напряму (спеціальності) підготовки фахівців за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями, окремі вимоги інших нормативно-правових актів. На думку Т. Фінікова та О. Шаров³⁶, ці документи за структурою, спрямованістю та цільовою установкою не суголосні встановленій ESG рамці (ESG – Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти), що зумовлює відсутність в Україні цілісної, адекватної та відповідної європейським рекомендаціям системи забезпечення якості освіти.

Як вважають польські дослідники, інструментом, за допомогою якого можна підвищити якість освіти, є внутрішня система контролю її якості. Вона повинна застосовуватися до всіх етапів і аспектів навчального процесу, що проводиться на факультетах університетів. Основними завданнями цієї системи є: забезпечення високої якості навчального процесу; систематична і комплексна оцінка результатів навчання; поліпшення освітніх програм у відповідності зі стратегією університету та факультету, діючих правил, рекомендацій Польської комісії з акредитації, потреби внутрішніх і зовнішніх зацікавлених сторін, у тому числі, зокрема, працедавців; поліпшення комунікації із зацікавленими сторонами, зокрема потенційними кандидатами для проведення досліджень, здобувачами вищої освіти і працедавцями; збір та спільне використання інформації, необхідної для управління процесом освіти, включаючи поширення інформації про програми і результати навчання і діяльності, здійснюваної з метою підвищення якості освіти; забезпечення належних умов для проведення занять, у тому числі інфраструктури, бібліотеки і лабораторії; сприяння бажаній поведінці здобувачів вищої освіти і викладачів, які сприяють

³⁵ Deineha I. O. The marketing complex of higher education in the educational market. *Innovative solutions in modern science*. 2018. № 6(25). P. 14.

³⁶ Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження : аналітичний звіт / за заг. ред. Т. В. Фінікова, О. І. Шарова. Київ : Таксон, 2014. С. 48.

просуванню ідеї поліпшення якості освіти³⁷. Саме цей підхід, що враховує побажання стосовно якості освітніх продуктів ЗВО всіх його стейкхолдерів, дасть змогу отримати такий рівень їхньої якості, що сприятиме досягненню світового рівня конкурентоздатності вітчизняних ЗВО.

Джерелом формування позиції стейкхолдерів може слугувати інформація, отримана в ході регулярних зустрічей із зацікавленими сторонами (наприклад, із представниками підприємств та організацій, які проводять здобувачам вищої освіти практику). Зовнішні стейкхолдери можуть сприяти розвитку змісту освітнього процесу, пропонуючи теми кваліфікаційних робіт і беручи участь у роботі атестаційних комісій, на яких здобувачі вищої освіти представляють результати своїх кваліфікаційних робіт і здають атестаційний екзамен.

ВИСНОВКИ

Таким чином, заклади освіти сьогодні перебувають у режимі турбулентної трансформації. Це пов'язано як із внутрішніми перетвореннями в освітній галузі, так і з загальносвітовими тенденціями, зокрема інтенсивною цифровізацією всіх сфер людської діяльності, глобалізацією світових ринків. Відповідно до цих процесів змінюються і підходи до формування оцінок якості як самої освітньої діяльності, так і її результатів. ЗВО як заключна ланка у підготовці фахівців для галузей народного господарства найбільшою мірою стали учасниками цих перетворень. На якість результатів діяльності ЗВО значно впливає якість взаємодії з багаточисельними їх стейкхолдерами, як внутрішніми (науково-педагогічним персоналом, здобувачами вищої освіти), так і зовнішніми: родичами здобувачів вищої освіти, роботодавцями, широкою громадськістю. Оскільки результатом діяльності ЗВО переважно є послуги, то під час управління їхньою якістю виникають завдання, що пов'язані з управлінням якістю послуг і в інших видах діяльності: підвищення рівня матеріалізації послуг, починаючи з етапу формування потреби на них; забезпечення можливостей автономного існування послуги незалежно від її джерела, передусім за допомогою цифрових інструментів; забезпечення якості послуги в часі і просторі за рахунок дотримання вимог національних та

³⁷ Ciechomski W. Systemowe uwarunkowania podnoszenia jakości kształcenia menedżerów. *Marketing i Rynek*. 2014. № 8. P. 217.

міжнародних освітніх стандартів та інтенсивного комунікування з ринком праці. Важливою умовою забезпечення якості освітніх програм є моніторинг ЗВО потреб ринку праці та адаптування власної освітньої пропозиції під його мінливі потреби. Якість освітньої послуги значною мірою залежить від якості освітньої програми, що, своєю чергою, може бути оцінена через визначення відповідності її освітнього контенту та гарантованих умов реалізації освітньої діяльності потребам зовнішніх стейкхолдерів.

АНОТАЦІЯ

В умовах інформатизації, глобалізації світових процесів, а також соціально-економічних викликів, зокрема коронавірусної інфекції та повномасштабної війни в Україні, вітчизняні заклади освіти потребують ще глибших якісних перетворень власної діяльності, зокрема і підходів до управління якістю освітнього процесу та освітніх послуг. В основі цих перетворень лежать ринкові принципи, основним з яких є «споживач – король». У ЗВО таким «королем» є як здобувачі освітніх послуг, так і представники ринку праці, які пізніше оцінюватимуть якість підготовки фахівця через рівень виконання ним поставлених виробничих, господарських завдань. Доведено, що забезпечення реальної, адекватної ринковим потребам якості підготовки здобувача вищої освіти потребує постійних комунікацій зі стейкхолдерами та, відповідно до результатів таких комунікацій, корегування поточної ринкової пропозиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ciechomski W. Systemowe uwarunkowania podnoszenia jakości kształcenia menedżerów. *Marketing i Rynek*. 2014. № 8. P. 214–223.
2. Deineha I. O. The marketing complex of higher education in the educational market. *Innovative solutions in modern science*. 2018. № 6(25). P. 5–22.
3. Deineha I. O. Methodological aspects of formation market offers of higher education. *Innovative solutions in modern science*. 2018. № 5(24). P. 40–51.
4. Ulewicz R., Sethanan K., Nitkiewicz T., Wiśniewska-Sałek A. QUALITY OF EDUCATIONAL SERVICES 21. Međunarodni simpozij o kvaliteti/21st International Symposium on Quality KVALITETA – JUČER, DANAS, SUTRA/QUALITY – YESTERDAY, TODAY, TOMORROW Crikvenica, Hrvatska, 18.-20.3.2020./Crikvenica, Croatia, March 18th – 20th 2020. URL: <https://cutt.ly/8NIfNxz>.

5. Zaid Yaseen Saud Al-Dulaimi. Education, Educational Services and their Quality. *Journal of Marketing Management*. 2016. Vol. 4. № 1. P. 58–66. URL: <https://cutt.ly/sNIgZ2S>.

6. Дейнега О. В., Дейнега І. О. До питання про генезис основних дефініцій із маркетингової товарної політики. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Логістика*. 2004. № 499. С. 31–36.

7. Дейнега І. О., Дейнега О. В., Шеюк Л. О. Маркетингові аспекти підвищення конкурентоздатності комерційних організацій на ринку банківських послуг. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2011. № 3(176). Т. 3. С. 169–173.

8. Дейнега І. О., Андрощук М. С. Ринкові характеристики освітньої послуги. *Наукові записки НУ «Острозька академія». Економіка*. 2016. № 3(31). С. 11–15.

9. Дейнега І. О., Андрощук М. С. Особливості формування та перспективи розвитку ринку освітніх послуг. *Вісник Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського*. 2017. Вип. 3. № 104. Ч. 2. С. 71–77.

10. Дейнега І. О. Специфіка оцінювання якості профільних послуг закладів вищої освіти. *Інфраструктура ринку*. 2018. № 22. С. 74–79. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/22_2018_ukr/14.pdf.

11. Єлісеєва О. К., Тарасенко Т. В. Оцінка якості розвитку ринку освітніх послуг в Україні. *Бізнес Інформ*. 2012. № 5. С. 241–245.

12. Закон України «Про вищу освіту». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

13. Закон України «Про освіту». *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

14. Ковальчук С. В., Вільчинська С. Б. Необхідність стратегічного маркетингового планування діяльності вищих навчальних закладів. URL: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/4086/1/Kovalchuk.pdf>.

15. Кратт О. А. Ринок послуг вищої освіти: методологічні основи дослідження кон'юнктури : монографія. Донецьк : Юго-Восток, Лтд, 2003. 360 с.

16. Лико Д. В., Войтович О. П. Ефективні механізми підвищення якості підготовки студентів-екологів. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2014. Вип. 10. С. 164–168.

17. Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження:

аналітичний звіт / за заг. ред. Т. В. Фінікова, О. І. Шарова. Київ : Таксон, 2014. 144 с.

18. Перспективи розвитку сільського та екологічного туризму в Україні : монографія / за ред. М. Х. Шершуна. Рівне : вид. О. Зень, 2016. 264 с.

19. Плисенко Г. П. Якість надання освітніх послуг як чинник забезпечення ринку праці висококваліфікованими фахівцями. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2016. № 2. С. 26–30.

20. Сікорський П. Зовнішні чинники і їх вплив на якість вищої освіти в Україні. *Вища освіта в Україні*. 2016. № 4. С. 51–57.

21. Сподін Л. А. Проблеми і шляхи забезпечення якості вищої освіти в Україні. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Гуманітарні студії»*. 2014. Вип. 203(1). С. 143–150. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvsubgc>.

22. Телетова С. Г., Телетов О. С. Педагогічний маркетинг у діяльності навчальних закладів. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 3. Т. 2. С. 117–124.

23. Черкасов А. В., Родіонов О. В., Поліщук Д. І. Вплив демографічних факторів на перспективи розвитку системи вищої освіти. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2014. № 1(38). С. 30–34.

Information about the authors:

Deineha Oleksandr Viktorovych,

doctor of economic sciences, professor,
vice-rector for scientific work

Rivne State University of Humanities

12, Stepan Bandera street, Rivne, 33000, Ukraine

Deineha Inna Oleksandrivna,

doctor of economic sciences, professor,

Head of the Department of Economics and Business Management

Rivne State University of Humanities

12, Stepan Bandera street, Rivne, 33000, Ukraine

Androschuk I. M.

candidate of political sciences, associate professor,

head of the postgraduate department

Rivne State University of Humanities

12, Stepan Bandera street, Rivne, 33000, Ukraine

SECTION 2. ADMINISTRATIVE LAW SUPPORT OF EDUCATION AND SCIENCE

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-247-0-6>

MANAGEMENT OF EDUCATION IN THE CONDITIONS OF INTERNATIONALIZATION COMMUNICABILITY OF STATE VALUES

Alekseyenko L.M., Tulai O.I.

INTRODUCTION

The peculiarities of the modernization of the Ukrainian educational space and the spectrum of innovative activity are determined by the requirements of the modern world and the needs of Ukrainian society. Management of education in the conditions of internationalization of communicability of state values is an important component of sustainable human development and the main mission of any state. Education is a process in which both people and the state and society, in general, are interested. S. Scarlet admits that the educational process can only be considered perfect if it ensures not only the successful satisfaction of today's social demands but also determines general approaches to solving future problems³⁸.

Education makes it possible to realize one's own plans, improve one's skills, and achieve certain goals. No economy in the world will achieve the desired development without a reliable and effective education system for civil servants. In Ukraine, the project "Support for the comprehensive reform of public administration in Ukraine" is being implemented, which is financed by the European Union, in partnership with the Ministry of Justice of Ukraine, the National Agency of Ukraine for Civil Service, and the Ukrainian School of Government.

High educational potential is the most valuable asset of the country. During the hostilities, the actual number of civil servants was 166,752 (of which 136,000 worked full-time, 12,000 – remotely); since February 24,

³⁸ Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність : науково-методичний збірник / за заг. ред. С. М. Шкарлета. Київ ; Чернівці : Букрек, 2022. С. 5.

5,691 people left abroad, and 16,696 people were released during the period of martial law. Accordingly, the number of vacant positions is 34,265³⁹.

In today's world, to have a decent education system and properly trained personnel, significant financial investments from the state are necessary. After all, state protectionism and budget financing play a decisive role in this area. Some economists (Alyushina N., Voronkova V., Voronko L.) consider public administration as the organizing and regulating influence of the state on the social life of people to organize and transform it⁴⁰. Honcharuk N., Artemenko N. Prudius L. update the management of managerial personnel in the sphere of civil service of Ukraine and modern trends in the formation of personnel potential⁴¹. The effectiveness of the implementation of the rational use of financial, technological, material, intellectual, and other resources requires a digital transformation of the educational activities of higher education institutions in Ukraine in the conditions of war⁴².

³⁹ НАДС узагальнено результати здійснення протягом I–III кварталів 2022 року заходів контролю за дотриманням умов реалізації громадянами права на державну службу. 21 жовтня 2022 р. URL: <https://nads.gov.ua/news/do-uvahy-kerivnykiv-derzhavnoi-sluzhby-ta-sluzhb-upravlinnia-personalom-nads-uzahalneno-rezultaty-zdiisnennia-protiahom-i-iii-kvartaliv-2022-roku-zakhodiv-kontroliu-za-dotrymanniam-umov-realizatsii-hromadianamy-prava-na-derzhavnu-sluzhbu>.

⁴⁰ Алюшина Н. Управління персоналом на державній службі: новий статус кадровика, кейси, методика проведення співбесіди. *Держслужбовець*. 2016. № 7. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2016/july/issue-7/article-19498.html>; Воронкова В. Г. Менеджмент у державних організаціях. Київ: Професіонал, 2004. С. 99–115; Воронько Л. О. Успішна кар'єра державного службовця: сутність, умови та фактори побудови. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej17/PDF/23.pdf>.

⁴¹ Гончарук Н., Артеменко Н. Планування кар'єрного розвитку державних службовців у контексті формування державної служби. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 4(15). С. 199–209. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_04\(15\)/12gntrds.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_04(15)/12gntrds.pdf); Гончарук Н. Т., Прудиус Л. В. Модернізація державної служби та управління людськими ресурсами в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 1–2. С. 42–51.

⁴² Ілляшенко С. М., Шипуліна Ю. С., Ілляшенко Н. С. Цифрова трансформація освітньої діяльності закладів вищої освіти України в умовах війни. *Вища освіта за новими стандартами: виклики у контексті діджиталізації та інтеграції в міжнародний освітній простір*: матеріали Міжнар. наук.-метод. конф., 10 травня 2022 р. / редкол.: В. Богомолов; Харків. нац. автомобільно-дорожній ун-т. Харків, 2022. С. 7–10. URL: https://drive.google.com/file/d/1rkQRD3BxwdE8pu0DJ33Brw2cU_xCzpfJF/view.

In the conditions of formation of the foundations of sustainable human development, the process of providing people with the choice to acquire certain knowledge and improve professional qualities requires significant attention from the state. Fu Haishan (2019) notes that it is necessary to invest in innovative ideas to support countries and create global public and educational goods by introducing new applications of data technologies to achieve sustainable development⁴³. V. Zinchenko, N. Bazelyuk, M. Boychenko, L. Gorbunova, S. Kurbatov, Y. Melkov, O. Shipko (2020) recognize the importance of sustainable development of society in the context of the internationalization of higher education and science, global progress of humanity and transformations of the process of institutionalization of the world political, economic, social system, which requires a holistic and multi-level sphere of the interaction of economies, societies, states, social institutions, cultures, peoples, nations, worldviews⁴⁴. Internationalization of the communicability of state values affects both national models of education and science, as well as changes in the global educational and scientific paradigm.

It is very often believed that the state as an institution in general or as a set of institutionalized norms and organizations is the embodiment of willpower, while such a property of the state as "scholarship" is the result of exogenous forms of its borrowing from people who act as holders and bearers of reason, which can accumulate in the minds of both people and society in general, forming social consciousness⁴⁵. The ability and ability to assimilate and create new knowledge and technologies is an important component of human potential. Knowledge itself is one of the main factors in the financial stability of the state and the financial self-protection of citizens.

The functioning of the education system in the conditions of martial law is characterized by the search for new approaches to the organization of the educational process, and effective pedagogical and information technologies. The system of education of civil servants in the conditions of a full-scale military invasion and changes in the national labor market

⁴³ Fu Haishan. Data for development impact: Why we need to invest in data, people and ideas. February 13, 2019. URL: <https://blogs.worldbank.org/voices/data-for-development-impact-why-we-need-to-invest-in-data-people-and-ideas>.

⁴⁴ Стратегія вищої освіти в умовах інтернаціоналізації для стійкого розвитку суспільства : монографія / В. Зінченко, Н. Базелюк, М. Бойченко, Л. Горбунова, С. Курбатов та ін. ; за ред. В. Зінченка. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2020. С. 5.

⁴⁵ Геєць В. Модернізація в системі «суспільство-держава-економіка». *Журнал європейської економіки*. 2014. Т. 13. № 2. С. 114.

requires the definition of an algorithm of requirements for the creation of an effective system of motivation of civil servants; outline the main factors of the internal and external environment that influence the motivational process of obtaining an educational qualification; determine the ratio of effective systems of motivation and material stimulation of civil servants.

1. Problems of education in the value system of state administration

With the development of the market, the economic relations between the state and education have become more complicated. In the modern global economy, the state is an active market entity. Without the active regulatory role of the state, the market will destroy itself and turn into a monopoly, which will become a threat to the reproduction of new goods and services, as well as to technical progress. It is known that most of the novelties that determine the state of the modern economy, humanity received thanks to the state order and state plan and not the market. It is worth realizing that the market is a threat to the formation of a knowledge society because it tries to turn knowledge itself into a commodity. Knowledge should be available to everyone, i.e. be in the public domain⁴⁶.

In the modern economy, education is an undeniable attribute of a person. According to the Constitution of Ukraine, every person has the right to education. Complete general secondary education is mandatory in our country. At the same time, the state ensures the availability and free-of-charge of preschool, full general secondary, professional and technical, higher education in state and communal educational institutions; development of preschool, full general secondary, extracurricular, vocational, higher and post-graduate education, various forms of education; provision of state scholarships and benefits to pupils and students. At the same time, citizens have the right to obtain higher education free of charge in state and communal educational institutions on a competitive basis⁴⁷.

In the system of state values, the modern educational model aims to form a competent, humane, educated, creative, and tolerant person who operates in a democratic society that is in a state of dynamic development; a person who acutely feels that he is not only a part of a certain society but also a harmonious part of the surrounding natural world, ready to preserve

⁴⁶ Єщенко П. С. Світу потрібен новий вектор розвитку: від bubbleeconomics – до економіки людини. *Економіка України*. 2014. № 6. С. 17.

⁴⁷ Конституція України від 28.06.1996 (зі змінами і доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

the valuable assets of past generations, multiply them and pass them on to the heirs⁴⁸.

It is also logical that there is a steady relationship between a person's education and the length of his life. According to T. Bogolib, the education system has a dual temporal orientation: in the past and the future. In education, on the one hand, the reproduction of knowledge and experience is carried out, and on the other hand, the perspective of the future life of both an individual and society as a whole is established and determined⁴⁹.

Society is interested in the formation of a harmoniously developed personality, and the formation and development of individual and social consciousness. From these positions, the general level of knowledge as an individual's intelligence, creative potential, and social competence are of mutual interest both on the part of society and each individual in particular.

Educational innovations became especially relevant with the beginning of a large-scale war when it became vital to make quick, non-standard, essentially innovative decisions, in particular, in the conditions of increased migration processes and a decrease in those willing to receive educational services. At the beginning of the military aggression, migration in Ukraine was circular⁵⁰. Citizens went to work, returned, and after some time left again. According to various estimates, up to 4 million Ukrainians were labor migrants; at the same time, about 2.5 million Ukrainians were abroad⁵¹. In 2022, according to the United Nations, there will be more than 5.5 million Ukrainian refugees abroad. Their return depends on how long the war will last. If finished in 12 months, most will return; a maximum of 600,000 will remain abroad⁵². If active hostilities continue until the end of 2022 or longer and spread territorially, the number of people willing to leave the country will increase.

⁴⁸ Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку : монографія. Київ : Знання України, 2003. С. 436.

⁴⁹ Боголіб Т. М. Принципи управління вузом : монографія. Київ : Знання, КОО, 2004. С. 16.

⁵⁰ Alekseyenko L., Kosovych O., Alekseyenko M. Dialectics of development of ecological component of social responsibility of management in the conditions of fragmentation of labor markets. *Соціальні, економіко-правові та фінансові виклики в умовах глобальних трансформацій* : збірник матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф., Тернопіль – Братислава, 30 травня 2022 р. Тернопіль : ЗУНУ, 2022. С. 133–135.

⁵¹ Міграція в Україні: наскільки проблема масштабна? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Z1A7WwC2Lts>.

⁵² Лібанова Е. До 90% українців планують повернутися, але плани можуть змінюватися. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/05/06/84908432/>.

An important step on the way to reforming the education system of civil servants is the awareness of the modern "global-stage understanding of social development and institutional transformations for the sustainable development of society in the context of the internationalization of higher education and science" with the need for interaction between systems (the global system, a component of international integration, internationalization processes)⁵³.

When training students of higher education for the personnel management service of state bodies, it is worth considering that personnel management in the public service is a complex process. First, the work at the high level of state institutions depends on the efficiency and effectiveness of personnel management technologies. Secondly, when training personnel, the following components should be taken into account: the organizational structure of personnel management; informational and methodological support of the personnel management system; personnel management technologies. Thirdly, following the Law of Ukraine's "On Civil Service"⁵⁴ the personnel management service is the main assistant to the head of the civil service in the state body in the exercise of his powers in the field of personnel management.

The main tasks of personnel management services in state institutions are implementation of state policy on personnel management in the state body; ensuring the organizational development of the state body; selection of personnel of the state body; forecasting staff development, encouraging employees to enter the service career; implementation of analytical and organizational work on personnel management.

In the typical position ⁵⁵ certain functions have been fixed, according to the tasks assigned to the personnel management service, namely: organization of work on the development of the structure of the state body; development of projects of normative legal acts; proposing the head of the civil service on improving work with personnel and personnel

⁵³ Стратегія вищої освіти в умовах інтернаціоналізації для стійкого розвитку суспільства : монографія / В. Зінченко, Н. Базелюк, М. Бойченко, Л. Горбунова та ін. ; за ред. В. Зінченка. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2020. С. 30.

⁵⁴ Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889 (зі змінами). Дата оновлення: 02.12.2021. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/zakoni-ukraini/72725.html>.

⁵⁵ Про затвердження Типового положення про службу управління персоналом державного органу : Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 03.03.2016 № 47. Дата оновлення: 01.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-16#Text>.

management; control over the development of job instructions for civil servants of the state body. Special attention should be paid to planning the professional training of civil servants of the state body; ensuring the preparation of materials regarding the appointment to positions and dismissal of the personnel of the state body.

The personnel management service has the right to: together with other structural divisions, check and monitor compliance with the rules of internal service procedures; interact with the structural divisions of the state body; on behalf of the head of the civil service, represent the state body in other bodies of state power, local self-government bodies, enterprises, institutions and organizations on issues within its competence.

It is worth noting that, upon agreement with the head of the civil service, it is possible to participate in conferences, seminars, meetings, and other events related to personnel management and organizational development. Note that the main role in personnel management in a state body is played by the head of the personnel management service, who ensures the career planning of civil servants.

When training students of higher education for the personnel management service of state bodies, certain roles must be taken into account for the effective performance of tasks, namely: 1) analytical, which includes strategic personnel management, determination of the strategic goals of the state body and their coordination with the HR strategy⁵⁶; 2) communication, which involves representing the interests of the personnel in the state body, encouraging and motivating its employees; 3) catalytic, which sees in itself the constant, continuous implementation of changes and renewal of the structure of the state body. It is not allowed to entrust the personnel management service with tasks that are not provided for by the current legislation, and those that do not relate to issues of personnel management, organizational development, and public service.

The formation of a safe and continuous educational environment requires the solution of several problems: the disclosure of the organizational and legal foundations of the education of civil servants in the conditions of a military challenge; determining the current trends in the formation of personnel potential in the field of public service; to reveal the peculiarities of the professional development of civil servants in the process

⁵⁶ Гончарук Н. Т. Управління керівним персоналом у сфері державної служби України: теорія та практика : монографія. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2012. С. 56–63.

of career growth, taking into account the standards of the European Union; outline the effective aspects of digitization, implementation of HR strategies and HR branding in the activities of state bodies.

2. Priorities for the development of educational potential in the context of the internationalization of approaches to the personnel management system in public service

The education strategy for civil servants involves the application of international strategies, concepts, and practices regarding sustainable development: global civic education and global learning; political education; ethical and moral education; environmental education; intercultural learning; education in the field of personal rights⁵⁷.

Work in the public sector provides a relatively high standard of living, so in most cases, workers with higher education are involved. A total of 86 million people or 25% of the employed population work in the public sector of the countries of Europe and Central Asia. This is much higher than the world average of 16%. So, in Belarus, almost 40% of all employees work in the public sector, and in Romania – only 13%⁵⁸. In the countries of the South Caucasus, Central Asia, and the Western Balkans, the share of persons with higher education working in the public sector exceeds the similar indicator for the population as a whole by more than two times⁵⁹.

In the region of Europe and Central Asia, the role of the state in the economy is more significant than in other regions of the world, but it is likely to grow even more in the coming years. In these regions, the idea of expanding the public sector is supported by about a third of the population

⁵⁷ Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E ; Нелсіна Г. В. Роль освіти в забезпеченні сталого розвитку людства. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2017/293-281-8.pdf> ; Стратегія вищої освіти в умовах інтернаціоналізації для стійкого розвитку суспільства : монографія / В. Зінченко, Н. Базелюк, М. Бойченко, Л. Горбунова та ін. ; за ред. В. Зінченка. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2020. С. 5–6.

⁵⁸ Anna Bjerde, Demirg-Kunt Asli. Digitalization and data can vastly improve public service delivery for citizens. March 30, 2021. URL: <https://blogs.worldbank.org/europeandcentralasia/digitalization-and-data-can-vastly-improve-public-service-delivery-citizens>.

⁵⁹ Pazarbasioglu Ceyla, Mora Alfonso Garcia. Expanding digital financial services can help developing economies cope with crisis now and boost growth later. April 29, 2020. URL: <https://blogs.worldbank.org/voices/expanding-digital-financial-services-can-help-developing-economies-cope-crisis-now-and-boost-growth-later>.

of high-income countries and about 45% of residents of countries with transition economies⁶⁰. This is because the aging population requires the expansion of public services such as health care, disability services, and long-term care.

In 2022, the world economy will see a sharp increase in military challenges, volatility in financial markets, and the threat of climate change, which may lead to a potential combination of cataclysms. Kristalina Georgieva, Gita Gopinath, and Ceyla Pazarbasioglu in the work "Why We Must Resist Geoeconomic Fragmentation – And How" (2022) recognize that the war in Ukraine causes a sharp increase in the risk of geoeconomic fragmentation⁶¹. In addition, the situation with internal inequality in income, well-being, and opportunities continues to worsen in many countries, and in recent years, the strengthening of such inequality is also noted between countries.

Under the influence of global competition, sectors of the economy are changing and some people are left behind because public authorities are unable to help them. In the time since the beginning of the large-scale war in Ukraine, as the monitoring of the International Monetary Fund shows, about 30 countries have restricted trade in food, energy resources, and other key goods, which affects social standards⁶². Alfred Kammer (2022) recognizes that rising food and energy prices affect household consumption, and economic uncertainty threatens to limit investment, including in education⁶³.

Educational motivation is an activity that encourages civil servants to improve their qualifications to achieve goals. The Ministry of Education and Science of Ukraine carries out state policy in the field of education,

⁶⁰ Anna Bjerde, Demirg-Kunt Asli. Digitalization and data can vastly improve public service delivery for citizens. March 30, 2021. URL: <https://blogs.worldbank.org/europeandcentralasia/digitalization-and-data-can-vastly-improve-public-service-delivery-citizens>.

⁶¹ Kristalina Georgieva, Gita Gopinath, Ceyla Pazarbasioglu (2022). Why We Must Resist Geoeconomic Fragmentation – And How. URL: <https://blogs.imf.org/2022/05/22/why-we-must-resist-geoeconomic-fragmentation-and-how/>.

⁶² Kristalina Georgieva, Gita Gopinath, Ceyla Pazarbasioglu (2022). Why We Must Resist Geoeconomic Fragmentation – And How. URL: <https://blogs.imf.org/2022/05/22/why-we-must-resist-geoeconomic-fragmentation-and-how/>.

⁶³ Alfred Kammer (2022). La guerre en Ukraine porte un coup sévère à la reprise économique en Europe. URL: <https://www.imf.org/fr/News/Articles/2022/04/22/blog042222-eureeo-war-in-ukraine-is-serious-setback-to-europe-economic-recovery>.

guided by the Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine "On scientific and scientific and technical activities"⁶⁴, "About education"⁶⁵, "About high education"⁶⁶, "About innovative activity"⁶⁷, "About the professional development of employees"⁶⁸ and other legislative acts.

The motivation of civil servants should encourage them to perform their work better, strive for self-development, and improve their qualifications. The efficiency of the work of civil servants requires correct distribution of duties between employees; timeliness of task planning; mastery of the correct methods of material encouragement and determination of material responsibility; application of motivational incentives; formation of corporate culture and norms of behavior in the team. Special attention should be paid to the ratio of labor efforts and received income: material and pension support, social guarantees, and benefits.

From February 24, 2022, a special period is in effect in Ukraine – the period of the functioning of the national economy, enterprises, institutions, and organizations, as well as the fulfillment by citizens of Ukraine of their constitutional duty to protect the Motherland and the territorial integrity of Ukraine, which has the features of paying salaries during martial law. Drafting or enlistment of an employee for military service, or assignment to alternative (non-military) service, as a general rule, is grounds for termination of the employment contract. Exceptions are cases provided by law, when the employee's place of work, position, and the average salary are stored. Upon termination of the employment contract, the current legislation provides for the payment of severance pay to the employee in the amount of two minimum wages.

For civil servants, the conclusion of labor contracts and transfer to another job: firstly, fixed-term labor contracts can be concluded with new employees for the period of martial law or for the period of replacing a temporarily absent employee. Secondly, an employee may be transferred

⁶⁴ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України (зі змінами). Дата оновлення: 06.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>.

⁶⁵ Про освіту : Закон України (зі змінами). Дата оновлення: 28.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

⁶⁶ Про вищу освіту : Закон України (зі змінами). Дата оновлення: 28.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

⁶⁷ Про інноваційну діяльність : Закон України (зі змінами). Дата оновлення: 07.09.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>.

⁶⁸ Про професійний розвиток працівників : Закон України (зі змінами). Дата оновлення: 05.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text>.

to another job during the period of martial law without his consent and two months' notice, if such transfer is required to avert or eliminate the consequences of hostilities, as well as other circumstances that pose a threat to health or human life.

The functioning of the education system in the conditions of martial law is characterized by an intensive search for new approaches to innovative forms of organization of the educational process, effective information technologies, and pedagogical skills for the organization of a continuous process of training civil servants. It is worth noting that since the beginning of the full-scale military invasion in Ukraine, a large number of enterprises have been affected by hostilities⁶⁹, and many workers were forced to evacuate to another area, are on vacation, idle, temporarily disabled, or their fate is temporarily unknown. Reparations from the aggressor country and assistance from the international community should be the main sources of funding for the post-war reconstruction of Ukraine⁷⁰. Approaches to the training of civil servants are also changing accordingly.

Based on the results of the control measures, the National Agency of Ukraine on Civil Service issues gave suggestions to the heads of state bodies regarding the improvement of activities related to ensuring conditions for citizens to exercise the right to public service, elimination of identified inconsistencies and/or violations, as well as prevention of violations of the law. Note that during martial law, compared to the same period in 2021, the number of identified violations committed by managers and personnel management services of state bodies decreased by a total of 18% relative to one control object; the number of violations in terms of the organizational and legal basis for exercising the right to

⁶⁹ Ворог завдав українським підприємцям збитків у 11,5 мільярда доларів. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/9/687984/>.

⁷⁰ Alekseyenko L. M., Tulai O. I., Alekseyenko M. D. Modern Trends in Labor Migration in the Context of Global Challenges / The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. P. 7–8. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-1> ; Tulai O., Alekseyenko L. Involvement of labor potential in the implementation of the strategy of economic reconstruction: realities and global trends. *Improvement of the financial and credit mechanism for ensuring innovative development of the agricultural sector of economy, rural territories of Ukraine and countries V-4* : матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Дубляни, 2 червня 2022 р. Ч. II. Дубляни : ЛНУП, 2022. С. 103–106.

public service decreased by 1.5 times; 2.5 times more violations related to entry into the civil service were found⁷¹.

The latest approaches to determining the effectiveness of public administration are related to taking into account the trends of the military state and require a transition to the manager-manager model of public administration. It is important to ensure control over compliance with executive and official discipline, including by combining methods of persuasion, education, and encouragement with measures of disciplinary responsibility.

At the same time, education is a driver of an innovative economy and a mechanism capable of ensuring the reproduction of human potential. The organization of training of public servants on European integration issues is an important direction of strengthening the capacity of the civil service within the framework of the implementation of the project "Support of the comprehensive reform of public administration in Ukraine", which is financed by the European Union. In practice, it is important to study the legal norms of 35 institutes that are being formed in each branch of the law of the European Union. For this:

Firstly, as part of the cooperation of the Government Office for the Coordination of European and Euro-Atlantic Integration, the National Agency of Ukraine for Civil Service, Natolin4Capacity Building, and the College of Europe in Natolin (Warsaw) in Ukraine, the educational platform Natolin4Capacity Building was launched⁷² with online programs for public servants. In 2022-2024, on this educational platform, public servants will be able to study 16 online courses on various aspects of the functioning of the European Union and the development of relations between the European Union and Ukraine. The topics and content of the courses are determined based on a study of educational needs.

Secondly, in the context of the adaptability of the rules of interaction of the state with citizens and businesses following the standards of the

⁷¹ НАДС узагальнено результати здійснення протягом I–III кварталів 2022 року заходів контролю за дотриманням умов реалізації громадянами права на державну службу. 21 жовтня 2022 р. URL: <https://nads.gov.ua/news/do-uvahy-kerivnykiv-derzhavnoi-sluzhby-ta-sluzhb-upravlinnia-personalom-nads-uzahalneno-rezultaty-zdiisnennia-protiahom-i-iii-kvartaliv-2022-roku-zakhodiv-kontroliu-za-dotrymanniam-umov-realizatsii-hromadianamy-prava-na-derzhavnu-sluzhbu>.

⁷² В Україні запустили освітню платформу Natolin4Capacity Building з онлайн-програмами для публічних службовців. 26 жовтня 2022 р. URL: <https://nads.gov.ua/news/v-ukraini-zapustyly-osvitniu-platformu-natolin4capacity-building-z-onlain-prohramamy-dlia-publichnykh-sluzhbovtsiv>.

European Union, it is important to use modern platforms and develop appropriate online courses for civil servants. In practice, the online course "General Administrative Procedure" was created to help civil servants and local self-government officials understand the new rules and procedures and prepare in time for the entry into force of the Law of Ukraine "On Administrative Procedure" in December 2023⁷³. Studying the general rules of interaction of the state with citizens and businesses will allow you to learn the following provisions: who is subject to the general administrative procedure; how to apply the new rules in practice; who can be considered an "interested person"; how to start administrative proceedings and prepare the corresponding act.

Thirdly, we share the point of view that competition in education is not only competition in mastering knowledge, but also always competition for excellence, performativity in academic virtues⁷⁴. In this context, the Memorandum on cooperation between the National Agency of Ukraine for Civil Service and the National Institute for Strategic Studies deserves attention⁷⁵. The memorandum certifies intentions regarding cooperation in the field of professional training, providing methodical, consulting, and informational support to civil servants, heads of local state administrations, their first deputies and deputies, officials of local self-government, and deputies of local councils. This will contribute to the further development of mutually beneficial cooperation and the involvement of representatives of state bodies, local self-government bodies, enterprises, institutions, and organizations, as well as independent experts.

Fourthly, for the successful completion of online educational programs, the best civil servants should have the opportunity to participate in specialized pieces of training and educational visits to the institutions of the European Union. In particular, the Natolin4Capacity Building project offers a group of participants a career development mentoring

⁷³ Розроблено онлайн-курс «Загальна адміністративна процедура», який пояснює основні положення Закону України «Про адміністративну процедуру». URL: <https://nads.gov.ua/news/rozrobleno-onlain-kurs-zahalna-administratyvna-protsedura-iakyi-poiasniue-osnovni-polozhennia-zakonu-ukrainy-pro-administrativnu-protseduru>.

⁷⁴ Стратегія вищої освіти в умовах інтернаціоналізації для стійкого розвитку суспільства : монографія / В. Зінченко, Н. Базелюк, М. Бойченко, Л. Горбунова та ін. ; за ред. В. Зінченка. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2020. С. 54.

⁷⁵ Між Національним агентством України з питань державної служби та Національним інститутом стратегічних досліджень підписано Меморандум про співпрацю. 19 жовтня 2022 р. URL: <https://nads.gov.ua/news/mizh-natsionalnym-ahentstvom-ukrainy-z-pytan-derzhavnoi-sluzhby-ta-natsionalnym-instytutom-stratehichnykh-doslidzen-pidpysano-memorandum-pro-spi-vpratsiu>.

program and professional consultations on certain aspects of Ukraine's European integration.

Digital technologies and the data revolution open up wide opportunities for countries to increase the efficiency and volume of public services, as well as increase transparency and strengthen the trust of citizens. S. Scarlet admits that the formation of the intellectual elite of the nation – scientists, researchers, public figures, innovators-entrepreneurs – is another basic component of the development of education, it is the support of future leaders of world science and Hi-tech, the introduction of STEM education, the equipping of relevant laboratories⁷⁶.

Modern digitization is necessary for the improvement of public administration, the quality of which increasingly depends on how actively states use digital tools and technologies in their activities to optimize management and provide services to strengthen the state's potential. The COVID-19 pandemic and military challenges have highlighted the urgent need to use digital financial services to support the functioning of financial systems, health care, and education and ensure the safety of people in conditions of social distancing, changes in demand, and tightening of lending conditions. Financial technologies contribute to the quick and safe provision of money transfers, educational services, and other types of financial support from the state to the population.

The World Bank recognizes that expanding the use of digital financial services contributes to economic development and poverty reduction. Pazarbasioglu Ceyla, and Mora Alfonso Garcia (2021) determined that countries with more developed financial systems achieve higher rates of economic growth and reduce income inequality⁷⁷. Also, the World Bank and the Rockefeller Foundation are taking measures to eliminate the "digital divide" between men and women⁷⁸. V. Geets in the article "Social reality in the digital space" (2022) admits that mass digitalization allows to develop and bring to universalism the methods of controlling the

⁷⁶ Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність : науково-методичний збірник / за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ ; Чернівці : Букрек, 2022. С. 5–6.

⁷⁷ Pazarbasioglu Ceyla, Mora Alfonso Garcia. Expanding digital financial services can help developing economies cope with crisis now and boost growth later. April 29, 2020. URL: <https://blogs.worldbank.org/voices/expanding-digital-financial-services-can-help-developing-economies-cope-crisis-now-and-boost-growth-later>.

⁷⁸ Pangestu Mari Elka, Granryd Mats. Equal access to digital technologies: A key to resilient recovery. October 20, 2020. URL: <https://blogs.worldbank.org/voices/equal-access-digital-technologies-key-resilient-recovery>.

behavior of an individual, as well as the methods of managing his psychological state⁷⁹.

In Ukraine, the Service for issues of digital development, digital transformations, and digitalization within the location "Digital transformation of education in conditions of war: anti-crisis solutions, opportunities, plans"⁸⁰ implements measures to apply the EvaluEd information and analytical system for the development of the education quality assurance system, in particular through self-assessment of the educational and management processes of educational institutions and institutional audits. The main advantages of the information system are: minimization of the subjective influence on the assessment result; tracking dynamics and timely response to problem detection; data collection and analysis; making decisions based on reliable data; diversification of the sources of obtaining information allows analyzing the state of the education system at different levels; transparency of external evaluation and self-evaluation. The use of the location "Safe educational environment: new dimensions of security" provides a safe space and creates conditions for an operational change in the way the educational process is organized. To determine the safety and accessibility of the educational process, clear measurement criteria are used, which can be used for self-evaluation of educational and management processes.

The main source of financing education in Ukraine should be state funds with the involvement of private business entities and households in this process. Stimulation of business structures can take place through preferential taxation in the case of providing a practice base to students of higher educational institutions; exemption from taxation of material resources provided by these structures to educational institutions; providing benefits regarding the payment of a single social contribution from the salary of those graduates who work in their profession immediately after graduating from an educational institution, etc. At the state level, it is necessary to develop a concept regarding the accessibility of education and to involve in this process state education management bodies, higher educational institutions, public organizations, and households – consumers of educational services.

In the value system of public administration, it is advisable to pay special attention to the principles and methods of management when

⁷⁹ Гесць В. М. Соціальна реальність у цифровому просторі. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 3–28. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.01.003>.

⁸⁰ Цифрова трансформація та безпека освітнього простору в умовах воєнного стану. URL: <https://sqe.gov.ua/cifrova-transformaciya-ta-bezpeka-osv/>.

training civil servants⁸¹. To increase the efficiency of the personnel management service in state bodies, it is advisable to systematize the use of the following methods: administrative (to make competent management decisions, support executive discipline, material, and administrative responsibility); organizational-administrative (use of organizational ties, orders, orders, instructions and control over their implementation); economic (increase staff motivation and contribute to increasing their material interest); socio-psychological (formation of civil servant behavior, initiative, creativity); moral and ethical (moral regulation of the behavior of civil servants).

CONCLUSIONS

At the state level, it is necessary to develop a concept regarding the accessibility of education and to involve in this process state education management bodies, higher educational institutions, public organizations, and households – consumers of educational services. In the modern global economy, the state is an active subject of the market, and in the field of education and science development in Ukraine, it is important to take into account educational reforms and the implementation of innovative educational activities, conducting research and experimental work on the modernization of the content and quality of Ukrainian education, in particular, the professional development of employees (civil servants):

Firstly, the scientific understanding of the essence, role, and place of education in the system of state values has always been and remains the subject of increased attention. Along with this, an important issue of the state education policy is its accessibility, which should be understood as a set of circumstances (limited physical capabilities, social status, place of residence, income level, etc.) that affect the possibility of receiving educational services by specific individuals.

Secondly, the main source of financing education in Ukraine should be state funds with the involvement of private business entities and households in this process. Stimulation of business structures can take place through preferential taxation in the case of providing a practice base to students of higher educational institutions; exemption from taxation of material resources provided by these structures to educational institutions; providing benefits regarding the payment of a single social contribution from the salary of those graduates who work in their profession immediately after graduating from the educational institution.

Thirdly, the formation of the educational potential of civil servants in the conditions of social, economic-legal, financial, and military challenges deserves special attention. A global education system based on principles

⁸¹ Левицька Н. А. Особливості управління керівним персоналом в органах державної служби України. *Управління розвитком*. 2014. № 7(170). С. 135–138.

and rules can work in the interests of all countries, therefore it is necessary to build economic and legal relations in a new and more effective way to overcome the fragmentation of education markets.

Fourthly, in the conditions of military confrontation, civil servants must correctly assess the needs, goals, and motives of the employee to draw up a motivation scheme. Civil servants should optimize three types of work incentives: material (monetary reward); indirect material (qualification improvement, correspondence education); moral (career promotion). To stimulate innovative educational activities and the professionalism of the personnel, a system of incentives and responsibilities for a specific civil servant should be involved, aimed at implementing the tasks of state target programs and orders of state authorities, conducting applied scientific research, and scientific and technical (experimental) developments for the expansion of state values.

SUMMARY

Management of education in the conditions of the internationalization of state values is considered a set of measures and methods, a set of consecutive organizational-legal, communication, and social-motivational actions based on the principles of public management. These actions are aimed at increasing the educational level of civil servants to achieve the effectiveness of public administration and communication at all levels of public authority in Ukraine, taking into account both serious military challenges and the multidimensionality of forms of public administration, communication, and intrapersonal components.

REFERENCES

1. Конституція України від 28.06.1996 р. (зі змінами і доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
2. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку: монографія. Київ : Знання України, 2003. 450 с.
3. Anna Bjerde, Demirg-Kunt Asli. Digitalization and data can vastly improve public service delivery for citizens. March 30, 2021. URL: <https://blogs.worldbank.org/europeandcentralasia/digitalization-and-data-can-vastly-improve-public-service-delivery-citizens>.
4. Боголіб Т. М. Принципи управління вузом : монографія. Київ : Знання, КОО, 2004. 204 с.
5. Pazarbasioglu Seyla, Mora Alfonso Garcia. Expanding digital financial services can help developing economies cope with crisis now and boost growth later. April 29, 2020. URL: <https://blogs.worldbank.org/voices/expanding-digital-financial-services-can-help-developing-economies-cope-crisis-now-and-boost-growth-later>.
6. Pangestu Mari Elka, Granryd Mats. Equal access to digital technologies: A key to resilient recovery. October 20, 2020. URL:

<https://blogs.worldbank.org/voices/equal-access-digital-technologies-key-resilient-recovery>.

7. Fu Haishan. Data for development impact: Why we need to invest in data, people and ideas. February 13, 2019. URL: <https://blogs.worldbank.org/voices/data-for-development-impact-why-we-need-to-invest-in-data-people-and-ideas>.

8. Геєць В. Модернізація в системі «суспільство – держава – економіка». *Журнал європейської економіки*. 2014. Т. 13. № 2. С. 111–124.

9. Єщенко П. С. Світу потрібен новий вектор розвитку: від bubbleeconomics – до економіки людини. *Економіка України*. 2014. № 6. С. 4–22.

10. Alekseyenko L. M., Tulai O. I., Alekseyenko M. D. Modern Trends in Labor Migration in the Context of Global Challenges / The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. 1436 p. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-1>.

11. Tulai O., Alekseyenko L. Involvement of labor potential in the implementation of the strategy of economic reconstruction: realities and global trends. *Improvement of the financial and credit mechanism for ensuring innovative development of the agricultural sector of economy, rural territories of Ukraine and countries V-4* : матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Дубляни, 2 червня 2022 р. Ч. II. Дубляни : ЛНУП, 2022. С. 103–106.

12. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889 (зі змінами). Дата оновлення: 02.12.2021. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/zakoni-ukraini/72725.html>.

13. Про затвердження Типового положення про службу управління персоналом державного органу : Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 03.03.2016 № 47. Дата оновлення: 01.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-16#Text>.

14. Левицька Н. А. Особливості управління керівним персоналом в органах державної служби України. *Управління розвитком*. 2014. № 7(170). С. 135–138.

15. Kristalina Georgieva , Gita Gopinath, Ceyla Pazarbasioglu (2022). Why We Must Resist Geoeconomic Fragmentation – And How. URL: <https://blogs.imf.org/2022/05/22/why-we-must-resist-geoeconomic-fragmentation-and-how/>.

16. Alfred Kammer (2022). La guerre en Ukraine porte un coup sévère à la reprise économique en Europe. URL:

<https://www.imf.org/fr/News/Articles/2022/04/22/blog042222-eurreo-war-in-ukraine-is-serious-setback-to-europe-economic-recovery>.

17. Alekseyenko L., Kosovych O., Alekseyenko M. Dialectics of development of ecological component of social responsibility of management in the conditions of fragmentation of labor markets. *Соціальні, економіко-правові та фінансові виклики в умовах глобальних трансформацій* : збірник матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф., Тернопіль – Братислава, 30 травня 2022 р. Тернопіль : ЗУНУ, 2022. С. 133–135.

18. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність : науково-методичний збірник / за заг. ред. С. М. Шкарлета. Київ ; Чернівці : Букрек, 2022. 140 с.

19. Міграція в Україні: наскільки проблема масштабна? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Z1A7WwC2Lts>.

20. Лібанова Е. До 90% українців планують повернутися, але плани можуть змінюватися. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/05/06/84908432/>.

21. Ворог завдав українським підприємцям збитків у 11,5 мільярда доларів. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/9/687984/>.

22. Алюшина Н. Управління персоналом на державній службі: новий статус кадровика, кейси, методика проведення співбесіди. *Держслужбовець*. 2016. № 7. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2016/july/issue-7/article-19498.html>.

23. Воронкова В. Г. Менеджмент у державних організаціях. Київ : Професіонал, 2004. 256 с.

24. Воронько Л. О. Успішна кар'єра державного службовця: сутність, умови та фактори побудови. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej17/PDF/23.pdf>.

25. Гончарук Н. Т. Управління керівним персоналом у сфері державної служби України: теорія та практика : монографія. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2012. 343 с.

26. Гончарук Н., Артеменко Н. Планування кар'єрного розвитку державних службовців у контексті формування державної служби. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 4(15). С. 199–209. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_04\(15\)/12gntrds.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_04(15)/12gntrds.pdf).

27. Гончарук Н. Т., Прудіус Л. В. Модернізація державної служби та управління людськими ресурсами в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 1–2. С. 42–51.

28. Стратегії вищої освіти в умовах інтернаціоналізації для стійкого розвитку суспільства : монографія / В. Зінченко, Н. Базелюк, М. Бойченко, Л. Горбунова та ін. ; за ред. В. Зінченка. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2020. 199 с.

29. Непсіна Г. В. Роль освіти в забезпеченні сталого розвитку людства. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2017/293-281-8.pdf>.

30. Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E.

31. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України (зі змінами). Дата оновлення: 06.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>.

32. Про освіту : Закон України (зі змінами). Дата оновлення: 28.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

33. Про вищу освіту : Закон України (зі змінами). Дата оновлення: 28.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

34. Про інноваційну діяльність : Закон України (зі змінами). Дата оновлення: 07.09.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>.

35. Про професійний розвиток працівників : Закон України (зі змінами). Дата оновлення: 05.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text>.

36. В Україні запустили освітню платформу Natolin4Capacity Building з онлайн-програмами для публічних службовців. 26 жовтня 2022 р. URL: <https://nads.gov.ua/news/v-ukraini-zapustyly-osvitniu-platformu-natolin4capacity-building-z-onlain-prohramamy-dlia-publichnykh-sluzhbovtsiv>.

37. НАДС узагальнено результати здійснення протягом I–III кварталів 2022 року заходів контролю за дотриманням умов реалізації громадянами права на державну службу. 21 жовтня 2022 р. URL: <https://nads.gov.ua/news/do-uvahy-kerivnykiv-derzhavnoi-sluzhby-ta-sluzhb-upravlinnia-personalom-nads-uzahalнено-rezultaty-zdiisnennia-protiahom-i-iii-kvartaliv-2022-roku-zakhodiv-kontroliu-za-dotrymanniam-umov-realizatsii-hromadianamy-prava-na-derzhavnu-sluzhbu>.

38. Між Національним агентством України з питань державної служби та Національним інститутом стратегічних досліджень підписано Меморандум про співпрацю. 19 жовтня 2022 р. URL: <https://nads.gov.ua/news/mizh-natsionalnym-ahentstvom-ukrainy-z-pytan-derzhavnoi-sluzhby-ta-natsionalnym-instytutom-stratehichnykh-doslidzhen-pidpysano-memorandum-pro-spivpratsiu>.

39. Розроблено онлайн-курс «Загальна адміністративна процедура», який пояснює основні положення Закону України «Про адміністративну процедуру». URL: <https://nads.gov.ua/news/rozrobleno-onlain-kurs-zahalna-administratyvna-protsedura-iakyi-poisniue-osnovni-polozhennia-zakonu-ukrainy-pro-administratyvnu-protseduru>.

40. Цифрова трансформація та безпека освітнього простору в умовах воєнного стану. URL: <https://sqe.gov.ua/cifrova-transformaciya-ta-bezpeka-osv/>.

41. Ілляшенко С. М., Шипуліна Ю. С., Ілляшенко Н. С. Цифрова трансформація освітньої діяльності закладів вищої освіти України в умовах війни. *Вища освіта за новими стандартами: виклики у контексті діджиталізації та інтеграції в міжнародний освітній простір* : матеріали Міжнар. наук.-метод. конф., 10 травня 2022 р. / редкол.: В. Богомолов ; Харків. нац. автомобільно-дорожній ун-т. Харків, 2022. С. 7–10. URL: https://drive.google.com/file/d/1rkQRD3VxwdE8pu0DJ33Brw2cU_xCzpJF/view, вільний.

42. Геєць В. М. Соціальна реальність у цифровому просторі. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 3–28. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.01.003>.

Information about the authors:

Alekseyenko Lyudmyla Mychajlivna,

Doctor of Science in Economics, Professor,
Ivano-Frankivsk Research and Development Institute of Management
of the West Ukrainian National University,
Head of the Department of Management and Administration
32, Dniesterska Str., Ivano-Frankivsk, 76000, Ukraine

Tulai Oksana Ivanivna,

Doctor of Science in Economics, Professor,
West Ukrainian National University,
Head of the Department of International Relations and Diplomacy
11, Lvivska Str., Ternopil, 46009, Ukraine

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ФОРМУВАННЯ НИМИ БЕЗПЕКОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УСІХ РІВНІВ

Клименко Н. Г.

ВСТУП

Інтелектуальний, економічний і духовний потенціал суспільства та держави має пряму залежність від рівня освіченості населення. Їх нарощування здійснює безпосередній вплив і на гарантування національної безпеки, оскільки саме у закладах вищої освіти (далі – ЗВО) здійснюється підготовка висококваліфікованих фахівців не лише для всіх галузей національної економіки, а й для провідних сфер забезпечення національної безпеки (політичної, економічної, соціальної та гуманітарної). Тож державне регулювання освітньої діяльності має створювати максимально сприятливі умови для ЗВО з метою забезпечення ними потреб країни у таких фахівцях. Водночас варто зазначити, що здійснення будь-якої діяльності в умовах особливих правових режимів, зокрема воєнного стану, має певні відмінності від його здійснення в умовах мирного часу.

Окрім того, варто зазначити, що збройна агресія з боку РФ стала додатковим підтвердженням тези про те, що для своєчасного виявлення та адекватного реагування на сучасні виклики та загрози в Україні та світі існує потреба у фахівцях-управлінцях та науковцях, здатних розв'язувати складні завдання у визначальних сферах забезпечення національної безпеки. Такі фахівці, виконуючи обов'язки працівника державного або муніципального органу чи установи, мають бути здатними здійснювати прогнозування та моніторинг загроз в умовах невизначеності, розроблення адекватних ситуації управлінських рішень в умовах обмежених ресурсів та організовувати на своєму рівні відповідну протидію. Такий підхід до формування кадрового потенціалу у сфері забезпечення національної безпеки в сучасних умовах масштабної пандемії та збройної агресії, а також попередження виникнення та ліквідації наслідків кризових ситуацій природного, техногенного, соціального, екологічного

характеру є фаховим і ґрунтовним, чого, на превеликий жаль, неможливо досягнути в рамках освітніх програм, існуючих у більшості закладів вищої освіти.

Зважаючи на вищезазначене, метою даного розділу є дослідження особливостей регулювання освітньої діяльності закладів вищої освіти України в умовах воєнного стану та формування ними безпекових компетентностей у здобувачів вищої освіти всіх рівнів.

1. Особливості державного регулювання освітньої діяльності закладів вищої освіти України в умовах воєнного стану

Проблеми державного регулювання освітньої діяльності, ролі освіти у забезпеченні висококваліфікованими фахівцями національної економіки та її впливу на національну безпеку знайшли своє відображення у працях багатьох науковців та аналітиків, серед яких: В. Петренко¹, М. Криштанович, Я. Пушак, М. Флейчук, В. Франчук², Г. Ситник, В. Абрамов, Д. Кучма, А. Дацюк³, А. Іщенко, С. Зубченко, М. Карпенко, В. Лозовий, Т. Черненко⁴, Т. Майборода⁵ та ін. Проте особливості державного регулювання освітньої діяльності закладів вищої освіти України в умовах воєнного стану залишилися поза їхньою увагою.

24.02.2022 в Україні було введено воєнний стан унаслідок масштабного збройного вторгнення російських військ на територію країни. Варто зазначити, що з перших днів вторгнення більшість областей країни потерпала від постійних ракетних обстрілів, а територія Чернігівської, Сумської, Київської, Харківської та інших областей

¹ Петренко В. А. Державне регулювання освітньої діяльності в сфері вищої освіти. *Економіка та держава*. 2019. № 7. С. 69–72. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.69.

² Криштанович М. Ф., Пушак Я. Я., Флейчук М. І., Франчук В. І. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення : монографія. Львів : Сполом, 2020. 418 с.

³ Ситник Г. П., Абрамов В. І., Кучма Д. Я., Дацюк А. В. Концептуальні основи запровадження спеціальності 8.150103 «Державне управління у сфері національної безпеки» для професійної діяльності у сфері публічного управління : навчально-методичний посібник. Київ : НАДУ, 2010. 40 с.

⁴ Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії : аналітична доповідь / А. Ю. Іщенко та ін. Київ : НІСД, 2017. 44 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-07/Osvita_Bezpeka-40c41.pdf.

⁵ Майборода Т. М. Державне регулювання освіти в контексті розвитку національної економіки : дис. ... к.е.н. : 08.00.03. Полтава, 2019. 259 с. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/7439/3/diss1.pdf>.

Сходу та Півдня України стали місцем ведення активних бойових дій. За цей час понад 6,5 млн громадян країни, рятуючись від війни, стали вимушеними переселенцями в межах України (внутрішньо переміщеними особами), а ще майже 4 млн залишили її межі.

За таких обставин Міністерство освіти і науки України (далі – МОН України) 25.02.2022 рекомендувало керівництву ЗВО призупинити освітній процес, запровадивши для здобувачів двотижневі канікули⁶. Проте вже 07.03.2022 МОН України після завершення канікул рекомендувало керівникам ЗВО залежно від безпекової ситуації тимчасово призупинити освітній процес (виконання працівниками ЗВО заходів та завдань, що визначені військово-цивільною адміністрацією), або організувати освітній процес за дистанційною формою навчання чи з використанням її елементів (за погодженням із військово-цивільною адміністрацією)⁷. Це було зумовлено тим, що за допомогою технологій дистанційного навчання до освітнього процесу його учасники могли долучатися незалежно від місця їх перебування. У разі прийняття рішення про здійснення навчання за очною або змішаною (очно-дистанційною) формою проведення занять мало відбуватися з дотриманням усіх безпекових вимог. Разом із цим передбачалося запровадити особливі умови навчання (надання академічної відпустки, встановлення індивідуального графіка тощо) для здобувачів, які перебувають у лавах ЗС України, підрозділах територіальної оборони або займаються волонтерською діяльністю. Водночас МОН надало дозвіл на скорочений термін навчання тим ЗВО, що перебувають у зоні активних бойових дій.

15.03.2022 Верховною Радою було прийнято Закон України⁸, яким у межах їхньої компетенції було надано повноваження органам виконавчої влади, органам військового командування, військовим,

⁶ Шкарлет С. Всім закладам освіти рекомендовано припинити освітній процес та оголосити канікули на два тижні. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-vsime-zakladam-osviti-rekomendovano-priviniti-osvitnij-proces-ta-ogolositi-kanikuli-na-dva-tizhni>.

⁷ Щодо освітнього процесу в закладах освіти. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-rozpoviv-pro-organizaciju-osvitnogo-procesu-u-zakladah-osviti>.

⁸ Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2126-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text>.

військово-цивільним адміністраціям та органам місцевого самоврядування, а також іншим суб'єктам, зокрема органам управління у сфері освіти, закладам освіти, установам освіти, науковим установам, їх засновникам, громадським об'єднанням, благодійним організаціям та фізичним особам, які здійснюють благодійну (волонтерську) діяльність щодо забезпечення державних гарантій для учасників освітнього процесу, створення безпечного освітнього середовища, організації здобуття освіти, освітнього процесу в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду). Ним, зокрема, передбачено державні гарантії здобувачам освіти, працівникам закладів, установ освіти, наукових установ в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період), у тому числі тим, які вимушені були змінити місце проживання (перебування), залишити робоче місце, місце навчання незалежно від поточного місця їх проживання (перебування) на час особливого періоду.

А з 14.03.2022 розпочалося відновлення освітнього процесу у ЗВО у більшості областей України.

Варто зазначити, що досвід, набутий у 2020–2021 рр. під час запровадження жорсткого карантину внаслідок поширення пандемії COVID-19, надав можливість досить швидко організувати освітній процес в умовах воєнного стану у дистанційному форматі. Проте здобувачі та науково-педагогічні працівники, які перебувають у районах ведення активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, не завжди мають можливість долучитися до нього через відсутність відповідних технічних засобів та/або Інтернет-покриття. При цьому учасники освітнього процесу в інших областях України не мають змоги працювати у звичному режимі через постійні повітряні тривоги та загрозу ракетних обстрілів, за яких необхідно переміститися в укриття, а також відключення електроенергії внаслідок обстрілів об'єктів електроенергетики. Наслідком цього є вимушене переривання освітнього процесу. За таких умов ЗВО, що перебувають у відносно безпечніших регіонах, оголосили про прийняття на навчання в рамках можливостей, які надаються внутрішньою академічною мобільністю, здобувачів, які стали внутрішньо перемішеними особами. При цьому визнання здобутих у рамках академічної мобільності результатів навчання здійснюється відповідно до вимог Порядку реалізації права на академічну

мобільність⁹ або Порядку визнання у вищій та фаховій передвищій освіті результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти¹⁰.

Окрім того, варто зазначити, що за таких умов не всі ЗВО мають змогу повноцінно відновити освітній процес, оскільки будівлі закладів, що перебувають у зоні активних бойових дій і зазнали ракетних обстрілів, мають значні пошкодження. Тож більшість ЗВО Донецької, Луганської, Харківської, Херсонської та Запорізької областей довелося евакуювати у більш безпечні центральні та західні регіони країни, спираючись на досвід 2014 р., за яким було евакуювано ЗВО з тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим.

Для з'ясування можливостей ЗВО, які не перебувають у зонах проведення активних бойових дій або в безпосередній близькості від них (Вінницька, Волинська, Івано-Франківська, Закарпатська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області), МОН України було затребувано від керівників ЗВО інформацію про:

- можливість прийому та забезпечення евакуйованих здобувачів ЗВО, науково-педагогічних і педагогічних працівників, персоналу та членів їхніх сімей з інших закладів, які цього потребують;

- наявні можливості ЗВО (передусім електронні) для відновлення освітнього процесу для своїх та евакуйованих учасників освітнього процесу у змішаній (очно-дистанційній) або дистанційній формі;

- проведення аналізу, за якими освітніми програмами, спеціальностями, галузями знань можливе поєднання освітнього процесу різних ЗВО;

- забезпечення роботи адміністрацій евакуйованих ЗВО під час організації освітнього процесу в такому форматі¹¹.

⁹ Про затвердження Порядку реалізації права на академічну мобільність : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 № 579. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2015-%D0%BF#Text>.

¹⁰ Про затвердження Порядку визнання у вищій та фаховій передвищій освіті результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 № 130. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0328-22#Text>.

¹¹ Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищій, вищої освіти на час воєнного стану : Наказ Міністерства освіти і науки України від 07.03.2022 № 235. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/85884/.

При цьому для завершення навчального року в умовах воєнного стану МОН України рекомендувало ЗВО:

– для здобувачів освіти невипускних курсів внести зміни до індивідуальних навчальних планів шляхом ухвалення рішень про перенесення частини освітніх компонентів (навчальних дисциплін, індивідуальних завдань, практик тощо), які не можуть бути виконані в дистанційному або змішаному форматі або для цього неможливо створити необхідні умови з урахуванням ситуації в конкретному ЗВО, на наступні періоди навчання. У разі крайньої необхідності ЗВО можливо достроково завершити 2021/2022 навчальний рік для цієї категорії здобувачів;

– для здобувачів освіти випускних курсів забезпечити виконання навчального плану, зокрема з урахуванням визнання результатів неформальної освіти, провести атестацію здобувачів та видачу документів про здобуття відповідного рівня освіти. У разі неможливості проведення атестації здобувачів у традиційному форматі провести атестацію дистанційно з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, а у виняткових випадках у разі неможливості здобувачем освіти оформити магістерську (дипломну) роботу провести атестаційний іспит¹². Останнє положення свідчить про те, що керівники ЗВО отримали у 2022 р. право самостійно визначити форми атестації здобувачів освіти, включаючи відхилення від затверджених стандартів освіти¹³. Водночас МОН України було зазначено, що заміна магістерської (дипломної) роботи на атестаційний іспит може ускладнити визнання здобутої кваліфікації за кордоном.

Тож указаними заходами було передбачено створення максимальних можливостей для отримання дипломів випусками ЗВО в умовах воєнного стану в межах поточного навчального року.

Варто також зазначити, що, незважаючи на продовження терміну дії воєнного стану, ЗВО України активно долучилися до організації та проведення вступної кампанії. Проте її умови також зазнали істотних змін. Так, на здобуття освітнього ступеня бакалавра традиційне

¹² Про завершення навчального року : Лист Міністерства освіти і науки України від 10.03.2022 № 1/3417-22. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/85933/.

¹³ Про проведення атестації випускників закладів фахової передвищої, вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 21.03.2022 № 265. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0265729-22#Text>.

зовнішнє незалежне оцінювання було замінено національним мультипредметним тестом (далі – НМТ) у формі комп’ютерного онлайн-тестування з трьох предметів (українська мова, математика, історія України) для вступу на бюджет та на контракт на кон’юнктурні спеціальності. Вступ на всі інші спеціальності на контракт відбувався за поданням мотиваційного листа¹⁴.

Для оцінювання результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти, МОН України було затверджено Порядок проведення у 2022 р. НМТ¹⁵, а також Перелік закордонних населених пунктів, на території яких було створено тимчасові екзаменаційні центри для проведення основних сесій НМТ¹⁶, яким передбачено створення таких центрів у 39 містах 23 європейських країн.

Вступники на своїй інформаційній сторінці на сайті Українського центру оцінювання якості освіти з 20.05.2022 до 07.06.2022 включно мали змогу за допомогою спеціального сервісу підтвердити бажання взяти участь у НМТ і для проходження тестування вибрати найзручніший населений пункт із запропонованого переліку. Із 21.06.2022 до 07.07.2022 під час підтвердження участі в тестуванні вступники повинні були зробити остаточний вибір населеного пункту в Україні або міста/країни за кордоном. Водночас для абітурієнтів, які не змогли вчасно створити реєстраційну картку для участі в основній сесії НМТ, було передбачено додаткову реєстрацію з обов’язковим підтвердженням бажання проходити НМТ у додатковій сесії тестування. При цьому особи, які не змогли прибути до тимчасових екзаменаційних центрів на основну сесію, могли його скласти під час проведення додаткової або спеціальної сесії.

¹⁴ Порядок прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2022 році : Наказ Міністерства освіти і науки України від 27.04.2022 № 392 (зі змінами, внесеними Наказом Міністерства освіти і науки України від 02.05.2022 № 400). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/vstup-2022/05.05.2022/Poryadok_pryyomu.VO.392-400.05.05.2022.pdf.

¹⁵ Про затвердження Порядку проведення у 2022 році національного мультипредметного тесту : Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.05.2022 № 433. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/86477/.

¹⁶ Про затвердження Переліку закордонних населених пунктів, на території яких буде створено тимчасові екзаменаційні центри для проведення основних сесій національного мультипредметного тесту : Наказ Міністерства освіти і науки України від 19.05.2022 № 465. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0465729-22#top>.

НМТ в Україні і за кордоном проводилося у спеціально обладнаних комп'ютерних центрах, де з учасниками працювали україномовні педагоги, навчені українськими експертами. Це дало змогу забезпечити проведення вступних випробувань на засадах прозорості та справедливості незалежно від місця проведення.

Вступ до магістратури на бюджет та контракт на спеціальності «Право», «Міжнародне право» здійснювався за результатами магістерського комплексного тесту (далі – МКТ); на бюджет та контракт на спеціальності галузей знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», 06 «Журналістика», 07 «Управління та адміністрування», 28 «Публічне управління та адміністрування», 29 «Міжнародні відносини» (окрім спеціальності 293 «Міжнародне право») – за результатами магістерського тесту навчальної компетентності (далі – НМКТ) та фахового іспиту у ЗВО; на інші спеціальності – за результатами фахового іспиту у ЗВО (бюджет) або розгляду мотиваційного листа (контракт)¹⁷.

НМКТ також складався в тимчасових екзаменаційних центрах у визначених МОН України¹⁸ 13 містах 13 європейських країн та у 37 містах у 21 області України та місті Києві. Реєстрація для участі у МТНК та/або МКТ здійснювалася з 27.06.2022 до 18.07.2022 приймальними комісіями ЗВО. При цьому під час заповнення заяви-анкети з інформацією для оформлення екзаменаційного листка абітурієнт мав зазначити населений пункт, у якому бажає їх скласти. Реєстрація для складання МКТ та МТНК також передбачала основну сесію та додаткову.

Варто зазначити, що Порядком¹⁹ також було встановлено терміни оприлюднення рейтингових списків на бюджет, підтвердження

¹⁷ Шкарлет С. Порядок прийому для здобуття вищої освіти в 2022 році заюстовано. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-poryadok-prijomu-dlya-zdobuttya-vishoyi-osviti-v-2022-roci-zayustovano>.

¹⁸ Про затвердження Переліку населених пунктів, на території яких буде створено тимчасові екзаменаційні центри для проведення магістерського тесту навчальної компетенції : Наказ Міністерства освіти і науки України від 22.06.2022 № 582. URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/Nakaz_582_perelik_nas_punktiv_MTNK_MKT.pdf.

¹⁹ Порядок прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2022 році : Наказ Міністерства освіти і науки України 27.04.2022 № 392 (зі змінами, внесеними Наказом Міністерства освіти і науки України від 02.05.2022 № 400). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/vstup-2022/05.05.2022/Poryadok.pryyomu.VO.392-400.05.05.2022.pdf>.

бажання навчатися на бюджеті, зарахування на бюджет і контракт та переведення на вакантні місця. При цьому всі етапи вступної кампанії передбачалося проводити з використанням дистанційних технологій із максимальним забезпеченням безпечних умов для всіх учасників процесу.

Водночас змінами²⁰ до Порядку прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2022 р. було передбачено спеціальні умови участі у конкурсному відборі вступників, місце проживання яких зареєстровано (задекларовано) на особливо небезпечній території (зокрема, територій, де ведуться активні воєнні (бойові) дії). Для них передбачено можливість вступати на основі повної загальної середньої освіти за результатами індивідуальної усної співбесіди замість НМКТ. При цьому такі співбесіди заявою вступника можуть проводитися дистанційно.

Варто також зауважити, що Рішенням уряду України від 22.06.2022 встановлено тривалість 2022/23 навчального року з 01.09.2022 до 30.06.2023²¹. Водночас МОН України рекомендувало ЗВО розпочати освітній процес для старших курсів із 15.08.2022, для I курсу бакалаврату – із середини вересня, а для I курсу магістратури – на початку жовтня. При цьому було зазначено, що ЗВО, відповідно до законодавства, автономні, тож остаточне рішення про початок освітнього процесу ухвалюватимуть їх ректори. Окрім того, для створення максимально безпечних умов для всіх учасників освітнього процесу центральні і місцеві органи виконавчої влади разом із ЗВО мають організувати низку заходів, серед яких:

- обов’язкова перевірка ЗВО та прилеглих територій на наявність вибухових предметів фахівцями Державної служби України з надзвичайних ситуацій;

- готовність локальних та об’єктових систем оповіщення (сирен);
- приведення у готовність наявного фонду захисних споруд цивільного захисту та створення нових, а також дообладнання споруд подвійного призначення та найпростіших укриттів або облаштування швидкоспоруджуваних захисних споруд у кожному

²⁰ Про затвердження Змін до Порядку прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2022 році : Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.06.2022 № 598. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0727-22#Text>.

²¹ Про початок навчального року під час дії правового режиму воєнного стану в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2022 № 711. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-pochatok-navchalnogo-roku-pid-chas-diyi-pravovogo-rezhimu-voyennogo-stanu-v-ukrayini-i240622-711>.

ЗВО з урахуванням забезпечення укриттям 100% учасників освітнього процесу та проведення тренувань про оголошення сигналу «Повітряна тривога»;

– приведення евакуаційних шляхів у відповідність до норм законодавства та створення у ЗВО запасів матеріалів, обладнання, інструменту, води та медичних засобів²².

Вищезазначені заходи дали змогу розпочати новий навчальний рік для студентів усіх рівнів вищої освіти, незважаючи на подальше продовження дії умов воєнного стану в країні.

2. Формування компетентностей, пов'язаних із державно-управлінськими аспектами забезпечення національної безпеки, у здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану в Україні

Як зазначають науковці²³, ефективне забезпечення національної безпеки, без сумніву, залежить від знань, умінь, навичок і здібностей кваліфікованих кадрів. Не останню роль у цьому відіграє відсутність відповідних компетентностей у фахівців-управлінців, які відповідають за вироблення та реалізацію політики у сфері забезпечення національної безпеки. А відсутність продуманої і прозорої кадрової політики та системності в роботі органів державної влади щодо виконання прийнятих рішень у сфері забезпечення національної безпеки, як справедливо зазначає Г. Ситник²⁴, негативно впливає на розроблення та впровадження політики у цій сфері. І, як справедливо зазначають науковці, виправити ситуацію дасть змогу лише налагодження системної роботи з підготовки відповідних фахівців, яка базуватиметься на чіткій методологічній базі та практичних методиках навчання²⁵. Тому їх підготовка є

²² Безпеківі умови та підготування закладів освіти до нового навчального року – обговорили на нараді у Прем'єр-міністра. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/bezpekovi-umovi-ta-pidgotuvannya-zakladiv-osviti-do-novogo-navchalnogo-roku-obgovorili-na-naradi-u-premyer-ministra>.

²³ Криштанович М. Ф., Пушак Я. Я., Флейчук М. І., Франчук В. І. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення : монографія. Львів : Сполом, 2020. 418 с.

²⁴ Ситник Г. П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навчальний посібник : у 3-х ч. Ч. 3: Державна політика та основи стратегічного планування забезпечення національної безпеки. Київ : НАДУ, 2010. 208 с.

²⁵ Криштанович М. Ф., Пушак Я. Я., Флейчук М. І., Франчук В. І. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення : монографія. Львів : Сполом, 2020. 418 с.

важливим завданням, яке неможливо успішно вирішити без здійснення цілеспрямованої, реалістичної та прогресивної державної політики в галузі освіти та науки, адже сьогодні як ніколи загострюється питання ролі державної політики в освітній підготовці фахівців у сфері забезпечення національної безпеки України. Це зумовлюється тим, що їх підготовка на належному рівні слугуватиме гарантом незалежності України²⁶.

Спеціальні компетентності та програмні результати, які враховують проблематику забезпечення національної безпеки, передбачені стандартом вищої освіти для другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування», а саме: «ФК06. Здатність здійснювати професійну діяльність з урахуванням потреб забезпечення національної безпеки України. ПРН03. Знати основні засади національної безпеки та вміти попереджати й нейтралізувати виклики і загрози національним інтересам України в межах своєї професійної компетенції»²⁷.

На цій підставі сьогодні кафедраю глобальної та національної безпеки Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка здійснюється викладання низки дисциплін, які передбачають формування компетентностей, пов'язаних із державно-управлінськими аспектами забезпечення національної безпеки, а саме:

– в освітньо-науковій програмі (далі – ОНП) «Публічне управління та адміністрування» другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» до обов'язкових компонент належить дисципліна «Публічне управління у сфері національної безпеки»²⁸, яка знайомить здобувачів із філософськими аспектами та

²⁶ Криштанович М. Ф., Пушак Я. Я., Флейчук М. І., Франчук В. І. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення : монографія. Львів : Сполом, 2020. 418 с.

²⁷ Стандарт вищої освіти за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» для другого (магістерського) рівня вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 04.08.2020 № 1001. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>.

²⁸ Освітні програми / Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://ipacs.knu.ua/?lang=ukr&tip=dop&tipn=&page=68>.

методологічними основами публічного управління у сфері національної безпеки, а також інституційними засадами публічного управління у сфері національної безпеки України;

– в ОНП «Державна служба» другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» до обов'язкових компонент належать дисципліна «Національна безпека», яка знайомить студентів із філософськими аспектами безпеки як феноменом живої природи, системними основами забезпечення національної безпеки, основами державної політики національної безпеки України, а також дисципліна «Інформаційна та кібернетична безпека в державному управлінні»²⁹;

– в ОНП «Міське самоврядування» та ОНП «Парламентаризм і парламентська діяльність» другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» до обов'язкових компонент належить лише одна дисципліна – «Національна безпека»³⁰.

Водночас варто зазначити, що в освітньо-професійній програмі (далі –ОПП) «Урядовання у публічній сфері» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» серед обов'язкових компонент викладається дисципліна «Концептуальні основи національної безпеки», а перший вибірковий блок «Державне управління у сфері національної безпеки» складається з п'яти дисциплін, серед яких – «Інституційні засади формування системи національної безпеки», «Основи стратегічного планування національної безпеки», «Зовнішня політика та національна безпека», «Економічна складова національної безпеки» та «Соціально-гуманітарна складова національної безпеки». Варто також зазначити, що другий вибірковий блок «Регіональне управління та міське самоврядування» містить дисципліну «Управління соціальною та економічною безпекою регіону»³¹.

²⁹ Освітні програми / Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://ipacs.knu.ua/?lang=ukr&tip=dop&tipn=&page=68>.

³⁰ Освітні програми / Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://ipacs.knu.ua/?lang=ukr&tip=dop&tipn=&page=68>.

³¹ Робочі навчальні програми / Філософський факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: http://philosophy.univ.kiev.ua/ua/view/navch_programy/2/2/2.

Проте аналіз представлених програм свідчить, що частка дисциплін, які передбачають формування компетентностей, пов'язаних із державно-управлінськими аспектами забезпечення національної безпеки, перш за все в обов'язкових компонентах ОНП та ОПП, досить незначна: одна-дві обов'язкові дисципліни. За таких умов складно говорити про формування в межах вищезазначених програм компетентностей, пов'язаних із державно-управлінськими аспектами забезпечення національної безпеки.

Що стосується формування таких компетентностей в інших закладах вищої освіти України, які здійснюють підготовку здобувачів із публічного управління та адміністрування, то аналіз обов'язкових та вибірових компонент освітніх програм другого (магістерського) рівня, проведений С. Андреевим³², свідчить про те, що в освітніх програмах дев'яти із 17 закладів вищої освіти серед обов'язкових компонент узагалі немає дисциплін із питань безпеки, а в інших восьми лише три присвячено саме національній безпеці, у вибірових компонентах такі дисципліни є лише у двох закладах вищої освіти із 17, програми яких аналізувалися дослідником.

У світлі вищевикладеного варто зазначити, що сьогодні органи державної влади акцентують увагу на необхідності формування у фахівців-управлінців широкого кола компетентностей у сфері забезпечення національної безпеки, можливість отримання яких дає спеціальність 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» галузі знань 25 «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону». Проте переважна більшість закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку фахівців за цією спеціальністю, готує фахівців-військовослужбовців.

Так, на підготовку військовослужбовців за спеціальністю 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» зорієнтовані існуючі програми підготовки фахівців із вищою освітою у таких закладах вищої освіти:

– Національному університеті оборони імені Івана Черняховського (ОНП «Стратегічне керівництво у секторі безпеки і

³² Андреев С. Безпекова складова фахової компетентності здобувачів вищої освіти з публічного управління та адміністрування. *Науковий вісник: державне управління*. 2021. № 4(10). С. 5–21. DOI: [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2021-4\(10\)-5-21](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2021-4(10)-5-21).

оборони)), передумовою для якої є наявність ступеня магістра та оперативного (оперативно-тактичного) рівня військової освіти³³;

– Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (ОНП «Національна безпека (сфера прикордонної діяльності))), передумовою для якої є наявність ступеня бакалавра та тактичного рівня вищої військової освіти³⁴;

– Інституті Управління державної охорони України (військовий відокремлений навчальний підрозділ Київського національного університету імені Тараса Шевченка), який здійснює підготовку фахівців на базі повної загальної середньої освіти (ОПП «Особиста та майнова безпека»)³⁵.

Виняток становлять лише ОПП «Національна безпека» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти³⁶ та ОНП «Національна безпека» другого (магістерського) рівня вищої освіти Національного університету «Острозька академія»³⁷.

Окрім того, за інформацією сайту «Вступ. ОСВІТА.UA», підготовку здобувачів вищої освіти за спеціальністю 256, окрім вищезазначених, також здійснюють: Державний університет «Житомирська політехніка» (ОПП «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності))), освітні рівні «бакалавр» і «магістр»); Національна академія Служби безпеки

³³ Освітньо-наукова програма «Стратегічне керівництво у секторі безпеки і оборони» / Національний університет оборони імені Івана Черняховського. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/project-onp-sksbo-256-2021.pdf>.

³⁴ Освітньо-професійна програма «Національна безпека (сфера прикордонної діяльності)» (оперативно-тактичний рівень) / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. URL: https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/02/opp_nb-otr-2019.pdf.

³⁵ Освітньо-професійна програма «Особиста та майнова безпека» / Інститут Управління державної охорони України Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: http://indo.univ.kiev.ua/images/2021/256__2018.pdf.

³⁶ Освітньо-професійна програма «Національна безпека». 256 Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності) для бакалаврів / Національний університет «Острозька академія». URL: https://www.oa.edu.ua/ua/osvita/ects/info_prog/bachelor/fakultet_mizhnarodnih_vidnosin/256_nacionalna_bezpeka_z_okremimi_sferami_zabezpechennya_i_vidami_diyalnosti/.

³⁷ Освітньо-професійна програма «Національна безпека». 256 Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності) для магістрів / Національний університет «Острозька академія». URL: https://www.oa.edu.ua/ua/osvita/ects/info_prog/mag/fakultet_mizhnarodnih_vidnosin1/256_nacionalna_bezpeka/.

України (ОПП «Організація захисту інформації з обмеженим доступом», ОПП «Кіберзахист інформаційних ресурсів», «Контррозвідувальний захист кібербезпеки держави та об'єктів критичної інфраструктури», освітні рівні «бакалавр» і «магістр»); Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова (ОПП «Внутрішньополітична безпека», освітній рівень «бакалавр»). Щоправда, ознайомитися зі змістом зазначених освітніх програм на сайтах відповідних закладів вищої освіти не вдалося через їх відсутність у відкритому доступі.

3. Компетентності фахівця у сфері забезпечення національної безпеки

Вітчизняні науковці основними ознаками фахівця у сфері забезпечення національної безпеки визначають його вміння коректно сформулювати проблему публічного управління у визначальних сферах національної безпеки; критичний підхід, конструювання, нормування, онтологічний аналіз під час пошуку відповіді на порушене питання, тобто не так засвоєння традиційних знань із публічного управління у сфері національної безпеки, як одержання нового (конкурентоздатного) знання; класифікація таких знань; типізація знань із публічного управління національною безпекою шляхом формування відповідних типів мислення; самоаналіз власних розумових і практичних дій з одержаними при цьому результатами³⁸. Для фахівців, які мають здійснювати свою діяльність у сфері забезпечення національної безпеки, потрібні глибоке розуміння процесів, що відбуваються у цій сфері, знання основ теорії національної безпеки, вміння оперативно приймати управлінські рішення, у тому числі в умовах невизначеності та браку часу з урахуванням численних, часто суперечливих чинників. При цьому складність і неординарність завдань, що стоять перед структурами сектору безпеки, постійно підвищують рівень вимог до професіоналізму, компетентності, ділової ефективності фахівця, його вміння здійснювати аналіз, який пов'язаний із розробленням та

³⁸ Ситник Г. П., Абрамов В. І., Кучма Д. Я., Дацюк А. В. Концептуальні основи запровадження спеціальності 8.150103 «Державне управління у сфері національної безпеки» для професійної діяльності у сфері публічного управління : навчально-методичний посібник. Київ : НАДУ, 2010. 40 с.

впровадженням державної політики, котра має бути спрямована на виявлення та реагування на загрози національній безпеці³⁹.

Затвердженим і введеним у дію Наказом Міністерства освіти і науки України від 23.12.2021 № 1423 стандартом вищої освіти для другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» галузі знань 25 «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» до спеціальних (фахових, предметних) компетентностей віднесено: «СК 1. Здатність здійснювати професійну діяльність у відповідних сферах національної безпеки; СК 2. Здатність аналізувати та оцінювати сучасний стан і тенденції розвитку міжнародних відносин та проблеми міжнародної безпеки, їхній вплив на національну безпеку в контексті набуття Україною членства в НАТО; СК 3. Здатність використовувати понятійно-категоріальний апарат теорії національної безпеки, аналізувати та розвивати структуру системи забезпечення національної безпеки та принципи її функціонування; СК 4. Здатність аналізувати та прогнозувати розвиток безпекового середовища (глобальний, регіональний та національний аспекти) за окремими сферами забезпечення та видами діяльності; СК 5. Здатність організовувати цілеспрямовану діяльність щодо формування і реалізації державної політики у сферах національної безпеки та оборони; СК 6. Здатність організовувати заходи територіальної оборони, мобілізаційної підготовки та мобілізації у межах посадових обов'язків; СК 7. Здатність інтегрувати знання та розв'язувати складні завдання національної безпеки (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності) у широких та/або мультидисциплінарних контекстах за наявності неповної або обмеженої інформації з урахуванням аспектів соціальної та етичної відповідальності»⁴⁰.

³⁹ Ситник Г. П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навчальний посібник : у 3-х ч. Ч. 3: Державна політика та основи стратегічного планування забезпечення національної безпеки. Київ : НАДУ, 2010. 208 с.

⁴⁰ Стандарт вищої освіти: другий (магістерський) рівень, галузь знань 25 «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону», спеціальність 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)», затверджений і введений у дію Наказом Міністерства освіти і науки України від 23.12.2021 № 1423. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/12/24/256-Nats.bezpeka-mahistr.pdf>.

У вищезазначеному стандарті об'єктами вивчення визначаються національна безпека України у цілому та її сфери і види діяльності, реальні та потенційні загрози національній безпеці України; керівництво сектором безпеки і оборони України та його складниками. Цілі навчання полягають у підготовці професіонала, здатного вирішувати завдання дослідницького та інноваційного характеру у сфері національної безпеки, виявляти та протидіяти загрозам національній безпеці України (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності). Теоретичний зміст предметної сфери становлять основні закони, закономірності, категорії, поняття, принципи, методи і методики, які використовуються для забезпечення національної безпеки відповідно до компетенцій складників сектору безпеки і оборони України⁴¹.

Стандарт передбачає, що для здобуття освітнього ступеня магістра можуть вступати особи, що здобули освітній ступінь бакалавра. Програма фахових вступних випробувань для осіб, що здобули попередній рівень вищої освіти за іншими спеціальностями, повинна передбачати перевірку набуття особою компетентностей та результатів навчання, що визначені стандартом вищої освіти зі спеціальності 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти⁴².

Водночас варто зазначити, що сьогодні немає офіційно затвердженого стандарту зі спеціальності 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» галузі знань 25 «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, проте

⁴¹ Стандарт вищої освіти: другий (магістерський) рівень, галузь знань 25 «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону», спеціальність 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)», затверджений і введений у дію Наказом Міністерства освіти і науки України від 23.12.2021 № 1423. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/12/24/256-Nats.bezpeka-mahistr.pdf>.

⁴² Стандарт вищої освіти: другий (магістерський) рівень, галузь знань 25 «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону», спеціальність 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)», затверджений і введений у дію Наказом Міністерства освіти і науки України від 23.12.2021 № 1423. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/12/24/256-Nats.bezpeka-mahistr.pdf>.

його проєкт був розроблений та оприлюднений на сайті Міністерства освіти і науки України у 2021 р. Зазначений проєкт предметну сферу спеціальності описує так: об'єкт вивчення – національна безпека України у цілому та її сфери і види діяльності, реальні та потенційні загрози національній безпеці України; забезпечення окремих складників національної безпеки. Цілі навчання – набуття здатності вирішувати складні завдання та проблеми у сфері національної безпеки та/або у процесі навчання, що передбачає виявлення загроз національній безпеці України, що характеризуються невизначеністю умов і вимог. Теоретичний зміст предметної сфери – поняття, принципи, методи і методики, які використовуються для забезпечення національної безпеки відповідно до компетенції її складників. Предмет вивчення та діяльності – забезпечення національної безпеки у її визначених сферах. Методи, методики та технології – загальнонаукові та спеціальні наукові методи, інноваційні технології підготовки фахівців із вищою освітою; комунікативні прийоми наукової взаємодії, інформаційно-комунікативні технології та методики, кількісні та якісні методи дослідження та аналізу даних⁴³.

4. Нові освітні програми з підготовки фахівців-управлінців та науковців для сфери національної безпеки

Фахівцями кафедри глобальної та національної безпеки Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка на основі вищезазначеного проєкту стандарту розроблено низку ОПП та ОПН для підготовки фахівців-управлінців та науковців для задоволення потреб державних та недержаних інституцій, діяльність яких торкається сфери забезпечення національної безпеки у визначальних сферах.

Так, метою ОПП «Урядування у сфері національно безпеки» зі спеціальності 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти визначено надання спеціальної освіти у сфері національної безпеки з широким доступом до працевлаштування в органах державної влади, що формують та реалізують державну

⁴³ Проєкт стандарту вищої освіти за спеціальністю 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Київ, 2021. 15 с.

політику у сфері національної безпеки; центрах безпеки об'єднаних територіальних громад; громадських об'єднаннях, неурядових та міжнародних організаціях, діяльність яких пов'язана із забезпеченням національної безпеки; науково-освітніх установах, що досліджують проблеми національної безпеки, тощо. Ця ОПП також передбачає створення передумов для подальшого вивчення державно-управлінських аспектів забезпечення національної безпеки на другому (магістерському) рівні вищої освіти в рамках ОНП та ОПП «Стратегічний менеджмент у сфері національної безпеки» зі спеціальності 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» для денної та заочної форм навчання, а також можливість набуття додаткових кваліфікацій у системі післядипломної освіти та підвищення кваліфікації.

Інтегральна компетентність ОПП «Урядування у сфері національної безпеки» передбачає, що після її успішного опанування бакалаври будуть здатні здійснювати управлінську діяльність під час вирішення складних спеціалізованих завдань у визначальних сферах національної безпеки (політичній, економічній, соціальній, гуманітарній), у тому числі в умовах кризових ситуацій, що передбачає застосування теорій та наукових методів відповідної галузі і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Перелік компонент ОПП «Урядування у сфері національної безпеки»⁴⁴, спрямованих безпосередньо на формування компетентностей, пов'язаних із державно-управлінськими аспектами забезпечення національної безпеки, свідчить про те, що 26 із 50 обов'язкових компонент ОПП спрямовані на формування таких компетентностей. Окрім того, на їх формування спрямовано дисципліни обох вибіркового блоків («Управління у сфері національної безпеки на загальнодержавному рівні» та «Управління у сфері національної безпеки на регіональному рівні»), кожен з яких складається із семи дисциплін, а також 10 дисциплін у восьми блоках вибіркового переліку дисциплін за вибором студента, яким вибирається одна дисципліна з кожного блоку.

Метою ОНП та ОПП «Стратегічний менеджмент у сфері національної безпеки» спеціальності 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» другого

⁴⁴ Освітні програми / Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://ipacs.knu.ua/?lang=ukr&tip=dop&tipn=&page=68>.

(магістерського) рівня вищої освіти для денної та заочної форм навчання визначено забезпечення підготовки професіоналів, висококваліфікованих кадрів для сфери національної безпеки, спроможних аналізувати, розробляти й реалізовувати державну політику у сфері національної безпеки, результативно та ефективно виконувати управлінські функції на стратегічному рівні управління, сприяти інноваційним процесам у визначальних сферах національної безпеки з метою захисту національних інтересів, у тому числі підготувати їх для продовження навчання на третьому освітньо-науковому рівні вищої освіти (доктор філософії).

Інтегральна компетентність програм передбачає, що після їх успішного опанування магістри будуть здатні здійснювати управлінську діяльність у визначальних сферах національної безпеки (політичній, економічній, соціальній, гуманітарній) під час вирішення складних завдань і проблем на стратегічному рівні управління та/або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій, застосування теорій та наукових методів відповідної галузі та характеризується невизначеністю умов і вимог.

Варто зазначити, що з 16 результатів навчання один передбачений виключно для ОНП.

У переліку обов'язкових компонент ОНП «Стратегічний менеджмент у сфері національної безпеки»⁴⁵ 16 із 21 обов'язкової компоненти спрямовані на формування компетентностей, пов'язаних із державно-управлінськими аспектами забезпечення національної безпеки. Окрім того, на їх формування також спрямовані сім дисциплін кожного з трьох вибіркового блоків («Загальнодержавний рівень стратегічного менеджменту у сфері національної безпеки», «Безпекова складова стратегічного менеджменту у зовнішній політиці держави» та «Інформаційні виміри національної безпеки»), а також дві дисципліни з вибіркового переліку дисциплін за вибором студента.

Особи, які успішно завершили навчання за ОНП або ОПП «Стратегічний менеджмент у сфері національної безпеки» та здобули ступінь магістра за спеціальністю 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)», матимуть

⁴⁵ Освітні програми / Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://ipacs.knu.ua/?lang=ukr&tip=dop&tipn=&page=68>.

можливість працювати на керівних посадах в органах державної влади та органах місцевого самоврядування від заступника керівника структурного підрозділу (сектору, відділу, управління, департаменту, директорату) до державного секретаря органу державної влади, а також матимуть можливість продовжити навчання на третьому освітньо-науковому рівні вищої освіти (доктор філософії), а також мають можливість набуття додаткових кваліфікацій у системі післядипломної освіти та підвищення кваліфікації.

У переліку обов'язкових компонент ОПП «Стратегічний менеджмент у сфері національної безпеки» майже аналогічне співвідношення компонент, спрямованих на формування компетентностей, пов'язаних із державно-управлінськими аспектами забезпечення національної безпеки, оскільки обсяг програми для заочної форми навчання зменшується на 30% за рахунок науково-дослідницької компоненти.

Метою ОПП «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» за спеціальністю 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти очної та заочної форм підготовки докторів філософії визначено забезпечення підготовки висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів, здатних до дослідницько-інноваційної, науково-педагогічної діяльності та розв'язання актуальних проблем у сфері національної безпеки.

Інтегральна компетентність програми передбачає, що після її успішного опанування доктори філософії будуть здатні продукувати нові ідеї, розв'язувати комплексні проблеми у визначальних сферах національної безпеки (політичній, економічній, соціальній, гуманітарній), у тому числі в умовах кризових ситуацій, застосовувати методологію наукової та педагогічної діяльності, а також проводити власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

У переліку обов'язкових компонент ОПП «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)»⁴⁶ чотири з восьми обов'язкових компонент спрямовано на формування компетентностей, пов'язаних з оволодінням методологією та методами наукових

⁴⁶ Освітні програми / Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://ipacs.knu.ua/?lang=ukr&tip=dop&tipn=&page=68>.

досліджень забезпечення національної безпеки. Окрім того, на їх формування також спрямовані всі дисципліни вибіркового переліку. Водночас варто зазначити, що ОНП також передбачено асистентську педагогічну практику з метою практичного досвіду викладацької діяльності. Атестація випускників ОНП здійснюватиметься на підставі оцінки рівня їхніх професійних знань, умінь та навичок шляхом складання комплексного іспиту зі спеціальності 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» та публічного захисту дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

За підсумками опанування ОНП передбачено складання комплексного іспиту зі спеціальності 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» та публічного захисту дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеню доктора філософії. При цьому особи, які успішно завершили навчання за ОНП та здобули ступінь доктора філософії за спеціальністю 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)», матимуть можливість працювати на посадах керівників та головних фахівців науково-дослідних підрозділів, керівників проєктів та програм, наукових співробітників, викладачів закладів вищої освіти, державних експертів, головних консультантів, консультантів, радників, а також матимуть можливість здобувати науковий ступінь доктора наук на науковому рівні або/та продовжити навчання на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти за іншими ОНП, а також набуття додаткових кваліфікацій у системі післядипломної освіти та підвищення кваліфікації, проходити стажування або навчання за кордоном.

Варто зауважити, що сьогодні в Україні не існує ні стандарту вищої освіти за спеціальністю 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» для третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, ні навіть його проєкту. Тому під час підготовки ОНП для третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за цією спеціальністю розробниками були враховані вимоги до рівня знань, умінь і навичок восьмого рівня Національної рамки кваліфікацій, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1341⁴⁷, як це

⁴⁷ Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#Text>.

передбачено абзацом другим пункту 5 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44⁴⁸. Після затвердження зазначеної ОНП у встановленому порядку, відповідно до всіх процедур, передбачених для такого роду програм у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, розпочати підготовку фахівців за третім рівнем вищої освіти за спеціальністю 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» планується з наступного 2023–2024 навчального року. Із зазначеного навчального року в Навчально-науковому інституті публічного управління та державної служби також планується започаткувати підготовку фахівців-управлінців ще за двома освітніми програмами за спеціальністю 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» другого (магістерського) рівня вищої освіти денної та заочної форм навчання з метою забезпечення підготовки висококваліфікованих кадрів для сфери інформаційної безпеки, спроможних аналізувати, розробляти й реалізовувати державну політику у сфері інформаційної безпеки, результативно та ефективно виконувати управлінські функції на стратегічному рівні управління, сприяти інноваційним процесам у сфері інформаційної безпеки з метою захисту національних інтересів в інформаційній сфері.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи проведене дослідження, варто зазначити, що, незважаючи на введення в країні воєнного стану, ракетні обстріли території та ведення активних бойових дій в окремих її областях, провадження освітньої діяльності ЗВО не припиняється, а її державне регулювання спрямоване на створення максимально безпечних умов для всіх учасників освітнього процесу. Організація освітнього процесу у ЗВО України зазнала суттєвих змін, які пов'язані з необхідністю пристосування провадження освітньої

⁴⁸ Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/44-2022-%D0%BF#Text>.

діяльності до умов воєнного стану, а також необхідністю забезпечення безпеки усіх учасників освітнього процесу та виконання працівниками ЗВО заходів та завдань, що визначені військово-цивільною адміністрацією. У складних умовах було завершено поточний навчальний рік та організовано проведення вступної кампанії з урахуванням існуючих реалій. Проте всі ці зміни не мають вплинути на якість підготовки, оскільки ЗВО здійснюють підготовку фахівців для всіх галузей національної економіки та суспільства, які потрібні країні в умовах воєнного стану та будуть затребувані під час повоєнної відбудови України. Адже, як зазначають аналітики Національного інституту стратегічних досліджень, у сучасних умовах освіти можна розглядати як зброю у справі зміцнення національної безпеки, оскільки сьогодні військова сила вже не є достатньою умовою для її гарантування, оскільки вона тісно пов'язана з людським капіталом, а сила чи слабкість людського капіталу країни визначається станом системи освіти⁴⁹ та якістю підготовки фахівців для всіх галузей національної економіки та провідних сфер забезпечення національної безпеки. Тож, зважаючи на зазначене, започаткування з 2022–2023 навчального року підготовки здобувачів вищої освіти за ОПП «Урядування у сфері національної безпеки» першого (бакалаврського) та за ОНП та ОПП «Стратегічний менеджмент у сфері національної безпеки» другого (магістерського) рівнів вищої освіти за спеціальністю 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» за денною та заочною формами навчання в Навчально-науковому інституті публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка певною мірою дасть змогу задовольнити потребу органів державної влади та органів місцевого самоврядування у фахівцях-управлінцях, до професійних обов'язків яких належить вирішення широкого кола питань щодо забезпечення національної безпеки у визначальних її сферах. Підготовка фахівців за ОНП «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» за спеціальністю 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти дасть змогу задовольнити потребу державних та

⁴⁹ Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії : аналітична доповідь / А. Ю. Іщенко та ін. Київ : НІСД, 2017. 44 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-07/Osvita_Bezpeka-40c41.pdf.

недержавних інституцій у фахівцях-науковцях для провідних сфер забезпечення національної безпеки.

Перспективним для подальшого дослідження у даному напрямі є робота над розробленням проекту стандарту вищої освіти за спеціальністю 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» для третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, адже сьогодні перед Україною постала альтернатива: або кардинально буде оновлена її політична, адміністративна та соціально-економічна системи і, таким чином, буде гарантована конкурентоспроможність держави, у тому числі й її система забезпечення національної безпеки, або країна опиниться на периферії світових процесів. Це зумовлює необхідність суттєвого поліпшення якості та структури професійної підготовки управлінських та наукових кадрів для системи забезпечення національної безпеки, підвищення їх професіоналізму та компетенції. Тож, на наше переконання, підготовка кадрів для сфери забезпечення національної безпеки України має враховувати, що:

– освіта, наука й національна безпека перебувають у тісному взаємозв'язку;

– підготовка кадрів є важливим складником державної політики у сфері забезпечення національної безпеки держави, адже рівень їхньої підготовки впливає на всі рівні національної безпеки, оскільки зазначені кадри реально мають стати основою для її успішного забезпечення, оскільки, як зазначають науковці, «ті країни, що вважають їх стратегічним резервом, матимуть перспективу успішної реалізації завдань свого безпекового розвитку»⁵⁰;

– Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, який є правонаступником Національної академії державного управління при Президентові України, має кваліфікований науково-педагогічний склад із багаторічним досвідом підготовки фахівців для публічного управління у сфері національної безпеки, відповідну наукову та навчально-методичну базу, спроможний задовольнити потребу держави у підготовці фахівців науковців та управлінців, здатних досліджувати та вирішувати складні завдання у визначальних сферах національної безпеки.

⁵⁰ Криштанович М. Ф., Пушак Я. Я., Флейчук М. І., Франчук В. І. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення : монографія. Львів : Сполом, 2020. 418 с.

АНОТАЦІЯ

Інтелектуальний, економічний та духовний потенціал суспільства та держави має пряму залежність від рівня освіченості населення, тож державне регулювання освітньої діяльності має створювати максимально сприятливі умови для закладів вищої освіти з метою підготовки ними висококваліфікованих фахівців для потреб суспільства, держави та бізнесу. Водночас варто зазначити, що організація будь-якої діяльності в умовах особливих правових режимів, зокрема воєнного стану, має певні відмінності від здійснення в умовах мирного часу. Проблеми державного регулювання освітньої діяльності, ролі освіти у забезпеченні висококваліфікованими фахівцями національної економіки та її впливу на національну безпеку знайшли своє відображення у працях багатьох науковців та аналітиків. Проте особливості державного регулювання освітньої діяльності закладів вищої освіти України в умовах воєнного стану залишилися поза їхньою увагою.

У ході дослідження встановлено, що організація освітнього процесу в закладах вищої освіти України зазнала суттєвих змін, які пов'язані з необхідністю пристосування провадження освітньої діяльності до умов воєнного стану. У складних умовах Міністерством освіти і науки України було розроблено низку нормативно-правових актів, на підставі яких в умовах воєнного стану було організовано проведення підсумкової атестації та вступної кампанії за допомогою дистанційних засобів. Законодавством передбачено заміну зовнішнього незалежного оцінювання, на підставі якого здійснювався прийом на навчання для здобуття вищої освіти у мирний час, відповідними тестами, відтерміновано початок освітнього процесу для I курсу всіх рівнів вищої освіти, запроваджено низку заходів та завдань, визначених військово-цивільною адміністрацією, задля забезпечення безпеки всіх учасників освітнього процесу в умовах масштабної російської збройної агресії. Проте всі ці зміни діятимуть на період дії воєнного стану і не мають вплинути на якість підготовки фахівців.

Результати аналізу низки освітньо-професійних та освітньо-наукових наукових програм за спеціальностями 281 «Публічне управління та адміністрування» та 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» дали змогу дійти висновку про недостатність освітніх компонент для формування компетентностей, пов'язаних із державно-управлінськими аспектами забезпечення національної безпеки, у

майбутніх фахівців-управлінців в існуючих освітніх програмах за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». Проведений аналіз свідчить, що підготовка здобувачів вищої освіти за спеціальністю 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» майже повністю спрямована на підготовку фахівців-військовослужбовців, незважаючи на потребу органів державної влади та органів місцевого самоврядування у фахівцях-управлінцях за зазначеною спеціальністю. У складних умовах воєнного стану у Навчально-науковому інституті публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка розпочато підготовку фахівців-управлінців, здатних вирішувати складні завдання у визначальних сферах національної безпеки (політичній, економічній, соціальній та гуманітарній) за трьома освітніми програмами. Подано на затвердження ОНП для підготовки фахівців-науковців за спеціальністю 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)».

ЛІТЕРАТУРА

1. Петренко В. А. Державне регулювання освітньої діяльності у сфері вищої освіти. *Економіка та держава*. 2019. № 7. С. 69–72. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.7.69.
2. Криштанович М. Ф., Пушак Я. Я., Флейчук М. І., Франчук В. І. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення : монографія. Львів : Сполом, 2020. 418 с.
3. Ситник Г. П., Абрамов В. І., Кучма Д. Я., Дацюк А. В. Концептуальні основи запровадження спеціальності 8.150103 «Державне управління у сфері національної безпеки» для професійної діяльності у сфері публічного управління : навчально-методичний посібник. Київ : НАДУ, 2010. 40 с.
4. Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії : аналітична доповідь / А. Ю. Іщенко та ін. Київ : НІСД, 2017. 44 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-07/Osvita_Bezpeka-40c41.pdf.
5. Майборода Т. М. Державне регулювання освіти в контексті розвитку національної економіки : дис. ... к.е.н. : 08.00.03. Полтава, 2019. 259 с. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/7439/3/diss1.pdf>.

6. Шкарлет С. Всім закладам освіти рекомендовано припинити освітній процес та оголосити канікули на два тижні. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-vsim-zakladam-osviti-rekomendovano-pripiniti-osvitnij-proces-ta-ogolositi-kanikuli-na-dva-tizhni>.

7. Щодо освітнього процесу в закладах освіти. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-rozpoviv-pro-organizaciyu-osvitnogo-procesu-u-zakladah-osviti>.

8. Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2126-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text>.

9. Про затвердження Порядку реалізації права на академічну мобільність : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 № 579. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2015-%D0%BF#Text>.

10. Про затвердження Порядку визнання у вищій та фаховій передвищій освіті результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 № 130. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0328-22#Text>.

11. Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану : Наказ Міністерства освіти і науки України від 07.03.2022 № 235. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/85884/.

12. Про завершення навчального року : Лист Міністерства освіти і науки України від 10.03.2022 № 1/3417-22. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/85933/.

13. Про проведення атестації випускників закладів фахової передвищої, вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 21.03.2022 № 265. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0265729-22#Text>.

14. Про затвердження Порядку прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2022 році : Наказ Міністерства освіти і науки України 27.04.2022 № 392 (зі змінами, внесеними Наказом Міністерства освіти і науки України від 02.05.2022 № 400). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0487-22#n7>.

15. Про затвердження Порядку проведення у 2022 році національного мультипредметного тесту : Наказ Міністерства освіти

і науки України від 12.05.2022 № 433. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/86477/.

16. Про затвердження Переліку закордонних населених пунктів, на території яких буде створено тимчасові екзаменаційні центри для проведення основних сесій національного мультипредметного тесту : Наказ Міністерства освіти і науки України від 19.05.2022 № 465. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0465729-22#top>.

17. Шкарлет С. Порядок прийому для здобуття вищої освіти в 2022 році заюстовано. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-poryadok-prijomu-dlya-zdobuttya-vishoyi-osviti-v-2022-roci-zayustovano>.

18. Про затвердження Переліку населених пунктів, на території яких буде створено тимчасові екзаменаційні центри для проведення магістерського тесту навчальної компетенції : Наказ Міністерства освіти і науки України від 22.06.2022 № 582. URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/Nakaz_582_perelik_nas_punktiv_MTNK_MKT.pdf.

19. Про затвердження Змін до Порядку прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2022 році : Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.06.2022 № 598. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0727-22#Text>.

20. Про початок навчального року під час дії правового режиму воєнного стану в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2022 № 711. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-pochatok-navchalnogo-roku-pid-chas-diyi-pravovogo-rezhimu-voyennogo-stanu-v-ukrayini-i240622-711>.

21. Безпеківі умови та підготування закладів освіти до нового навчального року – обговорили на нараді у Прем'єр-міністра. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/bezpekovi-umovi-ta-pidgotuvannya-zakladiv-osviti-do-novogo-navchalnogo-roku-obgovorili-na-naradi-u-premyer-ministra>.

22. Ситник Г.П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навчальний посібник : у 3-х ч. Ч. 3: Державна політика та основи стратегічного планування забезпечення національної безпеки. Київ : НАДУ, 2010. 208 с.

23. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» для другого (магістерського) рівня вищої освіти, затверджений Наказом Міністерства освіти і науки України від 04.08.2020 № 1001. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha->

osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti.

24. Освітні програми / Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://ipacs.knu.ua/?lang=ukr&tip=dop&tipn=&page=68>.

25. Робочі навчальні програми / Філософський факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: http://philosophy.univ.kiev.ua/ua/view/navch_programy/2/2/2_

26. Андреев С. Безпекова складова фахової компетентності здобувачів вищої освіти з публічного управління та адміністрування. *Науковий вісник: державне управління*. 2021. № 4(10). С. 5–21. DOI: [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2021-4\(10\)-5-21_](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2021-4(10)-5-21_)

27. Освітньо-наукова програма «Стратегічне керівництво у секторі безпеки і оборони» / Національний університет оборони імені Івана Черняховського. URL: https://nuou.org.ua/assets/documents/project-onp-sksbo-256-2021.pdf_

28. Освітньо-професійна програма «Національна безпека (сфера прикордонної діяльності)» (оперативно-тактичний рівень) / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. URL: https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/02/opp_nb-otr-2019.pdf_

29. Освітньо-професійна програма «Особиста та майнова безпека» / Інститут Управління державної охорони України Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: http://indo.univ.kiev.ua/images/2021/256___2018.pdf_

30. Освітньо-професійна програма «Національна безпека». 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» для бакалаврів / Національний університет «Острозька академія». URL: https://www.oa.edu.ua/ua/osvita/ects/info_prog/bachelor/fakultet_mizhnarodnih_vidnosin/256_nacionalna_be_zpeka_z_a_okremimi_sferami_zabezpechennya_i_vidami_diyalnosti/.

31. Освітньо-професійна програма «Національна безпека». 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» для магістрів / Національний університет «Острозька академія». URL: https://www.oa.edu.ua/ua/osvita/ects/info_prog/mag/fakultet_mizhnarodnih_vidnosin1/256_nacionalna_be_zpeka/.

32. Стандарт вищої освіти: другий (магістерський) рівень, галузь знань 25 «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону», спеціальність 256 «Національна безпека (за окремими

сферами забезпечення і видами діяльності)», затверджений і введений у дію Наказом Міністерства освіти і науки України від 23.12.2021 № 1423. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/12/24/256-Nats.bezpeka-mahistr.pdf>.

33.Проект стандарту вищої освіти за спеціальністю 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Київ, 2021. 15 с.

34.Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#Text>.

35.Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/44-2022-%D0%BF#Text>.

Information about the authors:

Klymenko Nataliia Hryhorivna,

Doctor of Public Administration, Associate Professor,
Professor of the Department of Global and National Security
of Educational and Scientific Institute of Public Administration
and Civil Service

Taras Shevchenko National University of Kyiv
12/2, Akademika Romodanova str., Kyiv, 03050, Ukraine

ДІЯЛЬНІСТЬ УПРАВЛІНСЬКИХ СТРУКТУР У НАУКОВО-ОСВІТНІЙ СФЕРІ У ПЕРШІ МІСЯЦІ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО НАПАДУ 2022 Р.

Філіпович М.Б.

ВСТУП

Дата 24 лютого 2022 року для всього населення України стала датою, яка переломила все: агресія східного сусіда, що вже тривала вісім років на Сході держави, перейшла у нову фазу – фазу знищення і руйнування всього, що пов'язане з поняттями «Україна», «українська держава», «український народ».

Початок військової агресії українське суспільство застав зненацька, хоча певні перестороги все ж таки були, адже уряд здійснював мінімалістичні безпекові заходи: зокрема, подавалась інформація через шляхи соціальної комунікації про можливість початку воєнних дій, прийняті були певні норми щодо створення територіальної оборони, лунали заклики про формування «тривожних валізок». Однак такі дії були все ж таки нікчемними порівняно з тими загрозами та викликами, які постали з початком повномасштабного вторгнення Росії. У перші дні суспільство було шоковане, однак намагалось вирішувати питання життєдіяльності, які постали у новій реальності та потребували негайного розв'язання. Проте українська громадськість досить швидко самоорганізувалася, взяти досвід проведення попередніх революцій – Помаранчевої та Гідності та восьмирічна експансія Росії на українських землях на Сході.

1. Роль Міністерства освіти і науки України у стабілізації ситуації під час воєнної агресії

На фоні швидкої самоорганізації суспільства досить помітною була неготовність та розгубленість офіційних урядових структур. Так, центральні органи влади у сфері освіти майже два тижні після початку війни фактично були паралізовані, що своєю чергою засвідчило про відсутність плану реагування на випадок військової агресії та вироблення алгоритму дій учасників освітнього процесу. Загалом, плани евакуації населення стали затверджуватися аж у

середині літа, після мінімум трьох–чотирьох місяців з дня початку війни, зокрема, у Рівненській області такий план був затверджений 3 серпня 2022 року, у Волинській – 5 серпня 2022 року.

Зрозумілим є і те, що активній діяльності уряду не сприяв той факт, що перші удари агресора фактично було нанесені по центру, унаслідок чого постало питання не лише фізичного збереження працівників, але й переїзду установ зі столиці на Захід країни, зокрема, Міністерства освіти і науки України. На фоні загроз адміністративно-управлінські центри у перші місяці війни змушені були перейти в онлайн, маючи досвід такого керівництва завдяки дворічному карантину, пов'язаному з пандемією COVID-19.

6 березня 2022 року з'являється повідомлення Міністра освіти і науки Сергія Шкарлета щодо оплати праці працівників закладів освіти:

«Нагадую, що для забезпечення всіх учасників освітнього процесу під час правового режиму воєнного стану МОН рекомендувало в усіх закладах освіти оголосити канікули щонайменше на два тижні. У подальшому освітній процес буде залежати від безпекової ситуації в країні. У зв'язку з цим у вчителів, науково-педагогічних працівників та інших працівників, а також керівників закладів освіти виникають питання щодо регулювання процесу оплати праці», – зазначив Сергій Шкарлет¹.

Звертається увага на те, що під час оголошених канікул оплата праці працівників закладів освіти мала здійснюватися відповідно до норм чинного законодавства. У випадку, коли в окремі дні заняття не можуть проводитися з незалежних від учителя причин, оплата мала здійснюватися в порядку і розмірах, визначених Кодексом законів про працю.

Також напрацьовується рекомендація керівникам установ та закладів освіти від МОН та профспілки, що відповідно до Галузевої угоди вони повинні забезпечити:

оплату простою працівникам, включаючи непедагогічних та тих, які працюють за сумісництвом, не з їхньої вини в розмірі середньої заробітної плати;

оплату праці освітян, коли в окремі дні (місяці) заняття не проводяться з незалежних від них причин (епідемії, метеорологічні

¹ Про оплату праці працівників закладів освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-rozpoviv-pro-oplatu-praci-pracivnikiv-zakladiv-osviti>.

умови, карантин тощо), із розрахунку заробітної плати, встановленої при тарифікації, з дотриманням при цьому умов чинного законодавства;

збереження заробітної плати на період оголошеного карантину і здійснення освітнього процесу у дистанційному режимі, оплати праці за фактично виконаний ними обсяг навчального навантаження.

Оскільки за перші тижні війни все покладалось на внутрішні рішення кожного окремо взятого освітнього чи наукового закладу, то виникало чимало проблем і питань, пов'язаних з освітнім процесом, з навчанням і з його забезпеченням, адже кількість внутрішньо переміщених осіб з початку війни збільшилася з 1,5 млн до 4,6 млн². За оцінками Міжнародної організації з міграції (МОМ), кількість осіб, які станом на середину травня вважалися внутрішньо переміщеними особами (ВПО), становила приблизно 7,1 млн³. У числі цих осіб були як педагогічні, науково-педагогічні, так і наукові працівники та здобувачі освіти. Міністерством освіти у перші місяці було прийняте рішення про категоричну заборону до примушування педагогічних та інших працівників до написання заяв про відпустку без збереження заробітної плати.

Як зазначив у своєму виступі Міністр освіти і науки, «станом на 15 березня 2022 року 400 закладів освіти постраждали від бомбардувань і обстрілів. 59 з них зруйновано повністю, а кількість біженців станом на 13 березня 2022 року становила майже 2,698 млн осіб. Від початку вторгнення Російської Федерації в Україні загинуло 85 дітей, більше 100 отримали поранення. Оцінити впливи війни на освітній і науковий сектори стає вкрай важко, особливо через непрогнозованість подальшого розвитку ситуації та проблеми зі збором інформації»⁴.

² Кількість внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3585076-killist-pereselenciv-v-ukraini-pisla-pocatku-povnomasstabnogo-vtorgnenna-zbilsilasa-vtrici.html>.

³ Вимушена міграція і війна в Україні (24 березня–10 червня 2022). URL: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-10-chervnya-2022/>.

⁴ Відбулося надзвичайне засідання Секторальної робочої групи «Освіта і наука» при МОН для формування міжнародної коаліції на підтримку української освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/vidbulosya-nadzvichajne-zasidannya-sektoralnoyi-robochoyi-grupi-osvita-i-nauka-dlya-formuvannya-mizhnarodnoyi-koaliciyi-na-pidtrimku-ukrayinskoyi-osvitiserhiy-shkarlet-held-emergency-meeting-sectoral-working-group-education-and-science-swg>.

У зв'язку з цим відбулося надзвичайне засідання Секторальної робочої групи «Освіта і наука» при МОН для формування міжнародної коаліції на підтримку української освіти. Сергій Шкарлет зазначив, що для МОН безперечним і стратегічним пріоритетом залишається безперервність навчання та створення безпечних умов для здобуття освіти та викладання. З цією метою забезпечувалася координація діяльності органів управління освітою щодо функціонування закладів дошкільної, загальної середньої, позашкільної та інклюзивної освіти в регіонах, а також:

створено низку проєктів із дистанційного навчання та підтримки дітей у закладах освіти;

досягнуто домовленостей щодо надання безкоштовного доступу до платформи Coursera, edX, Udemy;

проведено тренінги зі спеціалістами з Ізраїлю для освітян України щодо організації надання освітніх послуг під час військових дій;

спільно з представниками українського парламенту розроблено відповідний законопроект, яким пропонується у 2022 році запровадити особливий порядок вступу до закладів фахової передвищої та вищої освіти;

здійснюються заходи стосовно релокації серверів Єдиної державної електронної бази з питань освіти;

забезпечується координація евакуації іноземних студентів;

розроблено та готується до запуску інформаційний онлайн-інструмент для суб'єктів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, які виїхали до безпечних регіонів України або за її межі;

створено інтерактивну мапу пошкоджених і зруйнованих закладів освіти «Освіта під загрозою»;

здійснюється щоденний моніторинг і збір інформації щодо роботи закладів освіти, стану будівель, переміщення дітей-сиріт, інших потреб.

Станом на 19 березня 2022 року, за даними департаментів освіти і науки обласних військових адміністрацій, в 11 областях усіма ЗЗСО було організовано освітній процес за дистанційною формою навчання. У 4 областях частково в школах дистанційний процес або канікули. У 7 областях частково дистанційний процес, канікули або заняття призупинено. У 2 областях, де безпекова ситуація була напруженою, освітній процес призупинено. В одній області частково дистанційний та змішаний формат, а у деяких громадах – канікули.

Також Міністерство освіти і науки дозволило протягом тижня закладам освіти змінювати формат освітнього процесу, зважаючи на

безпекову ситуацію. Для дистанційного навчання здобувачі освіти та вчителі мали можливість використовувати національну електронну платформу «Всеукраїнська школа онлайн», створено Всеукраїнський онлайн-розклад. А у межах освітнього проєкту «Навчання без меж» відбувалася трансляція відеоуроків для школярів 5–11 класів на телеканалах ПЛЮСПЛЮС, «Піксель» та «Суспільне», а також платформах онлайн-телебачення MEGOGO, Київстар ТБ, 1+1 video, Sweet.tv та Volia.tv.

У 4 областях садочки працювали дистанційно. У 2 областях частина садків поновила свою роботу в звичному форматі. У решті областей освітній процес не відбувався. Тож 14 березня 2022 року Міністерство освіти й науки разом із ЮНІСЕФ запустили дитячий онлайн-садок НУМО з відеозаняттями для дітей віком від 3 до 6 років. Випуски доступні були до перегляду на YouTube-каналах МОН та ЮНІСЕФ і на платформі MEGOGO. Державні центри позашкільної освіти продовжували проводити заняття для учнівської молоді.

Значна активність урядових структур відзначалася на фоні міжнародної співпраці у науковій та науково-технічній сферах. Якщо порівняти заяви, документи і акти, які видавалися у перший час, то переважна їх кількість стосується саме звернень до міжнародної спільноти і досить мізерна кількість регулятивних документів щодо внутрішнього життя науково-освітньої спільноти.

Чи не першою реакцією 26 лютого 2022 року Міністерства освіти і науки було звернення Міністра Сергія Шкарлета у своєму Telegram-каналі до міжнародних партнерів, зокрема, колег – міністрів країн ЄС: «Для української освітньої та наукової спільноти зараз вкрай необхідною та важливою залишається їхня підтримка. Щиро сподіваюся, що наші друзі рішуче засудять дії Російської Федерації та висловлять беззаперечну підтримку Україні у своїх виступах і заявах»⁵.

Міністр закликав переглянути політику щодо співпраці у сфері освіти і науки з Російською Федерацією, а саме: припинити грантову, дослідницьку, інвестиційну діяльність з країною-агресором. Це звернення було одним із перших на міжнародному рівні. Міністерство активно стало напрацьовувати різні механізми впливу на іноземних колег щодо обмеження ролі Росії у науковій і освітній міжнародній сфері.

⁵ Відкритий лист до міжнародних партнерів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-zvernuvsya-z-vidkritim-listom-do-mizhnarodnih-partneriv>.

У відповідь на звернення Міністр отримав листи про підтримку всіх профільних міністрів країн-членів ЄС про відкритість до спільних дій у протидії російському агресорові. Проводилися результативні онлайн-зустрічі з міністрами профільних міністерств Польщі та Ірландії, а також Литовської, Латвійської, Естонської, Італійської, Грецької, Чеської та Французької Республік. Усі вони висловили непохитну підтримку України в боротьбі з безпрецедентним проявом агресії з боку РФ.

Наступним документом стало звернення 1 березня 2022 року до Групи супроводу Болонського процесу та ключових структур Європейського простору вищої освіти – Європейського реєстру забезпечення якості вищої освіти (EQAR), Європейської асоціації університетів (EUA), Європейської асоціації забезпечення якості вищої освіти (ENQA), Європейської асоціації закладів вищої освіти (EURASHE) та Мережі національних інформаційних центрів з академічного визнання та мобільності (ENIC-NARIC Networks), а також до компаній Clarivate та Elsevier, яким належать найбільші реферативні, бібліографічні бази даних Web of Science та Scopus, – щодо виключення Російської Федерації з інституційних і міжурядових відносин.

З огляду на сприяння білоруської влади нападу Росії на Україну МОН також зазначило про доцільність призупинити співпрацю з Республікою Білорусь і позбавити білоруські установи доступу до всіх електронних баз даних, що належать компаніям Clarivate та Elsevier.

Вечері 2 березня 2022 року компанія Clarivate на офіційній сторінці у Фейсбук повідомила про рішення виділити 100 тис. доларів США для надання допомоги Україні⁶.

6 березня 2022 року Міністр освіти і науки Сергій Шкарлет повідомив, що освітні платформи Coursera та EdX припиняють співпрацю з Російською Федерацією. Керівництво обох платформ було обурене вторгненням військ РФ і повністю підтримує Україну.

За співпраці з Міністерством освіти і науки України Coursera for Campus стає доступною для всіх українських закладів вищої освіти та студентів. Це дало змогу безкоштовного доступу до понад 5200 курсів і 2200 проєктів від провідних університетів і партнерів Coursera. Починає працювати програма Coursera для біженців, яка

⁶ МОН закликала компанії Clarivate та Elsevier припинити співпрацю з РФ.
URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-zaklikalo-kompaniyi-clarivate-ta-elsevier-priviniti-spivpracyu-z-rf>.

стає доступна безкоштовно для некомерційних організацій у всьому світі.

Також платформа пропонувала безкоштовний курс про вторгнення РФ в Україну від Мічиганського університету. Він охоплював історію конфлікту між Україною та Росією, вплив російського військового вторгнення в Україну та можливості підтримки українського населення.

Платформа EdX запроваджує санкції щодо негайного видалення з платформи всього контенту курсів EdX, який пропонують російські університети.

З метою підтримки закладів освіти та студентів України edX працює з Міністерством освіти і науки України над наданням безкоштовного доступу до понад 1600 онлайн-курсів і програм від провідних світових установ і компаній на EdX Online Campus.

У перші дні війни МОН ініціювало питання щодо обмеження можливостей участі РФ у всіх інструментах ЄС щодо наукового та інноваційного співробітництва. 3 березня 2022 року МОН України порушує питання виключення РФ із міжнародних організацій і обмеження її можливості участі в усіх можливих інструментах ЄС щодо наукового та інноваційного співробітництва. Пропонує обмежити можливості участі РФ у всіх інструментах ЄС щодо наукового та інноваційного співробітництва.

Крім того, МОН ініціювало питання про доцільність членства України у Міжнародному центрі науково-технічної інформації (МЦНТІ), Об'єднаному інституті ядерних досліджень (ОІЯД). Обидві міжнародні міжурядові організації знаходяться на території РФ.

15 березня 2022 року Україна подає офіційну заявку на вступ до Асоціації фінансування інноваційних і дослідницьких мереж COST, а вже 30 березня на запрошення Президента COST (професора Алейна Береца) заступник Міністра освіти і науки України з питань європейської інтеграції Олексій Шкуратов і генеральний директор директорату науки та інновацій МОН Ігор Таранов взяли участь у 213-му Засіданні Комітету представників високого рівня COST, пунктом 8 порядку денного якого було визначено розгляд заявки України. За результатами голосування Україна стала 39 повноправним членом COST.

У наступні місяці Міністерство освіти і науки активно включається у розробку та підтримку різного роду вебінарів, семінарів, міжнародних конференцій, воркшопів. Так, 19 квітня 2022 року за участю Міністра освіти і науки Сергія Шкарлета у

Національному авіаційному університеті відбулася нарада з науковцями та представниками ректорату щодо обговорення міжгалузевої наукової співпраці; 20 квітня 2022 року було організовано і проведено на Черкащині науковий телеміст «Вчені України єдині. Разом ми сильніші»; з 5 до 26 травня 2022 року проходили безкоштовні вебінари для вчених українською мовою, під час яких обговорили можливості використання платформи Web of Science, 23 червня 2022 року відбувся українськомовний вебінар «Міжнародний науковий ландшафт, перша орієнтація та корисні поради, № 2: Австрія та Швейцарія», 23 червня 2022 року з ініціативи Ради молодих учених при МОН України відбувся II круглий стіл «Стипендіати: досвід, реалії, можливості» за участю Міністра освіти та науки України Сергія Шкарлета тощо.

3 листопада 2022 року ініціюється конференція «Ukrainian Studies Go Global» щодо вивчення україністики в Україні та за кордоном. До участі залучаються дослідники з України, Канади, Німеччини, Польщі, Японії та Великої Британії, це – Уільям Блекер (доцент кафедри української та східноєвропейської культури Університетського коледжу Лондона), Міхель Найдан (професор українознавства та професор Університету штату Пенсільванія), Катерина Якубовська-Кравчик (в.о. завідувача кафедри українознавства Варшавського університету) та Марта Дучак (співзасновниця Програми ім. Яцика в університеті Торонто), Йошіхіко Окабе (Президент Асоціації україністів Японії, професор університету Кобе Гакуїн). Головна мета – обговорити аспекти вивчення україністики за кордоном.

Проект «Ukrainian Studies: Go Global» має на меті дослідити кращі практики розвитку українських студій і україністики в Україні та за кордоном, а також популяризувати вивчення України як тему для дослідження в різних аспектах: від енергетики до кібербезпеки.

Командою проекту було проведено аналіз топ 200 університетів світу за рейтингом QS World University Ranking 2022, аби з'ясувати, де вивчають україністику у складі загальних програм, а де викладають українські студії окремо.

Тому склалась досить унікальна ситуація, що, з одного боку, в країні триває війна, яка обмежує виконання та реалізацію певних норм, зокрема щодо академічної мобільності, з іншого – низка країн, надаючи нашій державі гуманітарну допомогу, запропонували нові можливості для академічної мобільності, що дозволило би своєю чергою зберегти науково-педагогічні кадри та здобувачів освітніх

послуг. Адже академічна мобільність – це саме той інструмент, який дозволяє виїхати на безпечні території, подалі від війни, при тому не втрачаючи свій статус.

Слід нагадати, що академічна мобільність – це один із пріоритетів Болонського процесу, саме завдяки його ефективній реалізації вбачається підвищення якості освіти. Україна приєдналася до Болонського процесу у 2005 році, таким чином визнала необхідність у сприянні мобільності, що своєю чергою дозволило б українській освіті швидше інтегруватися в європейський освітній простір.

Шляхи реалізації академічної мобільності багатосторонні. Це і внутрішня, і зовнішня мобільність, направлення працівників та здобувачів у заклади-партнери, як і прийом працівників та здобувачів від університетів-партнерів.

Щодо зовнішньої мобільності студентів, то до початку війни фактично лише тисячні частки одного відсотка від загальної кількості українських студентів користувалися цим шляхом у рамках прямих угод між українськими та закордонними ВНЗ. Проте ця статистика не відображала реального стану зовнішньої мобільності студентів, оскільки точної цифри українців, які здобувають освіту за кордоном немає, як і статистики, як і скільки студентів поверталосся після отримання диплома в Україну. В десятку країн, де найчастіше навчаються українці, входили Польща, Німеччина, США, Франція, Чехія, Італія, Угорщина, Австрія, Великобританія і до недавнього часу Росія.

З початком бойових дій, звичайно, мобільність у Росію припинилася, і цей потік був спрямований на захід. Найбільш запитуваними країнами стають Польща, Німеччина, Австрія, Угорщина, Англія, Чехія⁷.

14 травня 2022 року Національний науковий центр (Республіка Польща) оприлюднив результати набору спеціальної програми для українських дослідників, яка дозволила їм продовжити наукову діяльність у польських академічних та наукових підрозділах. Національний науковий центр профінансував перебування 51 науковця з України, а також надав кошти на оплату праці та дослідження.

⁷ Академічна мобільність як фактор інтеграції України у світовий науково-освітній простір. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/akademichna-mobilnist-yak-faktor-integracii-ukraini-u-svitoviy>.

Набір за програмою був проведений з 28 березня до 26 квітня. Загалом у конкурсі взяли участь 213 науковців. Проекти оцінювали за панелями доменів NCN у трьох основних розділах (HS – гуманітарні, соціальні та мистецтвознавчі науки, ST – точні та технічні науки, NZ – науки про життя). Від кафедри гуманітарних наук надійшло 103 заявки, з точних і технічних наук – 72, з природничих – 38.

Найбільша група лауреатів – 19 осіб – дослідники з природничих наук. Також роботу в Польщі продовжили 17 представників науки і техніки та 15 науковців, які проводили дослідження в галузі мистецтва, гуманітарних наук та суспільства.

Переможцями стали здебільшого кияни (понад 30 осіб приїхали або приїдуть зі столиці), харків'яни та львів'яни. Українські вчені проводять дослідження в 38 університетах та інших наукових підрозділах. Більшість працює у Варшаві, Кракові, Вроцлаві та Любліні. У переліку підрозділів, які отримують фінансування для працевлаштування українських науковців, є також і менші дослідницькі центри, зокрема у містах Ополе, Ольштин та Забже⁸.

Якщо говорити про зовнішню академічну мобільність українських викладачів до війни, то ситуація була не найкращою порівняно з мобільністю здобувачів освіти. Стажування викладачів українських вищих навчальних закладів у провідних європейських університетах ніяк не координувалося й не фінансувалося навчальними закладами чи державою. Не вирішувало ситуації і укладання міжуніверситетських двосторонніх договорів про обмін кадрами. Оскільки вітчизняні університети здебільшого покладали витрати «за рахунок приймаючої сторони», або за власний кошт викладача, максимум, що могли собі дозволити, – це збереження середньої заробітної плати на час стажування та оплати дорожніх витрат.

За такої картини найбільш дієвою була внутрішня мобільність як здобувачів освіти, так і науково-педагогічних кадрів, оскільки не потребувало великих затрат, як фінансових, так і фізичних. Тенденції до підвищення рівня внутрішньої мобільності студентів сприяло спрощення механізму переведення студентів з одного ВНЗ до іншого за рахунок трансферу та накопичення кредитів ECTS.

Внаслідок воєнних дій українці змогли скористатися тимчасовим чи повноцінним навчанням через різні програми, гранти, стипендії

⁸ 51 науковець з України працюватиме у польських центрах. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/51-naukovec-z-ukrayini-pracyuvatime-u-polskich-centr>.

чи програми мобільності. Європейська комісія запровадила виняткові заходи для інтеграції освітян України за проєктами мобільності програми ЄС «Еразмус+» на період війни в Україні.

13 травня 2022 року під час засідання Уряду було схвалено Постанову Кабінету Міністрів України № 599 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо врегулювання питань академічної мобільності», якою, зокрема, визначено процедуру реалізації права на академічну мобільність, порядок проходження, визнання та зарахування результатів академічної мобільності для українських учасників у межах міжнародної співпраці в галузі освіти, науки, інновацій.

Учасниками академічної мобільності відповідно до цього Порядку стали:

громадяни України, іноземці та особи без громадянства, особи, яким надано статус закордонного українця, особи, яких визнано біженцями, та особи, які потребують додаткового захисту, які здобувають фахову передвищу, вищу освіту певного освітнього, освітньо-наукового/освітньо-творчого рівня, науковий ступінь за денною (очною) формою здобуття освіти (з відривом від виробництва) або працюють за основним місцем роботи в певному українському закладі фахової передвищої, вищої освіти (науковій установі) і які на умовах і в порядку, визначених цим Порядком, беруть участь у програмі академічної мобільності в іноземному або іншому українському закладі освіти (науковій установі)⁹. Як видно з документа, жодних дискримінаційних моментів за віком чи статтю не зазначено.

Прийняттям цієї Постанови передбачалося гарантування права на безпечну освіту студентам, які вимушено покинули місце свого постійного перебування або Україну, та думалось, що сприятимуть поверненню студентів назад до України після завершення війни. Цей нормативний акт мав гарантувати право на безпечні умови праці і для наукових та науково-педагогічних працівників та підтримати інтелектуальний потенціал України, оскільки передбачалося, що це забезпечить збереження посади за основним місцем роботи до двох років.

На початках війни чимало освітніх закладів розпочали напрацьовувати свої алгоритми зовнішньої мобільності. Як приклад може слугувати інформація, розміщена на сайті КПП ім. Ігоря

⁹ Порядок реалізації права на академічну мобільність. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/599-2022-%D0%BF>.

Сікорського, – алгоритм роботи академічної мобільності в умовах дії правового режиму воєнного стану для НПП:

1 крок – знайти програму підтримки самостійно або заповнити гугл-форму Відділу академічної мобільності;

Для реалізації права на академічну мобільність в умовах воєнного стану НПП може проходити стажування або залучатись до організації освітнього процесу іноземного ЗВО у формі, яка встановлена в іноземному ЗВО відповідно до чинного законодавства.

У разі евакуації або самостійного виїзду здобувача/НПП за кордон він може звернутися до іноземних ЗВО, у тому числі ЗВО-партнерів КПІ ім. Ігоря Сікорського для участі в програмі академічної мобільності.

2 крок – після отримання підтвердження від іноземного або українського ЗВО Здобувач/НПП або ЗВО повідомляє про це Відділ академічної мобільності та куратора¹⁰.

Однак уже восени 2022 року, коли більшість навчальних закладів України з території, на якій не ведуться активні бойові дії, переходять з дистанційної форми навчання, що вперше були впроваджені у зв'язку з пандемією і початком воєнних дій з 24 лютого до 1 липня, на традиційне – в живу. Постало питання виконання навчального навантаження викладачами. Якщо для здобувачів освіти більшість навчальних закладів дозволили користуватися такою формою навчання, як індивідуальний план, то науково-педагогічні працівники, які покинули Україну, змушені були розраховуватися з роботи, або у кращому випадку оформляти наукові стажування чи підвищення кваліфікації у формі тривалого стажування у вищих навчальних закладах за кордоном. Таким чином, ця постанова фактично почала втрачати свою сутність.

Притому ахілесовою п'ятою зовнішньою академічної мобільності є гендерні та вікові показники. Здобувачі освіти та працівники вищих навчальних закладів можуть скористатися правом на участь в академічній мобільності (навчання/стажування) з урахуванням вимог ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Зокрема, чоловіки віком від 18 до 60 років не можуть перетинати кордон у такий час, навіть за наявності довідки Ф-20 (про

¹⁰ Алгоритм роботи академічної мобільності в умовах дії правового режиму воєнного стану для НПП. URL: <https://vpi.kpi.ua/index.php/home/1206-alhorytm-roboty-akademichnoi-mobilnosti-v-umovakh-dii-pravovoho-rezhymu-voiennoho-stanu-dlia-npp.html>.

відстрочку). Якщо здобувач вищої освіти бажає бути переведеним до іноземного ЗВО, то переведення здійснюється за процедурами, передбаченими законодавством України та нормативними документами. Таким чином, цими можливостями можуть скористатися виключно чоловіки віком до 18 років чи після 60 років та жінки, якщо вони не є військовозобов'язаними.

Здобувач зобов'язаний здійснити всі процедурні питання переведення за українськими нормативними актами за першої можливості (після завершення війни). У разі неповнення на навчання після закінчення дії правового режиму воєнного стану та неоформлення документів згідно з чинними процедурами здобувач буде відрахований за невиконання індивідуального навчального плану. Щодо здобувачів першого курсу всіх рівнів вищої освіти, то вони не можуть бути переведені до іноземних ЗВО.

Працівники навчального закладу можуть брати участь в академічній мобільності, якщо їм не заборонений перетин державного кордону України (виїзд) і навіть за умови отримання запрошення від іноземного закладу чи гранту не гарантує того, що особи чоловічої статі віком від 18 до 60 років зможуть скористатися правом на академічну мобільність.

Таким чином, здобувачі освіти у період воєнного стану можуть скористатися внутрішньою академічною мобільністю за спрощеним порядком, який досить активно рекламували навчальні заклади з територій, де не велися активні бойові дії. Тоді як зовнішня мобільність покладається на осіб жіночої статі або осіб чоловічої статі віком до 18 років, що фактично досить ефемерно. Щодо викладачів, то, попри активну рекламну кампанію до залучення студентів до внутрішньої мобільності, аналогічної компанії з боку навчальних закладів щодо залучення викладачів не спостерігалось. Проблематичною лишилася і зовнішня мобільність науково-педагогічних працівників, адже тут теж обмеження за гендерною приналежністю та віком – зовнішньою мобільністю можуть скористатися лише жінки або чоловіки віком від 60. Чоловіки віком до 60 можуть брати участь у проєктах зовнішньої мобільності лише за умови онлайн його проведення.

Розпочинаючи з квітня 2022 року у дистанційному режимі починають відновлювати свою діяльність майже всі управлінські структури та починають ухвалюватися стабілізаційні нормативні акти, які дозволяють врегулювати освітньо-наукове життя у новітніх реаліях. Зокрема, поновлює свою роботу Атестаційна колегія, засідаючи

раз у два місяці – 15 квітня, 6 червня, 9 серпня, 10 жовтня, на яких відбувається присудження наукових ступенів та вчених звань, а також відкриття спеціалізованих учених рад з метою присудження наукового ступеня доктора наук та реєстрація фахових видань.

У зв'язку з воєнним станом, який призвів до призупинення наукової діяльності, МОН України ухвалює наказ щодо врегулювання питань, пов'язаних з реалізацією вченими права на здобуття наукового ступеня доктора наук. Зокрема, встановлюється, що: правова норма, яка стосується наявності п'яти статей у виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, набиратиме чинності з 01 вересня 2024 року та за темою докторської дисертації не зараховуватимуться наукові публікації, опубліковані у виданнях держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором¹¹.

Вносяться зміни до Постанови Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії»: установити, що період дії воєнного стану, а також наступні три місяці після його припинення або скасування, не враховуються під час обчислення строків, визначених Порядком присудження ступеня доктора філософії, та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженим цією постановою»¹².

Система шкільної та позашкільної освіти у зв'язку з війною теж потребувала оперативних змін. Так, на початку березня профільне міністерство приймає рішення про звільнення у 2021/2022 навчальному році від проходження державної підсумкової атестації учнів, які завершують здобуття початкової та базової загальної середньої освіти.

28 березня 2022 року Міністерство освіти і науки розглядає питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього

¹¹ Лист МОН від 9/295-22 від 09.06.2022 р. «Закладам вищої освіти та науковим установам, які здійснюють підготовку здобувачів наукового ступеня доктора наук». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/atestatsiya-kadriv-vyshchoi-kvalifikatsii/2022/06/10/Shchodo.vnes.zmin.nakaz.MON-23.09.2019-1220.pdf>.

¹² Постанова КМУ від 21 березня 2022 р. № 341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2022-%D0%BF#n2>.

процесу в умовах воєнного стану в Україні, що дозволяє врегулювати деякі питання. Наказується органам управління у сфері освіти місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, зокрема, у підпорядкуванні яких перебувають заклади загальної середньої освіти та установи освіти, забезпечити та організувати: 1) зарахування здобувачів загальної середньої освіти, які вимушені були змінити місце навчання та/або проживання (перебування) і проживають (перебувають) в Україні чи за її межами, до закладів освіти за заявою (її сканованою копією чи фотокопією), що подається до закладу освіти одним з батьків, опікуном, іншим законним представником, родичем здобувача освіти або повнолітнім здобувачем освіти нарочно, факсом, електронною поштою, іншими засобами зв'язку чи у будь-який інший спосіб (за вибором заявника); 2) здобуття загальної середньої освіти для здобувачів освіти за будь-якою формою, що може забезпечити заклад освіти та є найбільш безпечною для них; 3) оплату праці працівників закладів освіти та установ освіти незалежно від їх поточного місця проживання (перебування) в Україні чи за її межами, у тому числі шляхом прийняття рішення (розпорядження, наказу) про оголошення простою у закладах освіти, що не можуть здійснювати освітню діяльність внаслідок збройної агресії Російської Федерації; 4) проживання здобувачів освіти та осіб, які їх супроводжують (батьків, опікунів, інших законних представників, родичів тощо), працівників закладів освіти та установ освіти у пансіонах, гуртожитках тощо та їх харчування у разі подання відповідної заяви; 5) працевлаштування працівників на вакантні посади (за наявності) у разі подання відповідної заяви; 6) ведення окремого обліку та формування реєстрів здобувачів освіти за місцем їх перебування (навчання), що мають містити таку інформацію: прізвище, ім'я та по батькові (за наявності), дата народження, місце проживання (перебування), місце навчання (заклад освіти), попереднє місце проживання (перебування), попереднє місце навчання (заклад освіти), форму здобуття освіти, належність до категорії осіб з особливими освітніми потребами; 7) прийом закладами освіти заяв (сканованих копій чи фотокопій) щодо надання інформації про отримані в Україні документи про загальну середню освіту (незалежно від місця їх отримання), поданих у будь-який спосіб за вибором заявника, а саме здобувачем освіти, його законним представником (одним з батьків, опікуном тощо) чи родичем, за наявності підтверджуючих документів особи, їх узагальнення та

надсилання державному підприємству «Інфоресурс» протягом трьох робочих днів з дня надходження відповідних заяв¹³.

29 березня 2022 року Міністерство освіти і науки України надсилає керівникам департаментів (управлінь) освіти і науки обласних, Київської міської державних адміністрацій, закладам післядипломної педагогічної освіти, закладам загальної середньої освіти методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу у 2021/2022 навчальному році у початковій школі в умовах воєнного часу. Врегульовуючи цим документом питання навчання та прийом у початкову школу дітей з категорії тимчасово переміщених.

Розробляються також заходи щодо забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні. На сайтах ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПНУ, обласних навчально-методичних центрів психологічної служби у системі освіти, НМЦ практичної психології і соціальної роботи ІПО Університету Грінченка розміщується перелік ресурсів, спрямованих на психологічну підтримку, навчання та достовірне інформування дорослих та дітей.

Були також розроблені та надіслані рекомендації для працівників закладів дошкільної освіти на період дії воєнного стану в Україні 2 квітня 2022 року. Методичні рекомендації містили чотири розділи. У першому розділі подано інформацію про організацію освітнього процесу в закладах дошкільної освіти під час дії правового режиму воєнного стану (очний, дистанційний, змішаний). У другому розділі інформація про організацію освітнього процесу на всіх рівнях освіти. Третій розділ дає рекомендації щодо участі інститутів післядипломної педагогічної освіти, керівників, вихователів та батьків у забезпеченні якості дошкільної освіти в умовах війни. У четвертому розділі систематизовано корисні покликання для педагогів, батьків щодо роботи з дітьми дошкільного віку у воєнний час¹⁴.

За вісім місяців воєнних дій постраждали від бомбардувань та обстрілів 2406 закладів освіти, 333 зруйновані повністю¹⁵. Воєнні дії

¹³ Наказ МОН України від 28.03.2022. URL: [file:///C:/Users/miros/Downloads/6242001c570a8380605603%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/miros/Downloads/6242001c570a8380605603%20(1).pdf).

¹⁴ Методичні рекомендації щодо здійснення освітньої діяльності з питань дошкільної освіти на період дії правового режиму воєнного стану. URL: [file:///C:/Users/miros/Downloads/624b165811dd9015812979%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/miros/Downloads/624b165811dd9015812979%20(1).pdf).

¹⁵ Інтерактивна мапа. URL: <https://saveschools.in.ua/>.

на території України призвели не лише до великого переміщення людей, але й організацій та установ. 7 березня 2022 року в МОН України розглядаються питання, пов'язані з організацією роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану, і вперше постає питання про евакуацію учасників освітнього процесу. Зазначається про потребу збору інформації щодо можливого прийому та місця розміщення евакуйованих в області, які не перебувають у безпосередній близькості до зони бойових дій, такі як: Вінницька, Волинська, Івано-Франківська, Закарпатська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька. Так, ухвалюється рішення про тимчасове переміщення Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк) до Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро) та Подільського державного університету (м. Кам'янець-Подільський); Донецький національний технічний університет (м. Покровськ) переїздить до Луцького національного технічного університету (м. Луцьк); Маріупольський будівельний фаховий коледж переїздить до Хмельницького політехнічного фахового коледжу Національного університету «Львівська політехніка»; Приазовський державний технічний університет разом з відокремленими підрозділами переїздить до Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»; Маріупольський державний університет з відокремленими підрозділами приймають до Київського національного університету будівництва і архітектури; Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ) разом з відокремленими структурами – до Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»; Азовський морський університет – до Національного університету «Одеська морська академія»; Донбаський державний педагогічний університет – до Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара; Херсонський державний аграрно-економічний – у Кропивницький аграрний фаховий коледж; Херсонський державний університет – до Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Загалом за квітень–травень було переміщено майже 50 освітніх навчальних закладів I–II та III–IV рівнів акредитації.

2. Трансформаційні процеси в освітньому середовищі як наслідок воєнних дій

Не безпідставними були переживання щодо того, як пройде в умовах війни вступна кампанія у вищі освітні заклади. Були побоювання, що значна кількість абітурієнтів поїде за кордон, адже там не лише безпечно фізично, але й чимало країн пропонували досить вигідні умови вступу та навчання, виділяючи значні кошти на різного роду освітньо-наукові гранти та стипендії. Один із університетів у Німеччині пропонував у рамках програми мобільності навчання в осінньому семестрі на будь-якій спеціальності зі стипендією €900 на місяць, у Варшавському університеті пропонували такі ж умови зі стипендією €1050 на місяць. Були університети, які навіть виділяли кошти на проїзд з України до країни університету.

Діяли окремі програми від країн, наприклад, Тартуський університет в Естонії висловив готовність створити до 250 додаткових студентських місць для бакалаврів та магістрів з України у 2022/2023 навчальному році. Такі ж пропозиції з'явилися й надходили від майже всіх країн Європи, зокрема Литви, Латвії, Польщі, Чехії, Італії та багатьох інших.

Крім небезпеки відтоку українських абітурієнтів, була реальна загроза, що вже наявні студенти полишать навчання через неможливість проживання в державі, фінансову скруту та психологічний стан.

У червні Український центр оцінювання якості освіти (УЦОЯО) повідомив, що кількість абітурієнтів цього року зменшилася на 40% порівняно з минулим і становила 229 тис., тоді як минулого року ця цифра становила приблизно 390 тис. осіб. Із 229 тис. осіб, які зареєструвалися на національний мультипредметний тест (НМТ), 201 089 людей хотіли скласти тест в Україні, а 27 944 – у 23 країнах Європи¹⁶.

Міністерство освіти і науки дало свою оцінку, що кількість вступників в Україні цього року зменшиться всього на 5–10%

¹⁶ Костира І. Попри привабливі умови, які українським студентам пропонують за кордоном, багато хто повертається додому та вступає до наших. URL: <https://gordonua.com/ukr/blogs/inna-kostyrya/nezvazhajuchi-na-privablivumovi-jaki-ukrajinskim-studentam-proponujut-zakordonom-bagato-htopovertajetsja-dodomu-ta-vstupaje-do-nashih-vuziv-1625795.html>.

порівняно з минулим роком. А загалом на бакалаврські програми абітурієнти подали понад 600 тис. заяв¹⁷.

Українське суспільство турбувало питання: як буде організована вступна кампанія на фоні постійних повітряних тривог та воєнних дій. Такий чинник змусив прийняти рішення про скасування зовнішнього національного тестування та введення єдиного національного мультипредметного тесту. Завдання НМТ були сформовані на основі трьох дисциплін: української мови, математики та історії України. Вперше вводиться мотиваційний лист – викладена вступником у довільній письмовій формі інформація про його особисту зацікавленість у вступі на певну освітню програму й відповідні очікування, досягнення в навчанні та інших видах діяльності. Попри всі перестороги, кампанія була проведена досить успішно та ефективно, хоча й розтягнуто у часі. За деякими траєкторіями вступу приймання заяв та зарахування триватиме до 30 листопада 2022 року. За час вступної кампанії 2022 року вступники створили 513 тис. 851 електронний кабінет та подали 1 млн 237 тис. 124 електронні заяви. Такою є фінальна статистика станом на 1 листопада 2022 року. Реєстрація електронних кабінетів тривала з 23 червня до 31 жовтня включно. Вступники на основі базової середньої освіти створили майже 80 тис. кабінетів та подали трохи менше як 146 тис. заяв¹⁸.

Щоправда, виникли й певні сумніви у результатах тестування – досить високі показники порівняно з попередніми роками, попри дистанційне навчання та воєнний стан. Результати основної сесії НМТ свідчать про як мінімум понад сім тисяч випускників, що отримали максимальні 200 балів з тестування.

За підрахунками Ігоря Лікарчука, керівника Українського центру оцінювання якості освіти у 2006–2011 та 2014–2015 роках, професора, доктора педагогічних наук, в Україні кількість випускників, які отримали 200 балів хоча б з одного предмета, становить майже 9800 учнів. Екс-очільник УЦОЯО робив підрахунки на основі таблиць, які опублікував УЦОЯО, але МОН подає

¹⁷ Костира І. Попри привабливі умови, які українським студентам пропонують за кордоном, багато хто повертається додому та вступає до наших. URL: <https://gordonua.com/ukr/blogs/inna-kostyrya/nezvazhajuchi-na-privablivi-umovi-jaki-ukrajinskim-studentam-proponujut-zakordonom-bagato-hto-povertajetsja-dodomu-ta-vstupaje-do-nashih-vuziv-1625795.html>.

¹⁸ Вступ 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/vstup-2022-stvoreno-ponad-500-tis-elektronnih-kabinetiv-ta-podano-bilshe-12-mln-elektronnih-zayav>.

відомості про 7462 «двохсотбальників». Для порівняння, за результатами основної сесії зовнішнього оцінювання у 2021 році 200 балів з різних предметів отримали 574 учасники тестування¹⁹.

Воєнний стан змусив уперше в історії України масове тестування проводити онлайн. Для забезпечення 20 змін тестувань у межах основної сесії було створено та задіяно тимчасові екзаменаційні центри – 566 (1886 аудиторій) в Україні та 64 (177 аудиторій) за кордоном (наразі тестування відбувалися у 23 країнах Європи). Попри повітряні тривоги, перебої з Інтернетом, аварійні відключення електроенергії, 187 345 вступників отримали свої результати²⁰. Основна сесія НМТ тривала з 22 липня до 4 серпня. Оцінювання відбувалося в понад 250 населених пунктах України і в більш ніж 40 містах Європи. Під час основної сесії понад 19 тис. українців склали тест за кордоном²¹.

За даними УЦОЯО, на основну сесію складання Національного мультипредметного тесту у тимчасово екзаменаційних центрах з'явилося понад 90% учасників, чого інколи не бувало й у мирні часи.

З метою найбільшого залучення українських абітурієнтів МОН впроваджує додаткові сесії та продовжує вступну кампанію до 1 жовтня, а потім до 1 листопада. Так, 7–11 вересня відбувається спеціальна сесія національного мультипредметного тесту і вступ на контрактну форму навчання продовжується.

За результатами вступної кампанії з'ясовується, що абітурієнти йдуть навіть до університетів у прифронтових містах, хоча кількість заявок у них зменшилася. Наприклад, до Чорноморського університету імені Петра Могили подано 1081 заяву, Миколаївського аграрного університету – понад 2000 заявок. Збільшилося зі зрозумілих причин число заявок до університетів на заході країни, де відносно безпечніше й далеко від фронту. Так, Чернівецький університет повідомив, що цього року отримав на 2 тис. заявок більше,

¹⁹ Шоу під брендом ЗНО: як цього року відбувається вступна кампанія. URL: https://galinfo.com.ua/articles/shou_pid_brendom_zno_yak_tsogorich_vidbuvaetsya_vstupna_kampaniya_388765.html.

²⁰ Перші результати основної сесії НМТ. URL: <https://testportal.gov.ua/persh-rezultaty-osnovnoyi-sesiyi-nmt/>.

²¹ Майже 6 тис. учасників основної сесії НМТ набрали 200 балів з математики. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/majzhe-6-tis-uchasnikiv-osnovnoyi-sesiyi-nmt-nabrali-200-baliv-z-matematiki?fbclid=IwAR22H-E_2ovrzJ-hZ03DbB5A-FbNdGmxHCth8gPYIHTq3wqEidJx4HYFmY.

аніж торік. А загалом, за даними порталу vstup.osvita.ua, Львівщина – друга після Києва за кількістю поданих заявок до ВНЗ²².

З метою покращення соціальних умов здобувачів освіти 28 жовтня 2022 р. МОН оприлюднило Наказ № 1224 «Про затвердження Порядку переведення на навчання за державним замовленням окремих категорій здобувачів фахової передвищої, вищої освіти, які зараховані до закладів фахової передвищої, вищої освіти до 2021 року включно на місця, що фінансуються за кошти фізичних та/або юридичних осіб». До цих категорій належать діти загиблих захисників України: діти (особи віком до 23 років) загиблих (померлих) осіб, зазначених у статті 101 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту» (категорія 1);

учасники бойових дій та особи з інвалідністю внаслідок війни: особи, визнані учасниками бойових дій, особами з інвалідністю внаслідок війни відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту» (категорія 2);

діти учасників бойових дій: діти (особи віком до 23 років) учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту» (категорія 3);

жителі особливо небезпечних територій: особи, які проживають (перемістилися з) на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України в умовах воєнного стану, на території територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) на території територіальних громад, що станом на 15 жовтня та 15 лютого відповідного року внесені до переліку, затвердженого Мінреінтеграції (категорія 4).

Війна, яка триває в Україні, не лише зруйнувала будівлі, але і саму освітню систему. Понад 26 000 викладачів та 670 000 учнів покинули Україну через війну²³. Звичайно, дехто з них, скориставшись

²² Костира І. Попри привабливі умови, які українським студентам пропонують за кордоном, багато хто повертається додому та вступає до наших. URL: <https://gordonua.com/ukr/blogs/inna-kostyrya/nezvazhajuchi-na-privablivi-umovi-jaki-ukrajinskim-studentam-proponujut-zakordonom-bagato-hto-povertajetsja-dodomu-ta-vstupaje-do-nashih-vuziv-1625795.html>.

²³ Білас Л. Навчатись завжди: як зміниться українська освіта після війни і до яких інновацій краще готуватися школам та університетам уже зараз. URL: <https://mind.ua/openmind/20242872-navchatis-zavzhd-i-yak-zminitsya-ukrayinska-osvita-pislya-vijni>.

ситуацією, залишитися там назавжди, однак є і ті, хто повернеться. За повідомленням Міністра освіти і науки, «у березні за кордоном було 670 тисяч дітей шкільного віку, які вимушено покинули територію України. На 1 вересня їх було 492 тисячі. А на сьогодні 488 тисяч дітей шкільного віку залишилися за кордоном. Тобто навіть за ці 11 днів ще чотири тисячі наших школярів повернулися з-за кордону»²⁴. І саме вони стануть тією рушійною силою, яка змусить змінитися систему освіти та науки не лише ззовні, тобто матеріальну частину, але й внутрішньо – зміняться пріоритети. Уже у перші місяці постало питання перегляду освітніх програм з історії, української літератури та мови. Громадськістю порушується питання недопустимості подальшого навчання історії за різними підручниками для різних регіонів. В основі змін – позбуття старих ідеологем, кліше, російської та радянської спадщини, актуальним стає питання: чи потрібна «освіта», яка не формує українця-патріота, підмінюючи їх псевдодемократичністю та законослухняністю пересічного статиста.

Зокрема, 20 квітня 2022 року Інститут української мови Національної академії наук України у відкритому листі до Міністра освіти і науки звернувся із твердою вимогою переглянути висловлену позицію щодо можливості збереження надалі в українському шкільництві предметів російської мови і літератури.

Стверджуючи у листі, що «МОН України зайняло неприпустиму неукраїнськоцентричну позицію: позірно погоджуючись із законними вимогами української спільноти (висловлену Т.Д. Кременем) щодо усунення з освітнього процесу російськомовного й російськи зорієнтованого складника», таким чином не сприяючи «поглибленню ідеологеми українського спрямування освіти, а підказуєте шлях її ігнорування через право школи як самоврядної інституції наповнювати частину програми навчання без узгодження з Міністерством. Самозрозуміло, що це надійний для маніпулянтів шлях збереження російськомовного складника освіти! Нагадаю, шановний пане Міністре, що такі маніпуляції значно підважили українськоцентричне наповнення освіти в попередні роки, попри ухвалені закони про українську мову як державну і про освіту, сформували ґрунт для антиукраїнських чи

²⁴ З-за кордону повернулися ще 4 000 українських школярів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3569682-zza-kordonu-povernulisa-se-4-000-ukrainskih-skolariv.html>.

національно індиферентних осередків, для «какая різниця» і «мова значення не має», що спостерігаємо навіть у критичні для українців криваві дні. І це один із яскравих наслідків діяльності МОН України в попередні роки!»²⁵.

За роки незалежності були спроби трансформації освіти на позиції україноцентризму, однак проросійські сили зруйнували комплексну програму українськомовної, історичної та культурної освіти. З початку війни в Україні десь посилюється, а десь почався з нуля процес дерусифікації. Це призводить до появи нових структур, основним завданням яких стає перегляд освітньо-наукових концепцій у гуманітарній сфері. Було створено Раду з питань розвитку бібліотечної сфери, яка буде напрацьовувати пропозиції та механізми вилучення російської пропагандистської літератури з бібліотечних фондів та її заміщення якісною україномовною літературою й книгами українських видавництв. За підрахунками директорки Українського інституту книги Олександри Коваль, у фондах публічних бібліотек нині може бути понад 100 млн примірників літератури, яка потребуватиме вилучення²⁶.

У Міністерстві освіти і науки створили робочу групу, яка переглядатиме твори російських письменників у програмі «Зарубіжна література». Результатом активності українського суспільства стає рішення про вилучення низки авторів російської літератури. 13 червня 2022 року робоча група при Міносвіти ухвалила рішення про вилучення російських творів із програми зарубіжної літератури для 6–11 класів. Їх мали замінити на твори мало представлених світових авторів. Однак у серпні прес-служба МОН повідомила, що у шкільній програмі «зарубіжки» залишать російських письменників, творчість та життя яких були тісно пов'язані з Україною. Серед них – Володимир Короленко, Михайло Булгаков, Анатолій Кузнецов, Ілля Ільф, Євгеній Петров та Микола Гоголь²⁷. «Якщо батькам чи учням не подобаються твори, в яких постійно повторюються слова «хохол» і «хохляцький», їх все одно доведеться вивчати» – про це в коментарі Еспресо розповів начальник головного управління загальної середньої та дошкільної

²⁵ Відкритий лист Міністру МОН України. URL: <https://iul-nasu.org.ua/novyny/vidkrytyj-lyst.html>.

²⁶ Що робити з російською літературою в Україні. Думки експертів з Рівненщини. URL: <https://suspilne.media/266169-so-robiti-z-rosijskou-literaturou-v-ukraini-dumki-ekspertiv-z-rivnensini/>.

²⁷ Російська література в українських школах. URL: <https://ukrainer.net/rosijska-literatura/>.

освіти Міністерства освіти і науки України Юрій Кононенко²⁸. Таке рішення викликало хвилю обурення як серед фахівців, так і української спільноти, тому процес змін та обговорення триває і надалі. Зокрема, літературознавиця, лауреатка Шевченківської премії Віра Агеєва назвала цей крок яскравим виявом національного мазохізму²⁹.

Не менш драматичні події розгортаються і навколо історичної освіти. На заклик громадськості 5 травня 2022 року за ініціативи МОН України відбувся семінар-нарада «Шкільна історична освіта в часи російсько-української війни». Основними питаннями, які виносилися для обговорення, стали:

- як розповісти школярам про передумови, характер і наслідки війни Росії проти України;
- ключові події, явища і процеси в історії ХХ ст. у сучасних підручниках України та Росії: компаративний аналіз змістового наповнення, ціннісних орієнтацій, методичних підходів до вироблення в учнів критичного мислення;
- перегляд і доповнення шкільних програм у зв'язку з війною Росії проти України.

Цим заходом МОН завершило всі перетворення у історичній освіті. Натомість МОН швидко відреагувало на надання 23 червня 2022 року Україні статусу кандидата до вступу у ЄС рекомендаційним листом до керівників закладів вищої освіти та наукових установ про ширше впровадження євроінтеграційної тематики в освітній процес, зокрема шляхом включення до освітніх програм вибіркового навчальних дисциплін, окремих курсів, сертифікатних програм, програм підвищення кваліфікації та освіти дорослих тощо.

Цим листом також рекомендувалося розширити тематику наукових досліджень з питань європейської інтеграції під час підготовки дисертаційних та монографічних досліджень, виконання фундаментальних та прикладних науково-дослідницьких робіт і

²⁸ Відмовитися неможливо: у МОН розповіли, що вивчення творів російської літератури буде обов'язковим у шкільній програмі. URL: <https://espreso.tv/vidmovitisy-nemozhlivo-u-mon-rozpovili-shcho-vivchennya-tvoriv-rosiyskoi-literaturi-bude-obovyazkovim-u-shkilniy-programi>.

²⁹ Твори про «хохлів» у шкільній програмі: МОН не захотів відмовитися від російської літератури. URL: <https://espreso.tv/tvori-pro-khokhliv-u-shkilniy-programi-mon-ne-zakhotiv-vidmovitisy-vid-rosiyskoi-literaturi>.

проектів³⁰. Про здійснені заходи слід інформувати відомство щокварталу.

Крім того, пропонувалося розглянути можливість видання спеціальних випусків наукових фахових видань, присвячених європейській інтеграції України. Наприклад, Міністерство освіти і науки України спільно з Видавничим домом «Гельветика» розпочало реалізацію проєкту «Тематичні випуски наукових журналів України з питань європейської інтеграції».

Не менш нагальним постало питання актуальності освіти, її застосування на практиці, у буденному житті людини. Співголова освітньої організації «Батьки SOS» Олена Бондаренко стверджує, «що загалом державна освіта в Україні закінчилась 24 лютого. Спроби її реанімувати та продовжити дистанційно можна назвати лише ілюзією справжнього освітнього процесу»³¹.

Заклики батьків та фахівців до припинення освітнього процесу в дистанційному режимі, який тривав протягом двох років у зв'язку з пандемією та продовжувався через військову агресію, який насправді імітував процес отримання освіти, змусили управлінські структури прийняти рішення про відновлення очного навчання з 1 вересня 2022 року, хоч і у складних економічних та воєнних реаліях.

Проте хибною є думка про абсолютне зло від дистанційної освіти, адже за два роки є практики позитивного та якісного навчання з елементами дистанційної освіти. Тому якісна дистанційна освіта має виступати як кризовий елемент набуття освітніх послуг, а саме можливість учням, які виїхали за кордон, або є внутрішньо переміщеними особами не відриватися від власного освітнього середовища та кола спілкування.

У зв'язку з економічною кризою, пов'язаною з війною, все більше актуалізується і питання фінансової спроможності навчальних закладів, особливо вищої ланки освіти. І тут доречним стає можливість фінансової автономії – самостійно ухвалювати рішення про реформування якості навчання, досліджень, викладання, розширення прав університетів та капіталізації здобутків.

³⁰ Про впровадження тематики європейської інтеграції в освітній процес та тематику наукових досліджень. URL: https://vad.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/156/2022/09/481.01-25_28.06.2022.pdf.

³¹ Білас Л. Навчатись завжди: як зміниться українська освіта після війни і до яких інновацій краще готуватися школам та університетам уже зараз. URL: <https://mind.ua/openmind/20242872-navchatis-zavzhdi-yak-zminitsya-ukrayinska-osvita-pislya-vijni>.

До адміністративно-управлінських рішень належать не лише документи, видані Кабінетом Міністрів України, Міністерством освіти та науки, УЦОЯО, іншими центральними та регіональними органами влади, але й рішення, що прийняті Національним агентством із забезпечення якості освіти (НАЗЯВО). Згідно зі статутом, це постійно діючий колегіальний орган, уповноважений Законом України «Про вищу освіту» на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти³². Як і МОН, у НАЗЯВО першою реакцією на вторгнення було звернення до світової академічної спільноти. Досить оперативно було прийняте рішення продовжувати свою діяльність, зокрема «здійснюючи та завершуючи процедури акредитації освітніх програм. Експертні групи завершили свої звіти, коли окремі учасники перебували в зоні бойових дій або евакуювалися із зон обстрілів. Гаранти освітніх програм підготували понад 700 пакетів документів для отримання акредитації відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 16.03.2022 р. № 295 «Про особливості акредитації освітніх програм, за якими здійснюють підготовку здобувачі вищої освіти, в умовах воєнного стану»³³.

11 березня 2022 року НАЗЯВО звернулося до всіх освітян, закликаючи їх «зосередитися на виконанні свого громадянського обов'язку... З огляду на викладене, ми вважаємо, що питання оцінювання освітніх програм в аспекті покращення якості освіти і дотримання Стандартів і настанов ESG 2015 може бути відкладене до повної перемоги над російсько-окупаційними військами»³⁴.

З клопотанням надати право на умовну (відкладену) акредитацію всім освітнім програмам, що подали заявку до інформаційної системи Національного агентства до 01.09.2022 року, НАЗЯВО звернулося до Кабінету Міністрів України, а восени було схвалено Національний план дій зовнішнього забезпечення якості вищої освіти України на період 2022–2023 рр.

Відповідно до розробленого Тимчасового порядку акредитації освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, в умовах воєнного стану починаючи з 17 березня 2022 року

³² Статут Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/B2.pdf>.

³³ Національний план дій зовнішнього забезпечення якості вищої освіти України на період 2022–2023 рр. URL: https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/B9-14_22.pdf.

³⁴ Протокол засідання № 4. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/03/Протокол-від-11.03.2022-№49.pdf>.

вводиться віддалений (дистанційний) режим або за спрощеною процедурою з ухваленням рішення про умовну (відкладену), що дозволило зекономити фінансові та людські ресурси та здійснити в терміни випуски здобувачів освіти.

Забезпечуючи якість освіти та стоячи на державницьких позиціях з метою утвердження патріотичного складника у системі освіти, НАЗЯВО на своєму засіданні 21 червня 2022 року ухвалює текст листа для ЗВО з приводу історико-культурного складника освітнього процесу.

Національне агентство акцентувало увагу «на необхідності посилення історико-культурного компонента як обов'язкового складника вищої освіти. Університетська автономія не є релевантним обґрунтуванням для відмови від відповідних освітніх компонентів або для їх перенесення до вибіркових дисциплін. Заклад вищої освіти несе відповідальність за якість власних освітніх програм та моральний обов'язок формувати патріота своєї країни...

У закладах вищої освіти історія і культура України мають вивчатися на порівняно вищому рівні і в глобальному вимірі, аналізуючи закономірності, наслідки та значення історико-культурних явищ та процесів в Україні, вписуючи їх у європейський і світовий контекст...

Підтримуючи можливості університетської автономії, Національне агентство наголошує, що заклади вищої освіти мають право самостійно визначати форми і методи викладання історико-культурних дисциплін, проте залишає за собою консультативний моніторинг та зовнішнє оцінювання якості забезпечення відповідного складника в освітніх програмах»³⁵. Таке рішення викликало значний резонанс у громадськості, щодо практичного втілення, то лише Запорізький національний університет прийняв рішення про збільшення навчальних годин для вивчення історико-культурних дисциплін.

ВИСНОВКИ

Таким чином, з урахуванням всього вище викладеного можемо констатувати, що, попри екстремальні умови, Україні вдалося зберегти освітньо-наукову структуру, заклади освіти та науки продовжують свою діяльність, освітній процес не зупинився, а

³⁵ Рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від 21 червня 2022 р. про історико-культурний складник освітнього процесу. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/>.

комунікація і підтримка науково-освітньої спільноти та здобувачів освіти триває. В перші дні війни заклади освіти стали центрами волонтерства, а завдяки гнучким підходам управління вдалося зберегти тяглість освітньої діяльності.

Однак, проаналізувавши дії управлінських структур у сфері освіти та науки України, можемо зробити висновки, що, на жаль, органи влади були не готові до військового вторгнення, адже не існувало жодних програм щодо забезпечення освітнього процесу у разі агресії, як і не були підготовлені елементарні умови для захисту цивільного населення, практично відсутні або непридатні укриття та бомбосховища, не напрацьована нормативна база, як діяти на випадок військової агресії. На нашу думку, перші два місяці з початку війни – це були місяці активного пошуку дій і основні зусилля зосереджувалися на зверненнях до міжнародної спільноти, наступні місяці були місяцями пошуку стабілізаційних норм – прийняття рішень про переміщення освітніх закладів, проведення вступної кампанії. У літні місяці стали прийматися нормативні документи та рішення, які дозволили опанувати ситуацію, налагодити освітній процес та організовано розпочати навчальний рік, провести на достойному рівні вступну кампанію, що дозволило своєю чергою запрацювати всій освітній ланці. Проте залишилися відкритими питання якості та наповненості освітнього процесу, не створено програми комплексної програми українськомовної, історичної та культурної освіти на позиції україноцентричності.

АНОТАЦІЯ

Воєнні дії на території України призвели до зміни всіх соціальних, політичних, економічних сфер. Війна змусила керівництво державою приймати не притаманні для мирного часу рішення, рішення, які змогли зберегти та головне стабілізувати соціально-економічний складник хоча би на тій території України, яка не перебувала у безпосередній зоні бойових дій, та сприяли відновленню звільнених з-під окупації територій.

У цій роботі проводиться аналіз результативності та ефективності адміністративно-управлінських дій та рішень Міністерства освіти та науки, НАЗЯВО та інших центральних органів влади у час повномасштабної військової агресії Росії проти України. Розкриваються основні управлінські механізми, завдяки яким вдалося налагодити та стабілізувати ситуацію у сфері освіти та науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. 51 науковець з України працюватиме у польських центрах. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/51-naukovec-z-ukrayini-pracyuvatime-u-polskih-centr>.
2. Академічна мобільність як фактор інтеграції України у світовий науково-освітній простір. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/akademichna-mobilnist-yak-faktor-integracii-ukraini-u-svitoviy>.
3. Алгоритм роботи академічної мобільності в умовах дії правового режиму воєнного стану для НПП. URL: <https://vpi.kpi.ua/index.php/home/1206-alhorytm-roboty-akademichnoi-mobilnosti-v-umovakh-dii-pravovoho-rezhymu-voiennoho-stanu-dlia-npp.html>.
4. Білас Л. Навчатись завжди: як зміниться українська освіта після війни і до яких інновацій краще готуватися школам та університетам уже зараз. URL: <https://mind.ua/openmind/20242872-navchatis-zavzhdi-yak-zmitsya-ukrayinska-osvita-pislya-vijni>.
5. Вимушена міграція і війна в Україні (24 березня–10 червня 2022). URL: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-10-cherhvnya-2022/>.
6. Відбулося надзвичайне засідання Секторальної робочої групи «Освіта і наука» при МОН для формування міжнародної коаліції на підтримку української освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/vidbulosya-nadzvichajne-zasidannya-sektoralnoyi-robochoyi-grupi-osvita-i-nauka-dlya-formuvannya-mizhnarodnoyi-koaliciyi-na-pidtrimku-ukrayinskoyi-osvitiserhiy-shkarlet-held-emergency-meeting-sectoral-working-group-education-and-science-swg>.
7. Відкритий лист до міжнародних партнерів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-zvernuvsya-z-vidkritim-listom-do-mizhnarodnih-partneriv>.
8. Відкритий лист Міністру МОН України. URL: <https://iul-nasu.org.ua/novynu/vidkrytyj-lyst.html>.
9. Відмовитися неможливо: у МОН розповіли, що вивчення творів російської літератури буде обов'язковим у шкільній програмі. URL: <https://espresso.tv/vidmovitisya-nemozhливо-u-mon-rozpovili-shcho-vivchennya-tvoriv-rosijskoi-literaturi-bude-obovyazkovim-u-shkilniy-programi>.
10. Вступ 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/vstup-2022-stvoreno-ponad-500-tis-elektronnih-kabinetiv-ta-podano-bilshe-12-mln-elektronnih-zayav>.

11.3-за кордону повернулися ще 4 000 українських школярів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3569682-zza-kordonu-povernulisa-se-4-000-ukrainskih-skolariv.html>.

12. Інтерактивна мапа. URL: <https://saveschools.in.ua/>.

13. Кількість внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3585076-kilkist-pereselenciv-v-ukraini-pisla-pocatku-povnomasstabnogo-vtorgnenna-zbilsilasa-vtrici.html>.

14. Костиря І. Попри привабливі умови, які українським студентам пропонують за кордоном, багато хто повертається додому та вступає до наших. URL: <https://gordonua.com/ukr/blogs/inna-kostyru/nezvazhajuchi-na-privablivu-umovi-jaki-ukrajinskim-studentam-proponujut-zakordonom-bagato-hto-povertajetsja-dodomu-ta-vstupaje-do-nashih-vuziv-1625795.html>.

15. Лист МОН від 9/295-22 від 09.06.2022 р. «Закладам вищої освіти та науковим установам, які здійснюють підготовку здобувачів наукового ступеня доктора наук». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/atestatsiya-kadriv-vyshchoi-kvalifikatsii/2022/06/10/Shchodo.vnes.zmin.nakaz.MON-23.09.2019-1220.pdf>.

16. Майже 6 тис. учасників основної сесії НМТ набрали 200 балів з математики. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/majzhe-6-tis-uchasnikiv-osnovnoyi-sesiyi-nmt-nabrali-200-baliv-z-matematiki?fbclid=IwAR22H-E_2ovrzJ-hZ03DbB5A-FbNdGmXHCth8gPYI1HTq3wqEidJx4HYFmY.

17. Методичні рекомендації щодо здійснення освітньої діяльності з питань дошкільної освіти на період дії правового режиму воєнного стану. URL: [file:///C:/Users/miros/Downloads/624b165811dd9015812979%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/miros/Downloads/624b165811dd9015812979%20(1).pdf).

18. МОН закликло компанії Clarivate та Elsevier припинити співпрацю з РФ. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-zaklikalo-kompaniyi-clarivate-ta-elsevier-pripiniti-spiivpracyu-z-rf>.

19. Наказ МОН України від 28.03.2022. URL: [file:///C:/Users/miros/Downloads/6242001c570a8380605603%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/miros/Downloads/6242001c570a8380605603%20(1).pdf).

20. Національний план дій зовнішнього забезпечення якості вищої освіти України на період 2022–2023 рр. URL: https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/B9-14_22.pdf.

21. Перші результати основної сесії НМТ. URL: <https://testportal.gov.ua/pershi-rezultaty-osnovnoyi-sesiyi-nmt/>.

22. Порядок реалізації права на академічну мобільність. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/599-2022-%D0%BF>.

23. Постанова КМУ від 21 березня 2022 р. № 341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2022-%D0%BF#n2>.

24. Про впровадження тематики європейської інтеграції в освітній процес та тематику наукових досліджень. URL: https://vad.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/156/2022/09/481.01-25_28.06.2022.pdf.

25. Про оплату праці працівників закладів освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-rozpoviv-pro-oplatu-praci-pracivnikiv-zakladiv-osviti>.

26. Протокол засідання № 4. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/03/Протокол-від-11.03.2022-№49.pdf>.

27. Рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від 21 червня 2022 р. про історико-культурний складник освітнього процесу. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/>.

28. Російська література в українських школах. URL: <https://ukrainer.net/rosijska-literatura/>.

29. Статут Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/B2.pdf>.

30. Твори про «хохлів» у шкільній програмі: МОН не захотів відмовитися від російської літератури. URL: <https://espresso.tv/tvori-pro-khokhliv-u-shkilniy-programi-mon-ne-zakhotiv-vidmovitisya-vid-rosijskoi-literaturi>.

31. Шоу під брендом ЗНО: як цього року відбувається вступна кампанія. URL: https://galinfo.com.ua/articles/shou_pid_brendom_zno_yak_tsogorich_vidbuvaetsya_vstupna_kampaniya_388765.html.

32. Що робити з російською літературою в Україні. Думки експертів з Рівненщини. URL: <https://suspilne.media/266169-so-robiti-z-rosijskou-literaturov-v-ukraini-dumki-ekspertiv-z-rivnensini/>.

Myroslava Filipovych,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Doctoral Student
of Lesya Ukrainka Volyn National University,
pr. Voli, 13 Lutsk, 43000,
(filipovich.myroslava@vnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3220-6746>

Researcher ID Web of Science: GPW-7877-2022

КОМПЛЕКСНА МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

**Лаптев О.А., Собчук В.В., Станжицький О.М.,
Лукова-Чуйко Н.В.**

ВСТУП

Сучасні тенденції розвитку освітніх технологій, а також основні напрями державної політики України у цій сфері потребують спрямування зусиль на розвиток дистанційного навчання як одного з дієвих інструментів реалізації моделі безперервного навчання¹. Актуалізація цього питання набуває характерних ознак в умовах санітарно-епідемічних обмежень у світових масштабах і потребує вдосконалення процедур надання якісних освітніх послуг.

Дистанційне навчання – особлива форма цілеспрямованого процесу засвоєння знань, умінь і навичок, відмінною особливістю якої є взаємодія віддалених учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій².

Технології дистанційного навчання можуть бути використані в інших формах навчання: очній, заочній та змішаних формах навчання, системі перепідготовки та підвищення кваліфікації, системі індивідуальної підготовки під час вивчення окремих дисциплін (тем) або блоків дисциплін.

Світові тенденції розвитку дистанційного навчання у передових країнах світу вказують на намагання забезпечити, з одного боку, наближення віртуального навчального середовища до реального життя через використання технологій імітаційного моделювання та

¹ National strategy for the development of education in Ukraine for the period up to 2021: approved. Decree of the President of Ukraine of June 25, 2013 № 344/2013. Official Gazette of the President of Ukraine. 2013. 05 July. № 17. P. 31.

² Oleg Barabash, Andrii Musienko, Spartak Hohoniants, Oleksandr Laptiev, Oleg Salash, Yevgen Rudenko, Alla Klochko. Comprehensive Methods of Evaluation of Efficiency of Distance Learning System Functioning. International Journal of Computer Network and Information Security(IJCNIS). 2021. Vol. 13. № 1. P. 16–28.

гейміфікацію, з іншого – здійснення навчання з урахуванням індивідуальних можливостей та наявних знань тих, хто навчається. Розглядаються можливості використання результатів проходження дистанційних навчальних курсів із метою відбору персоналу для участі у конкретних операціях (місіях) з урахуванням відповідних вимог. Перспективні засоби дистанційного навчання мають забезпечити ефективну індивідуальну підготовку відповідних фахівців з урахуванням прикладної необхідності та можливостей фахівців, упровадження рейтингової системи їх оцінювання на рівні відомств, а також дистанційне підвищення кваліфікації.

Аналіз тенденцій розвитку освітнього середовища показав, що найраціональнішим є застосування змішаної форми навчання з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Використання технологій дистанційного навчання дає змогу поряд із підвищенням якості освіти за рахунок використання новітніх технологій знизити витрати на освіту завдяки суттєвій економії видатків на утримання аудиторного фонду та обладнанні, зменшенню термінів та кількості міграції здобувачів освіти до освітянських центрів, мінімізації необхідної кількості друкованих видань тощо.

Отже, розроблення комплексної моделі безперервної освіти на основі сучасних наукових методів є актуальним завданням.

1. Виникнення передумов проблеми та формулювання проблеми

Дистанційне навчання являє собою сучасну складно організовану форму освіти, здатну задовольнити освітні потреби здобувачів незалежно від їх просторового й часового розташування відносно освітніх установ. Воно містить у собі засоби, процес і відповідний освітнім стандартам результат реалізованої за допомогою інформаційно-комунікаційних та телекомунікаційних технологій взаємодії викладача та здобувачів у специфічному інформаційно-освітньому середовищі.

Складники дистанційного навчання, які не можуть існувати й розглядатися окремо, однак слід зазначити, що саме ефективні організація, наповнення та використання інформаційно-освітнього середовища є необхідною умовою високої якості дистанційного навчання й у поєднанні з ефективною методикою викладання дають можливість ефективно функціонувати системі у цілому розглянуто у

роботі³. Однак дослідники мало уваги приділили тому факту, що значну роль відіграє комплекс програмних засобів дистанційного навчання, який складається із: засобів організації та управління навчанням, засобів розроблення ресурсів дистанційного навчання (у першу чергу – дистанційних курсів), засобів організації взаємодії між викладачем та учнями та учнями між собою (засоби вебкомунікацій).

Відокремленому оцінюванню окремих елементів системи та показників якості їх функціонування, зокрема процесів розроблення навчального контенту, програмних продуктів тощо, відводиться окрема роль у сучасному освітньому процесі^{4,5}. Однак у цілому не описано комплексного урахування характеру впливу і внеску в результат функціонування системи дистанційного навчання.

Під час оцінювання за показниками якості мало вивчено проблему комплексного оцінювання показників якості й обсягу задоволених потреб (заявок) споживачів освітніх послуг⁶. Зокрема, додаткового урахування потребують результати функціонування підсистем нормативно-правового забезпечення; організаційного забезпечення; науково-методичного забезпечення; інформаційно-телекомунікаційного забезпечення; математичного та програмного забезпечення; матеріально-технічного забезпечення; кадрового забезпечення; фінансово-економічного забезпечення.

Аналіз сучасної літератури засвідчує, що повною мірою не досліджено процес спільного функціонування підсистем, який забезпечує виконання завдань системи дистанційного навчання. Урахування характеру показників навчання та їхнього впливу на показники ефективності може стати основою для визначення напрямів досягнення очікуваних програмних результатів в освітньому процесі, особливо в критичний період діючого військового стану. Тому існує гостра необхідність удосконалення відповідного науково-методичного апарату та створення

³ Бурячок В. Л., Толубко В. Б., Хорошко В. О., Толюпа С. В. Інформаційна та кібербезпека : соціотехнічний аспект. Київ : ДУТ, 2015.

⁴ M. Moore, and G. Kearsley, Distance education: A systems view of online learning. USA: Cengage Learning, 2017.

⁵ V. Ruhe, and B.D. Zumbo, Evaluation in distance education and e-learning: The unfolding model. New York, USA : Guilford Press, 2018.

⁶ Oleg Barabash, Oleksandr Laptiev, Valentyn Sobchuk, Ivanna Salanda, Yulia Melnychuk, Valerii Lishchyna. Comprehensive Methods of Evaluation of Distance Learning System Functioning. International Journal of Computer Network and Information Security (IJCNIS). 2021. Vol. 13. № 3. P. 62–71.

комплексної методики оцінювання ефективності функціонування системи дистанційного навчання.

2. Теоретичні основи дослідження

В основу методики покладено комплексний підхід до оцінювання ефективності функціонування системи ДН на основі врахування внесків підсистем нормативно-правового, організаційного, науково-методичного, інформаційно-телекомунікаційного, математичного, програмного, матеріально-технічного, кадрового та фінансово-економічного забезпечення. Вона ґрунтується на методах теорії ймовірностей^{7,8,9} та аналізу ієрархій^{10,11} для опису впливу важливості внесків підсистем системи ДН.

Структурно-логічну схему методики оцінювання ефективності функціонування системи дистанційного навчання подано на рис. 1.

У блоці «Вихідні дані» формуються вихідні дані щодо: завдань системи та її підсистем, укомплектованості підрозділів дистанційного навчання та забезпеченості технічними засобами навчання, кількості споживачів та потреб в освітніх послугах, що необхідно задовільнити.

У блоці «Оцінювання ефективності функціонування підсистеми СДН» визначаються показники ефективності функціонування підсистеми СДН: імовірності виконання завдань підсистемами нормативно-правового, організаційного, науково-методичного, інформаційно-телекомунікаційного, математичного та програмного, матеріально-технічного, кадрового, фінансово-економічного

⁷ Хорошко В. О., Хохлачова Ю. Є. Інформаційна війна. ЗМІ як інструмент інформаційного впливу на суспільство. Т. 22. Ч. 1: Безпека інформації. 2016.

⁸ Удосконалена методика вибору послідовності пріоритетів обслуговування потоків інформації / О. А. Лаптев та ін. Зв'язок. 2020. № 4(146). С. 27–31.

⁹ Лаптев О. А., Собчук В. В., Барабаш А. О., Мусієнко А. П. Методи структуризації даних щодо відомих вразливостей програмних та апаратних платформ. Математика. Інформаційні технології. Освіта. 2022 рік : збірка тез допов. уч. XI Міжнар. наук.-практ. конф., 3–5 червня 2022 р. Луцьк – Світязь : СНУ імені Лесі Українки, 2022. С. 89–95.

¹⁰ 10 популярных «фишинговых» тем в 2021 году по версии Positive Technologies. URL: <https://www.ptsecurity.com/ru-ru/research/analytics/10-populyarnyh-fishingovyh-tem-v-2021-godu-po-versii-positive-technologies>.

¹¹ К. Passerini, and M. J. Granger. A developmental model for distance learning using the Internet. Computers & Education. 2018. P. 1–15.

забезпечення¹² системи ДН як функції ступеня реалізації комплексу відповідних заходів.

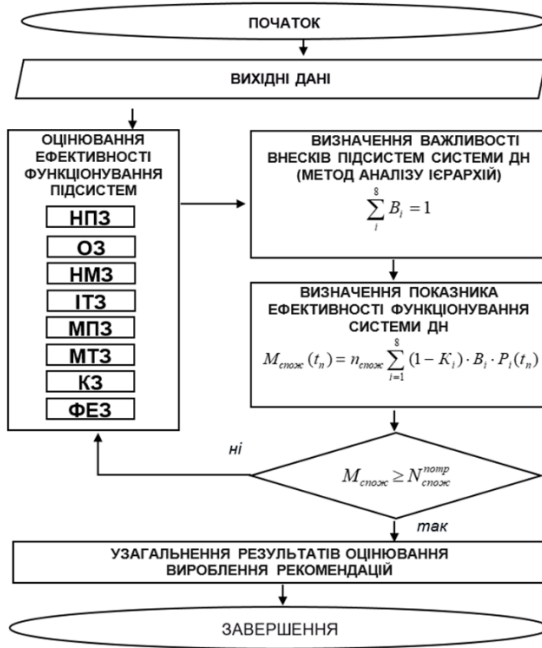

Рис. 1. Структурно-логічна схема методики оцінювання ефективності функціонування системи дистанційного навчання

У блоці «Визначення важливості внесків підсистем системи ДН» за допомогою методу аналізу ієрархій (МАІ) проводиться визначення важливості внесків підсистем нормативно-правового, організаційного, науково-методичного, інформаційно-телекомунікаційного, математичного та програмного, матеріально-технічного, кадрового, фінансово-економічного забезпечення у результат (ефективність) функціонування системи ДН.

¹² Oleksandr Laptiev, Valentyn Sobchuk, Andrii Sobchuk, Serhii Laptiev, Tetiana Laptieva. Удосконалена модель оцінювання економічних витрат на систему захисту інформації в соціальних мережах. Кібербезпека: освіта, наука, техніка. 2021. Т. 4 №12(2021). С. 19–28.

За допомогою МАІ описується вплив формалізованих і неформалізованих чинників на ступінь важливості внесків підсистем за відсутності аналітичних залежностей між ними. Головною перевагою методу є раціональне поєднання суб'єктивних оцінок фахівців щодо відносної важливості основних характеристик та об'єктивних (розрахункових) параметрів процесів, що характеризують властивості підсистем. Для опису властивостей підсистем вибрано: кількість завдань, що покладаються на підсистеми; середнє значення продуктивності виконання типових технологічних операцій виконавчими елементами відповідних підсистем; кількість виконавчих елементів у складі кожної з підсистем.

На кожному рівні ієрархії здійснюється складання необхідної кількості матриць парних порівнянь – по одній матриці для кожного елемента на відповідному рівні ієрархії. Здійснюється формування з групи матриць парних порівнянь локальних пріоритетів, які характеризують вплив множини елементів на елементи відповідного рівня ієрархії. Далі визначається глобальний пріоритет та перевіряється узгодженість усієї ієрархії.

Передбачається ранжування проблеми у вигляді ієрархії. Ієрархія будується з вершини – це загальна ціль проблеми, визначення важливості внесків підсистем нормативно-правового, організаційного, науково-методичного, інформаційно-телекомунікаційного, математичного та програмного, матеріально-технічного, кадрового та фінансово-економічного забезпечення.

Першим етапом визначення пріоритетів параметрів (характеристик) підсистем є їх експертна оцінка.

Для цього використовуються результати експертного оцінювання групою експертів у цій галузі. Особа, яка приймає рішення під час побудови ієрархії, повинна вникнути в проблему. Від цього етапу залежать кінцеві результати прийняття рішень.

Уважається, що оптимальна за чисельністю група експертів становитиме 10–15 осіб. У цьому разі ймовірність істинності колективного експертного висновку¹³ дорівнює приблизно 0,8.

¹³Roman Kyrychok, Oleksandr Laptiev, Rostyslav Lisnevsky, Valeri Kozlovsky, Vitaliy Klobukov. Development of a method for checking vulnerabilities of a corporate network using bernstein transformations. Eastern-European journal of enterprise technologies. 2022. Vol. 1. № 9(115). P. 93–101. ISSN (print)1729 – 3774. ISSN (online) 1729-4061. DOI: 10.15587/1729-4061.2022.253530.

Рис. 2. Ієрархічна схема задачі визначення важливості внесків підсистем у результат (ефективність) функціонування системи дистанційного навчання

На наступному рівні ієрархічної структури дано характеристики підсистем, які впливають на величини внесків (рис. 2) відповідних підсистем СДН:

кількість завдань, що покладаються на підсистемі;

середнє значення продуктивності відповідних виконавчих елементів підсистем;

кількість виконавчих елементів зі складу кожної з підсистем.

Співвідношення показників між собою за важливістю на кожному з рівнів ієрархічної структури визначаються методом парних порівнянь на основі суджень спеціалістів-експертів за шкалою відносної важливості.

Результати обчислювання локальних пріоритетів для нижчого рівня ієрархії є вихідними даними для визначення такого показника, як важливість внесків результатів функціонування підсистем у результаті (ефективність) функціонування СДН.

Таким чином, використання методу аналізу ієрархій для оцінювання важливості внеску кожної підсистемі в результаті функціонування системи дистанційного навчання є змістовною частиною методики оцінювання ефективності функціонування системи дистанційного навчання.

У блоці «Визначення показника ефективності функціонування системи ДН» визначається математичне сподівання кількості споживачів, чії потреби в освітніх послугах були задоволені $M_{\text{спож}}$.

За результатами оцінювання показників ефективності функціонування системи ДН у зазначеному блоці проводиться порівняння значення показника ефективності з його потрібним значенням $N_{\text{спож}}^{\text{нотр}}$, за якого забезпечується виконання завдань системою дистанційного навчання (1)

$$M_{\text{спож}} \geq N_{\text{спож}}^{\text{нотр}}. \quad (1)$$

За умови задоволення вимог до рівня ефективності СДН у наступному блоці проводиться узагальнення результатів оцінювання та формуються практичні рекомендації щодо проведення комплексу заходів.

3. Модель гетерогенної інформаційної мережі

Математичною моделлю, яка дає змогу описати мережеві процеси, а саме процеси перебудови, самовідновлення та самоналаштування в умовах неоднорідних комп'ютерних ресурсів, є гіпермережа.

Формально абстрактну гіпермережу можна описати так:

$$AS = (X, V, R, P, F, W),$$

де

– $X = (x_1, x_2, \dots, x_n)$ – кількість вершин;

– $V = (v_1, v_2, \dots, v_g)$ – кількість відділень;

– $R = (r_1, r_2, \dots, r_m)$ – кількість ребер;

– $P: V \rightarrow 2^X$ – це карта, яка відповідає кожному елементу $v \in V$ набір $P(v)$ з X його вершин. Отже, карта P визначає гіперграф $PS = (X, V; P)$;

– $F: R \rightarrow 2^V_{PS}$ – це карта, яка відповідає кожному елементу $r \in R$ набір $F(r)$ його гілок, а сім'я підмножин гілок містить такі підмножини, гілки яких утворюють зв'язну частину гіперграфа PS ; карта F визначає гіперграф $FS = (V, R; F)$;

– $W: r \rightarrow 2^{P(F(r))^\vee}$ $r \in R$ – відображення, яке порівнює кожен елемент $r \in R$ підмножина $W(r)$ з $P(F(r))$ його вершини, де

$P(F(r))$ є множиною вершин у PS , інцидентні гілки $F(r)$ з V . Таким чином, карта W визначає гіперграф $WS = (X, R; W)$.

Нехай гіперграфи $PS = (X, V; P)$ та $WS = (Y, R; W)$ задано, то відображення визначає абстрактну гіпермережу $AS = (PS, WS, \Phi)$, яка утворює зв'язану частину гіперграфа PS .

Звідси випливає, що пари гіперграфів PS та WS можуть відповідати різним абстрактним гіпермережам. У подальшому ми будемо використовувати різні позначення гіпермереж, де це буде зручно.

На рис. 3 між вершинами x_1 та x_5 немає пари ланцюжків, незалежних від вершин, але вершини x_1 та x_5 цієї гіпермережі зовнішньо 2-зв'язані, тобто зовнішнє видалення будь-якої пари вершин із множини $\{x_2, x_3, x_4\}$ руйнує всі схеми, що з'єднують вершини x_1 та x_5 .

Зв'язність $\omega = \omega(S)$ гіпермережі S є найменшою кількістю вершин, видалення яких призводить до некогерентної гіпермережі спеціального вигляду (рис. 3). Зауважимо, що ω -зв'язність гіпермережі S неможливо розрахувати відомими методами теорії графів.

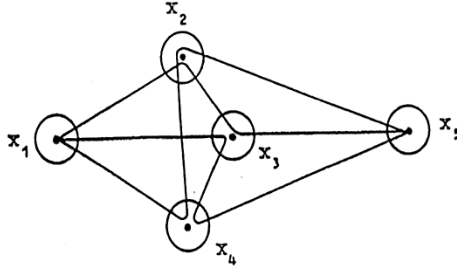

Рис. 3. Гіпермережева модель

4. Спосіб синтезу структури мережі за критерієм максимальної функціональної стійкості на основі впровадження коригувальних ліній зв'язку

Нехай графіки первинної мережі $PS = (X, Y)$ і вторинної мережі $WS = (Y, R)$ будуть відомими. Позначимо:

$\rho(v_{ij})$ та $\rho PS(v_{ij})$ – довжина гілки $v_{ij} \in V$;

$\rho(r_{ij})$ та $\rho WS(r_{ij})$ – довжина ребра $r_{ij} \in R$;

$\partial(v_{ij})$ – потужність віддалення $v_{ij} \in V$;

$\partial(r_{ij})$ – точність ребра $r_{ij} \in R$

$\omega(S)$ – підключення до гіпермережі S .

Потрібно створити гіпермережу $S = (PS; WS; \Phi)$, для якої виконуються умови: $k \leq \omega(S) \rightarrow \max$, (2)

$$\forall v \in V : \sum_{r \in \Phi^{-1}} \partial(v) \leq \partial(v) \quad (3)$$

і який мінімізує деякі функціональні можливості $\varphi(S)$ – витрати на проектування та експлуатацію мережі S .

Рішенням цієї проблеми є алгоритм штучного інтелекту, який шукає деяку дійсну гіпермережу, яка задовольняє описаному вище критерію максимальної функціональної стабільності. Алгоритм має вигляд:

Крок 1. Якщо $\omega(PS) \geq k$ та $\omega(WS) \geq k$, перейдіть до кроку 2, якщо ні – то до кроку 15.

Крок 2. Між усіма парами вершин $x_i, x_j \in X$ знайти максимальні потоки на графіках PS та WS , тобто обчислити $\mu_{PS}(x_i, x_j)$ та $\mu_{WS}(x_i, x_j)$. Якщо є пара вершин, x_i, x_j , для котрих $\mu_{PS}(x_i, x_j) < \mu_{WS}(x_i, x_j)$, тоді перейдіть до кроку 15, якщо ні – то до кроку 3.

Крок 3. Реалізуйте ребра графа WS за найкоротшим шляхом на графіку PS . Якщо умова (2) задовольняється, то переходимо до кроку 8, якщо ні – то до кроку 4.

Крок 4. Для всіх гілок v_{it} із максимальним значенням $\Delta_{it} = \sum_{r \in \Phi^{-1}(v_{it})} \partial(r) / \partial(v_{it})$. Якщо для деяких гілок v_{it} $\Delta_{it} > 1$, тоді граф називають перенасиченим.

Крок 5. Серед перенасичених гілок вибирають гілку v_{it} із максимальним значенням Δ_{it} та знаходять ребро $r = (x, y) \in \Phi^{-1}(v_{it})$ із мінімальним значенням $\partial(r)$. Для кожної гілки v_{ij} обчислюємо значення δ_{it} за формулою:

$$\delta_{ij} = \begin{cases} V_{ij}, v_{ij} \notin \Phi(r) \\ at \sum_{r_{\alpha\beta} \in \Phi^{-1}(v_{ij})} (v_{ij}) \times \partial(r_{\alpha\beta}) \leq \partial(v_{ij}) - \partial(r) \\ 1, v_{ij} \notin \Phi(r) \\ at \sum_{r_{\alpha\beta} \in \Phi^{-1}(v_{ij})} \partial(r_{\alpha\beta}) > \partial(v_{ij}) - \partial(r); \\ V_{ij} - \frac{\partial(r)}{\partial(v_{ij})}, v_{ij} \in \Phi(r); \\ 1, v_{ij} \in \Phi(r). \end{cases} \quad (4)$$

Так само для кожної гілки v_{ij} ми встановили $p(v_{ij}) = p(v_{ij}) / (1 - \delta_{ij})$.

Якщо δ_{ij} тоді очевидно, що $p(v_{ij}) = \infty$.

Крок 6. Виберіть найкоротший шлях між вершинами x, y на графі PS із вагою гілок $p(v)$. Якщо цей маршрут має кінцеву вагу, то перейдіть до кроку 7, якщо ні – то до кроку 15.

Крок 7. Пройдіть ребром r за найкоротшим маршрутом, знайденим на кроці 6. Та перерахуйте усі Δ_{it} за формулою:

$$\Delta_{it} = \sum_{r_{\alpha\beta} \in \Phi^{-1}(v_{it})} \frac{\partial(r)}{\partial(v_{it})}. \quad (5)$$

Якщо в отриманій гіпермережі немає перенасичених гілок, то перейдіть до кроку 8, якщо є – то до кроку 5.

Крок 8. Якщо $\omega(s) \geq k$, перейдіть до кроку 14, якщо ні – то до кроку 9.

Крок 9. Знайти мінімальний переріз $\{x_1, \dots, x_p\}$ $p < k$ гіпермережі за вершинами.

Крок 10. Знайти всі ребра r , шляхи якого містять вершини z , а кінцеві вершини лежать у різних компонентах зв'язності S_1 та S_2 гіпермережі $S / \{x_1, \dots, x_p\}$. Хоча б одне таке ребро знайдеться, оскільки WS є k - зв'язаним. Виберіть серед них ребро $r = (x, y)$ із найбільшим значенням $\partial(r)$.

Крок 11. Для кожної гілки v_{ij} розраховуємо δ_{ij} за формулою:

$$\delta_{ij} \begin{cases} 1, \text{ if } v_{ij} \notin \Phi(r) \text{ and} \\ \sum_{r' \in \Phi^{-1}(v_{ij})} \partial(r') > (v_{ij}) - \partial(r) \\ \frac{1}{\partial(v_{ij})} \sum_{r' \in \Phi^{-1}(v_{ij})} \partial(r'), \text{ in all other cases} \end{cases} \quad (6)$$

Аналогічно для кожної гілки v_{ij} ми покладемо $p(v_{ij}) = p(v_{ij}) / (1 - \delta_{ij})$. Якщо $\delta_{ij} = 1$, то $p(v_{ij}) = \infty$.

Крок 12. Знайти найкоротший шлях між вершинами x , y на графі $PS / \{x_1, \dots, x_p\}$ з вагою гілок $p(v)$. Якщо цей маршрут має кінцеву вагу, то перейдіть до кроку 13, якщо ні – то до кроку 15.

Крок 13. Реберце шаткуємо r за найкоротшим маршрутом, знайденим на кроці 12. Якщо всі ребра, шляхи яких містять вершини з перерізу $\{x_1, \dots, x_p\}$ вичерпані, а кінцеві вершини лежать у різних компонентах зв'язності S_1 та S_2 of гіпермережі $S / \{x_1, \dots, x_p\}$, потім перейдіть до кроку 9, інакше – до кроку 10. Повторюйте кроки 9–13, поки не буде знайдено гіпермережу, яка задовольняє умови (2) та (3), або поки не буде повторено мінімальний перетин. У першому випадку переходимо до кроку 14, у другому – до кроку 15.

Крок 14. Знайдено гіпермережу, яка задовольняє критерій максимальної функціональної стійкості (2) та (3).

Крок 15. Правильний результат не знайдено.

Окремо також слід розглянути метод синтезу гіпермережі S , для якої $\omega(S) = \omega(PS)$. Цього можна досягти, вставивши ребра корекції (лінії зв'язку) у структуру графіка WS .

Нехай первинна мережа $PS = (X, V)$ і вторинна мережа $WS = (Y, R)$. Необхідно знайти таку гіпермережу $S = (PS, WS', \Phi)$ щоб $\omega(S) = k \leq \omega(PS)$ і виконувалась умова (3), де $WS' = (X, R \cup U)$, та U множина коригуючих ребер. Треба враховувати, що за додавання наступного коригувального ребра ємності ребер WS' перераховуються.

5. Методика оцінювання ефективності функціонування системи дистанційного навчання

1. Формування вихідних даних щодо завдань i -ї підсистеми СДН (N_i), середнє значення продуктивності виконання завдань i -ю підсистемою (μ_i), кількість виконавчих елементів підсистеми з урахуванням укомплектованості підрозділів дистанційного навчання та забезпеченості технічними засобами навчання (n_i):

$R_1 = \{n_1, \mu_1, N_1\}$ – нормативно-правове забезпечення;

$R_2 = \{n_2, \mu_2, N_2\}$ – організаційне забезпечення;

$R_3 = \{n_3, \mu_3, N_3\}$ – науково-методичне забезпечення;

$R_4 = \{n_4, \mu_4, N_4\}$ – інформаційно-телекомунікаційне забезпечення;

$R_5 = \{n_5, \mu_5, N_5\}$ – математичне та програмне забезпечення;

$R_6 = \{n_6, \mu_6, N_6\}$ – матеріально-технічне забезпечення;

$R_7 = \{n_7, \mu_7, N_7\}$ – кадрове забезпечення;

$R_8 = \{n_8, \mu_8, N_8\}$ – фінансово-економічне забезпечення.

2. Оцінювання ефективності функціонування підсистеми СДН здійснюється за показниками ефективності функціонування її підсистеми – ймовірностей виконання завдань підсистемами нормативно-правового, організаційного, науково-методичного, інформаційно-телекомунікаційного, математичного та програмного, матеріально-технічного, кадрового, фінансово-економічного забезпечення системи ДН як функції ступеня реалізації комплексу відповідних заходів:

$$P_i(t_n) = \frac{M_i(t_n)}{N_i} = n_i \frac{\mu_i t_n}{N_i}. \quad (7)$$

3. Визначення важливості внесків підсистем системи ДН.

Вибір параметрів підсистем СДН здійснюється на підставі завдань кожної з підсистем [2] (табл. 1).

Таблиця 1

Параметри підсистем СДН

Показник	Назва	Позначення
П1	Кількість виконавчих елементів підсистеми	n_i
П2	Середнє значення продуктивності виконання завдань підсистемою	μ_i
П3	Кількість завдань, що виконує підсистема	N_i

Визначення відносної важливості складників системи ДН.
Експертами використовується шкала від 1 до 9 (табл. 2).

Таблиця 2

Шкала відносної важливості

Кількісна оцінка інтенсивності відносної важливості	Якісна оцінка інтенсивності відносної важливості	Пояснення
1	Рівна важливість	Рівний внесок двох параметрів
3	Помірна перевага одного над іншим	Досвід і судження дають легку перевагу одного параметру над іншим
5	Суттєва або сильна перевага	Досвід і судження дають сильну перевагу одного параметру над іншим
7	Значна перевага	Один параметр має настільки сильну перевагу, що вона стає практично значною
9	Дуже сильна перевага	Очевидність переваги одного параметру над іншим підтверджується найбільш сильно
2,4,6,8	Проміжне рішення між двома сусідніми судженнями	Застосовуються в компромісному випадку

Формування матриці попарних порівнянь (табл. 3), де розміщуються оцінки експертів у вигляді відношень ваг i -го і j -го елемента (ω_i / ω_j) , які визначаються шляхом оцінки важливості i -го елемента порівняно з j -м по відношенню до визначеного елемента попереднього рівня

Таблиця 3

**Матриця попарних порівнянь пріоритетів параметрів підсистем
СДН**

Показник	<i>П1</i>	<i>П2</i>	<i>П3</i>	Середнє геометричне	Вагові коефіцієнти	Індекс узгодженості
П1	1	ω_1 / ω_2	ω_1 / ω_3	a_1	X_1	$r_1 X_1$
П2	ω_2 / ω_1	1	ω_2 / ω_3	a_2	X_2	$r_2 X_2$
П3	ω_3 / ω_1	ω_3 / ω_2	1	a_3	X_3	$r_3 X_3$
				$\sum_i a_i$	1	λ_{\max}
Сума	r_1	r_2	r_3			

4. Обчислюється власний вектор матриці оцінок для визначення значущості кожного елементу. Для цього компоненти рядків перемножуються і потім добувається корінь M -го ступеня:

$$a_i = \sqrt[M]{(\omega_i / \omega_1)(\omega_i / \omega_2) \dots (\omega_i / \omega_M)} \quad (8)$$

5. Здійснюється нормалізація середніх геометричних (отримуємо оцінку вектору пріоритетів):

$$B_i = \frac{a_i}{\sum_i a_i}, i = \overline{1, M}; \sum_i B_i = 1. \quad (9)$$

6. Узгодженість матриць попарних порівнянь характеризується індексом узгодженості. Для цього визначається сума елементів кожного стовпця матриці попарних порівнянь $r_j, j = \overline{1, M}$, обчислюється величина λ_{\max} за формулою:

$$\lambda_{\max} = r_1 X_1 + r_2 X_2 + \dots + r_M X_M \quad (10)$$

7. Індекс узгодженості визначається так:

$$IU = \frac{\lambda_{\max} - M}{M - 1}, M > 1 \quad (11)$$

Для обернено-симетричної матриці завжди $\lambda_{\max} \geq M$.

8. У табл. 4 наведено середні узгодженості для випадкових матриць різного порядку.

Таблиця 4

Середні узгодженості для випадкових матриць

Розмір матриці	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Середня випадкова узгодженість	0	0	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49

Відношення узгодженості (ВУ) визначається відношенням ІУ до числа, яке відповідає випадковій узгодженості матриці того ж порядку. Величина ВУ повинна бути не більше 10%. Коли ВУ перевищує ці межі, необхідно дослідити правильність постановки завдання та перевірити судження експертів.

Далі аналогічно визначається власний вектор для кожної матриці парних порівнянь.

Таблиця 5

Матриця парних порівнянь пріоритетів завдань підсистем СДН

Підсистема	НПЗ	ОЗ	НМЗ	ІТЗ	МПЗ	МТЗ	КЗ	ФЕЗ
НПЗ	1	N_1 / N_2	N_1 / N_3	N_1 / N_4	N_1 / N_5	N_1 / N_6	N_1 / N_7	N_1 / N_8
ОЗ	N_2 / N_1	1	N_2 / N_3	N_2 / N_4	N_2 / N_5	N_2 / N_6	N_2 / N_7	N_2 / N_8
НМЗ	N_3 / N_1	N_3 / N_2	1	N_3 / N_4	N_3 / N_5	N_3 / N_6	N_3 / N_7	N_3 / N_8
ІТЗ	N_4 / N_1	N_4 / N_2	N_4 / N_3	1	N_4 / N_5	N_4 / N_6	N_4 / N_7	N_4 / N_8
МПЗ	N_5 / N_1	N_5 / N_2	N_5 / N_3	N_5 / N_4	1	N_5 / N_6	N_5 / N_7	N_5 / N_8
МТЗ	N_6 / N_1	N_6 / N_2	N_6 / N_3	N_6 / N_4	N_6 / N_5	1	N_6 / N_7	N_6 / N_8
КЗ	N_7 / N_1	N_7 / N_2	N_7 / N_3	N_7 / N_4	N_7 / N_5	N_7 / N_6	1	N_7 / N_8
ФЕЗ	N_8 / N_1	N_8 / N_2	N_8 / N_3	N_8 / N_4	N_8 / N_5	N_8 / N_6	N_8 / N_7	1

Аналогічно формуються матриці парних порівнянь пріоритетів продуктивності μ_i та виконавчих елементів n_i .

Визначається інтегральний показник важливості внесків підсистем системи ДН.

$$B_1 = X_1 \cdot X_1(N_1) + X_2 \cdot X_2(N_2) + \dots + X_8 \cdot X_8(N_8)$$

$$B_2 = X_1 \cdot X_1(\mu_1) + X_2 \cdot X_2(\mu_2) + \dots + X_8 \cdot X_8(\mu_8)$$

$$\dots$$

$$B_8 = X_1 \cdot X_1(n_1) + X_2 \cdot X_2(n_2) + \dots + X_8 \cdot X_8(n_8)$$

Матриця важливості внесків підсистем СДН

Підсистема	B_i
НПЗ	B_1
ОЗ	B_2
НМЗ	B_3
ІТЗ	B_4
МПЗ	B_5
МТЗ	B_6
КЗ	B_7
ФЕЗ	B_8

9. Визначення показника ефективності функціонування системи ДН проводиться як середньозважене значення ймовірності виконання завдання системою ДН $P_i(t_n)$ з урахуванням ступеня важливості результатів функціонування підсистем нормативно-правового, організаційного, науково-методичного, інформаційно-телекомунікаційного, математичного та програмного, матеріально-технічного, кадрового, фінансово-економічного забезпечення, а також негативного впливу суттєвих чинників на реалізацію потенційних можливостей системи:

$$M_{\text{спож}}(t_n) = n_{\text{спож}} \sum_{i=1}^8 (1 - K_i) \cdot B_i \cdot P_i(t_n). \quad (12)$$

10. Порівняння значення показника ефективності з його очікуваним значенням, за якого забезпечується виконання завдань системою дистанційного навчання, оцінюється так:

$$M_{\text{спож}} \geq N_{\text{спож}}^{\text{норм}} \quad (13)$$

6. Результати дослідження

Оцінювання ефективності функціонування системи дистанційного навчання закладів вищої освіти (ЗВО) здійснювалося для типової структури системи дистанційного навчання, розгорнутої на платформі Moodle, та можливих варіантів її використання в інтересах задоволення потреб споживачів в освітніх послугах, стану опрацьованості методів та способів надання освітніх послуг у ЗВО.

Результати визначення важливості внесків підсистем системи дистанційного навчання показали (рис. 4), що найбільшу

контрибуцію вносять підсистеми організаційного, науково-методичного, інформаційно-телекомунікаційного забезпечення.

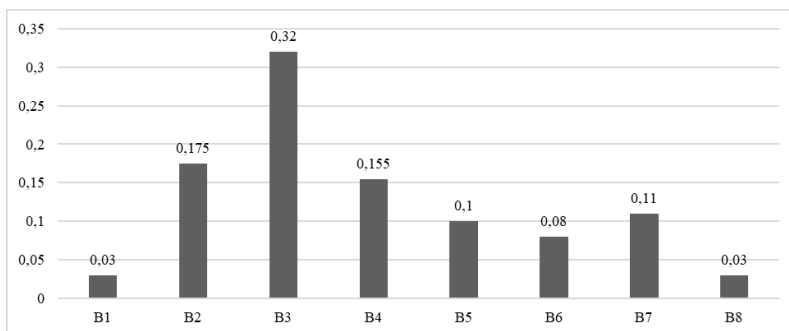

Рис. 4. Результати визначення показника важливості внесків підсистем системи дистанційного навчання ЗВО, розгорнутої на платформі Moodle

Саме внески у результат функціонування СДН ЗСУ цих підсистем є найвагомішими. Фізичним змістом значень показників є ступінь їхнього впливу на досягнення основної мети функціонування системи дистанційного навчання щодо задоволення потреб споживачів в освітніх послугах.

Водночас результати розрахунків дослідження показали, що ступінь відповідності ЗВО вимогам до організаційного, кадрового, науково-методичного, матеріально-технічного, програмного та інформаційного забезпечення вищих навчальних закладів, закладів післядипломної освіти, наукових, освітньо-наукових установ чинять суттєвий вплив на кожний із внесків підсистем $M_i(tn)$. Проглядається загальна картина щодо можливості ЗВО надання освітніх послуг із використанням технологій дистанційного навчання.

Такий підхід до аналізу дасть можливість визначення першочерговості проведення заходів щодо усунення невідповідностей та вдосконалення відповідних видів забезпечення освітньої діяльності з використанням технологій дистанційного навчання.

Як видно з рис. 4 та рис. 5, ураховуючи внесок у результат функціонування СДН V_i , особливої уваги заслуговують підсистеми забезпечення науково-методичного, організаційного, інформаційно-телекомунікаційного як найбільш вагомі контрибутори з низьким і середнім ступенями відповідності.

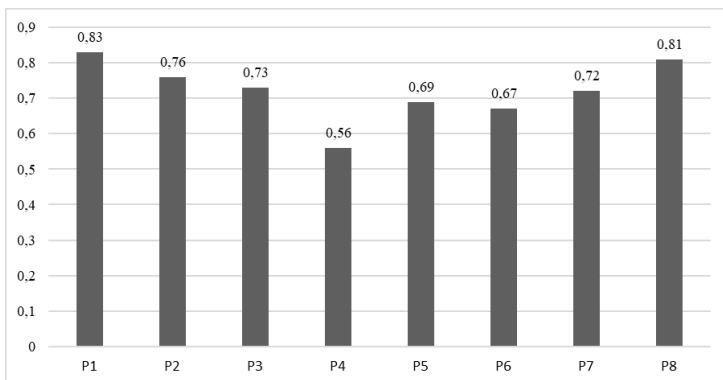

Рис. 5. Результати оцінювання спроможностей підсистем СДН

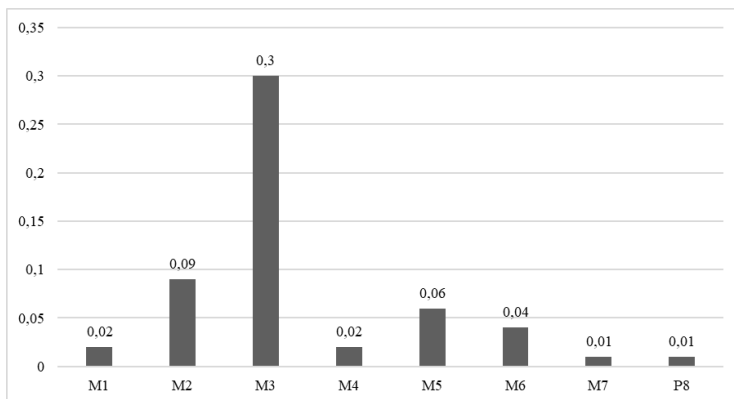

Рис. 6. Результати оцінювання внесків підсистем СДН

Пріоритетність другого рівня мають підсистеми забезпечення решти з групи низького рівня відповідності.

Водночас доцільно враховувати внески підсистем із першої групи. Графік наведено на рис. 6. Їх удосконалення в окремих випадках може дати можливість завершення формування процедур забезпечення функціонування системи дистанційного навчання.

Підтвердженням цього судження є результати використання методики оцінювання ефективності функціонування системи. За існуючим варіантом показали спроможність до стійкого виконання завдань підсистеми із рівнем надійності $P_i(t_n) \geq 0,75$, а саме:

нормативно-правового, організаційного, фінансово-економічного забезпечення.

Урахування внесків відповідних підсистем у результат функціонування СДН показав, що, незважаючи на середній ступінь відповідності вимогам, підсистема науково-методичного забезпечення здійснює найбільший внесок. Водночас такий результат оцінювання ефективності функціонування системи дистанційного навчання показав, що потреби споживачів системи в освітніх послугах можуть бути задоволені у межах не нижче 0,55.

Такий стан справ не задовольняє вимоги критерія оцінювання ефективності функціонування системи дистанційного навчання ЗВО, а з урахуванням тенденцій зростання потреб споживачів в освітніх послугах потребує пошуку шляхів підвищення якості відповідних процесів.

ВИСНОВКИ

Основним показником ефективності функціонування системи дистанційного навчання вибрано математичне сподівання кількості споживачів, потреби в освітніх послугах яких задоволені в результаті функціонування системи протягом тривалості підготовки. Даний показник є основною чисельною характеристикою можливостей системи дистанційного навчання щодо надання якісних освітніх послуг і може бути використаний для порівняльного оцінювання ефективності функціонування системи дистанційного навчання.

Запропонована комплексна методика оцінювання ефективності функціонування системи дистанційного навчання базується на методах аналізу ієрархій та аналітичного моделювання процесів надання освітніх послуг і забезпечує комплексне врахування внесків її підсистем у результат функціонування системи дистанційного навчання. Важливість внеску кожної підсистеми в результат функціонування системи дистанційного навчання визначається на основі методу аналізу ієрархій за результатами експертного оцінювання. Запропонована в роботі методика чутлива до опису впливу на результати функціонування підсистем кількості завдань, що виконуються, кількість виконавців і значень їхньої продуктивності та може бути використана для обґрунтування відповідних рекомендацій.

Запропонований підхід може слугувати базовим орієнтиром розвитку системи цифрової незалежної оцінки якості освіти, що особливої актуальності набуває в особливий період дії надзвичайних

ситуацій, військового стану, коли до притаманного експертним оцінкам суб'єктивізму додається дія стресових факторів та чинників непереборної дії.

АНОТАЦІЯ

Сучасний темп розвитку інформаційних технологій створив передумови до появи широкого спектру інструментів надання освітніх послуг із використанням технологій дистанційного навчання. Підтвердженням цього є активізація використання систем дистанційного навчання в умовах дії санітарно-епідемічних обмежень, пандемій, надзвичайних та воєнних станів і необхідності ефективного використання часових, людських, фінансових ресурсів тощо.

Наявний науково-методичний апарат дослідження якості функціонування систем дистанційного навчання здебільшого базується на підходах до відокремленого оцінювання ефективності функціонування їхніх елементів та відповідних показників якості. Це обмежує можливості врахування вагомих чинників у процесі прийняття відповідних рішень і потребує комплексного врахування внесків відповідних підсистем у результат функціонування системи дистанційного навчання за умов мінімізації чинників суб'єктивізму експертного впливу.

Із метою вирішення цього завдання у дослідженні представлено комплексну методику оцінювання ефективності функціонування системи дистанційного навчання, яка ґрунтується на методах теорії ймовірностей та аналізу ієрархій і описує закономірності впливу на показник ефективності системи дистанційного навчання міри важливості (суттєвості) і внесків її підсистем.

Застосування запропонованої методики дає можливість прогнозу результатів взаємодоповнюючого функціонування відповідних підсистем системи дистанційного навчання з урахуванням їхнього внеску у загальний результат.

ЛІТЕРАТУРА

1. National strategy for the development of education in Ukraine for the period up to 2021: approved. Decree of the President of Ukraine of June 25, 2013 № 344/2013. Official Gazette of the President of Ukraine. 2013. 05 July. № 17. P. 31.

2. Oleg Barabash, Andrii Musienko, Spartak Hohoniants, Oleksandr Laptiev, Oleg Salash, Yevgen Rudenko, Alla Klochko. Comprehensive Methods of Evaluation of Efficiency of Distance Learning System

Functioning. International Journal of Computer Network and Information Security(IJCNIS). 2021. Vol. 13. № 1. P. 16–28. DOI: 10.5815/ijcnis.2021.01.02.

3. Бурячок В. Л., Толубко В. Б., Хорошко В. О., Толюпа С. В. Інформаційна та кібербезпека: соціотехнічний аспект. Київ : ДУТ, 2015.

4. M. Moore, and G. Kearsley, Distance education: A systems view of online learning. USA : Cengage Learning, 2017.

5. V. Ruhe, and B.D. Zumbo, Evaluation in distance education and e-learning: The unfolding model. New York, USA : Guilford Press, 2018.

6. Oleg Barabash, Oleksandr Laptiev, Valentyn Sobchuk, Ivanna Salanda, Yulia Melnychuk, Valerii Lishchyna. Comprehensive Methods of Evaluation of Distance Learning System Functioning. International Journal of Computer Network and Information Security (IJCNIS). 2021. Vol. 13. № 3. P. 62–71. DOI: 10.5815/ijcnis.2021.03.06. <https://www.mecs-press.org/ijcnis/ijcnis-v13-n3/v13n3-6.html>.

7. Хорошко В. О., Хохлачова Ю. Є. Інформаційна війна. ЗМІ як інструмент інформаційного впливу на суспільство. Т. 22. Ч. 1: Безпека інформації. 2016. DOI: 10.18372/2225-5036.22.11104.

8. Удосконалена методика вибору послідовності пріоритетів обслуговування потоків інформації / О. А. Лаптев та ін. Зв'язок. 2020. № 4(146). С. 27–31.

9. Лаптев О. А., Собчук В. В., Барабаш А. О., Мусієнко А. П. Методи структуризації даних щодо відомих вразливостей програмних та апаратних платформ. Математика. Інформаційні технології. Освіта. 2022 рік : збірка тез допов. учасник. XI Міжнар. наук.-практ. конф., 3–5 червня 2022 р. Луцьк – Світязь : СНУ імені Лесі Українки, 2022. С. 89–95.

10. 10 популярных «фишинговых» тем в 2021 году по версии Positive Technologies. URL: <https://www.ptsecurity.com/ru-ru/research/analytics/10-populyarnyh-fishingovyh-tem-v-2021-godu-po-versii-positive-technologies>.

11. K. Passerini, and M. J. Granger, A developmental model for distance learning using the Internet. Computers & Education. 2018. P. 1–15.

12. Oleksandr Laptiev, Valentyn Sobchuk, Andrii Sobchuk, Serhii Laptiev, Tetiana Laptieva. Удосконалена модель оцінювання економічних витрат на систему захисту інформації в соціальних мережах. Кібербезпека: освіта, наука, техніка. 2021. Т. 4. № 12(2021). С. 19–28.

13. Roman Kyrychok, Oleksandr Laptiev, Rostyslav Lisnevsky, Valeri Kozlovsky, Vitaliy Klobukov. Development of a method for checking vulnerabilities of a corporate network using bernstein transformations. Eastern-European journal of enterprise technologies. 2022. Vol. 1. № 9(115). P. 93–101. ISSN (print)1729 – 3774. ISSN (online) 1729-4061. DOI: 10.15587/1729-4061.2022.253530.

Information about the authors:

Laptiev Oleksandr

Doctor of Technical Science, Senior Researcher
Associate Professor the Department of Cyber Security and
Information Protection
Faculty of Information Technology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Volodymyrska street, 60, Kiev, 01033

Sobchuk Valentyn

Doctor Engineering, Associate Professor
Professor of the Department of Integral and Differential Equations
Faculty of Mechanics and Mathematics
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Volodymyrska Street, 60, Kyiv, 01033

Stanzhyts'kyi Olexandr

Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor
Head of the Department of Integral and Differential Equations
Faculty of Mechanics and Mathematics
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Volodymyrska Street, 60, Kyiv, 01033

Lukova-Chuiko Nataliia

Doctor of Technical Sciences, Professor,
Department of Cyberbezpeki and Zachistu Information
Faculty of Information Technology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
street Volodymyrska, 60, Kiev, 01033

SECTION 3. INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS IN EDUCATION IN WARTIME

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-247-0-10>

ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙ І ВИКЛИКІВ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Козійчук О.Г.

ВСТУП

Реалізація стратегічної мети – інтеграції України в європейський простір як конкурентоспроможного суб'єкта – можлива шляхом удосконалення системи освіти та професійної підготовки кадрів для всіх сфер економіки. Потужну державу і конкурентну економіку може забезпечити згуртована спільнота творчих людей, відповідальних громадян, активних і підприємливих. Саме таких громадян мають готувати заклади освіти. Зміст професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти має постійно оновлюватися з урахуванням потреб ринку праці [1].

Законами України «Про освіту» [2], «Про вищу освіту» [3] та ін. визначено стратегічні завдання, важливі напрями перетворень у системі освіти. Згідно з п. 2 ст. 3 розділу I Закону України «Про вищу освіту», державна політика у сфері вищої освіти ґрунтується на принципах: сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя; міжнародної інтеграції та інтеграції системи вищої освіти України у Європейський простір вищої освіти за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи; державної підтримки підготовки фахівців із вищою освітою для пріоритетних галузей економічної діяльності, напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень, науково-педагогічної та педагогічної діяльності; сприяння здійсненню державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти; відкритості формування структури

й обсягу освітньої та професійної підготовки фахівців із вищою освітою [3].

Закон України «Про фахову передвищу освіту» від 06.06.2019 № 2745-VIII визначає порядок, умови, форми та особливості здобуття фахової передвищої освіти та регулює суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на освіту, права та обов'язки фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у реалізації цього права, а також визначає компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері фахової передвищої освіти [4].

Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні 2014 р. [5] передбачає створення в регіонах об'єднаних територіальних громад (ОТГ) і трансфер повноважень від районних державних адміністрацій як складників вертикалі державної виконавчої влади об'єднаним територіальним громадам, що потребує відпрацювання інноваційних моделей організації системи освіти регіону. Відповідно, розвиток ринку праці й ринку освітніх послуг у кожному регіоні вимагає нових форм взаємодії та співробітництва.

Таким чином, в умовах децентралізації влади в Україні функціонування системи освіти потребує як кардинального оновлення в напрямі посилення багатоаспектної партнерської взаємодії центральних і регіональних державних органів з органами місцевого самоврядування, освітніми закладами, науковцями, педагогами, батьками, учнівською молоддю, потенційними роботодавцями, громадськими об'єднаннями, так і партнерства держави та громад [5]. Такі трансформації необхідні в контексті основних завдань у сфері освіти, що визначено в законах України «Про освіту», «Про вищу освіту» та ін.

1. Нові виклики для системи освіти в умовах трансформації

У цьому розділі автором поставлено за мету визначення напрямів удосконалення механізму функціонування освіти в контексті трансформацій і викликів на регіональному рівні. Принципи регіоналізації сьогодні є домінуючим щодо розвитку освітніх систем. Його реалізація означає новий етап становлення освітнього простору (чи освітніх реалій) України. Регіональний підхід сприяє оптимальному використанню специфіки та унікальності внутрішнього потенціалу регіонів для прискорення темпів економічного зростання. Додамо, що в теорії управління регіон

виступає сталим соціально-географічним поняттям. Це певна соціально-виробнича інфраструктура, що створюється різноманітною діяльністю регіонального соціуму та охоплює певну територію, яка є простором структурно-функціонального насичення. Окрім цього, регіон має самоврядний механізм, елементи якого взаємозалежні й доповнені механізмом зовнішнього регулювання. У сучасному розумінні – це співробітництво, що означає спільну діяльність, яка зустрічається в освіті, науці, соціально-виробничій інфраструктурі на регіональному рівні [6]. Тому вважаємо можливим говорити, що це дає можливість, з одного боку, урахувати регіональні особливості у змісті організації освітнього процесу, з іншого – розширювати мережу закладів освіти різних типів і з різними освітніми послугами для забезпечення зростаючих потреб суспільства щодо отримання якісної освіти.

Заслужовує на увагу те, що освітня реформа в Україні має чотири напрями: реформу середньої освіти, професійної (професійно-технічної) освіти, вищої освіти та створення нової системи управління і фінансування науки. За кожним із них будуть здійснені певні заходи, спрямовані на досягнення спільної мети: перетворити українську освіту на інноваційне середовище, у якому здобувачі освіти отримують навички та вміння самостійно здобувати знання і застосовувати їх у практичній діяльності, а науковці мають можливості та ресурси для проведення досліджень, що безпосередньо впливатимуть на соціально-економічний стан держави. Під час реформування планується впровадити нові стандарти освіти, поліпшити матеріально-технічну базу освітніх закладів та наукових установ, залучити найкращих педагогічних та наукових працівників і запровадити справедливую та прозору систему фінансування галузі освіти та науки [1].

Водночас серед проблем, що посилені кризовим станом економіки і пандемією коронавірусу, війною та нестабільною внутрішньою ситуацією, слід виділити необхідність удосконалення механізму фінансування освіти та дефіцит фінансових ресурсів на реалізацію реформи освіти загалом. Останні законодавчі зміни дещо вдосконалили нормативно-правове поле у сфері надання освітніх послуг та ведення наукової діяльності, проте інституційні зміни ще мають бути продовжені з урахуванням подальшої трансформації системи фінансування [7].

Отже, в узагальненому понятті регіональний підхід визначено пріоритетним у вирішенні різнопланових соціальних проблем у

регіоні, тому вважаємо можливим говорити, про важливість поєднання в системі освіти загальнодержавних регулювань та індивідуальних суспільних ініціатив. Разом із тим вагомим чинником у контексті освітніх змін є розвиток вищої освіти на основі регіонального співтовариства освіти, науки і виробництва, зміцнення регіонального співробітництва як у приватному, так і в громадському секторі.

У контексті вищезазначеного, важливо усвідомити, що в умовах трансформацій і викликів зростає роль як державних, так і приватних закладів вищої освіти. І як свідчення цьому Всеукраїнське об'єднання організацій роботодавців у галузі вищої освіти (далі – ВООРГВО) сформувало узагальнений рейтинг приватних закладів вищої освіти України 2022 р. за результатами, які ці заклади отримували протягом року в загальноновизнаних всеукраїнських та міжнародних рейтингах. Щоб визначити ТОП-20 найкращих закладів, що надають вищу освіту за кошти фізичних та юридичних осіб, спеціалісти ВООРГВО узагальнили дані виходячи з того, яке місце приватні заклади вищої освіти займають у рейтингах Scopus та «ТОП-200 Україна», а також за кількістю вступників.

Під час складання рейтингу Scopus до уваги беруться кількість наукових публікацій авторства студентів і викладачів та кількість цитувань цих публікацій. Цінність рейтингу полягає у тому, що він є маркером рівня фаховості наукового і науково-педагогічного кадрового складу закладів вищої освіти та показником актуальності і новизни їхніх наукових досліджень. Кількість вступників на відміну від цих двох рейтингів указує на визнання закладу не лише серед професійної спільноти, а й серед вступників. Останні ж зазвичай спираються на впізнаваність, репутацію, технологічне оснащення закладу вищої освіти та можливості працевлаштування з відповідним дипломом. Тож узагальнений рейтинг приватних закладів вищої освіти України 2022 р., складений фахівцями ВООРГВО, є найбільш збалансованим та таким, що враховує оцінки закладів вищої освіти, отримані за їхню наукову діяльність, якість надаваних освітніх послуг, попит на випускників на ринку праці та виглядає так (табл. 1).

Таблиця 1

**Узагальнений рейтинг приватних закладів вищої освіти
України (за версією ВООРГВО, 2022 р.)**

Місце	Назва закладу вищої освіти	Зараховано на контракт	ТОП 200	Scopus	Підсумковий
1	Міжрегіональна Академія управління персоналом	46	72	76	194
2	Львівський торговельно-економічний університет	43	100	96	239
3	Університет імені Альфреда Нобеля	52	98	133	283
4	Міжнародний гуманітарний університет	32	148	115	295
5	Київська школа економіки	171	86	68	325
6	Полтавський університет економіки і торгівлі	98	105	141	344
7	Український католицький університет	71	110	163	344
8	Університет економіки та права «КРОК»	114	108	155	377
9	Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»	107	138	146	391
10	Європейський університет	94	120	182	396

Складено за даними УНІАН [8]

Разом із тим відслідковуємо, що популярність приватної освіти в Україні залишається великою. У регіональному ракурсі простежується, що більшість приватних закладів вищої освіти сконцентровано, як правило, у столиці і менша частка – у регіонах. Ураховуючи, що фахову передвищу освіту має отримувати учнівська молодь на основі базової середньої освіти, то в контексті зазначеного вище комплекс «коледж – підрозділ університету, академії чи інституту» є реальною моделлю нової форми неперервної освіти в регіоні.

Відповідно до п. 12 ст. 1 Закону України «Про фахову передвищу освіту» (2019), якість фахової передвищої освіти – це відповідність умов освітньої діяльності та результатів навчання вимогам

законодавства та стандартам фахової передвищої освіти, професійним та/або міжнародним стандартам (за наявності), а також потребам заінтересованих сторін і суспільства, яка забезпечується шляхом здійснення процедур внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості освіти.

Узагальнюючи положення Закону, головними механізмами інституційного забезпечення, які запроваджуються у систему фахової передвищої освіти, можемо вважати: створення при закладах фахової передвищої освіти наглядових рад, які контролюватимуть їх стратегічний розвиток, допомагатимуть у пошуку додаткових джерел фінансування, матимуть можливість впливати на керівництво в разі суттєвих проблем у діяльності; уведення нової системи державного фінансування: субвенція з держбюджету покриватиме здобуття повної загальної середньої освіти, а також підготовку за спеціальностями, яким надається особлива підтримка. Новий Закон установив основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи фахової передвищої освіти, створив умови для поєднання освіти з виробництвом із метою підготовки конкурентоспроможних фахівців для забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави [4].

Аналіз досліджуваної проблеми засвідчує, що організація освітнього процесу в системі вищої освіти, фахової передвищої у вимірі законодавчих змін полягає у тому, щоб привести в дію всі чинники державного, адміністративного впливу і досягти позитивного кінцевого результату – забезпечення якості надання освітніх послуг. Разом із тим зростає вплив місцевих громад на формування локальної освітньої політики з урахуванням місцевих культурних особливостей та особливостей ринку праці на основі державної освітньої політики. Переваги такого підходу, зокрема до розвитку науки, освіти і бізнесу на регіональному рівні, виражено у взаємних вигодах для системи освіти щодо підготовки фахівців для сфер економіки, які пов'язані між собою соціально-економічною привабливістю регіону та спільними соціально-економічними цілями освіти.

Таким чином, сьогодні головним пріоритетом є освіта. Філософія інвестицій в освіту базується на тій ідеї, що сьогодні державні соціальні витрати (приватні витрати на освіту) забезпечать у майбутньому економічне зростання та зайнятість. Створення системи (державних, приватних) закладів вищої освіти, фахової передвищої освіти і краще навчання в закладах освіти регіону можуть призвести в майбутньому до формування більш ефективної та конкурентоспроможної робочої сили,

яка більше сплатить податків і отримає меншу частку в страхуванні безробіття та соціальних виплатах.

З огляду на це, першочергове завдання органів місцевого самоврядування та закладів освіти ми вбачаємо у формуванні механізму державно-громадського управління у соціальній сфері у вимірі законодавчих змін. Для формування дієвого механізму державно-громадського управління надзвичайно важливим є унормування згідно з чинним законодавством представницьких органів від академічної громадськості (стейкхолдерів), що представляють у тому числі: 1) педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників; 2) здобувачів освіти; 3) батьків; 4) заклади освіти; 5) роботодавців; 6) об'єднання зазначених категорій осіб [3].

Маємо можливість стверджувати, що національні нормативно-правові акти переважно передбачили механізми розбудови державно-громадського управління в освітній сфері, де основою мають стати взаємна повага та партнерство, репрезентативність органів громадського самоврядування, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства. Своєю чергою, ми усвідомлюємо, що громадянське суспільство вимагає зростання ролі громадських організацій щодо змісту освіти, її якості у різноманітних аспектах досягнення цих цілей.

Зокрема, при центральних органах влади сьогодні в Україні працюють громадські ради, колегії, до складу яких уведено громадськість (батьки, педагоги, члени громадських організацій, бізнесмени, депутати). Особливу увагу приділено регіональному рівню, створюються локальні освітні округи, у яких соціально активних громадян (батьків, учнів, студентів) уведено до рад закладів освіти, піклувальних рад. Працюють ради учнівського самоврядування, об'єднання батьків, ради ректорів вищих закладів освіти закладів тощо. При Міністерстві освіти і науки України працюють Громадська колегія, громадські ради з питань дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти [9].

Разом із тим існує декілька механізмів співпраці держави та інститутів громадянського суспільства в Україні, зокрема механізм структурно-громадського супроводу, який передбачає субординаційну вертикаль управління освітою на кожному щаблі, що супроводжується відповідною громадською структурою, завдання якої – незалежна експертиза стану справ в освіті та діалог із владними структурами для встановлення балансу інтересів громадськості й освітньої спільноти. Громадські структури діють поруч із державними структурами

управління (на локальному і регіональному рівнях), вони налагоджують зв'язки всередині кожного управлінського рівня та між щаблями управління. Результатом має бути встановлення рівноваги між вимогами держави й запитам громадян, освітньої спільноти, учнівської молоді через формування механізму державно-приватного партнерства в освіті [5].

Таким чином, запропоновано механізм державно-громадського супроводу щодо підготовки фахівців для сфер економіки, який виконує роль проєктної моделі для створення і забезпечення функціонування освітніх установ у регіоні з аналогічними умовами, які забезпечують адаптивний характер допрофесійної підготовки з урахуванням потреб учнівської молоді у професійному навчанні, запитів їхніх батьків та соціально-економічної ситуації в регіоні. Утім, ефективною ця модель стане тоді, коли вона враховуватиме регіональні особливості, тенденції до автономії закладів освіти, конкурентоспроможність їхніх освітніх послуг та базуватиметься на принципах демократичного врядування. Цьому значною мірою сприятиме використання європейського та світового досвіду реформування освіти на демократичних засадах.

2. Перспективи запровадження нових інструментів інституційного забезпечення системи освіти в регіоні

Запровадження нових інструментів інституційного забезпечення системи освіти набуває особливої ваги з огляду на те, що саме через освіту можна не лише сформувати міцне громадянське суспільство, а й закласти нові механізми державного управління в економіці та соціальній сфері. Процеси демократизації та публічності, залучення громадського контролю та передача окремих управлінських функцій від органів державної влади до інших суб'єктів управлінської діяльності в державному регулюванні суспільних процесів є невідворотними, якщо Україна прагне стати повноправним членом європейського простору. Цілком очевидно, що міжнародна допомога та європейський і світовий досвід є важливими ресурсами, якщо їх використовувати для координації зусиль усіх учасників процесу освітньої політики, зокрема в процесі децентралізації та формування демократичних засад, що й має забезпечити в Україні сучасні стратегії реформування освіти.

Пропонуємо досвід Польщі, де розподіл організаційних сил між суб'єктами управління, що реалізується у формі державно-громадського управління, передбачає реалізацію у форматі

соціального партнерства. Співпраця громади з державними органами в управлінні освітою тісно пов'язана із самоврядуванням (місцевим, учнівським, студентським, аспірантським і самого закладу освіти). Суттєвим у вирішенні цього питання є умови обрання представників до громадських органів, сфера їхньої діяльності, компетенції та відповідальність, підпорядкування і співпраця між собою та з органами місцевого самоврядування. У демократизацію освіти значний внесок роблять громадські об'єднання, такі як Асоціація лідерів локальних груп. Пріоритетними напрямками її роботи є питання вільного доступу до інформації, запобігання корупції, організація соціального партнерства тощо [9].

З огляду на обмеженість джерел фінансування, актуальним для фінансування здобуття освіти, а також залучення вільних фінансових ресурсів на реалізацію освітніх проєктів є співпраця держави та приватного бізнесу у формі державно-приватного партнерства. Така тенденція сьогодні визнається фахівцями як один з найбільш ефективних інструментів у сфері розвитку інфраструктури надання послуг. Це, своєю чергою, впливає на загальний підхід до державного-громадського управління у сфері надання послуг. Одним із проявів тенденції соціального партнерства є концепція Нового публічного менеджменту (New Public Management), ідея якого полягає у привнесенні підходів приватного бізнесу до державного управління, передовсім до державного сектору економіки. Новому публічному менеджменту притаманний посилений фокус на фінансовому контролі та підвищенні ефективності та ін. Вагомим чинником поширення такого співробітництва держави та приватного бізнесу у Польщі є незадовільна якість надання інфраструктурних, соціальних послуг, що чинить несприятливий вплив у питаннях залучення інвестицій, а отже, і на економічне зростання.

Ще одним чинником, який визначає доцільність запровадження державно-приватного партнерства в практику, є ті переваги, які отримують учасники таких взаємин: держава та приватний бізнес. До них слід віднести такі: нижчі витрати виробництва; фінансові ресурси приватного сектору; вчасна чи дочасна реалізація проєкту, зокрема можливість застосування проєктів у соціальній сфері на основі соціально-приватного партнерства [10].

Безумовно, Україна, яка проголосила європейський вектор свого розвитку, має орієнтуватися на схожі практики в системі державно-приватного партнерства в освіті й науці. Як підтвердження цьому зазначимо, що Міністерством освіти і науки України представлено

до громадського обговорення проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку створення та функціонування регіональних центрів трансферу технологій». Доцільність прийняття проекту зумовлена необхідністю розвитку національної інноваційної економічної системи шляхом розширення мережі елементів інноваційної інфраструктури, активного залучення науковців до інноваційної діяльності, поєднання наукового та промислового потенціалу, забезпечення трансферу технологій та комерціалізації наукових результатів, збільшення обсягу інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції, реалізації продукції з високою прибутковістю, що призведе до відновлення економіки України інноваційним шляхом, яка зазнає суттєвого впливу внаслідок війни та воєнного стану. Проект має на меті: 1) забезпечення ефективного управління результатами інтелектуальної діяльності регіону; 2) забезпечення трансферу (комерціалізації) наукових результатів і технологій регіону; 3) залучення суб'єктів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності регіону для проведення спільних досліджень і розробок та впровадження їхніх результатів; 4) забезпечення взаємодії суб'єктів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності регіону з органами державної влади та місцевого самоврядування, а також суб'єктами підприємницької діяльності; 5) сприяння міжнародному науково-технічному співробітництву [11].

Аргументація змін у професійній освіті щодо підготовки фахівців для сфери економіки, упровадження окреслених вище пропозицій щодо розвитку вітчизняної системи освіти і науки регіону потребують вивчення зарубіжного досвіду щодо освітньої політики на демократичних засадах. Представимо зарубіжний досвід демократичних засад в освітній політиці державно-приватного партнерства, що дасть змогу створити сприятливі умови євроінтеграційним процесам в Україні (табл. 2).

У більшості країн світу управління освітою здійснюється на центральному, регіональному, місцевому рівнях. Інститути громадянського суспільства роблять внесок у розвиток демократії, ці організації фінансуються з ЄС, наприклад створено багато різних фондів для вирішення найважливіших соціальних питань. Схеми емісії соціальних облигацій забезпечують нівелювання фінансових ризиків між приватними інвесторами та державою, що в підсумку забезпечує ефективність реалізації соціально-економічних програм.

Таблиця 2

Методи державно-громадського управління і фінансування освіти в зарубіжних країнах

Країна	Метод управління та фінансування освіти	Характеристика методу
1	2	3
Фінляндія	Управління на центральному рівні на основі державно-приватного партнерства. Фінансування за рахунок державного бюджету з використанням допомоги приватного сектору та інвесторів ЄС.	Управління освітою здійснюється Міністерством освіти та Національною радою – експертною інституцією з проблем освіти. Європейський інвестиційний фонд (European Investment Fund – EIF) разом із Міністерством економіки та зайнятості, Європейським фондом стратегічних інвестицій (European Fund for Strategic Investments – EFSI) створили ринок соціальних облігацій. EIF надає фінансування для навчання та пошуку роботи.
Ірландія	Управління на центральному і місцевому рівнях. Фінансування за рахунок державного бюджету з використанням допомоги приватного сектору.	Учасник європейської асоціації з контролю якості в галузі вищої освіти Представництвами асоціації на місцях є: Агентство з управління вищою освітою (воно і розподіляє фінанси), Рада з вищої освіти і навчальних сертифікатів (установлення і контроль над стандартами на всіх рівнях вищої освіти). Управління університетом здійснюють колегаліальні органи – адміністративна та академічна рада. До складу адміністративної ради входять представники від кожного коледжу, що належать до університету, а також особи, призначені центральним урядом і місцевою владою. Діють спеціальні програми освітніх облігацій (Education bond Ireland).
Люксембург	Управління на всіх рівнях. Важлива роль належить партнерству всіх учасників на національному і європейському рівнях. Фінансування за рахунок державного бюджету та інвесторів ЄС.	Діє п'ять професійних палат, які надають консультації з питань освіти на офіційному рівні: три представляють інтереси роботодавців, а інші дві – найманих працівників. Палати представлені як на національному (Рада з питань економіки та соціальних питань, Тристоронній консультативний комітет із питань професійного навчання), так і на європейському (Керівний комітет, Дорадчий комітет із питань професійного навчання) рівні. Їхні повноваження: організація навчання; проведення професійної орієнтації; проектування структури навчальних програм; присвоєння кваліфікації.

Продовження таблиці 2

1	2	3
Латвія	Управління на центральному, регіональному і місцевому рівнях; участь представників громадськості, безпосередньо не пов'язаних з освітніми правовідносинами, – роботодавців. Фінансування за рахунок державного бюджету.	Три рівні суб'єктів громадсько-державного управління освітою: «органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування; органи самоуправління, що представляють усі сектори академічної спільноти; інші суб'єкти, які безпосередньо не вступають в освітні правовідносини». Функціонує ваучерна система фінансування усіх рівнів освіти як система державного заохочення для обдарованих абітурієнтів – диференційовані гранти уряду.
США	Система освіти глибоко децентралізована, як середня, так і вища – сфера компетенції штатів, права і можливості федерального уряду є незначними. Фінансування за рахунок державного бюджету з використанням допомоги приватного сектору.	Агентство з питань освіти, що контролює відповідність програм навчання законам штату та дотримання федерального законодавства, розробляє правила з добору та найму персоналу, розподіляє фінансування за програмами штату та федеральними грантами. Виборна Комісія штату з питань освіти розробляє довгострокові стратегії розвитку освіти. Принцип управління в освітніх установах такий: виборна рада розробляє політику, а найманий управлінець утілює її в життя. Фінансову незалежність округу забезпечує податок на нерухомість, діє програма освітніх облігацій (особа, яка досягла 24-х років, може придбати освітню облігацію).

Джерело: скомпоновано автором на основі [7; 9; 12; 13].

Американське та європейське бачення проблеми державно-громадського управління у сфері освіти базується на принципі взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування з громадськими об'єднаннями, іншими інститутами громадянського суспільства з метою прийняття ефективних управлінських рішень та задоволення суспільних інтересів у сфері освіти і подальшої трансформації системи її фінансування.

Результати аналізу теоретичних основ і чинної практики державно-громадського управління освітою в нашій країні та за кордоном підтвердили потребу демократичних перетворень в управлінні системою освіти. Соціально-політичні умови, що склалися в Україні, поставили перед системами державно-громадського управління та вищої освіти особливі завдання. Особливу увагу необхідно зосередити на залученні молоді до участі

в громадському житті та міжнародному співробітництві, яке займає значне місце в освітніх нормативно-правових актах, що є зрозумілим з огляду на євроінтеграційні процеси.

Представимо методи, які застосовуються у формуванні сучасних стратегій інституційного забезпечення системи освіти: це отримані в результаті наукового пошуку тренди і закономірності, що можуть бути використані під час прогнозування розвитку регіонального співробітництва, об'єднані спільною соціальною метою, – забезпечення сталого розвитку регіону на основі територіальності, глобальності проявів суспільних викликів та інтернаціоналізації. Європейська практика показала реальну можливість запровадження у формуванні інституційного забезпечення системи освіти в регіоні:

- Програма «Зміни в регіоні» (RITA) – це пріоритетні напрями фінансування: системні зміни; соціальна політика та система освіти; розвиток місцевого самоврядування і місцевих громад; розвиток підприємництва; права людини; розвиток освіти і культури [14].

- Програма «Молодь у дії»: в основі – пріоритетні напрями фінансування: європейська волонтерська служба; молодіжний обмін; тренінги та мережеві проекти з учнівською молоддю.

- Програма «Європейці за мир», яка повинна спонукати учнівську молодь у віці 14 до 21 року до критичного бачення історії і проблем сучасності, до транскордонного співробітництва з однолітками, до діалогу культур тощо [15]. Вищезазначене дало можливість дійти висновку, що отримані в результаті наукового пошуку тренди і закономірності, що можуть бути використані під час прогнозування розвитку регіону на основі державно-приватного партнерства є вагомим і перспективним чинником посилення конкурентоспроможності української освіти та зростання рівня її інтернаціоналізації.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що реформування системи освіти в Україні є одним із важливих суспільних кроків держави щодо реалізації запитів суспільства на якісну освіту та ефективний її розвиток в регіоні. Але це надскладний і тривалий процес, що потребує наукового підґрунтя. Розробляючи програмні документи, що установлюють концептуальні засади і визначають напрями функціонування освіти в контексті трансформацій і викликів в Україні, слід ґрунтовно проаналізувати зарубіжний досвід демократичних засад в освітній політиці.

Отже, в узагальненому сприйнятті для поліпшення якості освіти в умовах трансформації, зосередили увагу на децентралізації, яку слід здійснювати комплексно, між державою і громадянським суспільством, між органами влади і споживачами освітніх послуг, між державною виконавчою владою і місцевим самоврядуванням, між керівником освітньої установи та освітянами. Аналіз міри впливу означених соціально-організаційних принципів дає змогу виявити, інтегрувати й реалізувати економіко-соціальні можливості регіонів у форматі партнерства освіти і бізнесу у структурі об'єднаних територіальних громад. Усе це спонукає до наукового пошуку інноваційних підходів до професійної підготовки майбутніх фахівців для різних сфер економіки в контексті державно-приватного партнерства освіти, науки, органів місцевого самоврядування, бізнесу на сучасному етапі реформування вітчизняної освіти.

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано статті законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про фахову передвищу освіту» та Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні з метою визначення напрямів багатоаспектної партнерської взаємодії державних органів з органами місцевого самоврядування, освітніми закладами, науковцями, педагогами, батьками, учнівською молоддю, громадськими об'єднаннями. Розглянуто питання державно-громадського управління освітою. Звернено увагу на особливості залучення громадськості до прийняття управлінських рішень. Проаналізовано європейський і світовий досвід, який є важливим ресурсом для координації зусиль у процесі децентралізації та формування демократичних засад освітньої політики. Сформовано авторське бачення нових інструментів інституційного забезпечення системи освіти, які набувають особливої ваги з огляду на те, що саме через освіту можна не лише сформувати міцне громадянське суспільство, а й закласти нові механізми державного управління в економіці та соціальній сфері. Визначено стратегічні завдання, важливі напрями перетворень для розбудови державно-громадської системи управління на основі державно-приватного партнерства, що й має забезпечити в Україні сучасні стратегії реформування освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Реформа освіти та науки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/reforma-osviti>
2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
3. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII (дата оновлення: 12.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
4. Про фахову передвищу освіту : Закон України від 06.06.2019 № 2745-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text>.
5. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333>.
6. Балабаєва З. В. Новий регіоналізм – невід’ємний елемент європейської інтеграції. *Збірник наукових праць Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України*. 2005. Вип. 15. С. 16–197.
7. Терещенко Г. Перспективи запровадження нових інструментів фінансування освіти в Україні. *Освітня аналітика України*. 2019. № 1(5). С. 58–66. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2019-1-58-66>.
8. УНІАН, інформаційне агентство. URL: <https://www.unian.ua/society/rejting-privatnih-universitetiv-ukrajini-2022-novini-ukrajini-11917509.html> (дата звернення: 03.10.2022).
9. Шоробура І. М. Зарубіжний досвід державно-громадського управління освітою. *Педагогічний альманах*. 2020. № 45. С. 171–178. DOI: <https://doi.org/10.37915/pa.vi45.67>.
10. Шилепницький П. І., Зибарева О. В. Державно-приватне партнерство: польський досвід. *Ефективна економіка*. 2019. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6872> (дата звернення: 30.10.2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.2.1
11. Проект Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку створення та функціонування регіональних центрів трансферу технологій». URL : <https://bit.ly/3Eiv2hn> (дата звернення: 03.10.2022).
12. Investment Plan for Europe: First social impact bond scheme in Europe supports integration in Finland. URL: <https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2014-2019/katainen/announcements/investment-plan-europe-first-social-impact-bond-scheme-europe-supports-integration-finland> (дата звернення: 03.10.2022).

13. Education bond Ireland. URL: <https://educationbondireland.com/>
(дата звернення: 03.10.2022).

14. Рамкова Програма ЄС для досліджень та інновацій ГОРИЗОНТ – 2020. URL: <http://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/>
(дата звернення: 03.10.2022).

15. Ресурсний центр ГУРТ. URL: <http://gurt.org.ua> (дата звернення: 16.10.2022).

Information about the authors:

Koziichuk Oksana Grigorivna

Candidate of Science Pedagogical, Docent Head of the Tourism,
University of Economics and Law “KROK”
30-32, Tabirna str., Kyiv, 03100, Ukraine

МОДЕЛЮВАННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ІНФОРМАЦІЙНУ ЕПОХУ

Томашевська І.П.

ВСТУП

XXI століття по праву можна назвати ерою інформації, що супроводжується глобальною інформатизацією сучасного суспільства. Найважливішим результатом формування інформаційного суспільства стало виникнення так званого інформаційного простору. Бурхливий розвиток інформаційно-технологічної сфери значно впливає і на розвиток освітньої системи.

Саме в умовах інформаційно-освітнього середовища, заснованого на основі інформаційних систем, мереж, ресурсів і технологій, продуктивно реалізується компетентнісний та особистісно орієнтований підхід у підготовці майбутніх фахівців до повноцінної життєдіяльності в сучасному інформаційному суспільстві. Натомість використання в навчанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій диктує необхідність модернізації традиційного педагогічного процесу.

Умови сучасного інформаційного суспільства зумовлюють трансформацію університетів у Smart-університети («розумні» університети), які перетворюються із замкнутої професійної системи на відкриту, змінюючи форми своєї діяльності та створюючи додаткові стимули для свого розвитку. Концептуальною основою діяльності Smart-університету є наявність великої кількості джерел навчальної інформації, максимального різноманіття мультимедійних ресурсів, які здатні вибудовуватися і налаштовуватися індивідуально під кожного студента, його потреби і рівень. Віртуальне середовище, його унікальність змушує суб'єкти інформаційних відносин пристосовуватися, шукати шляхи та можливості для «життя» в реальних умовах.

1. Сучасні стратегії розвитку інформаційно-освітнього середовища університету

Протягом свого історичного розвитку вітчизняна освіта неодноразово зазнавала реформ і модернізацій, по-різному й у різних

аспектах, що змінювали її спрямованість, зміст, структуру. Великого значення у зв'язку з цим набуває вивчення, теоретичне осмислення та узагальнення історичного досвіду вироблення та реалізації стратегій модернізації вітчизняної освіти протягом ХХ – початку ХХІ ст.¹

За своїм статусом стратегія модернізації освіти – це найвищий рівень аналізу процесів реформування освіти, генеральна програма її розвитку, що визначає цілісні пріоритети, методи залучення та розподілу ресурсів та послідовність кроків з досягнення цілей.

Стратегія модернізації системи вітчизняної освіти – офіційно визнана система стратегічних пріоритетів, цілей та заходів у галузі освіти, що констатує стан системи вищої освіти та визначальних основних напрямів розвитку системи освіти на середньо- та довгострокову перспективу.

Мета сучасної стратегії розвитку вищої освіти в умовах інформаційного суспільства – сформувати максимально стійку та конкурентну спроможність вітчизняної освіти, її перевагу на світовому ринку шляхом прийняття дострокової перспективи.

Усі ці непрості реалії знайшли своє втілення у низці документів стратегічного та прогностичного характеру. Це такі документи: Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)», Закон України «Про Національну програму інформатизації», «Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні», «Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти» та інші, де є значний розділ, присвячений обґрунтуванню стратегічного бачення процесів та результатів модернізації системи вітчизняної освіти.

Системний аналіз цих документів красномовно свідчить про те, що процеси вироблення стратегічного бачення перспектив розвитку освіти нині вкрай актуальні. Здійснення модернізації вітчизняної освіти, побудованої на цих принципах, забезпечення ефективної взаємодії держави та суспільства у виробленні стратегії модернізації освіти вимагає всебічного наукового обґрунтування та стратегічного прогнозу результатів запланованих стратегічних змін в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Водночас ґносеологічний та аналітичний інструментарій, що міститься у документах, запропоновані підходи до вироблення

¹ Кремень В. Категорії «простір» і «середовище»: особливості модельного подання та освітнього застосування. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. № 2. С. 3–16.

стратегії модернізації освіти в Україні є матрицею для формування методологічної бази досліджень з даної проблеми.

На шляху вирішення освітніх завдань в умовах глобалізації, постає низка труднощів, зумовлених тим, що сучасна глобалізація поєднує в собі як позитивні, так і негативні моменти.

Нині ми є свідками переходу до наступної стадії інформаційного суспільства, що ґрунтується на знаннях, сутності та ідеях. Такий перехід супроводжується кардинальними змінами в політиці, громадському житті та соціальному регулюванні, юриспруденції та правоустановчій практиці, сферах професійної діяльності, особистих та сімейних відносинах, культурі та ЗМІ. Ця стадія співвідноситься з такими концепціями майбутнього, як концепція «когнітивне суспільство», «креативне суспільство», «товариство, що навчається», «смарт-суспільство», «розуміюче суспільство», а також «суспільство сталого розвитку».

Загалом сутність концепцій майбутнього суспільного устрою зводиться до визнання того, що основним джерелом розвитку та процвітання стане інформаційна (когнітивна, творча, духовна) діяльність, головним ресурсом – знання, їх творцем – людина інформаційна (когнітивна, креативна). Це потребує радикальної перебудови усіх громадських інститутів, насамперед системи освіти.

Наука, освіта та виробництво зрощуються в єдину продуктивну силу та займаються виробництвом знань. Компетенція вчитися, створювати знання та бути відкритим для нового стає професійною вимогою в «економіці знань», основою добробуту, основним та невичерпним ресурсом розвитку суспільства.

Інформація у формі знань, ідей, культурних цінностей сприймається як суспільне надбання.

Інформаційна освіта – це вектор освіти, спрямований на формування загальнокультурних компетенцій. Вони пов'язані з набуттям знань та умінь роботи з інформацією, персональним комп'ютером, інформаційно-комунікаційними технологіями, зорієнтованими на ліквідацію інформаційної, комп'ютерної неграмотності та формування основ інформаційної культури особистості².

² Матвієнко О.В. Інформаційна освіта: інноваційні аспекти. Київ : КНУКіМ, 2003. 126 с.

Електронні PR-технології є досить ефективним засобом специфічного управління освітнім простором та впливають на особистість.

З метою розвитку та позитивного впливу інформаційно-комунікаційних технологій на освітній простір важливо враховувати специфіку інформаційних технологій:

- будувати спеціальну систему управління ними (на основі їх використання);
- організувати спеціалізоване навчання суб'єктів освітнього простору та загалом суб'єктів соціуму умінно володіти даними технологіями, розпізнавати характер та спрямованість комунікативних стратегій та вибудовувати відповідну взаємодію;
- відмова від живої (контактної) взаємодії знижує захищеність особистості від негативного впливу інформаційних технологій, відкриває доступ до джерел шкідливих інформаційних потоків, що сприяє надмірній віртуалізації людської життєдіяльності;
- планувати та фінансувати реалізацію програм із забезпечення сприятливого та зниження ризиків несприятливого впливу інформаційно-комунікаційних технологій на об'єкти та суб'єкти освітнього простору;
- поглиблювати гуманітарну підготовку та формування моральних цінностей здобувачів освіти, які навчаються за спеціальностями, пов'язаними з інформаційними технологіями;
- удосконалювати нормативну базу у сфері застосування інформаційних технологій³.

Інформаційно-освітнє середовище – це сукупність інформаційного, технічного та навчально-методичного забезпечення, що створює умови для розвитку особистості, залучення її до соціального досвіду. У даному тлумаченні визначені конкретні способи забезпечення умов розвитку особистості з урахуванням інформаційної складової частини освітнього середовища.

Найзначніші зміни у процесі навчання зумовлені новими реаліями життя людини, пов'язаними із різким зростанням ролі інформації, впливу інформаційно-освітнього середовища на її життя. Навчання ніби занурюється в це середовище і під його впливом набуває певних особливостей.

³ Гуревич Р.С. Інформаційні технології навчання: інтегрований підхід. Львів : Вид-во «СПОЛОМ», 2011. 484 с.

У педагогічній літературі триває осмислення понять «інформаційно-освітній простір», «інформаційне середовище», «інформаційно-освітнє середовище»⁴.

Розглянемо розуміння інформаційно-освітнього середовища, що склалося на цей час у вітчизняній дидактиці.

Визначаючи інформаційно-освітнє середовище, можна рухатися такими шляхами: від поняття «середовище» та від поняття «простір». У найзагальнішому сенсі середовище розуміється як оточення. Під довідкілям мається на увазі та чи інша сукупність умов та впливів, що оточують людину.

Людина в середовищі займає центральне місце, середовище перебуває навколо неї.

Навколишнє середовище – це комплекс природних і соціальних факторів, які можуть впливати прямо або опосередковано, миттєво чи довгостроково на життя і діяльність особистості. Саморозвиток особистості відбувається успішніше, якщо вона ефективно та повномасштабно використовує можливості середовища. Особистість одночасно – і продукт, і творець середовища, з одного боку, відчуваючи його вплив, з іншого боку, активно впливаючи на нього сама. Людина для іншої людини також виступає як елемент навколишнього середовища, здійснюючи на неї вплив своїми відносинами та діями.

Таким чином, середовище людини – це не тільки природне оточення, але і соціальне. Освітнє середовище – це сукупність впливів, умов, можливостей, що забезпечують розвиток особистості, залучення її до соціального досвіду, культури.

Інформаційно-освітнє середовище – це сукупність інформаційного, технічного та навчально-методичного забезпечення, що створює умови для розвитку особистості, долучення її до соціального досвіду⁵.

Другий шлях тлумачення інформаційно-освітнього середовища виходить з розуміння інформаційного простору, тобто на перший план висувається поняття інформації.

⁴ Ляшенко С.В. Студія «Перспектива»: модель інформаційно– освітнього середовища на базі Інтернет-орієнтованих технологічних рішень. URL: <http://www-Library.univer.kharkov.ua/ukr/node6.htm>.

⁵ Воротникова І.П. Інформаційно-освітнє середовище для реалізації різних форм навчання у сучасній школі. URL: elibrary.kubg.edu.ua/.../Воротникова_стаття_IOC.pdf.

Інформація визначається як невизначеність. Це означає, що отримання інформації зменшує невизначеність і підвищує можливість вирішити проблему, здійснюючи адекватний вибір дій та поведінки. Якщо порівняти інформацію зі знаннями, можна сказати, що інформація становить знеособлені, абстраговані від конкретної людини, її інтересів, відносин та потреб відомості, але сприйняті та адекватно осмислені особистістю, вбудовані в систему її особистісних уявлень, тобто інформація стає знанням людини.

Інформаційний простір – це простір існування інформації з джерелами та пристроями, що редагують і зберігають інформацію в різних видах, а також методи та технології роботи, котрі забезпечують отримання та використання інформації⁶.

Інформаційний простір не залежить від інтересів і потреб конкретної особистості, але може нею використовуватися для власних цілей, пов'язаних з отриманням, передачею та застосуванням інформації.

Інформаційно-освітній простір – це інформаційний простір, що використовується в освітніх цілях⁷.

Певним чином структурована особистістю частина інформаційного простору називається інформаційним середовищем. Його створює людина чи група людей залежно від власних потреб. Починаючи використовувати уже створене інформаційне середовище, конкретна людина адаптується до нього та адаптує саме середовище відповідно до своїх запитів, потреб та можливостей.

В інформаційне середовище входять інформаційні об'єкти, засоби комунікації, способи отримання, опрацювання, використання та створення інформації. Таке середовище включає як колективних, так і індивідуальних умотивованих суб'єктів.

Інформаційно-освітнє середовище – це інформаційне середовище, створене для цілей освіти. До його складу включені інформаційні ресурси в різних видах (книги, картини, плакати, фільми, середовище Інтернет тощо), обладнання, що забезпечує використання цих

⁶ Шелестова А.М. Характеристика сучасного інтегрованого інформаційно-комунікаційного простору вищого навчального закладу. *Вісник Харківського державної академії культури* : збірник наукових праць. Хрків, ХДАК, 2013. Вип. 39. С. 235–241.

⁷ Матвієнко О.В. Інформаційна освіта: інноваційні аспекти. Київ : КНУКіМ, 2003. 126 с.

ресурсів, соціальні інститути та люди, які вирішують завдання навчання та виховання здобувачів освіти.

Існують інформаційно-освітні середовища країни, міста, окремого закладу освіти, педагога, здобувача освіти. У кожному конкретному закладі усіх рівнів освіти формується власне інформаційно-освітнє середовище, яке набуває специфіки залежно від місії закладу освіти, цілей та завдань, концептуальних основ діяльності.

Наприклад, в одному закладі освіти інформаційно-освітнє середовище може включати лише інформацію у формі матеріалів до занять на сайті, в іншому закладі активно застосовуватимуться електронні журнали та електронні форми контролю, отже, до функцій інформаційно-освітнього середовища будуть належати функції підвищення ефективності моніторингу освітнього процесу та посилення взаємодії із здобувачами.

Заклади освіти у складі інформаційно-освітнього середовища мають матеріали, що включають віртуальні екскурсії, створення віртуальних музеїв, участь у віртуальних конференціях, обговорення проблем на форумах, пошук інформації у мережі Інтернет тощо.

У кожному випадку склад та структура інформаційно-освітнього середовища змінюються.

Зазначимо, що поняття «інформаційне середовище» та «освітнє середовище» не тотожні. Якщо образно уявити їхнє співвідношення, то це – дві сфери, що частково проникають одна в одну⁸. Інформаційне середовище може бути засобом освіти людини, але може бути нею використане і ширше: для орієнтації в поточних політичних та культурних подіях, для комунікації з людьми, висловлювання власного погляду тощо.

У цьому аспекті інформаційне середовище ширше освітнього середовища. Але водночас в освітнє середовище входять заклади освіти, професійно-педагогічна діяльність спеціально підготовлених фахівців – педагогів, освіта не обмежується лише отриманням інформації, значну роль відіграє формування у здобувачів освіти ціннісного ставлення до світу, розвиток емоційно-чуттєвої сфери тощо. У цьому аспекті інформаційно-освітнє середовище ширше середовища інформаційного.

⁸ Биков В. Ю. Навчальне середовище сучасних педагогічних систем URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal /pages/vyp1/Bykov.pdf

Крім вищерозглянутих середовищ, існують інші, наприклад, культурне середовище, політичне, здоров'язберігаюче, релігійне тощо. Кожна людина може одночасно діяти у кількох середовищах.

Говорячи про інформаційний простір та середовище, важливо визначити, що ширше – середовище чи простір. Єдиного тлумачення у науково-педагогічній літературі немає. Низка авторів вважає, що середовище ширше, ніж простір, оскільки, наприклад, навколишнє середовище включає в себе усе: вплив, діяльність, умови життя людини. Тоді сформована людиною частина середовища отримує назву «простір».

У науковому дискурсі є також проблема виникнення інформаційно-освітнього середовища. Науковці дотримуються тієї думки, що становлення інформаційно-освітнього середовища одночасно відбулося із виникненням процесу навчання. Звичайно, що його склад, структура, обсяг, конфігурація змінювалися з розвитком освітньої дійсності.

Навчання в інформаційно-освітньому середовищі на сучасному етапі – це навчання із використанням різноманітних його ресурсів – дистанційного навчання, вебінарів, електронних підручників, електронних навчальних посібників, віртуальних тренажерів, спеціально створених освітніх ресурсів на різних Інтернет-платформах тощо⁹.

Процес навчання в інформаційно-освітньому середовищі набуває певних особливостей. У традиційному процесі навчання провідною є діяльність педагога, він «веде» за собою здобувачів освіти, забезпечує їх необхідною інформацією, показує методи впливу. В умовах інформаційно-освітнього середовища монополія педагога на інформацію зникає, здобувачі освіти отримують її самостійно (іноді навіть не бажаючи цього). Вони самі можуть визначати пізнавальні проблеми і їх вирішувати, звертаючись за допомогою не лише до педагога, але і до фахівця будь-якого рівня на спеціалізованих форумах в Інтернет-ресурсах.

Функції педагога розширюються, він не лише організовує процес навчання (ця функція залишається), але й спрямовує пошук здобувачів освіти, презентує напрями наукового пошуку, консулює, підтримує та стимулює.

⁹ Воротникова І.П. Інформаційно-освітнє середовище для реалізації різних форм навчання у сучасній школі URL: elibrary.kubg.edu.ua/.../Воротникова_стаття_ІОС.pdf.

Відповідно, змінюється співвідношення функцій самого процесу навчання, хоча їх сукупність залишається незмінною. Це навчальна, розвивальна і виховна функції. *Навчальна функція* може бути представлена як сукупність більш часткових: організуючої, керівної, орієнтуючої, інформаційної, презентаційної, систематизуючої, контролюючої, коригуючої функцій педагогічної підтримки.

У традиційному навчанні основними є управлінська, інформаційна та контролююча функції навчання.

У навчанні в умовах інформаційно-освітнього середовища – орієнтуюча (спрямовуюча) та презентаційна функція педагогічної підтримки. І в тому, і в іншому випадку педагог організовує процес навчання (тобто організуюча функція обов'язково присутня). Він планує, проєктує, створює умови для ефективного процесу навчання. Але у традиційному процесі навчання на перший план виходить керівна функція, яка зумовлена цілеспрямованим впливом на колектив та індивіда. Велике значення має інформаційна функція у зв'язку з необхідністю передачі певної інформації здобувачам освіти та контролююча як спосіб визначення досягнення поставлених педагогом цілей.

Усі ці функції присутні і в процесі навчання, організованому в інформаційно-освітньому середовищі, але основними стають функції, що передбачають не вплив педагога на здобувачів освіти, а взаємодію.

Орієнтаційна функція спрямована на розвиток у здобувачів освіти умінь орієнтуватися в інформаційно-освітньому просторі (оволодівати навичками пошуку, використання та передачі інформації), *презентаційна функція* передбачає презентацію різних варіантів діяльності в аналізованому просторі, зразків способів дій, *функція педагогічної підтримки* покликана стимулювати просування здобувачів освіти вперед у їх розвитку, коригувати їх індивідуальну освітню траєкторію.

В умовах навчання в інформаційно-освітньому середовищі змінюється виховний вплив, пов'язаний із впливом особистості педагога. Він стає менш вираженим, не зникаючи повністю. Якщо частково комунікація здобувачів освіти з педагогом проходить віртуально, то характер спілкування відрізнятиметься від спілкування в реальному житті: будуть відсутні мімічні прояви, жести, не видно виразу очей педагога, емоційні прояви зглядяться, використання «смайликів» та вираження емоцій словами не замінять безпосереднього вираження почуттів.

Зміна розвивальної функції навчання пов'язана з тим, що здобувач освіти стає повноправним суб'єктом власної пізнавальної діяльності та відповідно і розвивається як суб'єкт, беручи на себе відповідальність за результати, а також визначає ціннісно-сміслові аспекти процесу пізнання світу, робить особистісний вибір, формуючи індивідуальну освітню траєкторію.

В інформаційне середовище входять інформаційні об'єкти, засоби комунікації, способи отримання, переробки, використання, створення інформації. Середовище включає колективних та індивідуальних суб'єктів, наділених мотивами та потребами. *Інформаційно-освітнє середовище* – це інформаційне середовище, створене для реалізації основних цілей освіти¹⁰.

В умовах навчання у цифровому інформаційно-освітньому середовищі провідний дидактичний підхід змінюється від традиційного «знання» до компетентнісного з елементами особистісно орієнтованого.

У традиційному підході до процесу навчання метою є передача здобувачам освіти певної системи знань, умінь, навичок. У компетентнісному підході пріоритетним є формування здібностей здобувачів освіти вирішувати життєві проблеми, застосовуючи наявні знання, вміння та навички. Така здатність називається компетентністю. Головним стає не оволодіння системою знань, умінь та навичок, а здатність самостійно здобувати знання, орієнтуватися в інформаційно-освітньому середовищі, структурувати та застосовувати, переводити з однієї форми в іншу інформацію (з вербальної до візуальної, з текстової до табличної, у форму діаграм тощо), створюючи її самостійно. Викладач не є єдиним джерелом інформації, вона надходить до особистості з різних сторін, тому важливими стають уміння відбирати лише необхідну інформацію, критично ставитися до інформації.

Формування світогляду майбутнього фахівця інформаційного суспільства, здатного плідно та позитивно брати участь у вирішенні завдань реалізації можливостей ІКТ в освіті, у професійній діяльності, у культурних та соціальних взаємодіях, є основним завданням вищої освіти в Україні, у зв'язку з чим актуальним є розвиток цінностей освіти у контексті особливостей цифрової парадигми освіти.

¹⁰ Електронні науково-освітні системи у науковій та науково-педагогічній діяльності: глосарій. Київ : ІТЗН НАПН України, 2018. 42 с.

До цінностей системи освіти періоду цифрової парадигми віднесемо такі: філософсько-психологічні, когнітивно-інтелектуальні, морально-етичні, національно-етнічні, культурно-естетичні, здоров'язберігаючі (в умовах використання засобів ІКТ), інформаційної безпеки особистості в умовах використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій.

Коротко охарактеризуємо такі цінності.

Когнітивно-інтелектуальні – значущість для особистості пізнавальних аспектів сприйняття віртуальної реальності при здійсненні освітньої та науково-дослідної діяльності, пов'язаної із пізнанням сутності явищ, що вивчаються, процесів, об'єктів певної освітньої компоненти за умов розширення меж сприйняття здобувачами освіти віртуального просторово-часового уявлення реальної дійсності певної предметної галузі.

Конвергентні – значущість для особистості навчання за допомогою педагогіко-технологічних та навчально-методичних матеріалів, що забезпечують співпадіння методів навчання з методами ІКТ або реалізують взаємне перенесення характерних рис освітніх технологій та ІКТ.

Здоров'язберігаючі (в умовах використання ІКТ) – обов'язковість для здобувачів освіти дотримання психолого-педагогічних, санітарно-гігієнічних та технічних вимог під час здійснення пізнавальної діяльності, у тому числі й у інформаційно-освітньому середовищі.

Інформаційна безпека особистості (за умов використання ІКТ) – обов'язковість для здобувачів освіти блокувати: інформацію, заборонену законодавством; неетичну інформацію, що зневажає моральні цінності оточуючих; агресивну інформацію; нелегітимну інформацію; інформацію, що принижує або ображає людську гідність.

Глобалізація пред'являє університетам нові вимоги. Зокрема, вони змушені конкурувати один з одним та вирішувати завдання, які не завжди мають відношення до регіону їхньої локалізації.

Сучасний університет знаходиться на трьох таких рівнях: глобальному, національному та регіональному. Кожен із зазначених рівнів ставить перед університетами свої завдання, вирішення яких потребує ресурсних витрат – фінансових, дослідницьких, адміністративних, тимчасових тощо.

Для збереження сталого розвитку університету необхідно сформувати стратегічну мережу, яка дозволила б йому не лише

оперативно вирішувати актуальні проблеми, а й реалізовувати свій функціонал у перспективі.

Стратегічна мережа є сукупністю взаємовідносин університету з ключовими стейкхолдерами та агентами, орієнтованими на довгострокові відносини та вирішення оперативних завдань за рахунок розподіленого управління (мережевої форми відносин)¹¹.

Формування стратегічної мережі університету в умовах глобальних, національних та регіональних викликів має ґрунтуватися на точках сполучення на трьох вказаних рівнях.

Механізм формування стратегічної мережі має таку структуру: визначення ресурсних можливостей університету та його місця в ієрархії університетів; класифікація завдань за трьома рівнями (глобальний, національний та регіональний); розробка стратегії університету (поведінкової моделі); формування стратегічної мережі як умови сталого розвитку за рахунок довгострокових та короткострокових зобов'язань та партнерських угод.

Вищеописані зміни, що відбулися у галузі вищої освіти в результаті реалізації можливостей ІКТ як аналогової, так і цифрової форми реалізації, стали причиною виникнення дидактико-технологічних парадигм сучасного періоду інформатизації освіти, що активно розвиваються.

Коротко зупинимося на їхньому описі.

Парадигма мережевої відкритої (on-line) освіти (самоосвіти) базується на організації інформаційної взаємодії між суб'єктами освітнього процесу в синхронному та (або) асинхронному режимі, що відбувається при реалізації віддаленого доступу до інформаційно-технологічного та навчально-методичного забезпечення. Реалізація парадигми мережевої відкритої освіти базується на використанні популярних WEB-платформ, що дистанційно забезпечують користувача навчально-методичними матеріалами з відповідної освітньої компоненти. При цьому забезпечується:

– функціонування інформаційно-освітнього середовища як сукупності змістовних та технологічних умов здійснення інформаційної взаємодії між учасниками мережевої спільноти та інформаційної діяльності з інтерактивним інформаційним ресурсом, який взаємодіє з ними як із суб'єктами інформаційної взаємодії;

¹¹ Карташова Л.А. Відкритий мережевий ресурс Ассент: інноваційні можливості для освітян. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2016. № 5. С. 3–8.

– «вікіпедіаподібна» організація розробки інформаційного ресурсу або освітнього контенту, адекватна принципам організації спільноти, а також використання такого ресурсу в умовах вільного доступу для кожного учасника спільноти;

– експертиза спільно розробленого освітнього контенту відповідно до педагогіко-технологічних вимог щодо педагогічної продукції, зреалізованої на основі інформаційно-комунікаційних технологій.

Парадигма розподіленої освіти характеризується високим рівнем технологічної складової частини навчально-методичного забезпечення навчального процесу; включенням студентства до мережевих спільнот, професійно орієнтованих на інформаційну взаємодію при вирішенні проблем, що виникають у процесі навчання; нівелюванням особистісного впливу викладача у зв'язку із відсутністю безпосереднього контакту при спілкуванні та при контролі результатів освітньої діяльності; необхідністю здійснювати всю навчальну діяльність за допомогою засобів ІКТ, вплив яких на здоров'я користувачів є негативним.

Парадигма високотехнологічної освіти зумовлена реалізацією можливостей автоматизованих комплексів, організованих на базі високотехнологічних пристроїв, що становлять систему, яка розпізнає конкретні навчальні ситуації, що відбуваються у навчальних аудиторіях закладу освіти, та відповідним чином на них реагує. При цьому одна із систем може керувати поведінкою інших за задалегідь виробленими алгоритмами. Важливою особливістю такої «інтелектуальної будівлі» закладу освіти є об'єднання окремих підсистем у єдиний керований комплекс, що є відмінною особливістю створення інформаційно-освітнього середовища. Важливим компонентом, що забезпечує функціонування такої освітньої організації, є наявність високотехнологічного обладнання, роботоподібних інформаційних систем та інтелектуально-інформаційних систем освітнього призначення.

Реалізація *парадигми конвергентної освіти*, спрямованої на взаємне перенесення характерних рис педагогічної науки та ІКТ, ініціює об'єднання чи злиття (часткове чи фрагментарне) різних наукових або освітніх компонентів, а також взаємовплив один на одного методів, засобів ІКТ та методів, засобів, властивих педагогічній науці, та забезпечує проникнення методів та засобів ІКТ у методи та засоби освітніх технологій та, як наслідок, їх еволюційне зближення та злиття. Конвергентна освіта в даний час знаходиться на

етапі свого розвитку за такими напрямками, як: науково-методичні основи формування конвергентного змісту освіти на міждисциплінарній основі в умовах взаємопроникнення наук та технологій при реалізації конвергенції реальної та віртуальної комунікацій; педагогіко-технологічна база створення конвергентних методик навчання, що представляють логічно завершений блок інформації, відображаючи змістовну основу для розробки методик освітньої компоненти в умовах використання ІКТ; конвергентні засоби навчання, реалізовані на високотехнологічному обладнанні, що задовольняють педагогіко-технологічні вимоги до програмно-апаратних та інформаційних комплексів освітнього призначення.

Реалізація теоретико-методологічних, гуманітарно-прикладних та технологічних основ розвитку дидактики в умовах цифрової трансформації освіти передбачає становлення та розвиток: теорії навчання як галузі наукового знання, що розробляє нові підходи до виявлення та обґрунтування об'єкта, предмета, завдань сучасної дидактики; мети та результатів процесу навчання в умовах цифрової трансформації освіти.

В аспекті вищезазначеного та, беручи до уваги вищеописані теорії навчання сучасного періоду цифрової трансформації освіти, представимо зміни основних положень педагогічної науки, у тому числі дидактики, періоду цифрової трансформації освіти, що виникають у зв'язку з активним та систематичним використанням ІКТ за умов інформатизації освіти. Ці зміни представлені як *порівняльні характеристики* основних компонентів традиційної педагогічної науки (у тому числі й дидактики) та педагогічної науки (у тому числі й дидактики) в умовах цифрової трансформації освіти і подані у таблиці 1.

Узагальнюючи, представимо визначення дидактики періоду цифрової трансформації освіти.

Дидактика як теорія навчання за умов цифрової трансформації освіти представляє та забезпечує реалізацію¹²:

– *цілей навчання*, які орієнтовані на розкриття, розвиток і реалізацію інтелектуального потенціалу здобувачів освіти і запити соціуму на підготовку фахівців інформаційного суспільства масової комунікації та глобалізації;

¹² Гуревич Р.С. Інформаційні технології навчання: інтегрований підхід Львів : Вид-во «СПОЛОМ», 2011. 484 с.

– *змісту навчання*, який розширюється тематично і скорочується за обсягом за рахунок включення тематики трансфер-інтегративних зон різних наук та відображає тенденції конвергенції (взаємного впливу, проникнення, злиття змістовних різних освітніх компонент та відповідних технологій їх вивчення) відповідно до тих змін, що відбуваються в соціумі, освіті, науці, технологіях тощо;

– *методів навчання*, що ґрунтуються на конвергенції наукових дослідницьких методів та методів технологій їх вивчення та відповідають сучасним методам пізнання наукових та соціальних закономірностей;

– *засобів навчання*, які реалізують можливості ІКТ (як аналогової, так і цифрової форми реалізації) та адекватні сучасним методи дослідження відповідних наук.

Таблиця 1

**Порівняльні характеристики основних компонентів
традиційної педагогічної науки (у тому числі, дидактики)
та педагогічної науки (у тому числі, дидактики)
в умовах цифрової трансформації освіти**

Традиційна педагогічна наука	Педагогічна наука в умовах інформатизації освіти періоду цифрової трансформації
1	2
<i>Зміст традиційної педагогічної науки</i> – теорія освіти, у тому числі навчання, яка займається вивченням процесу навчання як керованого процесу, <i>мета якого</i> – повідомлення суми знань, вироблення вмій та навичок навчально-пізнавальної діяльності, розумовий розвиток здобувачів освіти.	<i>Зміст педагогічної науки</i> – система знань про процеси навчання, виховання та освіти в умовах реалізації можливостей ІКТ при забезпеченні психолого-педагогічних, соціально-культурних та здоров'язберігаючих умов їх використання з метою розвитку особистості, її соціалізації та самореалізації в сучасному суспільстві масової мережевої комунікації та глобалізації.
<i>Об'єкт дидактики</i> – процес навчання як взаємодія об'єктивного та суб'єктивного, соціального досвіду та можливостей здобувачів освіти, що перетворюється на знання, вміння та навички, а також на розумовий розвиток та загальну культуру особистості.	<i>Об'єкт дидактики</i> – процес навчання, реалізований в інформаційно-освітньому просторі як взаємодія суб'єктивних можливостей здобувачів освіти та результатів педагогічного впливу, спрямованого на розкриття, розвиток та реалізацію інтелектуального потенціалу особистості, що трансформується в її компетентність та загальну культуру активного члена інформаційного суспільства масової комунікації та глобалізації.

Продовження таблиці 1

1	2
<p><i>Предмет дидактики:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • зміст навчання, реалізований у навчальних планах, програмах, підручниках; • засоби навчання; • організаційні форми, методи навчання; • виховна роль навчального процесу; • умови, які сприяють активній навчальній творчій праці та розумовому розвитку здобувачів освіти. 	<p><i>Предмет дидактики:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Зміст навчання, що розширюється тематично і скорочується за обсягом за рахунок включення тематики трансфер-інтегративних зон різних наук, що відображає конвергентні тенденції взаємного впливу, проникнення, злиття змістових компонентів навчальних предметів та відповідних технологій їх вивчення, а також реалізується у навчально-методичному забезпеченні освітнього процесу, представленого у вигляді інтерактивного контенту відповідно до рівня інтелектуального розвитку здобувачів освіти, який встановлюється засобами автоматизації педагогічного тестування; • організаційні форми та методи навчання, орієнтовані на самостійне набуття здобувачами знань та умінь адекватно сучасним науково-дослідницьким методам пізнання природних, соціальних та культурних закономірностей, що реалізують конвергенцію дослідницьких методів відповідних наук та методів технологій їх пізнання; • засоби навчання, що реалізують можливості ІКТ та методи дослідження відповідних наук, що відображають відповідні освітні компоненти; • соціально-культурна роль процесу навчання, реалізована, зокрема, на основі мережевих інформаційних ресурсів просвітницького характеру; • організаційно-методичні, педагогіко-технологічні та матеріально-технічні умови, що забезпечують функціонування освітнього процесу в умовах використання ІКТ.
<p><i>мета процесу навчання</i> – встановлення найбільш сприятливих умов взаємодії основних компонентів навчання для максимальної ефективності засвоєння знань та розумового розвитку здобувачів освіти.</p>	<p><i>мета процесу навчання:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • розкриття, розвиток та реалізація інтелектуального потенціалу здобувачів освіти та їх соціалізація в умовах інформаційного суспільства масової комунікації та глобалізації; • підготовка здобувачів освіти до самостійного набуття знань, умінь, компетенцій, до здійснення різноманітних видів інформаційної діяльності та інформаційної взаємодії з урахуванням ІКТ; • надання здобувачам освіти інструменту, реалізованого з урахуванням ІКТ, для дослідження об'єктів, що вивчаються, явищ, процесів, для конструювання моделей об'єктів, процесів, для формулювання гіпотез, їх перевірки з метою самостійного «відкриття» закономірностей, що вивчаються.

1	2
<p><i>Завдання дидактики:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • визначення структури, обсягу та змісту освіти; • визначення ефективних способів озброєння здобувачів освіти знаннями, вміннями та навичками; • виявлення, розкриття тих закономірностей процесу навчання, які сприяють ефективному засвоєнню навчального матеріалу. 	<p><i>Завдання дидактики:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • визначення структури, обсягу та змісту освіти, представленої аудіовізуальним інтерактивним контентом, що задовольняє стандарти педагогіко-технологічної якості, що відповідає цінностям сучасної освіти, соціально-культурному та науково-технічному рівню розвитку інформаційного суспільства масової комунікації та глобалізації; • визначення ефективних способів засвоєння здобувачами освіти знань, умінь на основі виявлених можливостей, здібностей кожного до пізнання досліджуваних закономірностей в умовах використання ІКТ; • виявлення, розкриття та реалізація закономірностей процесу навчання, що сприяють ефективності та безпеці засвоєння навчального матеріалу в умовах використання ІКТ, у тому числі й при реалізації педагогічних моделей заміщення реальної комунікації, що здійснюється у процесі навчальної діяльності, віртуальною.
<p><i>Характеристика стилю викладання:</i></p> <p><i>авторитарно-наставницький стиль викладання:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • зосередження у викладача більшості навчальної та методичної інформації; • майже повне усунення здобувачів освіти від вибору методів та організаційних форм навчання, режиму навчальної діяльності; • вплив на здобувачів освіти (як правило) методами переконання або примусу до навчання. 	<p><i>Характеристика стилю викладання:</i></p> <p>забезпечення педагогічного впливу та умов для розвитку та реалізації інтелектуального потенціалу здобувачів освіти при:</p> <ul style="list-style-type: none"> • самостійному виборі здобувачами освіти траєкторії навчання, режиму навчальної діяльності, організаційних форм та методів навчання; • здійснення здобувачами освіти самостійної інформаційної діяльності та інформаційної взаємодії як між суб'єктами освітнього процесу, так і між ними та інтерактивним джерелом навчальної, методичної інформації; • створення умов для позитивного у контексті творчої самопрезентації та самореалізації особистості у «віртуальному світі».
<p><i>Результати педагогічного впливу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • здобуття знань, умінь та навичок як відображення запланованих здобувачем освіти, рівень яких (як якісно, так і кількісно) переважно нижчий від запланованого, у кращому разі рівноцінний; • виховання особистості здобувача освіти відповідно до поставлених цілей та завдань. 	<p><i>Результати педагогічного впливу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • активізація самостійної інтелектуальної діяльності здобувачів освіти, розвиток їх можливостей та реалізація здібностей до пізнання, до творчої ініціативи та їх постійне вдосконалення в умовах реалізації можливостей ІКТ; • набуття компетенцій у галузі використання ІКТ для самостійного пошуку, подання, вилучення, формалізації, продукування навчальної інформації; • оволодіння здатністю і досвідом здійснювати «відкриття» явищ, що вивчаються, на основі віртуальних екранних експериментів; • оволодіння загальними методами пізнання, адекватними сучасним досягненням науково-технічного прогресу та соціально-культурним особливостям інформаційного суспільства масової мережевої комунікації та глобалізації, а також реалізації стратегії засвоєння навчального матеріалу; • розвиток у суб'єктів освітнього процесу культури навчальної діяльності, адекватної сучасному рівню розвитку сучасного інформаційного суспільства.

Таким чином, інформаційна освіта – це вектор освіти, спрямований формування загальнокультурних компетенцій, які тісно пов'язані із знаннями та уміннями роботи з інформацією, персональним комп'ютером, інформаційно-комунікаційними технологіями що зорієнтовані на ліквідацію інформаційної, комп'ютерної неграмотності та формування основ інформаційної культури здобувачів вищої освіти.

2. Проектування інформаційно-освітнього середовища університету в умовах цифрової трансформації освіти

Розмірковуючи про можливість здобуття освіти за рахунок застосування сучасних ІК-технологій, неможливо не торкнутися проблеми інтернаціоналізації освіти загалом. Інтернаціоналізація освіти виявляється у таких формах взаємної співпраці, як: індивідуальна мобільність; мобільність студентів чи викладацького складу в освітніх цілях; мобільність освітніх програм (інституційна мобільність); формування нових міжнародних стандартів освітніх програм; інтеграція до навчальних програм міжнародного виміру та міжнародна уніфікація освітніх стандартів; інституційне партнерство; створення стратегічного інформаційно-освітнього партнерства¹³.

Бум транскордонної освіти збільшує число країн, у яких вища освіта набуває масового характеру. Паралельно розширюється сфера використання нових інформаційно-комунікаційних технологій, зміцнюються позиції прихильників концепції економіки знань, посилюється інтернаціоналізація ринку праці та зростає потреба у кваліфікованій робочій силі. У результаті цього відбувається диверсифікація способів надання та постачання освітніх послуг: до початкової мобільності здобувачів освіти та викладачів додається інформаційна/віртуальна мобільність освітніх програм та інститутів.

Так, на сучасному етапі розвитку освіти з'являються і суттєво нові форми інтернаціоналізації освіти, що виражаються у переміщенні через національні кордони інститутів та програм навчання. Це явище отримало назву транснаціональної освіти. Під мобільністю освітніх програм розуміють організацію іноземними закладами освіти курсів дистанційного навчання, організацію курсів чи освітніх програм національним закладом освіти у партнерстві із закордонним та

¹³ Морзе Н.В. Основи інформаційно-комунікаційних технологій. Київ, 2007. 350 с.

франчайзингові курси та програми. Слід зазначити, що своїм існуванням ця тенденція багато в чому завдячує бурхливому розвитку інформаційних технологій та різкому зростанню ступеню Інтернет-доступності¹⁴.

Інтернаціоналізація дозволяє об'єднувати ресурси (що особливо актуально в умовах їх важкодоступності), уникати дублювання та/або зайвого копіювання тем наукових досліджень та значно полегшує ідентифікацію освітніх проєктів.

Водночас максимізація вигоди всіх учасників процесу інтернаціоналізації освіти потребує забезпечення визнання іноземних кваліфікацій, що практично передбачає визнання систем забезпечення якості освіти.

Далі звернемося до особливостей дистанційної освіти на сучасному етапі.

Виклики сучасного суспільства, зокрема воєнний стан в Україні, вносять свої корективи в систему дистанційної освіти. Вона стає більш затребуваною, зростає актуальність проблем, пов'язаних з організацією навчання різних вікових груп здобувачів освіти, з вибором Інтернет-платформ для організації освітньої діяльності здобувачів освіти, поєднанням традиційних методів навчання зі специфічними для дистанційної освіти.

Успішній реалізації дистанційного навчання в країні істотно сприяє її державна політика. За роки незалежності була ухвалена низка законів щодо інформатизації суспільства, зокрема Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Закон України «Про Національну програму інформатизації», «Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні», «Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти», Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні та ін.

Протягом багатьох років дистанційна освіта в різних формах – чи то програми дистанційного навчання, чи формат відкритих університетів, онлайн-програми тощо – допомагала реалізувати освітні бажання мільйонів студентів, які не могли відвідувати денні заняття та університетські курси в університетах, розташованих в інших країнах.

¹⁴ Нельга Т.О. Перехід до електронної освітньої культури: надбання і проблеми. *Модернізація системи вищої освіти: соціальна цінність і вартість для України : монографія*. Київ : Педагогічна думка, 2007. С. 180–190.

Абітурієнти/студенти часто мають побоювання щодо вибору вищої освіти через дистанційне навчання, оскільки вони не мають ясності про плюси та мінуси цього способу навчання.

Доцільно виділити такі *переваги дистанційної освіти*:¹⁵

а) поєднання роботи з навчанням; б) з фінансової точки зору дистанційна освіта є більш вигідним порівняно з очним форматом навчання (можливість заощадити кошти на оплату навчання). До того ж багато освітніх курсів у дистанційному форматі можуть надаватись безкоштовно при своєчасному виконанні онлайн-завдань, відповіді на які надсилаються менеджерам освітньої програми електронною поштою або у форматі онлайн-чату; в) застосування сучасних інформаційних технологій, які збільшують ступінь інтерактивності навчальних занять та наповнюють їх унікальним цифровим контентом (відеопрезентації, проморолики, інтерактивні кейси, 3D-моделі і т.д.), що дозволяє більш детально вивчити ті питання, які в очному форматі найчастіше залишаються незачепленими у межах навчальних занять; г) економію часу (студенти, які не мають достатньо часу на очне навчання, можуть звернутися до дистанційної освіти та виконати освітню програму, мало виходячи з дому); д) у разі отримання другої вищої чи додаткової освіти багато людей психологічно бояться повертатися до формату навчання в аудиторії, а дистанційні освітні технології формують комфортне для здобувачів освіти середовище, щоб вони не відволікалися і психологічно були стійкими до здобуття нових знань, не боючись пропустити якийсь навчальний матеріал через несприятливі умови в аудиторії, тобто дистанційна освіта «оберігає» студентів від ефекту натовпу; е) акредитовані дистанційні освітні програми визнаються більшістю роботодавців, що надає можливість особистості за короткий час отримати, наприклад, нову спеціальність та нову роботу, не побоюючись, що такий формат здобутої освіти ігноруватиметься компаніями-роботодавцями.

Серед *недоліків дистанційної освіти можна виділити такі*: а) без викладацького складу для особистої взаємодії та без однокласників, які можуть допомогти, постійно нагадуючи про майбутні завдання, шанси відволіктися і не вкластися у встановлені дедлайни досить високі; б) наявність прихованих фінансових витрат. Хоча вартість програм дистанційної освіти, як правило, нижча, ніж очної освітньої

¹⁵ Дистанційне навчання: психологічні засади : монографія. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 240 с.

програми, за фактом можуть бути приховані витрати; в) надмірна залежність від ІК-технологій може бути основним недоліком у режимі отримання дистанційної освіти, особливо коли навчання відбувається в онлайн-середовищі; г) дистанційна освіта часто страждає через відсутність високого рівня викладачів¹⁶.

Варто наголосити, що електронні ресурси доповнюють, а не повністю замінюють традиційні методи навчання. Електронні інструменти можуть зробити *заняття ефективнішими*: лекції стають більш привабливими, інформативними та урізноманітненими; вивчення навчального матеріалу стає більш широким, цікавим та доступним; дискусії більш вільні та складніші; студентські роботи можуть викладатися в Інтернет-простір для публічного ознайомлення та оцінки тощо.

Здійсненню дистанційного навчання сприяє організація мережевого проєкту.

Під мережевим проєктом зазвичай мається на увазі спільна навчально-пізнавальна, дослідницька, творча чи ігрова діяльність студентів-партнерів, організована з урахуванням комп'ютерної телекомунікації, що має загальну проблему, мету, узгоджені методи, способи діяльності, створені задля досягнення спільного результату діяльності¹⁷.

Мережеві проєкти є засобом формування універсальних навчальних дій, які забезпечують здобувачам освіти можливість самостійно здійснювати навчальну діяльність, ставити навчальні цілі, шукати та використовувати необхідні засоби та способи їх досягнення. Використання засобів інформаційних та комунікаційних технологій дозволяє вирішувати комунікативні та пізнавальні завдання, включаючи пошук, збирання, обробку, аналіз, організацію, передачу та інтерпретацію отриманої інформації.

Включення мережевих проєктів до освітнього процесу мотивує студентів до активної діяльності, розкриття творчого потенціалу, комунікації та співробітництва, надає можливості зосередитись на окремих важливих для студента проблемах, розглянути їх з різних точок зору, дозволяє досягти глибини пізнання та аргументованих

¹⁶ Вембер В.П. Інформатизація освіти та проблеми впровадження педагогічних програмних засобів в навчальний процес. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2007. № 2 (3). URL: <http://www.ime.edu-ua.net/em3/emg.html>.

¹⁷ Карташова Л.А. Відкритий мережевий ресурс Accent: інноваційні можливості для освітян. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2016. № 5. С. 3–8.

висновків. Систематична практика спільної діяльності формує самостійність, відповідальність за власну діяльність та роботу всієї групи. Студенти навчаються виконувати різні соціальні ролі – лідера, виконавця, організатора спільної діяльності, генератора ідей¹⁸.

Крім того, включення студентів до мережевого проєктування розвиває навички вирішення різних проблем, які надалі допоможуть їм у професійному та соціальному житті.

Для розробки мережного проєкту необхідно визначити таке: загальну тему, в рамках якої проводитиметься проєкт, актуальність проєкту, мету проєкту, основні завдання, напрямки, з яких складається проєкт, етапи проєкту з конкретними передбачуваними результатами та складом учасників.

Важливою складовою частиною проєктування є вміння спільного використання таких соціальних сервісів Google: документів, карт, фотографій, відео, пошти, сайтів, блогів, а також мережевих навичок спілкування та спільної роботи в команді.¹⁹

Організація сучасною освітньою практикою мережевого проєктування дає новий імпульс та величезні потенційні можливості проєктної та навчально-дослідницької діяльності здобувачам освіти. Мережеве проєктування дозволяє вийти за межі університету, навчитися взаємодіяти та виконувати спільні проєкти зі студентами різних університетів інших міст та країн, обмінюватися інформацією та отримувати безцінний досвід спілкування.

Реалізація мережевих проєктів у навчально-виховному процесі передбачає необхідність визначення ролей їх учасників. Вони можуть бути такими: автор проєкту, мережевий координатор, технічний консультант, науковий консультант, учасники проєкту, локальні координатори.

При організації та плануванні мережного проєкту не менш важливим завданням є розробка етапів організації мережевого проєкту. На першому етапі виділяється проблема, яка цікавить майбутніх учасників мережного проєкту. Потім визначається тема мережного проєкту, мета, завдання та передбачуваний результат.

¹⁸ Панченко Л.Ф. Інформаційно-освітнє середовище сучасного університету : монографія. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 280 с.

¹⁹ Тітов С.В. Інформаційна підтримка навчальної дисципліни за допомогою вебресурсу. Проблеми теорії й практики дистанційної та електронної освіти : матеріали 2-ї міжнар. наук.-практ. конф., Ялта, РВУЗ КГУ, 2013. С. 60–62.

Організація діяльності з мережевого проєктування вимагає великих витрат часу, тому необхідно заздалегідь визначити терміни виконання мережевого проєкту, які б орієнтували учасників планувати свою роботу над проєктом.

Отриманий у результаті мережного проєкту продукт може бути представлений широкому загалу через web-сайт за допомогою публікації, презентації, відеоролика тощо. Форма презентації підсумкового продукту визначається заздалегідь перед початком виконання мережного проєкту.

При організації мережевого проєкту важливою є діяльність мережевого координатора, який створює листи розсилок, сайт проєкту та розміщує необхідні для реалізації мережного проєкту матеріали²⁰.

Інформація про підсумки мережевого проєкту має бути прозорою та доступною для усіх бажаних ознайомитися з його результатами.

Обговорення отриманих результатів може бути організоване на занятті, під час якого аналізуються змістова, організаційна та технічна складові частини роботи з мережевим проєктом.

Важливою складовою частиною виконання мережевих проєктів є готовність педагога до вирішення різних організаційних, педагогічних та технічних проблем. Впровадження мережного проєктування значно розширює функції педагога, який виконує роль не тільки керівника проєкту, а й організатора, технічного консультанта тощо.

Щоб результати діяльності з мережевого проєктування кожного учасника були доступні всій команді, рекомендується використання системи Google-документи. Безперечним плюсом роботи у системі хмарної технології є можливість декільком учасникам мережевого проєкту редагувати один документ та залишати у ньому коментарі. Студенти можуть доповнювати необхідну інформацію у зручний для них час, а педагог коригуватиме діяльність команди за допомогою коментарів. Така робота дозволяє систематизувати роботу команди та вибудовувати її у потрібному напрямку. Крім того, хмарні технології дозволяють побачити, хто саме працював із документом, і які зміни ним було внесено.

Характерною ознакою мережевих проєктів є оформлення результатів роботи у різних web-сервісах. Ідеальний варіант, коли

²⁰ Організація навчальної діяльності у комп'ютерно орієнтованому навчальному середовищі : посібник. Київ : Педагогічна думка, 2012. 128 с.

студенти в процесі роботи над проектом опановують даний вид діяльності.

Безперечним плюсом мережевого проекту є обов'язкове взаємооцінювання команд за певними критеріями та можливість порівняти результат своєї роботи з роботою інших груп.

На заключному етапі роботи над проектом, тобто після підведення загальних підсумків, пропонується оцінити роботу кожного члена команди.

Як показує практика, участь студентів у мережевому проектуванні є ефективним засобом формування та розвитку пізнавальної мотивації, навичок дослідження, співробітництва та спілкування. Можливість працювати у своєму режимі підвищує як ефективність праці студента, так і здатність керівника відстежити виконану роботу та скоригувати її подальше просування. Дистанційна робота через Google-документи дозволяє організувати спільну діяльність незалежно від загальної наявності вільного часу у педагога та студента, перетворює спільну діяльність на продуктивну співпрацю та співтворчість²¹.

Участь студентів у мережевому проектуванні дозволяє дізнатися невідоме і відшукати можливі шляхи вирішення проблем.

Таким чином, в ідеалі необхідно прагнути до того, щоб освітні Інтернет-ресурси були спрямовані на реалізацію поставлених цілей навчання, не завдаючи шкоди змісту та якості освітньої програми.

Отже, електронні освітні ресурси дозволяють:

1) здійснювати управління та адміністрування онлайн-освітньою програмою²². Рутинне адміністрування курсів (реклама, надання копій навчального плану, призначення дискусійних секцій та отримання новин курсу) може здійснюватись та оброблятись більш ефективно за допомогою домашньої інтернет-сторінки курсу, електронних дискусійних груп та списків електронної розсилки;

2) формувати та структурувати джерельну базу для викладання та досліджень. Інтернет та електронні носії забезпечують ширший вибір первинних та вторинних джерел (включаючи візуальні та аудіоджерела). Використовуючи ці джерела, здобувачі освіти можуть запропонувати свої власні докази та аргументи у лекції та

²¹ Дистанційне навчання: психологічні засади : монографія. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 240 с.

²² Електронні науково-освітні системи у науковій та науково-педагогічній діяльності: глосарій. Київ : ІТЗН НАПН України, 2018. 42 с.

дискусійних секціях, а також писати дослідницькі та аналітичні роботи на ширше коло наукових тем;

3) підвищувати рівень цифрової грамотності²³ через підготовку навчальних проєктів та презентацій: замість того, щоб звітувати вирішенням традиційних завдань-тестів та складати іспити, здобувачі освіти можуть виконувати більш цікаві завдання, зокрема готувати виставкові стенди та постер-презентації, групові проєктні презентації та моделі, розробляти навчальні блоки-модулі та інші матеріали. Веб-архівування навчальних матеріалів за підсумками одразу кількох випусків дозволяє перетворити освітній онлайн-курс або освітню програму на постійно функціонуючу, стійку та спільну інтелектуально-освітню та інформаційно-просвітницьку конструкцію;

4) збільшити рівень інтерактивності лекцій: комп'ютер з певним програмним забезпеченням для показу презентацій може забезпечити єдиний інструмент для наповнення лекцій графічними структурами, фотоматеріалами, комбінованими слайдами, статистичними діаграмами та таблицями, зображеннями, музикою і навіть відеокліпами. Одночасно з друкуванням цих матеріалів як роздаткових їх можна зберегти у спільному вебформаті для подальшого перегляду та обговорення;

5) формувати інтерактивне онлайн-середовище для дискусій та обговорень: електронні інструменти спілкування, такі як електронна пошта, програмне забезпечення для конференц-зв'язку та послуги онлайн-чату можуть ініціювати широкий спектр тем/проблем для обговорення ще до очного заняття в аудиторії або очної участі у науковій конференції. Формування інтерактивного онлайн-середовища дозволяє подолати труднощі планування робочої програми курсу з урахуванням інтересів та ідей здобувачів освіти²⁴.

ВИСНОВКИ

Отже, одним із завдань сучасної освіти є створення такого освітнього середовища, яке б виступало ефективним засобом професійного та інтелектуального розвитку особистості та відповідало вимогам інформатизації освіти, забезпечувало

²³ Нельга Т.О. Перехід до електронної освітньої культури: надбання і проблеми. *Модернізація системи вищої освіти: соціальна цінність і вартість для України : монографія*. Київ : Педагогічна думка, 2007. С. 180–190.

²⁴ Баловсяк Н.В. Інформаційна компетентність фахівця. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2004. № 5. С. 21–28.

реалізацію освітніх програм і сприяло формуванню функціональної грамотності та компетентностей.

Затребуваність цифрових технологій у сфері освіти очевидна, адже їх використання дозволяє за малі проміжки часу вирішувати багатофункціональні освітні завдання. Це такі завдання: швидкісний пошук інформації, її візуалізація, графічна інтерпретація, модифікація, обробка, формалізація, продукування, у тому числі великих обсягів структурованої та неструктурованої інформації; адаптація інформаційних систем до нових техніко-технологічних умов; модифікація інформаційних систем без заміни технічних засобів; спільне створення інформаційного освітнього ресурсу; перевірка тексту письмових робіт студентів на оригінальність, адекватність тематики, науковості та грамотності; одночасна участь великої кількості суб'єктів освітнього процесу у web-конференціях та інших професійних мережових спільнотах; інтелектуалізація інформаційної діяльності та інформаційної взаємодії між суб'єктами навчального процесу; організаційне керування високотехнологічним обладнанням; автоматизація всіх видів контролю за результатами освітньої діяльності.

Процес інформатизації освіти у контексті глобальних процесів дозволяє сформувати особливий онлайн-освітній простір, який нівелює національні та територіальні відмінності між країнами, дозволяючи їм отримати відкритий і швидкий доступ до інноваційних освітніх ресурсів із усього світу.

Результатом впровадження комп'ютерних технологій в освітній процес є розширення сектору самостійної навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти. Важливим нововведенням у даному випадку є інтерактивність. Це дозволяє розширювати функціонал самостійної навчальної роботи, необхідної за цілями освіти та ефективної з огляду тимчасових витрат. Отже, заміна текстового фрагмента з інформацією для самостійної роботи на інтерактивний контент електронно-освітнього ресурсу сприятиме підвищенню якості організації освітнього процесу.

Інформаційні освітні ресурси дозволяють вирішити два найважливіші, на наш погляд, завдання: забезпечити наступність між усіма ступенями освіти; поступово ліквідувати прогалини у цифровій грамотності між молодим і старшим поколіннями людей, тим самим реалізуючи одну з найважливіших цінностей, визнаних ЮНЕСКО та ООН, – інклюзивний та безперервний характер навчання/освіти.

АНОТАЦІЯ

У сучасну епоху освіта вийшла новий рівень. Це пов'язано передусім із впровадженням інформаційних та інформаційно-комунікаційних технологій з метою створення інформаційно-освітнього середовища. В умовах інформатизації змінилася картина світу та сприйняття навчального матеріалу здобувачами освіти, зазнають зміни взаємовідносини між викладачем та студентом. Потрібні нові підходи до формування інформаційно-освітнього простору в інформаційну епоху, важливим є пошук сучасних методик навчання студентів в інформаційному світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баловсяк Н.В. Інформаційна компетентність фахівця. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2004. № 5. С. 21–28.
2. Биков В.Ю. Відкрита освіта в Єдиному інформаційному просторі. *Педагогічний дискурс: збірник наукових праць*. Хмельницький, 2010. Вип. 7. С. 30–35.
3. Биков В.Ю. Навчальне середовище сучасних педагогічних систем. URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp1/Bykov.pdf.
4. Вембер В.П. Інформатизація освіти та проблеми впровадження педагогічних програмних засобів в навчальний процес. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2007. № 2 (3). URL: <http://www.ime.edu-ua.net/em3/emg.html>.
5. Волкова Н.П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навчально-методичний посібник. Дніпро. Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. 360 с.
6. Воротникова І.П. Інформаційно-освітнє середовище для реалізації різних форм навчання у сучасній школі. URL: elibrary.kubg.edu.ua/.../Воротникова_стаття_ІОС.pdf.
7. Вербівський Д.С. Електронне освітнє середовище навчання математичних дисциплін: принципи побудови і структура. *Наукові записки*. 2018. № 173 (2). С. 55–58.
8. Гуревич Р.С. Інформаційні технології навчання: інтегрований підхід. Львів : Вид-во «СПОЛОМ», 2011. 484 с.
9. Дистанційне навчання: психологічні засади. Монографія. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 240 с.
10. Електронні науково-освітні системи у науковій та науково-педагогічній діяльності: глосарій. Київ : ПТЗН НАПН України, 2018. 42 с.

11. Жук Ю.О. Теоретико-методологічні проблеми формування інформаційного освітнього простору України. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2007. № 2. URL: [http://www.ime.edu-ua.net/em3/content/07zuoeei.Htm](http://www.ime.edu.ua.net/em3/content/07zuoeei.Htm).

12. Карташова Л.А. Інформаційно-освітнє середовище професійно-технічних навчальних закладів : посібник. Київ : ПІТО НАПН, 2017. 124 с.

13. Карташова Л.А. Відкритий мережевий ресурс Accent: інноваційні можливості для освітян. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2016. № 5. С. 3–8.

14. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html/>.

15. Кремень В. Категорії «простір» і «середовище»: особливості модельного подання та освітнього застосування. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. № 2. С. 3–16.

16. Ляшенко С.В. Студія «Перспектива»: модель інформаційно-освітнього середовища на базі Інтернет-орієнтованих технологічних рішень. URL: <http://www-Library.univer.kharkov.ua/ukr/node6.htm>.

17. Матвієнко О.В. Інформаційна освіта: інноваційні аспекти. Київ, КНУКіМ, 2003. 126 с.

18. Модельовання й інтеграція сервісів хмаро орієнтованого навчального середовища : монографія. Київ, Компрінт, 2015. 163 с.

19. Морзе Н.В. Основи інформаційно-комунікаційних технологій. Київ, 2007. 350 с.

20. Морзе Н.В. Критерії якості електронних навчальних курсів, розроблених на базі платформ дистанційного навчання. *Інформаційні технології в освіті*. Збірник наукових праць. Випуск 4. Херсон, ХДУ, 2009. С. 63–75.

21. Нельга Т.О. Перехід до електронної освітньої культури: надбання і проблеми. *Модернізація системи вищої освіти: соціальна цінність і вартість для України : монографія*. Київ : Педагогічна думка, 2007. С. 180–190.

22. Організація навчальної діяльності у комп'ютерно орієнтованому навчальному середовищі : посібник. Київ : Педагогічна думка, 2012. 128 с.

23. Панченко Л.Ф. Інформаційно-освітнє середовище сучасного університету : монографія. Луганськ. Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 280 с.

24. Положення про електронні освітні ресурси : Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту № 1060 від 01.10.2012. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12>.

25. Термінологічний словник з використання інформаційних технологій та електронних бібліотечних систем. Київ : ПТЗН НАПН України, 2014. 15 с.

26. Тітов С.В. Інформаційна підтримка навчальної дисципліни за допомогою вебресурсу. *Проблеми теорії й практики дистанційної та електронної освіти* : матеріали 2-ї міжнар. наук.-практ. конф., Ялта, РВУЗ КГУ, 2013. С. 60–62.

27. Шелестова А.М. Характеристика сучасного інтегрованого інформаційно-комунікаційного простору вищого навчального закладу. *Вісник Харківської державної академії культури* : збірник наукових праць. Харків, ХДАК, 2013. Вип. 39. С. 235–241.

28. Хмарні технології – що це таке? URL: <http://www.multitest.ua/blog/oblachnye-technologiichto-eto-takoe>.

29. Structure and Content of e-Learning Information Environment Based on Geo-Information Technologies / E.Y. Levina et al. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*. 2017. Vol. 13. № 8. P. 5019–5031.

30. Thorne S.L., Black R. Language and Literacy Development in Computermediated Contexts and Communities. *Annual Review of Applied Linguistics*. 2008. № 28.

Information about the author:

Tomashevs'ka Iryna Petrivna

Candidate of Pedagogical Sciences,

Professor at the Department of General Pedagogy

and Preschool Education

Lesya Ukrainka Volyn National University 13, Voli Ave, Lutsk

SECTION 4. THE IMPACT OF THE WAR ON SCIENTIFIC DISCOURSE, RESEARCH QUALITY AND ACADEMIC INTEGRITY

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-247-0-12>

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ МАЙДАНЧИК ПІДТРИМКИ ПУБЛІКАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Приходнюк В.В., Горборуков В.В.

ВСТУП

Забезпечення високої якості наукових досліджень є важливою проблемою, вирішення якої значною мірою визначає майбутній потенціал країни. Наявність значного наукового потенціалу може забезпечувати стрімкий розвиток усіх сфер людської діяльності. Особливо гостро ця проблема стоїть зараз, тобто в умовах воєнного стану.

Невмотивована агресія російської федерації стала психологічним викликом для всіх верств населення незалежно від роду діяльності. Постійні сповіщення про повітряні тривоги, ймовірні ракетні удари, переживання за рідних, соціально-побутові проблеми, пов'язані із залишенням постійного місця проживання, є причинами порушення психологічного здоров'я людей²⁵. Для вирішення цієї проблеми Міністерством освіти і науки України створюються цільові програми щодо психологічної реабілітації, зокрема для соціальної реінтеграції та реабілітації дітей, що постраждали внаслідок воєнних дій²⁶.

Всі наведені проблеми не оминули наукових та науково-педагогічних працівників. Їхня робота вимагає значних витрат енергії, вона виснажлива і може супроводжуватись перевтомою

²⁵ Боровик М.О., Лукін Б.П., Охременко О.Є. Психологічна допомога з метою подолання наслідків воєнного стану. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану*. Харків : ХНУВС. 2022.

²⁶ Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні : Лист МОН від 29 березня 2022 року № 1/3737-22.

навіть за сприятливих умов²⁷, тому пов'язане з притаманним воєнному стану стресом психологічне перенавантаження може особливо гостро впливати на них, суттєво погіршуючи працездатність. Це впливає на якість здійснюваних ними наукових досліджень.

Відповідно, в таких умовах може бути підвищення якості управління. Однак якісне управління вимагає побудови ефективних процесів підтримки управлінської діяльності, перш за все в питаннях, що стосуються збирання інформації про поточний стан досліджень, їх оцінювання та подальшого планування. Підтримка таких процесів може здійснюватися за допомогою сучасних інформаційно-аналітичних систем.

Однією з ключових складових частин наукового процесу є оформлення та оприлюднення результатів досліджень, насамперед у вигляді наукових видань, тобто публікаційна активність. Якісна публікаційна активність є важливою як для самого вченого, так і для установи. Наприклад, більше 40% балів, що надаються науковій установі під час її державної атестації Міністерством освіти і науки України, залежать саме від публікаційної активності працівників²⁸.

З урахуванням наведеного пропонується інформаційно-аналітичний майданчик підтримки публікаційної активності «ПОЛІЕДР-Дослідник», завданнями якого є такі:

- інформаційна підтримка написання статей шляхом забезпечення повторного використання результатів досліджень за допомогою тематичних інтерактивних баз знань;
- інформаційно-аналітична підтримка процесу публікації статей шляхом централізованого збирання та оцінювання доступних для публікації видань;
- інформаційно-аналітична підтримка процесів оцінювання публікаційної активності з урахуванням вимог нормативних документів МОН України і НАН України;
- інформаційно-аналітична підтримка процесів планування публікаційної активності.

²⁷ Щербак С.Е., Важинський Т.І. Методика та організація наукових досліджень. Суми : СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2016. 257 с.

²⁸ Методика оцінювання ефективності наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності наукової установи : Наказ МОН від 17 вересня 2018 року № 1008.

При цьому засоби інформаційної підтримки можуть використовуватись не тільки під час написання статей, але й в ході виконання науковцями досліджень за основними напрямками установи, а також для підвищення їхньої кваліфікації.

Запропонований інформаційно-аналітичний майданчик створено на базі когнітивної інформаційно-аналітичної платформи «ПОЛІЕДР» (КІТ «ПОЛІЕДР»).

1. Поточний стан досліджень

Нині наукові інформаційні системи (Research Information Systems, RIS) досить поширені. Існує низка міжнародних систем подібного класу, таких як портал ResearchGate, що дають змогу забезпечувати співробітництво між ученими, публікувати результати своїх досліджень тощо. Також зараз перебуває в процесі розроблення Національна електронна науково-інформаційна система (Ukrainian Research Information System, URIS)²⁹. Серед завдань URIS є автоматизація процесу звітування, організація доступу до даних у сфері науки тощо.

Однак з огляду на наявність воєнного стану науковцям потрібен інструмент для автоматизації збирання та оцінювання наявних у них даних у сфері науки в конкретний момент. Після повноцінного введення URIS у дію зібрані за допомогою цього інструмента дані можуть використовуватись для початкового наповнення URIS у тій частині, що не може бути автоматично отримана з інших наявних систем, таких як Crossref.

2. Математична модель інформаційно-аналітичного майданчика

Оскільки «ПОЛІЕДР-Дослідник» є тимчасовим інструментом, його доцільно розробляти на основі інструментів, що дають змогу здійснювати швидке розгортання з мінімальними затратами праці. Таким інструментом є модель онтологокерованої лексикографічної системи, реалізованої в КІТ «ПОЛІЕДР».

²⁹ Національна електронна науково-інформаційна система (URIS). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/cifrova-osvita/elektronna-naukovo-informacijna-sistema>.

Онтологія – це формалізоване представлення певної предметної галузі³⁰. Онтологію можна визначити^{31,32} як трійку виду (1). Основними елементами онтології є об'єкти, зв'язки та атрибути.

$$O = \langle X, R, A \rangle, \quad (1)$$

де X – кінцева множина об'єктів онтології; R – кінцева множина зв'язків між об'єктами онтології; A – кінцева множина атрибутів об'єктів та зв'язків.

Гнучкість онтологій робить їх зручним механізмом для опису практично будь-яких структур даних. Можна виділити два такі основні способи використання онтологій:

- онтології є зручним сховищем для різних видів інформації, призначеної для представлення користувачу; такі онтології називаються інформаційними;

- онтології є зручним способом опису архітектури системи, її налаштувань та інших аспектів функціонування; такі онтології називаються керуючими.

Оскільки інформаційні онтології призначені перш за все для сприйняття користувачами, їхня структура загалом може бути довільною. Керуючі онтології призначені для задання конфігурацій певних спеціалізованих модулів, тому повинні відповідати певним форматам (обмеженням цілісності). Можна виділити такі основні типи керуючих онтологій:

- онтологічні шаблони представлення, що використовуються для опису інтерфейсу системи, а також тих підпрограм, що керують безпосереднім виведенням даних (інформації) користувачу;

- онтології процесу, що використовуються для опису сценаріїв взаємодії користувачів із системою;

³⁰ Guarino N. Understanding, building and using ontologies. *International Journal of Human-Computer Studies*. 1997. Vol. 46. № 2–3. P. 293–310. DOI: <https://doi.org/10.1006/ijhc.1996.0091>.

³¹ Nadutenko M., Prykhodniuk V., Shyrokov V., Stryzhak O. Ontology-Driven Lexicographic Systems. *Advances in Information and Communication. FICC 2022. Lecture Notes in Networks and Systems*. Cham : Springer. 2022. P. 204–215.

³² Stryzhak O., Prykhodniuk V., Popova M., Nadutenko M., Haiko S., Chepkov R. Development of an Oceanographic Databank Based on Ontological Interactive Documents. *Lecture Notes in Networks and Systems*. Cham : Springer. 2021. P. 97–114.

– онтологічні дескриптори програмної інтеграції, що використовуються для опису процесу взаємодії з іншими системами через їхні програмні інтерфейси (API);

– допоміжні бібліотеки конфігурацій – спеціалізовані онтології, що задають власне конфігурації тих компонентів системи, яким потрібна така можливість (наприклад, онтологічні класифікатори).

Лексикографічну систему (Л-систему) можна розглядати як певним чином семіотично та семантично організоване інформаційне середовище, в якому реалізується певна множина лексикографічних ефектів^{33,34,35}. Робота Л-систем полягає в представленні наявних природно мовних текстів у вигляді множини елементарних інформаційних одиниць (ЕІО). Лексикографічні ефекти визначаються як певні перетворення цієї множини, задані архітектурою Л-системи.

Застосування керуючих онтологій у рамках моделі Л-системи дає змогу створити інструментарій для швидкого формування й розгортання надзвичайно широкого спектру систем різного призначення. Така система (онтологокерована Л-система) характеризуватиметься гнучкістю і простотою адаптації до потреб користувачів. Така система суттєво відрізнятиметься від звичайних інформаційних систем через те, що велика кількість статичних елементів ставатимуть динамічними, залежними від поточної онтологічної конфігурації.

Можна описати онтологокеровану Л-систему в термінах тривірневої архітектури ANSI/SPARK³⁶ як такі рівні представлення даних: концептуальний, внутрішній і зовнішній.

³³ Формування національної термінологічної системи в галузі зварювання на основі віртуальних лексикографічних лабораторій / А.А. Мазур, М.В. Надутенко, І.В. Остапова, В.С. Петрук, С.В. Пустовойт, В.А. Широков. *Вісник Національної Академії наук України*. 2014. С. 75–83.

³⁴ Широков В.А. Інформація. Система. Трансдисциплінарність в лінгвістике. Київ : Palamarium Academic Publishing, 2017. 280 с.

³⁵ Широков В.А. Лінгвістично-інформаційні студії: праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України. Наукова парадигма та основні мовно-інформаційні структури. Київ : Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2018. 271 с.

³⁶ Tsichritzis D., Klug A. The ANSI/X3/SPARC DBMS framework report of the study group on database management systems. *Information Systems*. 1978. Vol. 3. № 3. P. 173–191.

Концептуальна модель онтологокерованої Л-системи в термінах ANSI/SPARK повністю складається з власне керуючих онтологій (2) різних типів.

$$\Sigma_{cmO} = \{\tilde{O}_{\Sigma}\}, \quad (2)$$

де $\tilde{O}_{\Sigma} = \{O_{\Sigma}^1, O_{\Sigma}^2, \dots, O_{\Sigma}^n\}$ – множина керуючих онтологій різних типів.

Внутрішня модель у рамках онтологокерованої системи (3) відповідає за оброблення та зберігання даних, тому її основою є інформаційні онтології і стандартні підпрограми. Стандартні підпрограми задають перетворення інтерпретації керуючих онтологій, а також пов'язані з цими перетвореннями обмеження цілісності.

$$\Sigma_{immO} = \{\tilde{O}_I, G_{\Sigma}, E_G, M_G(\tilde{O}_{\Sigma}), \Omega_G(\tilde{O}_{\Sigma})\}, \quad (3)$$

де \tilde{O}_I – множина інформаційних онтологій; G_{Σ} – множина стандартних підпрограм Л-системи (так званих підпрограм ядра системи); $M_G(\tilde{O}_{\Sigma})$ – множина операцій інтерпретації керуючих онтологій; $\Omega_G(\tilde{O}_{\Sigma})$ – множина обмежень цілісності.

Зовнішня модель онтологокерованої системи (4) має таку особливість: усі її елементи залежать від керуючих онтологій, а іноді додається множина обмежень цілісності, що накладаються на інформаційні онтології.

$$\Sigma_{extO} = \{G_{IF}(\tilde{O}_{\Sigma}), D_{SC}(\tilde{O}_{\Sigma}), G_{FN}(\tilde{O}_{\Sigma}), G_{PR}(\tilde{O}_{\Sigma}), G_P(\tilde{O}_{\Sigma}), \Omega_O(\tilde{O}_I)\}, \quad (4)$$

де G_{IF} – інтерфейс системи; D_{SC} – множина сценаріїв; G_{FN} – множина функцій; G_{PR} – множина допустимих процесів; G_P – множина прикладних програм; Ω_O – множина обмежень цілісності, що накладаються на інформаційні онтології (часто може бути порожньою).

Формування елементів (4) на основі заданого набору керуючих онтологій фактично є цільовою функцією онтологокерованої Л-системи. В результаті їх виконання в певний момент часу формується стандартна Л-система, яка діє до моменту внесення змін до якоїсь із керуючих онтологій. Після такої зміни процес створення повторюється, в результаті чого виникає нова Л-система з модифікованою архітектурою чи функціями.

Сам процес створення Л-системи полягає у формуванні множини підпрограм, які реалізують необхідні лексикографічні ефекти (5). Ця множина формується як об'єднання стандартних підпрограм (підпрограм ядра) і визначених онтологіями підпрограм (динамічних підпрограм).

$$G(O_z) = G_z \cup \sum_{O_z \in O_z} M(O_z), \quad (5)$$

де G_z – підпрограми ядра системи, що задані внутрішньою моделлю (3); M – операції інтерпретації онтологій, задані внутрішньою моделлю (3).

3. Онтологічні конфігурації інформаційно-аналітичного майданчика

Інформаційно-аналітичний майданчик базується на використанні множини керуючих онтологій, що задають спеціалізовану структуру системи. Основою конфігурації є онтологія процесу, що задає можливі дії користувача й фактично задає функції майданчика.

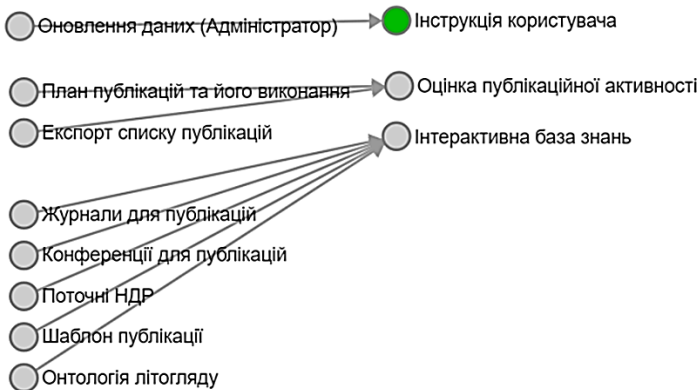

Рис. 1. Онтологія процесу інформаційно-аналітичного майданчика

Крім допоміжних функцій (перегляд інструкції та оновлення даних адміністратором), конфігурація передбачає два блоки функцій, такі як оцінювання та планування, інформаційна підтримка за допомогою інтерактивної бази знань.

Основною конфігурацією складової частини оцінювання та планування є онтологічна класифікація типів видань. Така класифікація базується на аналізі різноманітних нормативних документів щодо оцінювання наукових установ (зокрема, методики оцінювання наукових установ МОН України), а також є узагальненням досвіду працівників установи щодо формування звітної документації.

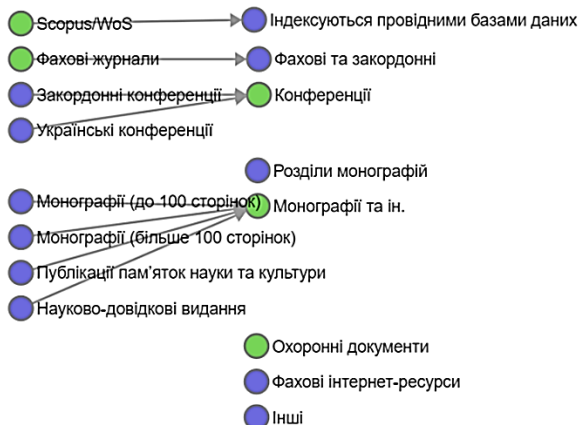

Рис. 2. Онтологія типів видань

Об'єкти онтології містять велику кількість технічної інформації, що дає змогу коректно класифікувати видання за типами.

4. Функції та інтерфейс інформаційно-аналітичного майданчика

Особливістю інформаційно-аналітичного майданчика є те, що він об'єднує велику кількість різноманітних за своїми функціями, складом і призначенням модулів. Основними модулями є такі:

- модуль оцінювання публікаційної активності;
- модуль експорту списку публікацій;
- модуль підбору видання для публікації;
- інформаційний модуль.

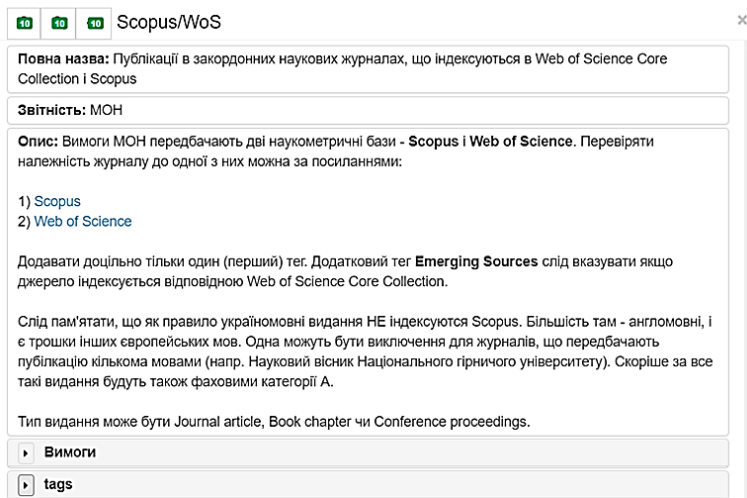

Рис. 3. Онтологічний опис типу видання

Окремо майданчиком використовується сховище публікацій, що для зручності науковців організовано за допомогою бібліографічного менеджера Mendeley. Використання цього інструмента має суттєву перевагу за рахунок того, що дає змогу автоматизованим чином створити списки літератури в Microsoft Word за допомогою відповідного компоненту – Mendeley Microsoft Word Plugin.

Список публікацій (рис. 4) містить велику кількість полів, які можуть бути використані як для класифікації елементу списку за категоріями, так і для формування посилання у форматі ДСТУ 8302:2015.

Власне, оцінювання публікаційної активності здійснюється на основі наведеної онтології типів публікацій та онтологічного представлення штатного розпису установи. Останній працює в комбінації з лінгвістичним забезпеченням (спеціалізовані словники синонімів) для визначення фактів різного написання імен науковців у метаданих публікацій.

Результатом роботи модуля оцінювання (рис. 5) є множина оцінок публікаційної активності науковців за кожною з відповідних категорій методики МОН.

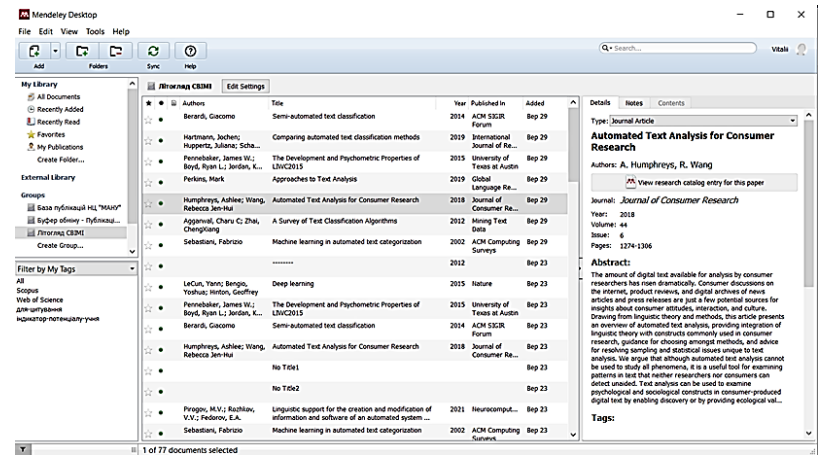

Рис. 4. Список публікацій в Mendeley

Крім оцінювання результатів, майданчик підтримує експорт визначеної множини документів у форматі Microsoft Word з використанням ДСТУ 8302:2015.

Оцінка публікаційної активності

Примітка: Модуль оцінювання використовує класифікацію публікацій МОН. На відміну від класифікації НАН, в ній не враховується значна частина видань - наприклад, закордонні. Детальний опис класифікації з поясненнями доступний в онтології.

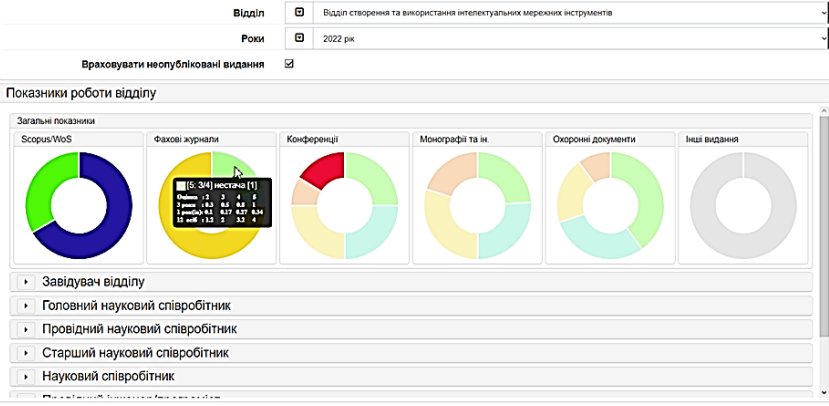

Рис. 5. Результат оцінювання публікаційної активності

Вибір заданої множини потрібен через наявність великої кількості звітних документів, що мають різні вимоги. Так, множина може містити такі елементи:

- тільки опубліковані, тільки не опубліковані чи всі публікації;
- публікації тільки окремого типу (типів);
- публікації за певний вибраний період часу (наприклад, останні 5 років);
- публікації, здійснені вибраним працівником (працівниками).

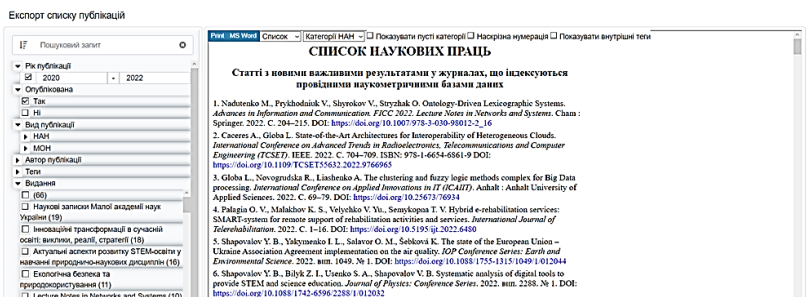

Рис. 6. Експорт вибраної множини публікацій

Як уже було зазначено, важливою складовою частиною інформаційно-аналітичного майданчика є інформаційна підтримка публікаційної активності. Її основою є інформаційний кластер, що містить велику кількість різноманітних інформаційних ресурсів (статей, наукових звітів, інформаційних матеріалів тощо), а також пов'язана з ним індексна зона.

Індексна зона дає змогу отримувати швидкий доступ до наявних інформаційних ресурсів в онтологічній формі (рис. 7). Доступ здійснюється за допомогою повнотекстового пошуку по структурованих та неструктурованих інформаційних ресурсах, для чого вони розміщуються у веборієнтованому середовищі.

Крім індексної зони, окремим модулем є інструмент підбору видань для публікації (рис. 8). Підбір здійснюється за такими показниками.

Головний показник – це тип видання. Інструмент розділений на дві складові частини, такі як журнали (включно з тими, які індексуються провідними наукометричними базами) і конференції, оскільки ці два основні типи суттєво різняться за обсягом і

вимагають різних підходів. Працівник може вибрати потрібний йому інструмент залежно від своїх потреб.

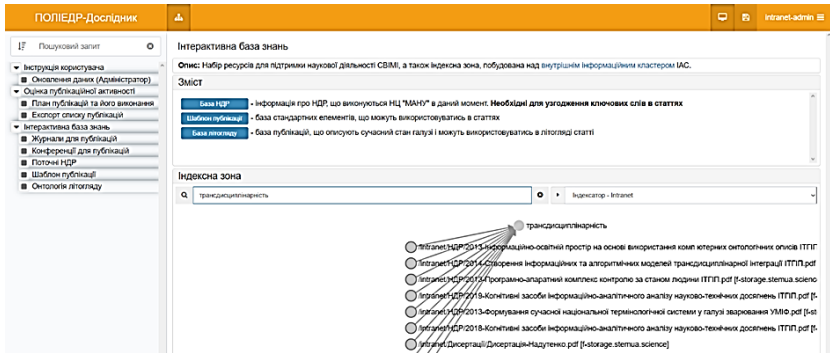

Рис. 7. Пошук за допомогою індексної зони

Другий важливий показник – кінцевий термін подачі публікації. Він використовується для сортування видань у рамках інструмента. Також час, що залишився до кінцевого терміну, оцінюється і виділяється кольором. Під час вибору працівник не може вибрати видання, термін подачі до якого вже закінчився (такі видання приховуються в списку). Також працівник загалом уникає видань, до кінцевого терміну подачі яких залишилось занадто мало або занадто багато часу.

	Важлива дата	Подання публікації	План публікації			Основна інформація			Оформлення (приблизно мінімальний розмір, тис. символів)	
			Вступ	Заплановані публікації	Подані публікації	Вимоги	Примітки	Важливі дати		Вид
SAIC -2022 (KPI)	Registration Fee Payment 30.09.2022 сьогодні		04.10.2022 4 днів				Таблиця: 7 ел.	Видання, що індексується наукометричними базами	http://saic.keee.org.ua/	32
INDT 2022 (Thailand)	Кінцева реєстрація 30.09.2022 сьогодні		01.10.2022 1 днів			Нова негодна IEEE, конференція, згодом, здається, вже публікує в меню ролі	Таблиця: 7 ел.	Видання, що індексується провідними наукометричними базами	https://icth.or.th/ind2022/	24.5
СГПЕД 2022	[Подання публікації] 10.10.2022 1 тиждень	22.12.2022 2 місяці					Таблиця: 4 ел.	Видання, що індексується провідними наукометричними базами	https://icthd.easyscience.edu	0

Рис. 8. Інструмент підбору видань для публікації

Решта показників просто відображається працівнику, щоб він міг оцінити відповідність їх його поточному завданню. Йдеться про такі показники:

- фінансовий показник (вартість публікації);
- показник обсягу (мінімальний обсяг публікації у друкарських аркушах);
- тематичні напрями видання.

Варіантом інструмента підбору є інструмент планування. Він використовує ідентичний список, але доповнений можливістю працівника вносити інформацію щодо видань, які він планує здійснити. Вже здійснені і внесені в базу Mendeleу видання автоматизованим чином визначаються і відображаються в таблиці плану, що дає розуміння щодо стану його виконання.

Окремою важливою складовою частиною інформаційно-аналітичного майданчика є онтологічні бази, призначені для зберігання та узагальнення згенерованої працівниками установи знань задля обміну та повторного використання. Прикладом елемента такої бази є онтологія огляду літератури (рис. 9), що містить коротку інформацію щодо видань, на які працівники посилались у своїх попередніх публікаціях.

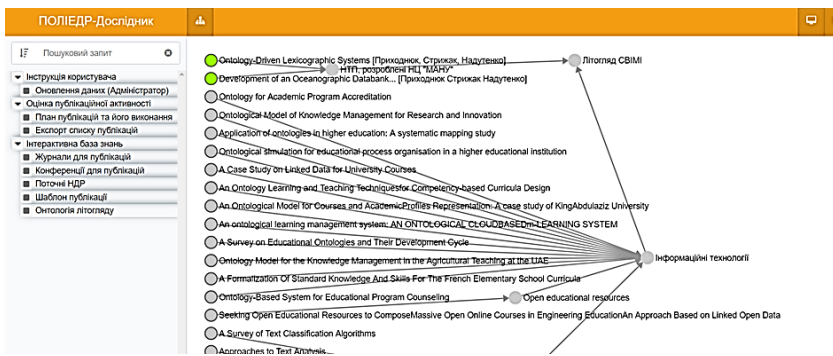

Рис. 9. Онтологія огляду літератури

ВИСНОВКИ

Запропоновано підхід до створення інформаційно-аналітичних майданчиків на базі онтологокерованих лексикографічних систем, що дає змогу швидко розгортати відповідні майданчики для підтримки різноманітних видів діяльності. Створений на основі

підходу інформаційно-аналітичний майданчик підтримки публікаційної активності є ефективним інструментом для інформаційної підтримки процесу створення публікацій, а також планування та оцінювання його результатів.

Нааявні в рамках запропонованого майданчика інформаційний кластер та база знань забезпечують ефективний трансфер знань між науковцями і, як наслідок, сприяють підвищенню їхньої кваліфікації.

Централізовані процеси збирання інформації щодо вже здійснених чи запланованих публікацій, а також щодо видань, у яких може здійснюватися публікація, суттєво полегшують процес планування.

Інформаційно-аналітичні майданчики можуть розгортатися в наукових установах для підтримки процесів збирання інформації, потрібної для подання різноманітних звітів.

За необхідності інформаційні аналітичні майданчики можуть слугувати джерелом даних для початкового наповнення Національної електронної науково-інформаційної системи.

АНОТАЦІЯ

Значною мірою потенціал країни залежить від спроможності забезпечити високий рівень та якість наукових досліджень. Особливу актуальність ця проблема має в умовах воєнного стану, оскільки в цей період суттєво зростає необхідність розвитку різноманітних інноваційних рішень. Таким чином, виникає потреба у створенні спеціалізованих засобів підтримки наукових працівників для підвищенні ефективності їхньої роботи. Запропоновано підхід до оперативного створення та розгортання інформаційно-аналітичних майданчиків на базі онтологокерованих лексикографічних систем. На основі цього підходу розроблено систему підтримки публікаційної активності, яка надає інформаційну підтримку в рамках науково-дослідної діяльності. База знань та інформаційний кластер цієї системи забезпечують ефективний трансфер знань між науковцями, що сприяє підвищенню їхньої кваліфікації та якості роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровик М.О., Лукін Б.П., Охременко О.Є. Психологічна допомога з метою подолання наслідків воєнного стану. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану*. Харків : ХНУВС, 2022.

2. Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні : Лист МОН від 29 березня 2022 року № 1/3737-22. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pozashkilna/2022/Vykhovna.robota/30.03.22/Lyst.MON-1.3737-22.vid.29.03.2022-Pro.zabezpr.psykholoh.suprovodu.uchasn.osv.protsesu.pdf> (дата звернення: 01.12.2021).

3. Щербак С.Е., Важинський Т.І. Методика та організація наукових досліджень. Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2016. 257 с.

4. Методика оцінювання ефективності наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності наукової установи : Наказ МОН від 17 вересня 2018 року № 1008. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/nakaz-mon-vid-17-veresnya-2018-r-deyaki-pitannya-derzhavnoyi-atestaciyi-naukovih-ustanov-zareyestrovano-v-ministerstvi-yusticiyi-ukrayini-28-grudnya-2018-r-150432956> (дата звернення: 01.12.2021).

5. Національна електронна науково-інформаційна система (URIS). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/cifrova-osvita/elektronna-naukovo-informacijna-sistema> (дата звернення: 01.12.2021).

6. Guarino N. Understanding, building and using ontologies. *International Journal of Human-Computer Studies*. 1997. Vol. 46. № 2–3. P. 293–310. DOI: <https://doi.org/10.1006/ijhc.1996.0091>.

7. Ontology-Driven Lexicographic Systems / M. Nadutenko, V. Prykhodniuk, V. Shyrovok, O. Stryzhak. *Advances in Information and Communication. FICC 2022. Lecture Notes in Networks and Systems*. Cham : Springer, 2022. P. 204–215. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-98012-2_16.

8. Development of an Oceanographic Databank Based on Ontological Interactive Documents / O. Stryzhak, V. Prykhodniuk, M. Popova, M. Nadutenko, S. Haiko, R. Chepkov. *Lecture Notes in Networks and Systems*. Cham : Springer, 2021. P. 97–114. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-80126-7_8.

9. Формування національної термінологічної системи в галузі зварювання на основі віртуальних лексикографічних лабораторій / А.А. Мазур, М.В. Надутенко, І.В. Остапова, В.С. Петрук, С.В. Пустовойт, В.А. Широков. *Вісник Національної Академії наук України*. 2014. С. 75–83.

10. Широков В.А. Інформація. Система. Трансдисциплінарність в лінгвістиці. Київ : Palamarium Academic Publishing, 2017. 280 с.

11. Широков В.А. Лінгвістично-інформаційні студії: праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України. Наукова парадигма та основні мовно-інформаційні структури. Київ : Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2018. 271 с.

12. Tschritzis D., Klug A. The ANSI/X3/SPARC DBMS framework report of the study group on database management systems. *Information Systems*. 1978. Vol. 3. № 3. С. 173–191. DOI: [https://doi.org/10.1016/0306-4379\(78\)90001-7](https://doi.org/10.1016/0306-4379(78)90001-7).

Information about the authors:
Prykhodniuk Vitalii Valeriyovich

Candidate of Technical Sciences,
Department Head at the Department of creating and using intelligent
networking tools
National Center “Junior Academy of Sciences of Ukraine”
38–44, Dehtiarivska Street, Kyiv, 04119, Ukraine

Gorborukov Viacheslav Viktorovich

Candidate of Technical Sciences,
Researcher at the Department of creating and using intelligent
networking tools
National Center “Junior Academy of Sciences of Ukraine”
38–44, Dehtiarivska Street, Kyiv, 04119, Ukraine

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ФОРМУВАННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ПІДГРУНТЯ ТА РОЗРОБКИ ПРАКТИЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ПІДВИЩЕННЯ СУКУПНИХ РЕСУРСІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

Пасічник Ю.В.

ВСТУП

Військова агресія росії внесла суттєві зміни у суспільне життя України, і тепер, коли наші захисники і захисниці мужньо протистоять російським окупантам, не применшується потреба налагодження нормального життєвого укладу населення. Тепер є вагомі проблеми існування наших громадян на окупованих територіях, але у звільнених територіях поступово налагоджуються економічні процеси та за можливості забезпечуються соціальні потреби. На тих територіях, де ворог не завдав суттєвих збитків, також є певні проблеми з підтриманням функціонування бізнесу та необхідного соціального забезпечення. В цих нелегких умовах воєнного стану постійно актуалізується питання підвищення життєвого рівня населення, зокрема домогосподарств у сільській місцевості, з огляду на те, що 23 червня 2022 року країни-члени ЄС проголосували за надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС.

Беручи до уваги те, що навіть у довоєнний період рівень життя населення України був одним із найнижчих у Європі, а європейський вектор суспільного розвитку України зумовлює відповідний рівень життя населення, є доцільність та обумовлена необхідність гідного життєвого статусу українських громадян. Забезпечення сприйнятливого життєвого рівня громадян у будь-якій країні світу – це складний і тривалий процес, який формується десятиліттями під впливом політичних, соціальних, економічних, ментальних та інших проявів. Тепер у різних країнах світу, зокрема європейських, цей рівень має доволі суттєві розбіжності. Також під час зіставлення потрібно враховувати купівельну спроможність відповідної національної валюти. У цьому контексті зауважимо, що одним із вагомих чинників підвищення цього рівня має бути аргументоване наукове забезпечення, роль якого у суспільному прогресі є визначальною. Так, у 40–50-х роках ХХ ст. переможена у Другій

світовій війні Німеччина виходила із суспільної кризи завдяки науковому обґрунтуванню реформ автора «німецького чуда» Л. Ерхарда та суттєвій підтримці за програмою відродження «Плану Маршала». Є відомою роль в економічному зростанні «азійських тигрів», а саме Гонконгу, Південної Кореї, Сінгапуру, Тайваню, у 60–80-х роках за наукової підтримки лауреата Нобелівської премії з економіки В. Леонтєва. Польщі успішно вдалось на початку ХХІ ст. подолати синдром «пострадянського соціалізму» та впровадити засади ринкової економіки завдяки розробленому науковому підґрунтю, практично реалізованому у механізмах Л. Бальцеровичем.

Щодо України, то вченими, зокрема економістами, пропонувались теоретичні конструкції реформування суспільної системи, проте за низки причин політичного, економічного, ментального змісту реформи щодо підвищення доходів населення були неефективними. Тепер в умовах військового стану доцільно й необхідно розробити наукове підґрунтя та відповідні практичні механізми підвищення цих доходів, зокрема щодо домогосподарств у сільській місцевості.

1. Наявна теоретична база формування доходів населення

Світова та українська економічна наука, зокрема фінансова та соціологічна, мають у своєму науковому арсеналі певну кількість концепцій, теорій, моделей, які ми маємо проаналізувати, з'ясувавши доцільність та реальність використання в сучасних складних реаліях України. Передусім необхідно усвідомити, що нині триває етап Постмодерну, або, як його ще називають у суто економічному аспекті, Четверта промислова революція, що включає шостий та сьомий технологічні уклади, які характеризуються тим, що шостий дає поштовх до нового розвитку медицини, біотехнологій, нанотехнологій, ІТ-технологій, а сьомий – до створення технологій особливого холодного термоядерного синтезу, який може суттєво змінити енергетичний потенціал земної цивілізації. Вперше термін “Industrie 4.0” став відомим у квітні 2011 року, коли на Ганноверському ярмарку група “Industrie 4.0” виступила з ініціативою підвищення конкурентоздатності німецької економіки¹.

¹ Kagermann W.-D. Wahlster L.W. Industrie 4.0: Mit dem Internet der Dinge auf dem Weg zur 4. industriellen Revolution (нім). *VDI nachrichten*. 1 квітня 2011. Архів оригіналу за 22 липня 2015.

Надамо розгорнуте тлумачення відповідних термінів. У Словнику новітньої політичної лексики знаходимо таке визначення: «постмодернізм – змістовно-аксіологічна сукупність дослідницьких концептів, рух якої відбувається у напрямі постнекласичної рефлексії дійсності»². Також існують певні відмінності між спорідненими поняттями. «Відправною точкою в поясненні смислу цього непростого поняття буде ствердження, що постмодернізм – це світогляд, який виражає основні тенденції, установки і орієнтири суспільства на певному рівні розвитку. Причому він не зводиться до єдиного вчення чи теорії, скоріше, його слід розглядати як широке коло різноманітних підходів та точок зору, які стосуються різних напрямів знання, але мають щось спільне, об'єднуюче. Таким чином, під постмодернізмом розуміють не окрему течію в літературі, науці тощо, а загальне вираження світогляду конкретної епохи, яка має назву «постмодерн». Однак слід розрізняти поняття «постмодерн», що буквально означає «період, який настає після модерну», і «постмодернізм», який означає самосвідомість культури на цьому історичному етапі»³.

Оскільки зазначені підходи формуються у теперішньому суспільному середовищі, надамо окремі характеристики епохи Постмодерну. А. Постол щодо соціально-психологічного зрізу зауважує, що у кінці ХХ ст. – початку ХХІ ст. Постмодернізм проник у всі сфери суспільного життя: «Дослідники постмодернізму, серед яких А. Тойнбі, А. Етціоні, Р. Інглхарт, Ж.-Ф. Ліотар, Ч. Дженкс, З. Бауман, Д. Белл, М. Хайдегер, Ігаб Гассан, В. Вельш, розглядають постмодернізм з різних позицій і відзначають його прояви в економічній сфері, політиці, мистецтві, літературі, кінематографії, музиці тощо»⁴.

Доповнюючи соціально-психологічні ознаки Постмодерну, В. Базилевич та В. Ільїн виокремлюють такі специфічні людські риси: «людина втрачає свою конкретність, оскільки в Постмодерні починає вільно оперувати з довільними сегментами зовсім

² Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотворення) / за заг. ред. Н. Хоми. Львів : Новий Світ, 2000, 2015. 492 с.

³ Ермилова Г. Постмодернізм как феномен культуры XX века. URL: <http://www.zpujournal.ru/e-zpu/2008/4/Ermilova>.

⁴ Постол А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність. *Гуманітарний вісник ЗДА*. 2007. Вип. 42. С. 69–79.

протилежних світоглядів, дискурсів, мов. У царині духу немає ніяких обмежень, але й ніяких орієнтирів, ніяких меж»⁵.

А. Мартинов конкретизує специфіку людських відносин таким чином: «завдяки поширенню масової культури поступово порушується соціальний механізм взаєморозуміння між різними поколіннями всередині певних країн, які належать до окремих соціально-культурних типів. Наприклад, молодь, як свідчить іранський досвід, найбільш активно вестернізується. За цих обставин конфлікт поколінь як рушій соціально-історичного процесу має шанси стати внутрішнім конфліктом різних цивілізаційних цінностей»⁶.

Доповнює ці ознаки Д. Шевчук таким чином: «постмодернізм є плюралістичним, передбачаючи, що жоден тип пізнання і жодна сфера не може претендувати на першість. Також у рамках Постмодернізму проявляється криза людського в політичному та соціальному світі, що іноді діагностується як дегуманізація політики»⁷.

Одну з вагомих проблем наприкінці другого десятиліття XXI ст. щодо функціонування владних структур виокремлює Ю. Харарі: «Сьогодні людство стикається з гострою кризою не тільки через коронавірус, але й через відсутність довіри між людьми. Щоб перемогти епідемію, люди повинні довіряти науковим експертам, громадяни повинні довіряти державним органам, а країни повинні довіряти одна одній. За останні кілька років безвідповідальні політики навмисно підірвали довіру до науки, органів державної влади і міжнародної співпраці. В результаті цього ми зараз стикаємося з цією кризою, позбавлені світових лідерів, які можуть надихати, організувати і фінансувати координувати глобальні заходи у відповідь»⁸.

Уточнює політичну характеристику В. Горбатенко: «Політичній діяльності постмодерністського типу властиві фрагментарність, гра в гуманізм, активність чи лояльність. За цих умов політика

⁵ Базилевич В., Ільїн В. Метафізика економіки. Київ : Знання, 2007. 217 с.

⁶ Мартинов А. Футурологічні сценарії глобальної перспективи. *Нова парадигма*. 2002. Вип. 28. С. 151.

⁷ Шевчук Д. Постмодерні виміри політичної філософії. *Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Філософія. Педагогіка. Суспільство*. 2011. Вип. 1. С. 76–89.

⁸ Харарі Ю.Н. В битве с коронавирусом человечество не обладает лидерством. *Time*. URL: <https://time.com/5803225/yuval-noah-harari-coronavirus-humanity-leadership>.

перетворюється на різновид підприємництва, де провокуються події, конфлікти, створюються штучні іміджі лідерів, набуває самодостатнього характеру політична реклама»⁹.

Оскільки вкрай важливими у дослідженні є економічні характеристики, надамо розширене обґрунтування згідно з поглядом Ю. Зайцева: «по-перше, глобальна економіка в умовах Революції 4.0 – це не тільки концентрація можливостей людства на основі об'єднання зусиль, нової якості взаємодії національних економік та суспільств, формування філософії та реальних засад плюралістичної економіки, але й нова філософія ціннісних орієнтирів, методів і форм економічного розвитку, ключовий, винятковий чинник зміни парадигми світосприйняття вченими, політиками, представниками владних структур. Вона вимагає кардинальних змін від суспільства, окремих соціальних груп і народів планети, поза якими стає неможливим цивілізаційний резонанс, тобто системна рівновага між потребами та можливостями подальшого існування людства як певної цілісної інституціоналізованої соціальної та соціалізованої форми життя. По-друге, взаємопов'язаний у часі та просторі процес розгортання Революції 4.0 та глобалізованої економіки ускладнює не тільки суб'єктивне сприйняття глибини змін, що відбуваються на планеті, але й глибини тих потенційних можливостей, реальних викликів і суперечностей, які супроводжують ці зміни, породжуючи мегазагрози щодо збереження засадничих цінностей наявної людської цивілізації через хибну уяву щодо гранично можливих етичних і видових меж трансформації цих цінностей, навіть в умовах безмежних технологічних ресурсів нанотехнологічних революцій, економічної, політичної, духовної, етичної свободи, які ці революції породжують. По-третє, формується плюралістична економіка як результат і форма об'єктивного процесу еволюції економічної системи, у ході якого виникають, функціонують, співіснують і розвиваються різні інституціонально-правові моделі національних економік, навіть в інституціональному полі єдиної глобалізованої економічної системи; економіка, модель економічної політики, фундаментальну теоретичну основу яких складають парадигмальні підходи, закладені на засадах різного теоретико-методологічного бачення різними вченими та політиками шляхів розв'язання однотипних проблем і задач подальшого економічного розвитку. Різні наукові школи, різні суб'єктивні підходи до аналізу шляхів розв'язання реально наявних проблем, суперечностей,

⁹ Горбатенко В. Постмодерн і трансформація ціннісної основи людського буття. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 3–13.

задоволення потреб, інтересів суб'єктів економічного життя викликають не лише плюралізм думок, концептуальних поглядів і теоретичних моделей розвитку, але й плюралізм підходів до формування практичної економічної політики забезпечення такого розвитку (кейнсіанство, неолібералізм, ордолібералізм, неінституціоналізм, постнеолібералізм, сучасна політична економія тощо) економічної, політичної, духовної, етичної свободи, які ці революції породжують»¹⁰.

Отже, узагальнено виявлені характеристики Постмодерну за такими суспільними зрізами:

– політичний (мінливість поглядів політичних лідерів, оманливість, провокування конфліктів як всередині країни, так і за її межами, штучний імідж лідерів);

– соціально-психологічний (відсутність довіри між людьми, рефлексія дійсності, конфлікт поколінь, відсутність обмежень, орієнтирів та меж у стосунках між людьми, втрата людиною своєї конкретності);

– економічний (багатоваріантність підходів до формування практичної економічної політики, нові механізми розвитку економік).

З урахуванням зазначених ознак та характеристик у реаліях початку третього десятиліття ХХІ ст. зарубіжними та вітчизняними ученими пропонуються відповідні теоретичні конструкції, де обґрунтовуються різні напрями функціонування суспільства, зокрема відповідних теорій і концепцій, а саме економіки пропозиції (А. Лаффер, Р. Манделла); нової класичної макроекономіки (Дж. Мут, Р. Лукас, Н. Уоллес); постмодерністської риторичної концепції (метод Д. Макклоскі); методології посткейнсіанства (С. Вайнтрауб, П. Девідсон, Х. Мінські), а також нового кейнсіанства (Дж. Стігліц, Дж. Акерлоф, П. Кругман); біхевіористичної економіки (Г. Беккер, Д. Канеман, Р. Талер); еволюційної економіки (С. Вінтер, Р. Нельсон). Щодо теперішніх теорій, то це загальнонаукові суспільні теорії, зокрема такі:

¹⁰ Зайцев Ю. Філософія розвитку глобальної економіки та суспільства в умовах Четвертої промислової революції. *Теоретико-методологічні трансформації економічної науки у ХХІ ст.: перспективи нової парадигми* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 28–29 травня 2019 року). Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2019. С. 44–45.

– поведінкова економічна теорія – перспективний комплексний напрям сучасної економічної теорії, який на міждисциплінарному стику економіки та психології досліджує психологічну основу прийняття та реалізації економічних рішень, які визначають економічну поведінку економічних агентів;

– етична економічна теорія, що обґрунтовує етичні проблеми господарюючих суб'єктів та відповідних господарських відносин з використанням інструментарію економічної теорії;

– економічна теорія щастя – теоретико-методологічний підхід, згідно з яким економічне зростання вимірюється перш за все зростанням рівня життя населення.

Окремі теорії розкривають сутність відносин між країнами, всередині країни, між колективами та окремими індивідами. Так, К. Андерс, Б. Бунгман, К. Доренц, К. Хорні у теорії агресії (когнітивний неосоціалізм, теорія соціальної взаємодії) обґрунтовували відповідні форми, пояснюючи, що агресія визначається вродженими (біологічними) нахилами, а саме потребами, які зумовлені зовнішнім середовищем, пізнавальними емоційними проявами, соціальним середовищем. К. Хорні агресію вважав доволі негативним явищем. Сутність цієї теорії полягає в тому, що енергія, яка проявляється у взаєминах між членами суспільства, не сприяє їхній співпраці, зокрема між корпоративними менеджерами всіх господарюючих суб'єктів, тому зумовлює неефективну роботу¹¹. Р. Пребиш, А. Франк у теорії залежності аналізували можливості окремих країн у системі міжнародних відносин, які мають вагомі відмінності щодо економічного розвитку, і формуються складні процеси взаємозалежності одних країн від інших. Їхня сутність полягає у тому, що окремі країни з урахуванням стану свого економічного розвитку, не можуть існувати без більш розвинутих. Так, А. Франк обґрунтував, що країни Латинської Америки не можуть нормально функціонувати без експорту окремих видів сировини та імпорту промислових і побутових товарів¹². М. Олсон¹³ та А. Бентлі¹⁴ довели, що у процесі спільної діяльності

¹¹ Хорні К. Самоанализ / пер. А. Боковикова, В. Старовойтова. N.-Y. : W.W. Norton & Co, 1942. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2002. 115 с.

¹² Frank G.A., Gils B.K. The World System and Five Hundred Years or Five Thousand? London ; New York : First published, 1993.

¹³ Олсон М. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп / пер. с англ. Москва : ФЭИ, 1995. 174 с.

¹⁴ Bently A. Process of Government. N.-Y., 1908. 256 p.

людей вони керуються власними інтересами. Борючись за владу, вони створюють групи, які відображають їхні інтереси. В політичній боротьбі перемогу отримує сильніша група. Сформовані за інтересами групи відображають конкретні вимоги суспільства у політичній структурі. Ці групи координують дії між суспільними групами та правлячими структурами. Так, М. Олсон виокремив відповідні групи, які повинні захищати інтереси певних груп суспільства, а саме професійне, фермерське, трудове, неекономічне лобі. А. Бентлі у праці «Процес урядування» розробив концепцію «груп інтересів». Ця робота була революційною у розвитку теорії політичного процесу. Вона також була однією з перших теоретичних конструкцій немарксистських трактувань специфіки суспільного процесу та інтерпретації політичного процесу як взаємного впливу політичних груп у боротьбі за владу. Автор обґрунтував, що політичний процес охоплює два напрями взаємин: з одного боку, неформальні, реальні та групові інтереси, а з іншого боку, похідні, офіційно-інституційні, які є фактичним відображенням групових інтересів, що надає державним інститутам іміджу одного з видів «груп інтересів». Також А. Бентлі довів, що процес управління країною не є чимось недиференційованим: у межах його структури існують відповідні процеси: законодавчий, судовий, виконавчий.

Вагоме місце серед цих економічних течій та теоретичних конструкцій посідає біхевіоризм. Зародившись у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст., ці теоретичні підходи стали одними з найпопулярніших, про що свідчить присудження Нобелівських премій з економіки Д. Канеману (2002 рік) та Р. Гейлеру (2017 рік). Оцінюючи сутність цієї течії, С. Кальян констатує, що «біхевіоральна методологія націлювала на використання таких дослідницьких інструментів, як опитування громадської думки, проведення анкетування (тобто тих методів, які давали змогу зібрати кількісні дані для подальшого аналізу), задля вивчення, наприклад, поведінки, заяв політичних діячів (політичних суб'єктів), які були активними учасниками політичних процесів. Для біхевіоралістів політичний процес поставав як наслідок поєднання політичних інтересів, політичних устремлень, політичної поведінки індивідів чи їхніх груп»¹⁵. Один із представників цієї течії Д. Істон зауважував, що

¹⁵ Кальян С. Становлення та розвиток концептуальних підходів й інструментів дослідження політичного процесу. *Наукові записки*. 2008. Вип. 41. С. 25–35.

багато хто з біхевіоралістів вважав, що у процесі дослідження значною мірою можна абстрагуватися від цінностей як безпосередньо самого вченого, так і суспільства загалом, адже вважалося, що етичні оцінки та емпіричні пояснення спираються на різні типи суджень, які варто чітко розмежовувати та відділяти одне від одного. Біхевіоралісти приймали вихідне припущення позитивізму про те, що дослідницька діяльність може бути вільною від цінностей або нейтральною у ціннісному аспекті. Отже, моральні оцінки відійшли далеко на задній план серед дослідницьких пріоритетів політологів¹⁶. В іншій праці «Майбутнє постповедінкової фази» Д. Істон досить детально обґрунтував недоліки, характерні для біхевіоралізму, вказавши на спробу відійти від політичних реалій, відмежуватися від особливої відповідальності (яку має нести той, хто займається наукою професійно) за використання знань; досліджувати не самого індивіда, зокрема мотиви та механізми його вибору, а специфічні умови, які впливали на поведінку людей, що могло привести до того, що політична наука стала «безсуб'єктною та нелюдською» дисципліною; доводити, що лише біхевіоральний підхід вільний від ідеологічних настанов; не займатись вивченням ціннісних аспектів політико-правових відносин; фрагментацію знання тощо¹⁷.

Серед українських науковців у цьому контексті можна виокремити працю Л. Гордієнко «Фінансові теорії громадських інституцій», де обґрунтовано прийняття економічних рішень за підтримки фахових громадських інституцій¹⁸.

Також за цим напрямом захищались дисертації (наприклад, С. Кузьмук¹⁹) та оприлюднювались окремі статті (наприклад, Р. Романів²⁰).

¹⁶ Easton D. (eds) *The Development of Political Science. A Comparative Survey* / J.G. Gunnell, L. Graziano. London ; New York : Routledge, 1996. 296 p

¹⁷ Easton D. *The Future of the Postbehavioral Phase. Contemporary Empirical Political Theory* / ed. by K.R. Berkeley et al. 1997. P. 15.

¹⁸ Гордієнко Л. *Фінансові теорії громадських інституцій. Формування ринкових відносин в Україні*. 2016. № 1. С. 18–24.

¹⁹ Кузьмук С. *Біхевіористичні фінанси: теоретична концептуалізація та закономірності використання в економіці* : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.01. Чернівці, 2019. 227 с.

²⁰ Романів Р. *Апперцепція інформації в біхевіористичній теорії бухгалтерського обліку: критика сучасних підходів. Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2018. № 2. С. 94–101.

Оцінюючи творчий доробок зарубіжних та українських учених щодо теоретичних конструкцій епохи Постмодерну, можемо виокремити такі підходи:

- з урахуванням характеристик цієї епохи аналізуються, обґрунтовуються та пропонуються відповідні теоретичні конструкції, які відображають тенденції розвитку, напрями взаємовідносин від окремих особистостей до держав, специфічні ознаки та психоаналітичні характеристики людських стосунків тощо;

- погляди конкретних учених відображають їхнє наукове та життєве світосприйняття, тому простежуються певні розбіжності у тлумаченнях відповідних суспільних відносин;

- з огляду на комплексність та багатоваріантність проявів суспільних процесів їх тлумаченням, аналізом та визначенням займаються учені різних напрямів, зокрема економісти, філософи, соціологи, психологи, культурологи;

- пропонувані конкретні рекомендації щодо оптимізації суспільних відносин окремих учених відображають відповідний період розвитку окремої країни та специфічні соціально-економічні тенденції.

З'ясовані характеристики епохи Постмодерну та наявні теоретичні конструкції зарубіжних та українських учених слугуватимуть вагомим теоретичним підґрунтям щодо розроблення напрямів підвищення сукупних ресурсів домогосподарств у сільській місцевості в умовах воєнного часу.

2. Теоретичні засади та практичні механізми підвищення сукупних ресурсів домогосподарств у сільській місцевості

Забезпечення зростання доходів сільського населення в умовах війни є складним процесом з огляду на те, що всі можливі теорії та практичні механізми, які були відомими та застосовуваними у передвоєнний період, є малоприсадибними, тому можуть виявитись неефективними в нових реаліях за умови їхнього механістичного застосування. Зауважимо, що рівень руйнувань для суспільної системи України є таким масштабним та руйнівним, якого не було принаймні з часів Другої світової війни. Усвідомлення цієї ситуації зумовлює пошук принципово нових теоретико-методологічних підходів до розроблення відповідних стратегій, моделей, механізмів такого підвищення. Базуючись на аналізі відомих теоретичних конструкцій, зважаючи на нові реалії суспільного розвитку України

для обґрунтування способів підвищення таких доходів використаємо такий алгоритм дослідження (рис. 1).

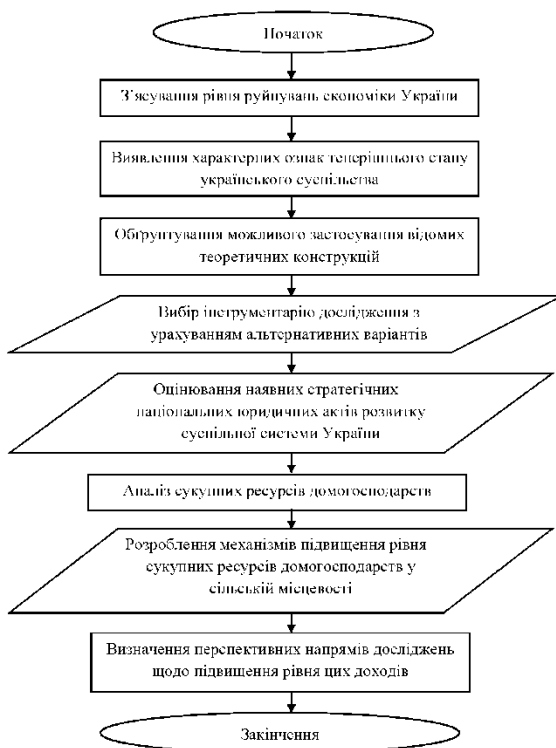

Рис. 1. Алгоритм розроблення теоретичного підґрунтя та практичних механізмів підвищення сукупних ресурсів домогосподарств у сільській місцевості

Джерело: сформовано автором

Виконаємо обумовлене дослідження згідно з цими етапами.

З'ясування рівня руйнувань економіки України. Протягом війни окремими аналітичними агенціями та фахівцями оприлюднювались відповідні оцінки втрат України у війні з росією. Так, експерти Фінансового клубу станом на 11 квітня 2022 року виконали розрахунки за двома сценаріями та визначили, що, відповідно до найгіршого з них, передбачається скорочення промисловості на 52%,

сільського господарства – на 45%, експорту – на 52%. Падіння ВВП України за цим сценарієм може становити 31%²¹. Дещо подібну ситуацію спрогнозував Б. Данилишин 13 квітня 2022 року. «Аналогічні оцінки втрат економіки на основі «територіального вилучення» областей України з нормального процесу економічного відтворення свідчать про те, що економічні втрати України у річному розрізі можуть сягати таких цифр: виробництво ВВП – 46%; експортні надходження – 48%; капітальні інвестиції – 45%»²². Доволі розлогу характеристику руйнувань подає Д. Гордійчук, фахівчиня KSE в межах проєкту «Росія заплатить», станом на вересень 2022 року: «Збитки України від повномасштабної війни сягнули понад 127 млрд доларів, протягом літа Росія завдала збитків на понад 31 млрд. дол. На найбільшу суму пошкоджено житлового фонду – 39,7%, або 50,5 млрд. дол. За останніми даними, загалом пошкоджено та зруйновано 135,8 тис. приватних та багатоквартирних будинків. Загальна площа пошкоджених або зруйнованих об'єктів становить 74,1 млн. м², або 7,3% від житлового фонду країни. На другому місці за обсягом збитків сфера інфраструктури – 27,7%, або 35,3 млрд. дол., з яких 26,6 млрд. дол. – внаслідок прямого руйнування доріг, а 4,3 млрд. дол. – збитки залізниці. Втрати активів бізнесу становлять щонайменше 9,9 млрд. дол. і продовжують зростати – це третя за величиною стаття збитків інфраструктури. В розрізі галузей найбільше постраждала металургія. Загалом від початку війни пошкоджено або зруйновано щонайменше 412 підприємств, з яких 64 – це великі та середні підприємства. Очікується, що це число може бути вищим, оскільки наразі відсутня повна інформація про стан українських підприємств, що розташовані на тимчасово окупованих територіях. Збитки, завдані освітній інфраструктурі України, оцінюються у 6,95 млрд. дол. Ця сума зросла як через збільшення кількості пошкоджених та зруйнованих об'єктів, так і завдяки розширенню переліку об'єктів освітньої інфраструктури, збитки яких оцінюються в рамках проєкту. Внаслідок бойових дій зруйновано вже щонайменше 810 та пошкоджено 1 639 об'єктів

²¹ Економісти пояснили 45% потенційних втрат ВВП України. Финансовый клуб. 11 квітня 2022. URL: <https://finclub.net/ua/news/ekonomisty-poiasnily-45prosent-potentsiinykh-vtrat-vvp-ukrainy.html>.

²² Данилишин Б. Витиснути максимум з Росії та залучити кошти партнерів. *Економічна правда*. 13 квітня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/13/685656>.

освітньої інфраструктури. Найбільшу кількість зруйнованих освітніх закладів зафіксовано в Донецькій, Харківській, Луганській та Київській областях. З лютого до вересня російськими окупантами було пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше 616 адмінбудівель, 978 медзакладів, з яких 24 є приватними закладами охорони здоров'я, 1 270 шкіл, 786 дитсадків, 775 об'єктів культури, 80 релігійних споруд, 149 закладів туризму та 153 спортивні об'єкти, 2 910 торговельних точок, 19 аеропортів і цивільних аеродромів, 110 залізничних вокзалів і станцій, 315 мостів і мостових переходів державного, місцевого або комунального значення, 10 ТЕЦ, 322 котельні»²³. Суттєво зменшилась чисельність населення, зокрема у сільській місцевості, що констатують О. Децик та В. Алексєєв: «Станом на 1 січня 2022 року в Україні проживало 34,5 млн. громадян, натомість на кінець серпня – лише 27,8 млн. Про це йдеться в пояснювальній записці до проєкту Державного бюджету на 2023 рік, тобто за пів року великої війни чисельність тих, хто живе і працює в Україні, зменшилась на 6,7 млн. Частина виїхала за кордон, частина потрапила в окупацію»²⁴. З огляду на масштабність окупаційних зазіхань росії значна частина територіальних громад, більшість яких складають сільські громади, де розташовані домогосподарства, не може нормально функціонувати, про що повідомляють офіційні органи. Так, Наказом Мінреінтеграції затверджено оновлений перелік територіальних громад, які розташовані у районах проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні). Станом на 26 вересня до оновленого переліку входять 326 громад з 9 областей, а саме Донецької (66), Харківської (56), Дніпропетровської (10), Луганської (37), Запорізької (56), Херсонської (49), Миколаївської (26), Сумської (22), Чернігівської (4)²⁵.

²³ Гордійчук Д. Збитки України від війни перевищили \$127 мільярдів у вересні. *KSE*. 21 жовтня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/21/692884>.

²⁴ Децик О., Алексєєв В. Повернути втрачене. Чим Україні загрожує зменшення населення? *LB.ua*. URL: https://lb.ua/economics/2022/09/22/530166_povernuti_vtrachene_chim_ukraini.html.

²⁵ Оновлено перелік громад у районах бойових дій, на тимчасово окупованих територіях і тих, що в оточенні (станом на 26 вересня 2022 року). *Децентралізація*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15571>.

Аналізуючи цей стан України, доходимо невтішного висновку про суттєві майнові, фінансові, демографічні, психологічні збитки, які їй завдано військовою агресією росії. Завдяки нашим ЗСУ та іншим воєнізованим формуванням продовжується звільнення окупованих територій, проте водночас продовжується знищення людського та економічного потенціалу України, достатньо пригадати руйнування енергетичної інфраструктури протягом жовтня 2022 року. Саме в таких надзвичайно складних умовах функціонує економіка України, а також її невід’ємна складова частина – домогосподарства, зокрема ті, які розташовані у сільській місцевості. Є очевидним, що їхні сукупні ресурси у період військового стану зменшилися. Водночас у таких складних умовах є можливість на територіях, підконтрольних Україні, не лише забезпечувати їхню наявність, але й збільшувати обсяги.

Виявлення характерних ознак теперішнього стану українського суспільства. Незважаючи на сильний шок усього українського народу від повномасштабного військового вторгнення росії наприкінці лютого 2022 року та стрес, який пережили наші громадяни які опинились на тимчасово окупованих територіях, поступово народжується нова суспільна єдність, яка має розпочати відновлення України на нових європейських засадах. Тепер ці ознаки лише формуються, але окремі контури вже можна визначити. Наведемо їх у поглядах соціологів. Ольга Куценко з Національного інституту соціології НАН України висловлює свою думку: «Інституційний контекст теж неоднозначний. Що нас чекає: економічна катастрофа чи економічна реновація? Авторитарний популізм чи деліберативна демократія? Під час війни впоратися з нею без мілітарної ієрархії, централізації, авторитаризму майже неможливо. Однак суспільство демонструє високу громадянську активність, закриття прогалин, тому, можливо, устроєм майбутнього буде та сама деліберативна демократія.

На це впливатимуть фактори збереження житла, переміщення, спроможності професійної адаптації. Я також маю гіпотезу, що за результатами війни з’явиться новий середній клас інформаційно-цифрової епохи, який сформувався під впливом експансії вищої освіти, глобалізації, технологічних навичок. Його представники мають середній рівень соціально-економічного та культурного добробуту. Проявляють себе у різних формах публічного активізму під час війни з росією. У них є вища освіта, сучасні цифрові вміння, здатність до соціально-мережових взаємодій, постмодерністські цінності самовираження. Власне, вони й будуть принциповими

промоутерами нової демократії»²⁶. Доповнює свою колегу Сергій Дембіцький, який акцентує увагу на соціальному зрізі суспільних відносин: «Соціетальні цінності – це властивості соціальної взаємодії, бажані або необхідні. Це безпека (захист членів суспільства від внутрішніх руйнівних процесів, злочинності, екології, дискримінації), свобода (мінімізація втручання держави), різноманіття (забезпечення мирного співіснування у суспільстві з різними політичними, релігійними, культурними ідеалами), порядок, стабільність, розвиток. Стабільність – підтримання досягнутих у суспільстві стандартів життя. Розвиток – забезпечення відповідності або руху наукових і технологічних досягнень країни до рівня провідних країн світу. Самостійність – вирішення питань державного будівництва без втручання зовнішніх політичних сил. Сила – обстоювання позицій держави у міжнародній політиці на регіональному або глобальному рівні. У часи війни ми бачимо консолідацію суспільства. Ми побачили узгоджену роботу парламенту, де всі політичні гравці перейшли від критики до взаємодопомоги. Дискурс підтримки віддзеркалився на електоральній настрої. Найвищий рівень підтримки, адресований Президенту, – 93% – був зафіксований у березні»²⁷.

Олександра Дейнеко, соціологиня з Харківського національного університету імені В. Каразіна, подає своє бачення нових суспільних змін: «Ця консолідація не є абсолютною, але, як порівняти з довоєнним періодом, варта уваги. Помітною є зміна соціальності економіки під час війни. Перехід від типового ринкового обміну, коли, спрямовуючи певне благо, очікуємо певне благо у відповідь, до режиму дару: передаємо благо без отримання взаємного блага. Це властиво різним економічним акторам. Якщо говорити про сферу культури, то тут теж варто говорити про дискурс сепарації. Дані досліджень показують посилення ідентифікації себе як громадян України. Наприклад, якщо рік тому 75% ідентифікували себе як громадяни України, то зараз 98%. Також помітна тотальна відмова від радянської ідентичності. Абсолютна сепарація від росіян, 91% не підтримують тезу, що українці та росіяни – один народ. 64%

²⁶ Як війна змінює українське суспільство. *Укрінформ*. 12 липня 2022 року. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3527305-ak-vijna-zminue-ukrainske-suspilstvo.html> (дата звернення: 25 жовтня 2022 року).

²⁷ Як війна змінює українське суспільство. *Укрінформ*. 12 липня 2022 року. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3527305-ak-vijna-zminue-ukrainske-suspilstvo.html> (дата звернення: 25 жовтня 2022 року).

переконані, що відновлення дружніх відносин неможливе. 76% переконані, що потрібне перейменування тих об'єктів, які пов'язані з рф. І це той консенсус, якого не було до війни. А на тлі тимчасово переміщених осіб почалися формування міжрегіональної соціальної згуртованості, посилення горизонтальних зв'язків і стирання міжрегіональних відмінностей. Ми також можемо говорити про нову якість тих зв'язків. Слабкі зв'язки та низька довіра поступилися сильним зв'язкам та високій довірі. Відбулася така собі трансформація і довіри і сили соціальних зв'язків. Йдеться не лише про горизонтальні зв'язки, але й про горизонтальні та вертикальні види зв'язків. Наприклад, якщо у харківського мера був низький рівень довіри під час війни, то його активність та практики під час війни сприяли зростанню довіри. І навіть стиранню горизонтально-вертикальних зв'язків. Люди стають ближчими одне до одного»²⁸.

Ці судження фахівців характеризують принципово нові суспільні відносини, що буде враховано під час розроблення механізмів підвищення домогосподарств у сільській місцевості.

Обґрунтування можливого застосування відомих теоретичних конструкцій. Проаналізовані теоретичні конструкції щодо підвищення рівня добробуту населення є важливим підґрунтям розроблення власних теорій, концепцій, моделей. Водночас необхідно взяти до уваги те, що зазначені попередні конструкції розроблялись у інші періоди, які, відповідно, мали інші суспільні характеристики й обґрунтовували вирішення саме тогочасних проблем; відображали власні погляди науковців; загалом мали значення для конкретної країни або групи споріднених країн. У цьому контексті ще П. Лілієнфельд-Тоаль (1829–1903 роки) зазначав, що «будь-яке штучне нав'язування чужих, хоча й більш досконалих інституцій, сприйняття іншої, хоча й вищої цивілізації пов'язані, звичайно, з небезпеками. Якщо умови недостатньо підготовлені до такої прив'язки, якщо духовні сили народу недостатньо розвинуті або розвинуті в іншому напрямі, в іншому сенсі, то несподіваний перехід або значний поступ від нижчого до вищого може сприяти руйнуванню, розпаду, регресії. Хіба ми не бачимо безліч прикладів тих держав і народів, які, зачарувавшись високорозвиненими інституціями передових націй, намагались перенести їх на свою суспільну базу без будь-яких змін, і замість

²⁸ Там само.

очікуваних значних результатів це принесло лише безлад і розруху?»²⁹.

Отже, відомі наявні теоретичні конструкції у цьому аспекті можуть бути використані щодо методологічних підходів, подібних ситуацій, зіставлених проблем за умови їх вирішення, випробуваного та підтвердженого позитивного досвіду.

Вибір інструментарію дослідження з урахуванням альтернативних варіантів. Сучасна економічна наука тепер має у своєму науковому інструментарію ціле розмаїття підходів, методів, теорій, концепцій тощо для виконання досліджень. Саме тому дослідник, керуючись метою, завданнями, розлогістю, вибирає відповідні елементи такого інструментарію. Зважаючи на специфіку дослідження, основним підходом виберемо системний згідно з такими аргументами: універсальність прийомів, можливість використовувати інструментарій суміжних наук, зокрема соціології та демографії. Переконливе обґрунтування зазначеного підходу подають Ю. Бродський, К. Молодецька, М. Николук: «Суть системних досліджень полягає у використанні фундаментального методологічного поняття системи як єдиного абстрактного відображення об'єктів будь-якої природи й ступеня складності; виділенні провідних, визначальних сторін, тенденцій розвитку системи; поданні проблеми як концептуальної системи. Системний підхід – це метод, у якому всі зв'язки, елементи, функції та проблеми розглядаються у вигляді взаємопов'язаного цілого. Задачею системного підходу є формування на рівні спеціальної методології загальнонаукових принципів, положень, понять, форм та методів системних досліджень, відповідно до яких кожен об'єкт, поданий як система, розглядається не тільки як деяке самостійне ціле, але й як частина системи вищого рівня складності (макросистеми) з усіма її суттєвими взаємозв'язками щодо інших об'єктів, які входять до складу цієї макросистеми. В основі системного підходу лежить прагнення встановити загальну орієнтацію досліджень та визначити науковими засобами цілісність, організованість об'єкта (системи, процесу, явища, проблеми), що досліджується, з усією багатогранністю його зв'язків. Цей загальний принцип орієнтує на розглядання об'єктів як систем. Системний підхід, окрім системності об'єкта дослідження, передбачає системність мислення. Повнота, завершеність та ефективність дослідження будуть забезпечені, якщо

²⁹ Лиленфельд-Тоаль П. Мысли о социальной науке будущего: человеческое общество как реальный организм. Москва : Книжный дом «Либроком», 2012. 413 с.

дослідник організуватиме своє дослідження як деяку концептуальну систему»³⁰.

Саме цей підхід згідно з наведеними аргументами буде основним.

Оцінювання наявних стратегічних національних юридичних актів розвитку суспільної системи України. Станом на жовтень 2022 року сформовано відповідну нормативно-правову базу, де визначено основні напрями, схеми, положення тощо формування загальних сукупних ресурсів домогосподарств, зокрема у сільській місцевості. Окремі з них мають сутність загальнонаціональних, інші мають рекомендаційний характер або перебувають у стадії затвердження. Основними з них є такі: Концепція розвитку сільських територій³¹, Концепція сільського розвитку до 2030 року³², Концепція стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року³³, Національна економічна стратегія на період до 2030 року³⁴, Біла книга. Стратегія розвитку земельних відносин в Україні³⁵.

Аналізуючи зазначені акти, виокремимо два аспекти, а саме оптимальний та рекомендаційний. До оптимального аспекту віднесено визначення основних проблем та напрямів їх вирішення, формулювання окремих механізмів, окремі пропозиції. Оскільки ці

³⁰ Бродський Ю., Молодецька К., Ніколюк О. Системний аналіз в економіці : навчальний посібник. Житомир : Житомирський національний агроєкологічний університет, 2014. 175 с.

³¹ Про схвалення Концепції розвитку сільських територій : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 року № 995-р. Документ 995-2015-р, чинний, поточна редакція від 15 грудня 2020 року, підстава № 1239-2020-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80/print1446542150663211#Text>.

³² Про схвалення концепції сільського розвитку до 2030 року : проект Розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a707d9ff-0c4b-4b8b-8d84-3f9a994ee729&title=ProektRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkraini-proSkhvalenniaKontseptsiisil'skogoRozvitkuD>.

³³ Про схвалення Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року : проект Розпорядження КМУ від 22 вересня 2021 року. URL: <https://minagro.gov.ua/npa/pro-shvalennya-koncepciyi-stimulyuvannya-rozvitku-pidpriyemnictva-na-sil'skih-teritoriyah-do-2030-roku>.

³⁴ Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>.

³⁵ Біла книга. Стратегія розвитку земельних відносин в Україні. Land Transparenzy. KSE / Міністерство аграрної політики та продовольства України. Травень 2021. URL: https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/PDF/Land-strategy_220530_092343.pdf.

юридичні акти розроблялись у довоєнний період, є очевидним, що в них не було передбачено ситуаційні аспекти воєнного часу, тому є потреба відображення цих реалій. Рекомендаційний аспект обґрунтовано у такому викладенні: необхідність урахування ситуаційних аспектів воєнного часу, виокремлення можливих періодів реалізації положень, обумовлення нових реалій України у контексті статусу кандидата у члени ЄС, акцентування уваги на можливих джерелах фінансових надходжень із зовнішнього середовища, визначення нових нормативів соціальних стандартів, врахування ментальних особливостей населення.

Аналіз сукупних ресурсів домогосподарств. Беручи до уваги певну конфіденційність статистичної інформації в умовах воєнного часу, проаналізуємо ці ресурси лише у довоєнний період (табл. 1, 2).

В результаті аналізу виявлено такі тренди:

- протягом цього періоду відбулось суттєве зміщення питомої ваги грошових ресурсів у напрямі зростання у їхньому загальному обсязі із 45,1% у 1999 році до 88,6% у 2021 році;

- певним позитивним чинником є зростання питомої ваги оплати праці у грошових ресурсах (від 16,3% у 1999 році до 47,4% у 2021 році);

- також позитивом є зростання питомої ваги доходів від підприємницької діяльності (від 1,3% у 1999 році до 4,4% у 2021 році);

- окремим негативом є суттєве зменшення питомої ваги доходів від продажу сільськогосподарської продукції (від 9,4% у 1999 році до 7,9% у 2021 році).

Отже, у цій динаміці присутні як позитивні, так і негативні тенденції. З огляду на вагомий обсяги фінансових ресурсів у домогосподарствах вони відіграють суттєву роль у розвитку сільських територіальних громадах з таких причин:

- забезпечують фізіологічне існування як працездатних, так і непрацездатних членів домогосподарств;

- є суттєвим постійним джерелом податкових надходжень до бюджетів сільських громад як відрахування від фонду оплати праці та підприємницької діяльності;

- зазначені фінансові ресурси є важливим джерелом розвитку інфраструктури сільських громад, тому що сприяють функціонуванню торгових, медичних, транспортних та інших мереж;

- виплати соціального призначення пенсіонерам, малозабезпеченим особам та іншим верствам населення є доволі важливим джерелом доходів для цих мешканців сільської місцевості, тому що суттєво доповнюють їхні власні фінансові ресурси.

Таблиця 1
Динаміка та структура ресурсів домогосподарств у селі протягом 1999–2021 років, грн. за місяць, в розрахунку на одне домогосподарство

Рік	Всього сучасних ресурсів	всього загальних доходів	Зокрема: з них							негрошові доходи
			всього	Грошові за видами			дохід від підприємницької діяльності	дохід від продажу с/г продукції	дохід від пенсій, стипендій, субсидій	
				оплата праці	продажу с/г продукції	пенсії, стипендії, субсидії				
1999	363,61	355,49	164,15	59,31	48,52	34,38	4,88	191,34		
2000	458,38	435,85	247,34	85,42	65,35	61,52	6,13	188,51		
2001	535,6	515,04	340,89	119,22	94,6	80,39	9,84	174,15		
2002	608,21	585,26	419,7	142,49	128,94	85,92	11,55	165,56		
2003	689,74	664,56	481,69	165,3	137,21	109,2	15,29	182,97		
2004	868,14	835,67	666,21	228,61	211,15	123,1	32,96	169,46		
2005	1 259,94	1 210,74	993,9	342,24	347,33	171,3	46,04	216,88		
2006	1 496,51	1 431,79	1 190,29	452,62	398,01	178,2	62,28	241,5		
2007	1 822,39	1 756,05	1 484,4	596,17	481,96	213,9	69,65	271,65		
2008	2 510,64	2 374,34	2 040,2	817,36	674,59	277,8	97,49	334,14		
2009	2 713,96	2 518,39	2 218,97	914,91	750,05	254,6	123,8	400,42		
2010	3 164,6	3 086,85	2 605,35	1 011,91	904,39	343,5	149,8	479,5		
2011	3 522,09	3 424,48	2 912,53	1 195,01	972,36	356,8	135,7	511,95		
2012	3 823,32	3 719,22	3 270,07	1 433,46	1 111,62	342,3	119,47	449,15		
2013	4 114,06	4 004,05	3 487,63	1 510,23	1 219,12	368,9	126,22	516,42		
2014	4 454,96	4 367,28	3 788,5	1 535,24	1 269,33	410,5	225,94	578,78		
2015	5 238,02	5 130,15	4 316,35	1 769,86	1 355,74	486,1	231,53	813,8		
2016	6 258,37	6 122,45	4 896,66	1 990,81	1 501,4	506,7	286,05	1 225,79		
2017	8 064,82	7 893,34	6 335,59	3 178,22	1 658	662,7	281,58	1 357,75		
2018	9 455,19	9 295,12	7 929,53	3 925,13	1 924,73	684,2	482,81	1 365,69		
2019	11 137,1	10 884,4	9 568,71	5 084,24	1 924	2 187	536,89	1 315,65		
2020	11 651,08	11 470,2	10 267,03	5 314,86	2 498,61	774,1	579,18	1 203,13		
2021	13 417,59	13 184,4	11 889,69	6 369,16	2 786,7	1 058	386,5	1 294,71 ³⁶		

³⁶ Випрати і ресурси домогосподарств України за відповідні роки. Доходи за відповідні роки. Доходи та умовні життя / Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

Динаміка та структура сукупних ресурсів домогосподарств у селі протягом 1999–2021 років,
% за місяць в розрахунку на одне домогосподарство

Рік	Всього сукупних ресурсів	всього загальних доходів	Із них							нетрошові доходи
			всього	грошові			за видами			
				оплата праці	пенсії, стипендії, субвенції	дохід від продажу сл. продукції	дохід від підприємницької діяльності	дохід від підприємницької діяльності		
1999	100,0	97,8	45,1	16,3	13,4	9,4	1,3	52,7		
2000	100,0	95,1	54	18,7	14,2	13,4	1,4	41,1		
2001	100,0	96,2	63,6	22,3	17,7	15	1,8	37,6		
2002	100,0	96,2	69	23,5	21,2	14,1	1,9	27,2		
2003	100,0	96,3	69,8	23,9	20	15,8	2,2	26,5		
2004	100,0	96,3	76,7	26,3	24,4	14,2	3,7	19,6		
2005	100,0	96,1	78,9	27,1	27,5	13,6	3,7	17,2		
2006	100,0	95,7	79,5	30,3	26,5	12	4,2	16,2		
2007	100,0	96,4	81,5	32,7	26,6	11,7	3,8	14,9		
2008	100,0	94,6	81,3	32,5	27	11,1	3,9	13,3		
2009	100,0	96,5	81,8	33,7	28,1	9,4	4,6	14,7		
2010	100,0	97,5	82,4	32	28,5	10,9	4,8	15,1		
2011	100,0	97,2	82,7	34	27,5	10,1	3,9	14,5		
2012	100,0	97,3	85,3	37,4	29,1	8,9	3,1	11,8		
2013	100,0	97,3	84,8	36,7	29,8	9,0	3	12,5		
2014	100,0	98,1	85	34,4	28,5	9,2	5,1	13,1		
2015	100,0	97,9	82,4	33,7	25,9	9,5	4,4	15,5		
2016	100,0	97,8	78,2	31,8	24,2	8,1	4,3	19,6		
2017	100,0	97,9	81	39,4	20,8	8,2	3,5	16,9		
2018	100,0	98,3	83,9	41,8	20,4	7,2	5,1	14,4		
2019	100,0	97,7	85,9	45,6	19,7	7,4	4,8	11,8		
2020	100,0	98,8	88,1	45,7	21,3	6,6	5	10,5		
2021	100,0	98,2	88,6	47,4	20,4	7,9	4,4	9,6 ³⁷		

³⁷ Випрати і ресурси домогосподарств України за відповідні роки. Доходи та умови життя / Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

Беручи до уваги ці аргументи, доходимо висновку, що сукупні фінансові виплати соціального призначення пенсіонерам, малозабезпеченим особам та ресурси цих домогосподарств є не лише їхніми індивідуальними чинниками розвитку, але й факторами розвитку всієї сільської територіальної громади. Саме тому джерелам та механізмам збільшення цих ресурсів необхідно приділяти наукову, державну, прагматичну увагу всіма зацікавленими сторонами: від державних органів влади до органів місцевого самоврядування.

Для оцінювання динаміки цих ресурсів виконаємо відповідні розрахунки. Часткові індекси темпів приросту загальних та окремих видів доходів домогосподарств вирахуємо за такими формулами.

1) Частковий індекс приросту загальних доходів (формула 1):

$$Ka = Zmax/Zmin, \quad (1)$$

де Ka – зазначений індекс; $Zmax$, $Zmin$ – максимальне (у 2021 році) та мінімальне (у 1999 році) значення зазначених доходів відповідно; $Ka = 13\,417,59/363,61 = 36,90$.

2) Частковий індекс приросту грошових доходів (формула 2):

$$Kb = Zmax/Zmin, \quad (2)$$

де $Kb = 11\,889,69/164,15 = 72,43$.

3) Частковий індекс приросту оплати праці (формула 3):

$$Kc = Zmax/Zmin, \quad (3)$$

де $Kc = 6\,369,16/59,31 = 17,38$.

4) Частковий індекс приросту пенсій, стипендій, субсидій (формула 4):

$$Kd = Zmax/Zmin, \quad (4)$$

де $Kd = 2\,786,7/48,52 = 57,43$.

5) Частковий індекс приросту доходів від продажу сільськогосподарської продукції (формула 6):

$$Ki = Zmax/Zmin, \quad (5)$$

де $Ki = 1\,058/34,38 = 18,42$.

6) Частковий індекс приросту доходів від підприємницької діяльності (формула 7):

$$Kf = Zmax/Zmin, \quad (7)$$

де $Kf = 586,5/4,88 = 120,18$.

Отже, прослідковуються значні розбіжності у цій динаміці.

Для оцінювання рівня доходів українського населення з іншими країнами порівняємо заробітні плати як основне джерело загальних доходів (табл. 3).

Таблиця 3

Порівняння середньої місячної заробітної плати в окремих країнах ЄС та в Україні у 2021 році, євро

	Країна						
	Європа	Німеччина	Фінляндія	Іспанія	Литва	Естонія	Україна
Період	березень	червень	вересень	червень	червень	червень	червень
Значення	1 903	4 094	3 692	2 064	1 566	1 538	443

Джерело: ^{38,39}

Аналізуючи рівень оплати праці у поданих країнах, зазначимо, що в Україні він значно менший від зазначених держав.

Розроблення механізмів підвищення рівня сукупних ресурсів домогосподарств у сільській місцевості. У цьому контексті обґрунтуємо такі принципи:

- 1) врахування нових суспільних умов розвитку України, зокрема умов воєнного часу та набуття статусу кандидата на вступ до ЄС;
- 2) розроблення теоретичного базису та практичних механізмів має відбуватись на основі формування нової суспільної єдності;
- 3) пріоритет в орієнтації на соціальні стандарти ЄС;
- 4) основою збільшення цих ресурсів має бути економічний розвиток агропромислового сегменту економіки;
- 5) врахування позитивного українського та зарубіжного досвіду розроблення та реалізації соціальних реформ;
- 6) обов'язковість державної підтримки, зокрема фінансової, під час розроблення стратегічних та поточних юридичних актів щодо цих ресурсів домогосподарств;
- 7) відповідальність посадових осіб за виконання відповідних юридичних актів.

У зазначеному контексті наведемо погляди українських учених. Так, І. Лукинов ще у 2001 році зауважував: «Для виведення народного господарства країни з кризового стану велике значення має

³⁸ Середня місячна заробітна плата. Середня зарплата в Європі / Мінфін. України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/world/europe>.

³⁹ Архів валютних курсів. Підсумки дня. 30.06.2021 / Мінфін України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/exchange/archive/2021-06-30>.

формування української науково обґрунтованої доктрини й концепції її економічного розвитку, яку нашим ученим спільно з практичними працівниками належить якомога швидше розробити власними зусиллями, не чекаючи, коли це зроблять західні «радники і консультанти». Під час її розроблення, безумовно, необхідно враховувати позитивний світовий досвід в управлінні розвитком економіки»⁴⁰.

Погляд на процес післявоєнного відновлення, який є також дотичним до зазначених сукупних ресурсів, висловив голова правління Інституту економічних досліджень та політичних консультацій І. Бураковський під час конференції у Варшаві 28 квітня 2022 року «Після війни. Переосмислення майбутнього громадянського суспільства», де зазначив таке: «Війна забрала понад 50% ВВП України, і для того, щоб компенсувати ці втрати, економіка має щорічно зростати на 15% протягом 5 років, на 7% – протягом 10 років. Сьогодні питання відновлення розглядається з точки зору термінів (час), коштів (фінансові потреби) та джерел фінансування (допомога світової спільноти, репарації тощо). Повоєнне відновлення України вимагатиме колосальних зусиль як від влади, так і від суспільства. Зокрема, громадянське суспільство має сприяти налагодженню регулярного, чесного та відповідального діалогу між громадянами та владою, а також пропонувати ефективні рішення відповідних проблем. Ефективність повоєнного відновлення прямо залежить від того, наскільки ефективно спрацюватиме держава як менеджер проєкту відновлення»⁴¹.

Беручи до уваги особливу актуальність перманентного підвищення сукупних ресурсів домогосподарств у сільській місцевості в умовах воєнного стану, пропонуємо механізми за ієрархічними суспільними рівнями. Під час формування таких механізмів було враховано результати аналізу сукупних ресурсів домогосподарств; наявність окремих незахищених громадян, які

⁴⁰ Лукинов І. Про національну доктрину економічних трансформацій в Україні. *Вісник Тернопільської академії народного господарства*. 2001. № 18. Ч. 1. Спеціальний випуск «Проблеми економічної інтеграції України у Європейський Союз. Європейські порівняльні студії». С. 6–12.

⁴¹ Бураковський І. На відновлення української економіки піде від 5 до 10 років – прогноз. *УНІАН*. 06.05.22. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/rosiyske-vtorgnennya-na-vidnovlennya-ukrajinskoji-ekonomiki-pide-vid-5-do-10-rokiv-novini-ukrajina-11815407.html>.

особливо потребують державної підтримки, тому що у них відсутні достатні обсяги коштів для забезпечення гідного існування; ситуативні аспекти втрати власного майна, зокрема житла, громадянами, які не мають реальних термінових можливостей його придбання; інші форс-мажорні обставини, які для свого вирішення потребують негайної фінансової підтримки.

1) На рівні центральних органів влади. Врахувати у проєкті Державного бюджету України, окрім допомоги на відновлення житла, прямі фінансові дотації з адресним змістом, які будуть надаватись на ці видатки на рівні територіальної громади. Цей механізм має бути дієвим з огляду на те, що в проєкті Державного бюджету на 2023 рік, поданого на друге читання, передбачено підвищення соціальних стандартів порівняно з 2022 роком лише на 5,4%⁴². Зазначені фінансові дотації доцільно передбачити у відповідних бюджетних програмах профільних міністерств, зокрема Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерства розвитку громад та територій України, Міністерства соціальної політики України. Обсяг цих дотацій слід сформулювати згідно із запитами регіонів та наповнювати з можливих джерел внутрішнього та зовнішнього фінансування.

2) На обласному, районному рівнях. Державним обласним військовим адміністраціям та відповідним державним органам районного рівня слід сприяти вирішенню життєво важливих проблем для мешканців територіальних громад з урахуванням реальних можливостей.

3) На рівні сільської, селищної територіальної громади. Під час формування поточного бюджету слід передбачити формування стабілізаційного компенсаційного фонду для належної підтримки зазначених верств населення. Джерелами такого фонду можуть бути можливі додаткові надходження місцевих бюджетів, наявні спонсорські та волонтерські кошти, внутрішня та зовнішня грантова підтримка.

4) На рівні фермерських, сімейних господарств, промислових структур. З використанням наявних фінансових ресурсів, а також механізмів державної підтримки господарюючих суб'єктів

⁴² Інтерв'ю міністра соціальної політики Оксани Жолнович виданню Mind. UA. 29.09.2022. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/interviu-ministra-sotsialnoi-polityky-oksany-zholnovych-vydanniu-mind-ua-29092022> (дата звернення: 29 вересня 2022 року).

агропромислового комплексу слід відновлювати та розширювати виробництво, забезпечувати створення нових робочих місць, організувати виробництво конкурентоспроможної продукції, зокрема на зовнішньому ринку, що буде сприяти поповненню сукупних ресурсів відповідних домогосподарств.

5) На рівні домогосподарств. Слід активніше використовувати можливості сільськогосподарської кооперації, інтенсивніше впроваджувати сучасні методи господарювання на власних земельних наділах, користуватись консультаціями дорадчих служб, інших фахівців, брати участь у корисних для себе та інших громадян загальнодержавних акціях (зокрема, «Сади перемоги»)⁴³.

Зазначимо, що пропонувані механізми для підвищення рівня сукупних ресурсів зазначених домогосподарств, беззаперечно, сприятимуть їхньому зростанню.

ВИСНОВКИ

У результаті виконаного аналізу динаміки та структури сукупних ресурсів домогосподарств у сільській місцевості було виявлено, що їхній теперішній рівень є значно нижчим, ніж в інших країнах Європи. Саме тому в контексті набуття статусу кандидата у члени Європейського Союзу актуалізується загальнонаціональне завдання його поступового підвищення, зокрема в умовах воєнного часу. Для більшої аргументації динаміки зазначених сукупних ресурсів розраховано часткові індекси темпів приросту загальних та окремих видів доходів домогосподарств. Доведено, що для такого підвищення необхідна цілеспрямована робота науковців, вищих посадових осіб, органів місцевого самоврядування, самих домогосподарств. Наголошено на тому, що важливу роль у цьому контексті має відігравати українська наука, зокрема економічна, яка повинна запропонувати обґрунтовані теоретичні конструкції такого підвищення, а також розробити відповідні механізми їхньої реалізації. У дослідженні детально з'ясовано відомі теорії, концепції, які є дотичними до вирішення зазначених проблем, визначено їхню придатність до застосування в реаліях України, проаналізовано наявні стратегічні національні юридичні акти розвитку суспільної системи України. Пропонувані у цьому контексті механізми підвищення зазначених сукупних ресурсів мають сприяти пошуку та

⁴³ Проект «Сади перемоги». URL: <https://sadyperemohy.org>.

формуванню відповідних джерел, а також їхньому оптимальному використанню на рівні домогосподарств у сільській місцевості.

АНОТАЦІЯ

Виявлено основні характеристики Постмодерну за окремими суспільними зрізами. З огляду на те, що рівень доходів домогосподарств у сільській місцевості у передвоєнний час був одним із найнижчих у Європі, актуалізується проблема його підвищення. Виконаний аналіз динаміки сукупних ресурсів зазначених домогосподарств протягом 1999–2021 років підтвердив різні темпи зростання окремих складових частин цих ресурсів. Для характеристики динаміки окремих складових частин цих ресурсів розраховано відповідні індекси. Оцінено юридичні акти, виокремлено два аспекти, а саме оптимальний та рекомендаційний. Під час розроблення механізмів підвищення рівня сукупних ресурсів домогосподарств у сільській місцевості обґрунтовано сім принципів. Аргументовано механізми підвищення таких ресурсів за п'ятьма ієрархічними суспільними рівнями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів валютних курсів. Підсумки дня. 30.06.2021 / Мінфін України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/exchange/archive/2021-06-30>.
2. Базилевич В., Ільїн В. Метафізика економіки. Київ : Знання, 2007. 718 с.
3. Біла книга. Стратегія розвитку земельних відносин в Україні. Land Transparensy, KSE / Міністерство аграрної політики та продовольства України. Травень 2021. URL: https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/PDF/Land-strategy_220530_092343.pdf.
4. Бродський Ю., Молодецька К., Ніколюк О. Системний аналіз в економіці : навчальний посібник. Житомир : Житомирський національний агроекологічний університет, 2014. 176 с.
5. Бураковський І. На відновлення української економіки піде від 5 до 10 років – прогноз. УНІАН. 06.05.22. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/rosiyske-vtorgnennya-na-vidnovlennya-ukrajinskoji-ekonomiki-pide-vid-5-do-10-rokiv-novini-ukrajina-11815407.html>.
6. Витрати і ресурси домогосподарств України за відповідні роки. Доходи та умови життя / Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

7. Горбатенко В. Постмодерн і трансформація ціннісної основи людського буття. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 3–13.

8. Гордієнко Л. Фінансові теорії громадських інституцій. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2016. № 1. С. 18–24.

9. Гордійчук Д. Збитки України від війни перевищили \$127 мільярдів у вересні. *KSE*. 21 жовтня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/21/692884>.

10. Данилишин Б. Витиснути максимум з Росії та залучити кошти партнерів. *Економічна правда*. 13 квітня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/13/685656>.

11. Децик О., Алексеев В. Повернути втрачене. Чим Україні загрожує зменшення населення? *LB.ua*. URL: https://lb.ua/economics/2022/09/22/530166_povernuti_vtrachene_chim_ukraini.html.

12. Економісти пояснили 45% потенційних втрат ВВП України. *Фінансовий клуб*. 11 квітня 2022. URL: <https://finclub.net/ua/news/ekonomisty-poiasnyly-45protsent-potentsiinykh-vtrat-vvp-ukrainy.html>.

13. Ермилова Г. Постмодернизм как феномен культуры XX века. URL: <http://www.zpujournal.ru/e-zpu/2008/4/Ermilova>.

14. Зайцев Ю. Філософія розвитку глобальної економіки та суспільства в умовах Четвертої промислової революції. *Теоретико-методологічні трансформації економічної науки у XXI ст.: перспективи нової парадигми* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 28–29 травня 2019 року). Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2019. С. 43–48. DOI: <http://doi.org/10.31617/k.knute.2019-05-29.01>.

15. Інтерв'ю Міністра соціальної політики Оксани Жолнович виданню Mind. UA. *Урядовий портал*. 29 вересня 2022 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/interviu-ministra-sotsialnoi-polituku-oksany-zholnovych-vydanniu-mind-ua-29092022>.

16. Кальян С. Становлення та розвиток концептуальних підходів й інструментів дослідження політичного процесу. *Наукові записки*. 2008. Вип. 41. С. 25–35.

17. Кузьмук С. Біхевіористичні фінанси: теоретична концептуалізація та закономірності використання в економіці : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.01. Чернівці, 2019. 227 с.

18. Лилиенфельд-Тоаль П. Мысли о социальной науке будущего: человеческое общество как реальный организм. Москва : Книжный дом «Либроком», 2012. 413 с.

19. Лукинов І. Про національну доктрину економічних трансформацій в Україні. *Вісник Тернопільської академії народного господарства*. 2001. Спеціальний випуск «Проблеми економічної інтеграції України у ЄС. Європейські порівняльні студії». № 18. Ч. 1. С. 6–12.

20. Мартинов А. Футурологічні сценарії глобальної перспективи. *Нова парадигма*. 2002. Вип. 28. С. 151.

21. Оновлено перелік громад у районах бойових дій, на тимчасово окупованих територіях і тих, що в оточенні : Наказ Мінінтеграції станом на 26 вересня 2022 року. *Децентралізація*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15571>.

22. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотворення) / за заг. ред. Н. Хоми. Львів : Новий Світ, 2000, 2015. 492 с.

23. Мансур О. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп / пер. с англ. Москва : ФЭИ, 1995. 174 с.

24. Постол А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2010. Вип. 42. С. 69–79.

25. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року. № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>.

26. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 року № 995-р ; документ № 995-2015-р, чинний, поточна редакція від 15 грудня 2020 року, підстава № 1239-2020-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80/print1446542150663211#Text>.

27. Про схвалення концепції сільського розвитку до 2030 року : проект Розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a707d9ff-0c4b-4b8b-8d84-3f9a994ee729&title=ProektRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkraini-proSkhvalenniaKontseptsiisil'skogoRozvitkuD>.

28. Про схвалення Концепції стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до 2030 року : проект Розпорядження КМУ від 22 вересня 2021 року. URL: <https://minagro.gov.ua/npa/pro-shvalennya-kontseptsiyi-stimulyvannya-rozvitku-pidpriyemnictva-na-sil'skih-teritoriyah-do-2030-roku>.

29. Проект «Сади перемоги». URL: <https://sadyperemohy.org>.

30. Середня місячна заробітна плата. Середня зарплата в Європі / Мінфін. України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/world/europe>.

31. Харари Ю.Н. В битве с коронавирусом человечество не обладает лидерством. *Time*. URL: <https://time.com/5803225/yuval-noah-harari-coronavirus-humanity-leadership>.

32. Хорни К. Самоанализ / пер. А. Боковикова, В. Старовойтова. N.Y. : W.W. Norton & Co, 1942 ; Москва : ЭКСМО-Пресс, 2002. 115 с.

33. Шевчук Д. Постмодерні виміри політичної філософії. *Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Філософія. Педагогіка. Суспільство*. 2011. Вип. 1. С. 76–89.

34. Як війна змінює українське суспільство. *Укрінформ*. 12 липня 2022 року. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3527305-ak-vijna-zminue-ukrainske-suspilstvo.html> (дата звернення: 25 жовтня 2022 року).

35. Bently A. *Process of Government*. N.-Y., 1908. 256 p.

36. Easton D. (eds). *The Development of Political Science. A Comparative Survey* / J.G. Gunnell, L. Graziano. London ; New York : Routledge, 1996. 296 p.

37. Easton D. The Future of the Postbehavioral Phase. *Contemporary Empirical Political Theory* / ed. by K. Manroe, R. Berkeley et al. 1997. P. 15.

38. Frank G.A., Gils B.K. *The World System and Five Hundred Years or Five Thousand?* London ; New York : First published, 1993.

39. Kagermann W.-D., Wahlster L.W. *Industrie 4.0: Mit dem Internet der Dinge auf dem Weg zur 4. industriellen Revolution* (нім). *VDI nachrichten*. Архів оригіналу за 22 липня 2015 року.

Information about the author:

Pasichnyk Yurii

Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief researcher of the department of socio-economic development of rural areas, National Research Centre “Institute of Agrarian Economics”, 10, Heroes of Defense Street, Kyiv, 03127, Ukraine

SECTION 5. THE ROLE OF INNOVATIVE AND CLASSICAL UNIVERSITIES IN THE FORMATION OF THE NATIONAL ACADEMIC ELITE

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-247-0-14>

ЄВРОПЕЙСЬКІ ОСВІТНІ ІНСТИТУЦІЇ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ ТА ТУРЕЧЧИНИ

Василишина Н.М.

ВСТУП

Останні роки на світовому та європейському рівнях усе більше утверджується нове, комплексне розуміння інтернаціоналізації вищої освіти і визначаються її нові пріоритети. Нагадаємо, що відповідно до програмного документу Європейської Комісії «Європейська вища освіта у світі» було визначено такі ключові галузі, які має охоплювати комплексна стратегія інтернаціоналізації й які мають розглядатися не як ізольовані, а як інтегровані елементи: міжнародна мобільність студентів, викладачів і адміністративного персоналу; інтернаціоналізація та вдосконалення освітніх програм та цифрового навчання; стратегічне співробітництво, партнерство і нарощування потенціалу.

1. Стратегія інтернаціоналізації університету

Основні чинники, що визначають успішність реалізації стратегії інтернаціоналізації університету, що можуть використовуватись як параметри для якісного аналізу стану інтернаціоналізації університету, конкретизуються у такому:

- наявність чітко сформульованої стратегії, програми і плану дій із розвитку інтернаціоналізації;
- узгодженість стратегічного та операційного рівнів інтернаціоналізації закладу;

– наскільки стратегія, програма і план розвитку інтернаціоналізації інтегровані у загальну стратегію розвитку закладу;

– яким є рівень керівництва, відповідального за даний напрям, і рівень залучення у проєкт просування інтернаціоналізації перших осіб університету;

– яким є рівень залучення у цей проєкт усіх співробітників університету і студентів;

– якість управлінської інфраструктури: кількість міжнародних підрозділів та їх структурна відповідність поставленим завданням, рівень і якість координації між ними, якість персоналу, його компетенції та компетентності;

– оцінювання ресурсів, що виділяються на міжнародне співробітництво: мобільність студентів, викладачів, дослідників, співробітників університету, підтримка міжнародних проєктів, впровадження подвійних дипломів, проведення міжнародних конференцій, участь у зарубіжних конференціях, гранти для іноземних студентів і дослідників;

– кадрова політика, система заохочень і підтримки, що формує стимули для розвитку лінгвістичних та інших компетентностей, необхідних для успішної інтернаціоналізації;

– кадрова політика, спрямована на залучення в університет провідних зарубіжних учених і найкращих викладачів;

– система стимулів для участі в розробленні та реалізації міжнародних дослідницьких проєктів, підготовки спільних публікацій, розвиток міжнародного співробітництва і партнерства на рівні структурних підрозділів університету;

– кадрова політика, спрямована на залучення в університет провідних зарубіжних учених і найкращих викладачів;

– наскільки інституційна культура відповідає вимогам інтернаціоналізації, чи сформована необхідна система мотивації, адекватне розуміння комплексності та імперативності інтернаціоналізації, система стимулів і підтримки [3];

– якість консультативної та організаційної підтримки академічної мобільності: спеціальні структури для роботи з іноземними абітурієнтами і студентами для підтримки академічної мобільності викладачів [12].

2. Сучасний стан професійної підготовки майбутніх магістрів сфери туризму в університетах України

Професійна діяльність майбутніх магістрів сфери туризму розглядається у сучасних умовах у контексті глобальних світових викликів і містить невичерпний матеріал для постійного зростання. Наукові пошуки різнобічно висвітлюють критерії рівнів крос-культурної освіти та переконливо доводять необхідність удосконалення фахової освіти туристичної галузі з посиланням на інноваційні тенденції, використовуючи при цьому вітчизняний та зарубіжний досвід. Значну роль у розв'язанні проблеми підготовки кадрів відіграє Всесвітня туристична організація (UNWTO), яка підтримує освіту і проведення навчальних програм із туризму. За ініціативи UNWTO розроблено вичерпні Стандарти міжнародної класифікації туристичної діяльності [4; 5].

Із 29 квітня 2015 р. згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 166 «Про перелік напрямів, за якими здійснюється профпідготовка фахівців у закладах вищої освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» та «магістр» «визнано два напрями підготовки фахівців з туризму: це галузь знань 07 «Управління та адміністрування», у якій затверджено спеціальність 073 «Менеджмент» (42 навчальних заклади різної спеціалізації, у тому числі «Менеджмент туристичного бізнесу») та галузь знань 24 «Сфера обслуговування», куди перемістилися спеціальності 242 «Туризм» та 241 «Готельно-ресторанна справа» [5].

Кожна зі згаданих спеціальностей знайшла своє місце на ринку освітніх послуг. Так, менеджерський напрям зорієнтований на підготовку фахівців для сфери туризму, які планують обіймати посади керівників функціональних підрозділів як підприємств-виробників (готельні комплекси, заклади ресторанного господарства, транспортні перевізники), так і підприємств-посередників у туризмі (туроператорів, турагентів, турбюро) та здійснювати своє кар'єрне зростання за управлінськими сходинками. А спеціальності «Туризм» і «Готельно-ресторанна справа» базуються на технологічних аспектах усіх рівнів – від виконання суто технічної роботи до частково управлінських функцій в організації. Таким чином, кожна спеціальність займає свою лакуну на ринку праці, причому перша орієнтується на управлінський, а дві інших – на технологічний аспект, що, відповідно, зумовлює наповнення інваріантної частини стандартів, розроблених для цих напрямів [8; 5].

Створена в Україні мережа навчальних закладів підготовки фахівців із туристичної діяльності намагається відповідати

міжнародним стандартам і традиціям. Цьому сприяє і прийнята «Концепція кадрового забезпечення туристичної галузі України» (підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації), що визначає основні принципи підготовки фахівців для сфери туризму: безперервність і ступеневість освіти, випереджальний характер навчання, єдність теорії і практики, формування загальнолюдських цінностей, міжнародна орієнтація програм професійної підготовки [5; 7].

Одним з основних чинників практичної реалізації компонентів крос-культурної освіти є університет. Чинний Закон України «Про вищу освіту» передбачає досить широке коло завдань, які мають вирішувати університети. Зокрема, основною метою вищих навчальних закладів, відповідно до ст. 22, «є забезпечення умов, необхідних для отримання особою вищої освіти, підготовка фахівців для потреб України» [3; 6].

3. Місія університетів у сучасному світі

Згідно зі ст. 25.1 цього Закону, університет «проводить освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації широкого спектра природничих, гуманітарних, технічних, економічних та інших напрямів науки, техніки, культури і мистецтв, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, відповідний рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення, сприяє поширенню наукових знань та здійснює культурно-просвітницьку діяльність» [2; 6].

Узагальнюючи, можна зазначити, що місії університетів у сучасному світі є комплексними й охоплюють принаймні такі головні цілі:

- формування світогляду і виховання молоді;
- професійна підготовка та перепідготовка фахівців;
- фундаментальні та прикладні наукові дослідження, збереження й структурування наявних знань, інноваційна діяльність у різних сферах;
- соціалізація молоді та інших уразливих соціальних груп;
- проектування суспільного розвитку на глобальному, регіональному та місцевому рівнях, побудова відповідних прогнозів та сценаріїв;
- розроблення і реалізація глобальних, регіональних і місцевих програм у сфері просвітництва, культури, здоров'я людей, спорту [3; 6].

Зараз із поняттям «університет», як правило, пов'язують уявлення про вищий навчальний заклад, який, маючи на меті вільне викладання і розвиток усіх галузей науки (*universitas litterarum*) незалежно від їх практичного вживання, користується разом із тим під контролем уряду широким самоврядуванням і надає слухачам значний простір у виборі і напрямі своїх наукових занять і приватного життя. Із соціологічного погляду університет може розглядатися як вид організації, як професійна корпорація й як «ідея» – ідеальний тип структури виробництва і відтворення знання [8].

Університет завжди розглядався як спільнота людей духовно зв'язаних, що усвідомлюють свою вибраність і особливе призначення в суспільстві. Усвідомлення небезпеки домінування технократичного мислення змушувало посилювати гуманітарно-гуманістичний складник педагогічного процесу. Ця тенденція в розвитку університетів має стати, на нашу думку, провідним напрямом стратегічного розвитку університетської освіти в Україні.

У межах нашого дослідження ми пропонуємо визначення місця і ролі університету в сучасному глобалізованому світі. Сучасний університет поліфункціональний і багатозначний. Серед основних функцій цього типу закладів вищої освіти – навчальна, дослідницька, професійна, сервісна, культурна і гуманістична, грамотна трансформація яких поєднується в ідеї і практики багатофункціонального університету.

Видатний іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет розумів університет як духовний центр суспільства, певну «духовну силу», яка повинна не відділятися від громадського життя, а, навпаки, впливати на нього, брати участь у подіях, що відбуваються в країні, але при цьому мати свою власну культурну, професійну, наукову позицію щодо цих подій [6; 8].

Х. Ортега-і-Гассет у лекції «Місія університету» вибудовує ієрархію основних завдань університету: передавати культуру; готувати до професійної діяльності; проводити наукові дослідження; формувати нових дослідників. Культуру він розуміє як систему життєвих ідей, властивих тому чи іншому часу, крізь які людина інтерпретує своє життя. На його думку, «дуже важливо відновити в університеті навчання культурі, системі життєво важливих уявлень, яких досягло наше століття. Це основна функція університету». У розумінні філософа, культура – це відповідний часу рівень інтелектуального розвитку людини, що забезпечує його здатність орієнтуватися у соціальному хаосі. Нам дуже імпонує гуманістична

спрямованість соціально-педагогічних ідей Х. Ортеги-і-Гассета, його віра в потенціал людського розуму. Ці ідеї, на нашу думку, повинні стати основою планетарного виховання студентської молоді, стрижнем усього виховного процесу в університеті [6; 9].

У ХХ ст. завдання університетів неймовірно розширюються та ускладнюються. Вони вже не лише місце вироблення свого роду культурного коду, місце, де нація розміщує свої цінності, не просто інструмент виробництва нових знань.

Університет стає гарантом, механізмом такої соціальної потреби, як стабільний, сталий розвиток суспільства. Феномен університету, на нашу думку, є втіленням тієї ролі, яку відіграє у структурі європейської цивілізації і культури сила розуму та віра в нього.

Тому головне завдання університету (як суто європейського феномена) полягає у відстоюванні прав на автономію розуму і створенні умов для вільного пізнання істини. Розум і логічне мислення можуть розвиватися лише за умови свободи; своєю чергою, свобода підтримується розумом. К. Ясперс стверджував, що університет дає не специфікованих знань, а освіченість. Професію дають інститути, технікуми, урешті-решт, спеціалізовані курси. Освіченість, на думку вченого, означає розширення горизонтів, можливість побачити і, отже, увійти до сфери нових предметностей, освіченість дає можливість створити простір, у якому зможе відкритися нове. Йдеться про виняткову ознаку університетської освіченості, яка передбачає скепсис, сумніви, обережність в остаточних висновках, перевірку меж і умов дії наших тверджень. Це положення К. Ясперса можна інтерпретувати таким чином, що в університетському середовищі людині відкривається нове, планетарне бачення її особистих питань і проблем [9; 15; 16].

А. Огурцов вважає, що криза університету – це, перш за все, криза універсальної освіти, особливо філософії, яка завжди виконувала функцію або універсального знання, або пропедевтики до універсального знання. На його думку, перебудова університетської освіти нерозривно пов'язана з перебудовою викладання філософії [17].

Ми погоджуємося з таким баченням проблеми кризи університетської освіти, бо вважаємо, що педагогічне знання є частиною філософського знання і, отже, криза університету є кризою педагогічного складника вищої університетської освіти.

Універсальність університету присутня і в його ролі у формуванні людини як істоти універсальної, що володіє унікальним духовним світом, що й робить із неї власне людину. Саме ця універсальність

університету, на нашу думку, і створює ту неповторну атмосферу наукового пошуку, свободи думки і висловів, духу корпорації (у найкращому значенні цього слова), певної захищеності інтелектуальної і духовної сфери людини, яка сприяє планетарному вихованню студентської молоді [9; 15; 17].

Люди із внутрішньою потребою розуміти інших можуть у такому середовищі розвиватися і формувати цілісне та універсальне світосприймання. Так культивується аристократичність духу та аристократичність, яка не залежить від походження, віросповідання, національності, раси людини [16].

І тут, на думку Ю. Афанасьєва, постає проблема співвідношення масового та елітарного в університетській освіті. Він вважає, що спочатку вся освіта була елітарною. Чим вище ступінь у системі освіти, тим більш езотеричним ставало передбачуване ним знання. Таким чином, робить висновок Ю. Афанасьєв, можна говорити про те, що від самого початку, від моменту появи освіти як соціального інституту це було механізмом кланово-соціального відтворювання. І поки освіта не стала масовою, у вищій освіті залишалося надзавдання – сформувати інтелектуальну еліту суспільства. Тому інтелектуальна і соціальна еліта переважно співпадали [15].

За М. Бахтіним, культура лежить на кордонах. Це можна розуміти в тому сенсі, що всередині самої себе вона не усвідомлюється; лише за взаємодії, зустрічі, діалогу різних культур стають видимими і зрозумілими підстави й особливості власної культури. Зустріч, діалог, розуміння чужої і, отже, своєї культури – це активне відношення, не лише маніфестація та артикуляція своєї культурної позиції і цінностей, а й вивільнення місця, території, умов для іншої культурної позиції і цінностей [17].

Доктор філософських наук В. Купцов підкреслив у своєму виступі на круглому столі журналу «Вопросы философии»: «Зростає розуміння того, що освіта повинна бути багато в чому універсальною, не замикатися в національних межах». Він справедливо зазначає, що нинішня система освіти закладає контури глобальної ситуації XXI ст. [3; 4].

Майже ту ж саму думку висловлює польський філософ М. Квек, який вважає, що у світі, який усе більш глобалізується та інтегрується, аргумент про державницько– і націотворчу роль університету втрачає свою обґрунтованість. Інтернаціональність університету як його невід’ємна риса сприяє формуванню відчуття планетарної єдності, набуттю навиків міжкультурної комунікації,

вихованню у дусі толерантності не лише до наукових опонентів, а й до носіїв інших культур, мов, звичаїв, традицій [3; 4; 17].

С. Квит уважає основами класичного університету академічну свободу, автономію, освіту, засновану на християнському світогляді, повагу до людської індивідуальності, національні цінності, соціальну та інтелектуальну елітарність. Він висловив цікаву думку про певну синергетичність університету. Якщо вдуматися, то воно дійсно так, адже одним із постулатів синергетики є положення про те, що ціле завжди більше, ніж сума частин, його складників [17].

Українські дослідники М. Поляков і В. Савчук відзначають, що університет протягом восьми століть свого розвитку був спільнотою, що поєднувала всіх своїх членів, перш за все духовно, і пропагувала наукове пізнання. Завдання класичного університету не зводилося лише до передачі безцінних скарбів знань, нескінченного процесу пошуку істини, пізнання світу і місця людини в ньому, а й включала формування духовності особистості [3; 17].

4. Перспективи розвитку університетської освіти в XXI столітті

Оскільки ми входимо в сукупне планетарне життя, вважають дослідники, то порівняння того, що є у нас, із тим, що є в інших культурах, а отже, і проблема вибору, стають ключовими питаннями. Цей ракурс бачення проблеми реформування і модернізації університетської освіти нам здається дуже плідним і далекоглядним. Але, на нашу думку, не варто обмежуватися лише гуманітарною підготовкою, адже планетарного виховання вимагає вся генерація майбутньої інтелектуальної й адміністративної еліти людства. Університет мусить задовольнити потребу суспільства у формуванні нового типу професіонала – професіонала-енциклопедиста, здатного через сформовані цінності і набуті навички діяльності протистояти ентропійним процесам у суспільстві. Під ентропійними процесами, на нашу думку, слід розуміти все те, що може, хоч би і теоретично, призвести до загибелі людства як такого (соціальна несправедливість, екологічна криза, нестача духовності в суспільстві у цілому й у кожній людині зокрема, зростання агресивності та нетерпимості, ксенофобія) [4; 17].

На наше переконання, перспективи розвитку університетської освіти в XXI ст. достатньо оптимістичні.

Підстави для оптимізму дають як загальні тенденції розвитку людства у напрямі гуманізації планетарного життя, так і власне тенденції розвитку вищої, зокрема університетської, освіти.

Аналізуючи стан сучасної університетської освіти в умовах суспільства, що глобалізується, Л. Титаренко виділяє загальні сучасні тенденції розвитку освіти, тісно пов'язані з місією університету, – демократизацію і масовізацію вищої освіти [3; 9].

Ми вважаємо, що університет, як і раніше, залишиться багатофункціональним. Тобто він функціонуватиме як навчальний заклад, що здійснює не лише навчання студентів, а й організує процес безперервного навчання для дипломованих фахівців із вищою освітою. Окрім того, підвищаться вимоги до здатності його співробітників створювати нове знання. Нарешті, університет збереже роль механізму «соціального ліфта» для представників різних соціальних шарів, даючи їм змогу дістати більш престижний соціальний статус завдяки університетській освіті.

Причому, урахуовуючи тенденцію до масовізації вищої школи, ця функція університету набуватиме все більшої ваги. Проте цим місія університету в ХХІ ст. не обмежується. На нашу думку, цінності університетського співтовариства – це, по суті, цінності громадянського суспільства (свободи, чесності, взаємної турботи, справедливості, толерантності, культурної різноманітності, лояльності тощо), оскільки одне із завдань глобального розвитку передбачає розвиток громадянського суспільства в планетарному масштабі, утвердження його цінностей [12; 15].

5. Університетська освіта майбутніх магістрів сфери туризму Туреччини в контексті євроінтеграційних процесів

До крос-культурної освіти майбутніх магістрів сфери туризму Туреччини в контексті євроінтеграційних процесів нами віднесено, насамперед, функціонально-структурну та управлінську модернізацію педагогічної освіти, що передбачає трансформацію підходів до її управління, актуалізацію проблем якості та її оцінки в контексті євроінтеграційних процесів; розроблення і трансформацію моделі крос-культурної освіти, оновлення змісту, форм і методів професійного навчання в університетах країни, що призвело до створення єдиної структури та органу управління (заснування підлеглих провідних центрів, підпорядкованих державі), запровадження двоциклового навчання (бакалавр – магістр), об'єднання інститутів та підпорядкування їх університетам як структурних підрозділів [7].

Суттєвими для забезпечення ефективності зазначеного процесу також є: модернізація змісту, форм та методів навчання майбутніх

магістрів сфери туризму, створення нової моделі підготовки магістрів сфери туризму; зміни в оцінці якості крос-культурної освіти. Розглянемо організаційні та педагогічні засади в їх взаємозалежності та взаємозв'язку.

У Туреччині є два види вищої освіти: *бакалаврат і магістратура*. Запровадження двоциклічного навчання та використання оптимальних варіантів освітніх програм Сполучених Штатів Америки та Європи визначають ті *організаційні умови* майбутніх магістрів сфери туризму у закладах вищої освіти Туреччини, реалізація яких призвела до визнання ефективності професійної освіти країни світовим співтовариством. *Еволюція навчальних закладів* як осередків підготовки магістрів сфери туризму (від вищих мусульманських шкіл до світських університетів після проголошення Турецької Республіки (1923 р.) – Стамбульський університет (İstanbul Universitesi),

Босфорський університет (Boğaziçi Universitesi), Йилдиз Технічний Університет (Yıldız Teknik Universitesi), у складі якого почали функціонувати факультет освіти та факультет туризму.

Варто зазначити, що крос-культурна освіта майбутніх магістрів сфери туризму Туреччини здійснювалася у контексті спрямованості на прагнення привести у відповідність до європейських норм не лише систему вищої освіти, а й економіку, право, управління, соціальну сферу, що зумовлено продукуванням ідеї побудови сильної Турецької держави на основі модерністської політичної ідеології Кемаля Ататюрка, яка включає у себе шість основних принципів:

– *республіканізму* (ідеал конституційної демократичної республіки);

– *націоналізму* (ідеал національної держави, патріотично виховує своїх громадян у дусі відданості нації);

– *народності* (боротьба проти класової нерівності та станових привілеїв);

– *лайцизму або секуляризму* (світський характер держави та відділення держави від ісламу);

– *державного регулювання* (побудова змішаної економіки за домінуючої ролі держави);

– *реформізму* (курс на вестернізацію та боротьбу з пережитками традиційного суспільства, опора на прогрес і просвітництво) [6; 8].

Виділивши загальні цілі сучасного університету, зупинимося на розгляді компонентів крос-культурної освіти, які формують університети сфери туризму України та Туреччини.

Інтенсивний розвиток університетської освіти припадає на 50–70-ті роки. До найбільших університетів у цей час належать навчальні заклади, які здійснювали підготовку педагогічних працівників:

Університет у Газі (Gazi Universitesi) (1926 р.), університет в Анкарі (Ankara Universitesi) (1946 р.), Університет Егейського моря (Ege Universitesi) (1955 р.), Технічний університет Середнього Сходу (Orta Doğu Teknik Universitesi) (1956 р.), Дікле Університет (Dicle Universitesi) (1966 р.), Сакар'я Університет (Sakarya Universitesi) (1970 р.), Кумхурієт Університет (Cumhuriyet Universitesi) (1974 р.), Улудаг університет (Uludağ Universitesi) (1975 р.), Чукурова Університет (Cukurova Universitesi) (1973 р.), Газіантеп Університет, (Gaziantep Universiti) (1973 р.), Селджук Університет (Selcuk University) (1975 р.), Фірат Університет (Firat Universitesi) (1975 р.).

У 60-ті роки у зв'язку зі швидким зростанням кількості абітурієнтів відкривається низка приватних університетів у Туреччині. Проте рівень освіти у приватних університетах визнається низьким, і в 1971 р. видається Закон про націоналізацію приватних закладів вищої освіти, які за цим нормативним документом набувають статусу державних. У 1973–1974 рр. на вимогу лідерів та громадськості провінційних районів започатковується діяльність дев'яти нових університетів, у тому числі у провінційних містах Адана, Анталія, Бурса, Самсун, Конья та ін. Після реформи вищої освіти 1981 р. відкривається ще низка університетів на базі раніше створених факультетів – філій більш старих університетів. У середині 80-х років у країні було 28 університетів [8].

Університети Туреччини створено з використанням моделі університету Центральної Європи, насамперед Німеччини та Сполучених Штатів Америки. Це стосується, наприклад, Стамбульського, Анкарського, Босфорського, Середньосхідного технічного, Університету імені Ататюрка, які використовують модель американського університету. Багато університетів беруть за основу обидві моделі відразу. При цьому європейські моделі під впливом місцевих традицій і умов суспільного життя зазнають значної трансформації [8].

В умовах наближення національної економіки України до високих стандартів якості щодо надання туристичних послуг актуалізується значення вивчення перспективного досвіду розвитку сфери туризму в тих країнах, які впродовж останніх десятиліть

успішно реалізують програми модернізації готельно-туристичного сектору й тим самим забезпечують позитивний імідж та привабливість туристичної галузі на міжнародному ринку.

Для нашого дослідження важливим є використання конструктивних ідей прогресивного досвіду Туреччини, які ми окреслимо у цьому підрозділі.

Вища освіта туризму в Туреччині має такі конкурентні переваги для українських фахівців:

- навчання в Туреччині дає вам можливість отримати ступінь міжнародного зразка;

- багато університетів Туреччини відкриті для міжнародних студентів, тому вони пропонують англійську;

- рейтинг Туреччини серед країн «Великої двадцятки» демонструє зростаючі показники розвитку як у світовій політиці, так і в економіці;

- зі зростанням популярності Туреччина має вражаючі економічні та політичні можливості для нових ринків, що розвиваються, а отже, і розширюються можливості працевлаштування фахівців сфери туризму;

- Туреччина – одна з країн, яка дуже добре розвинула свою туристичну галузь, тому уряд зацікавлений у модернізації університетської освіти;

- найпоширенішою іноземною мовою в Туреччині є англійська, що дає багато можливостей іноземних студентів і фахівців [8];

- Туреччина активно імплементує інновації в освітніх технологіях, дистанційному навчанні, методах взаємодії викладача і студента, організаційних формах закладах вищої освіти на базі університетів США.

На початку ХХІ ст. у Туреччині розпочато активні реформи у сфері освіти, спрямовані на модернізацію системи професійної підготовки у цілому та зокрема з метою підготовки висококваліфікованих фахівців готельно-туристичної галузі, готових до ефективної реалізації професійних функцій на туристичному ринку. Акцент уваги турецького уряду сьогодні зроблено на вдосконаленні туристичної освіти, якість якої уможливорює підвищення ефективності функціонування туристичної галузі та посилює ринок туристичних послуг. Професійна туристична освіта вважається якісною як для особистості, так і для ринку туристичних послуг за умови досягнення узгодженості між рівнем професійної підготовки випускника тим вимогам ринку праці, які є актуальними

на даному етапі розвитку галузі. Означене підтверджується успішним працевлаштуванням випускника, ефективною його професійною діяльністю у вибраній професії, самореалізацією [7].

У Туреччині, як і в Україні, протягом останніх десятиліть постала проблема пошуку способів удосконалення професійної підготовки фахівців для задоволення потреб роботодавців. Для вдосконалення професійної освіти в Україні важливо брати до уваги такі впровадження щодо організації професійної підготовки фахівців готельного господарства і туризму в Туреччині, що здійснюється відповідно до вимог, які окреслюються у площині освітньої політики уряду, як:

- реалізація сучасних стратегій навчання впродовж життя;
- наближення системи освітніх систем до європейських стандартів якості, узгодження Національної кваліфікаційної рамки Туреччини з Європейськими кваліфікаційними рамками у навчанні впродовж життя;
- розроблення професійних стандартів та їх затвердження на національному рівні;
- дотримання повного управління якістю;
- дотримання урядової політики щодо вдосконалення якості професійної підготовки майбутніх фахівців;
- оновлення навчальних планів та освітніх програм, організація практико-орієнтованого навчання на засадах відкритого діалогу й партнерства професійних ліцеїв та підприємств готельно-ресторанного сервісу;
- забезпечення соціального та особистісного (індивідуального) складників професійної підготовки фахівців готельного господарства і туризму;
- ефективна система професійної освіти і навчання передбачає розширення можливостей для молоді та дорослого населення в опануванні актуальних для сфери туризму знань, умінь, навичок;
- отримання кваліфікацій за окремими професійними галузями;
- самореалізація та професійне зростання впродовж життя [12; 17].

Міжнародна академія туризму в Анталії є головним джерелом освіти в галузі туризму та готельного господарства, що забезпечує якісну освіту англійською мовою, використовуючи міжнародні програми та допомагаючи студентам здобувати не лише теоретичні, а й практичні знання у відповідній галузі.

Головна перевага Академії туризму в Анталії полягає у її навчальній програмі, викладачах та засобах. Програми Міжнародного коледжу

туризму акредитовані Міністерством освіти Республіки Туреччина, СТН (Конфедерація туризму та гостинності, Великобританія) та EIANLA (Навчальний інститут Американської асоціації готельних і готельних установ, Сполучені Штати Америки) [12; 17].

Навчання триває два академічні роки. У цей період студенти не лише вивчають курси, пов'язані з вибраною галуззю, а й інтенсивно вивчають англійську (англійську в туризмі та ділову англійську) та турецьку. Усі програми доступні російською та англійською мовами. Студенти, які мають диплом академії, отримують ступінь бакалавра за один навчальний рік в одному з університетів-партнерів Великобританії, Швейцарії, Німеччини чи Іспанії або продовжують навчання в Академії [9].

Після двох років навчання студенти можуть змінити кваліфікацію та вибрати будь-яку зі знань, наприклад: BBA (бакалавр ділового адміністрування), BA (бакалавр мистецтв у галузі комунікацій та зв'язків із громадськістю), BA (бакалавр мистецтв у сфері дозвілля та управління туризмом), BA (бакалавр мистецтв міжнародних відносин), BA (бакалавр мистецтв зі спортивного менеджменту), BS (бакалавр наук із фінансів бізнесу), BS (бакалавр наук у галузі управління мультимедіа).

Одним із головних принципів освіти в Академії є поєднання лекцій, семінарів та практичних занять із практичною підготовкою в найкращих готелях та туристичних агенціях Анталії [9].

У літній період студенти проходять стажування у вибраних відділеннях розкішного готелю або туристичної компанії. Варто зазначити, що стажування є частиною навчальних програм, тому Академія організовує стажування і забезпечує відповідне фінансування.

Окрім того, відмінність від навчального плану закладів туристичної освіти України полягає у тому, що навчальний план одного навчального року Міжнародної академії туризму в Анталії складається із шести місяців академічного навчання та шести місяців стажування.

Також ефективність та якість професійної підготовки Академії підтверджуються тим фактом, що студенти з понад 30 країн навчаються в Академії, 99% випускників мають гарантії роботи і всі студенти мають працевлаштування в найкращих п'ятизіркових готелях регіону Анталії.

Окрім того, Академія туризму в Анталії є акредитованим центром TOEFL IBT і є членом програм Erasmus Plus та AMORHT Assosiation

(найкращої інтернаціональної школи з російською мовою, яка знаходиться за кордоном).

Отже, аналіз *Міжнародної академії туризму в Анталії* продемонстрував зразкову модель професійної підготовки майбутніх фахівців сфери туризму, що створює підґрунтя для модернізації вишів України [13].

6. Університетська освіта в Україні в умовах євроінтеграційних процесів

У планах національного розвитку метою вищої освіти проголошується необхідність підготовки кваліфікованих фахівців сфери туризму в кількості, необхідній для задоволення перспективного розвитку країни. Прийнятий у 1973 р. Основний національний закон у галузі освіти декларує право громадян на 8-річну базову освіту, передбачає розширення системи вищої освіти, структур туристичної освіти, систему стипендій, визначає характер планування і координації підготовки фахівців.

Отже, наш аналіз феномена університету як середовища для планетарного виховання майбутньої інтелектуальної еліти суспільства показав, що самою своєю сутністю університет є простором інтелектуальної свободи, універсальності знання, самоврядування, міжкультурного діалогу, самовизначення і самоідентифікації всіх суб'єктів виховного процесу. Інтелектуальна свобода університету формує звичку і потребу у вільній комунікації з можливістю висловлювати власні думки і з повагою вислуховувати чужі, формує навички цивілізованої дискусії.

Універсальність університету формує у майбутньої інтелектуальної еліти прагнення до універсального знання, дає змогу сформувати цілісне й універсальне, по суті – планетарне світосприймання, дійти до осмислення цивілізаційного ідеалу. Самоврядування і певна автономія університету виробляють у майбутніх фахівців набір якостей, необхідних для функціонування в громадянському суспільстві, привчають діяти в правовому полі, розвивають організаторські якості і навички, сприяють розвитку певного корпоративного духу.

Міжкультурний діалог, властивий університетському співтовариству, сприяє формуванню у студентів якостей, що полегшують їм спілкування з представниками інших культур, традицій, релігійних переконань, інших цінностей і є важливим

засобом планетарного виховання майбутньої інтелектуальної еліти суспільства [8; 9].

В Україні професійною освітою для сфери туризму сьогодні займається понад 50 середніх і вищих навчальних закладів різних форм власності. До них належать загальноосвітні і спеціалізовані профільні школи, ліцеї, гімназії, коледжі, інститути, університети, академії. Загалом ця галузь сьогодні є доволі популярною серед абітурієнтів, через що якомога більше закладів освіти намагаються відкривати в себе відповідні спеціальності.

У цілому створена в Україні мережа навчальних закладів підготовки фахівців із туристичної діяльності відповідає міжнародним традиціям. Цьому сприяє і прийнята «Концепція кадрового забезпечення туристської галузі України» (підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації), що визначає основні принципи підготовки фахівців для сфери туризму: безперервність і

⁸ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми розбудови туристичної інфраструктури за напрямками національної мережі міжнародних транспортних коридорів та основних транспортних магістралей у 2004–2010 роках» від 12.05.2004 № 612. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>. ступневість освіти, випереджальний характер навчання, єдність теорії і практики, формування загальнолюдських цінностей, міжнародна орієнтація програм професійної підготовки [5; 7].

Загалом уся система професійної підготовки фахівців із туристичної діяльності в Україні складається з трьох рівнів:

1) вищого (інституційно-управлінського) – передбачає підготовку менеджерів, які визначають напрями і завдання роботи, стратегію, тактику галузі, окремого підприємства (турменеджер, менеджер готелю, менеджер маркетингової діяльності в туризмі та ін.). Спеціалізована підготовка персоналу такого рівня проводиться у провідних навчальних закладах (університетах, школах туризму, установах підвищення кваліфікації) за програмами освітньо-кваліфікаційних рівнів «магістр» і «бакалавр» [5; 7];

2) середнього (управлінсько-технологічного) – включає персонал, який забезпечує технологічну послідовність обслуговування, погоджує взаємодію з іншими технологічними ланками (турагент, менеджер із резервування місць, метрдотель ресторану тощо). Цей рівень забезпечують вищі і середні спеціальні навчальні заклади, коледжі, ліцеї, які готують фахівців із менеджменту певних технологічних процесів бакалаврського рівня [5; 7];

3) початкового (технологічно-виконавчого) – представлений персоналом, який виконує конкретні завдання і забезпечує задоволення окремих потреб туриста або реалізацію окремого виду обслуговування. Цей рівень забезпечують навчальні заклади широкого профілю і спеціалізації (центри, школи, курси, училища), які готують працівників масових професій: офіціантів, кухарів, інструкторів і т. д.

Саме за такою логікою функціонує система підготовки фахівців із туристської діяльності в Україні, і саме за своєю структурою вона відповідає міжнародним нормам [5; 7].

Ураховуючи повноту та різноплановість дослідження університетської підготовки, крос-культурна освіта магістрів сфери туризму в сучасних умовах має цілісний характер й охоплює такі підсистеми:

- допрофесійну підготовку (актуалізація професійного самовизначення, допрофесійне навчання, професійний відбір);

- різнорівневе професійне навчання у вищих навчальних закладах (освітньо-кваліфікаційні рівні: бакалавр, магістр, доктор філософії у галузі туристської діяльності);

- післядипломну освіту (професійне підвищення кваліфікації, самоосвіта, професійне підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня, перекваліфікація, оволодіння додатковими спеціалізаціями, професійна перепідготовка) [5].

Освітній процес у рамках університету – це структурована система організаційних і дидактичних заходів, спрямованих на реалізацію змісту освіти певного освітнього ступеня (освітньо-кваліфікаційного рівня) відповідно до вимог стандартів освітньої діяльності та стандартів вищої освіти [5; 7].

У рамках їхньої діяльності сформульовано вимоги до сфери туризму й туристичної освіти і визначено такі конкретні завдання у сфері професійної туристичної освіти:

- 1) створення сприятливих можливостей для розвитку й удосконалення процесу освіти і підготовки фахівців у сфері туризму;

- 2) забезпечення лідерства та ініціативи в питаннях освіти туризму;

- 3) розвиток необхідних стратегій в освітніх установах туристичного профілю з метою досягнення якості й ефективності освіти;

4) створення туристичного продукту високої якості із сучасними властивостями за допомогою конкурентоспроможних високо-розвинених стратегій;

5) розроблення стратегічних орієнтирів модернізації вищої освіти для піднесення професійної освіти у сфері туризму на рівень вищих досягнень світової науки, техніки та передового досвіду;

6) розроблення освітніх і навчальних програм відповідно до потреб ринку праці, заснування програм із викладанням поширеними мовами світу;

7) удосконалення структури ступеневої системи професійної освіти в туризмі; створення міжнародних стандартів туристичної освіти, номенклатури нових професій, програм нового покоління підручників і навчальних посібників;

8) розроблення нормативно-правової бази для нових типів установ професійної туристської освіти. Співробітництво України із Всесвітньою туристською організацією здійснюється в рамках діяльності у складі її керівних органів, у тому числі Генеральної Асамблеї, Виконавчої ради та Регіональної комісії для Європи, а також її програмних органів, зокрема робочої групи з розроблення юридичного інструмента полегшення туристичних поїздок [7; 8].

Членство України у Всесвітній туристській організації значно підвищило імідж і авторитет нашої держави у туристичному співтоваристві, створило передумови подальшого розвитку національного туризму відповідно до тенденцій світового туристичного ринку із залученням до інформаційної мережі, прогресивних технологій, інвестиційних пропозицій, системи професійної підготовки, наукових досліджень, передових надбань найбільш розвинутих туристичних держав світу, відкрило нові можливості налагодження взаємовигідної співпраці з країнами-членами на всіх рівнях: двосторонньому, багатосторонньому, регіональному [7; 8].

Варто зазначити, що українські та турецькі студенти мають змогу навчатися в університетах обидвох країн у рамках таких програм обміну студентами, як «Мевляна», «Ерасмус» та «Ерасмус+». Турецька Республіка також пропонує іноземцям навчання за спеціальною стипендіальною програмою «Турецькі стипендії», яка дає змогу отримати бакалаврський, магістерський або докторський ступінь в одному з державних вищих навчальних закладів Туреччини. Відбір на зазначену програму відбувається шляхом співбесіди. Мовою навчання є турецька. Ті, хто не володіє

турецькою, мають пройти обов'язковий річний курс TÖMER перед початком навчання. У рамках цієї програми студентів забезпечують стипендією та житлом.

ВИСНОВКИ

Особливе значення для розвитку професійної системи підготовки туристичних кадрів в Україні має міжнародне співробітництво з Євросоюзом. Зокрема, значну увагу такому міжнародному співробітництву приділяє Державна служба туризму і курортів.

На довершення варто зазначити, що професійна підготовка фахівців із туризму не повинна обмежуватися формуванням системи теоретичних знань і практичних навичок – її кінцевим орієнтиром і об'єктивним принципом підвищення ефективності туристської діяльності має бути вимога щодо формування професійної культури фахівців туризму й учасників громадських туристських союзів і об'єднань, адже зростання масовості та доступності національних контактів і обмінів, розширення сфери офіційних і неформальних форм туристського спілкування об'єктивно викликають потребу в розвитку такої культури.

Вона не лише є засобом ефективного управління туристичною діяльністю, а й гарантом мирного співіснування різних націй на землі: підготовка спеціалістів у галузі туристської індустрії має стати частиною навчання молоді, а введення туризму до програм навчання молоді є важливим елементом освіти та виховання, який сприяє постійному зміцненню миру.

АНОТАЦІЯ

Основними завданнями сучасної професійної освіти в галузі туризму можна вважати: забезпечення фундаментальної наукової, професійної і практичної підготовки у сфері туристської діяльності; здобуття студентами знань і вмінь освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їх покликання, інтересів і здібностей; удосконалення наукової і професійної підготовки кадрів для сфери туризму. Тому на сучасному етапі, коли професійна освіта, зокрема сфери туризму, виступає посередником інтеграційних процесів, сфера послуг потребує фахівців найвищого освітнього рівня – магістрів, які володіють інноваційними технологіями та програмами, особливостями спілкування з клієнтами, іноземними мовами та мають сформоване толерантне мислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція проекту Закону України «Про Основні засади державної комунікативної політики» : вебсайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85-2010-%D1%80>
2. Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення : навчальний посібник. Київ, 2001. С. 13–56.
3. Місія Університету : вебсайт. URL: <http://www.management.com.ua/vision/vis009.html>.
4. Місце філософії в університеті. Минуле, теперішнє, майбутнє : вебсайт. URL: <http://www.rpl.org.ua/ukr/article;52/>
5. Пономаренко В. С. Проблеми підготовки компетентних економістів та менеджерів в Україні. URL: <http://competence.in.ua/2-1-conception-of-a-competence-based-approach#more>
6. Почепцов Г. Теорія комунікацій. Київ, 2001. С. 12–34.
7. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції. Київ : Смолоскип, 2002. С. 12–25.
8. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми розбудови туристичної інфраструктури за напрямками національної мережі міжнародних транспортних коридорів та основних транспортних магістралей у 2004–2010 роках» від 12.05.2004 № 612. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» від 29.04.2015 № 266. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF>
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002–2010 роки» від 29.05.2002. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>
11. Поляков М. В., Савчук В. С. Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи. Київ : Генеза, 2004. 416 с.
12. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції. Київ : Смолоскип, 2002. С. 12–25.
13. Україна на міжнародному ринку освітніх послуг вищої освіти : аналітична записка. URL: <http://www.http:old2.niss.gov.ua/articles/1695/>.
14. Україна та Туреччина спільно розвиватимуть туризм, охорону здоров'я і сільгоспвиробництво. URL: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/ukrayina-ta-turechchyna-spilno-rozvyvatymut-turyzm-ohoronu-zdorov-ya-i-silgospvyrobnytstvo/>.

15. Университет и философия (некоторые проблемы гуманитаризации университетского образования). URL: <http://anthropology.ru/ru/texts/pigrov/misc>.

16. Федорченко В. К. Гуманізація вищої освіти у ХХІ ст. *Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи*. 2001. С. 250–287.

17. Ясперс К. Идея Университету. Львів, 2002. 304 с.

18. Філіпчук Г. Г. Культурологічна основа сучасної освіти. *Педагогічна і психологічна науки в Україні (до 15-річчя АПН України)*. Серія «Дидактика, методика, інформаційні технології». 2007. Т. 2. 367 с.

Information about the authors:

Vasylyshyna Nataliia Maksymivna,

Doctor of Pedagogical Sciences,

Professor at the Department of Foreign Languages and Translation,

National Aviation University

1, Liubomyra Huzara avenue, Kyiv, 03058, Ukraine

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ
ЗДОБУВАЧІВ ТРЕТЬОГО (ОСВІТНЬО-НАУКОВОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ВНУ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
(НА ПРИКЛАДІ ФАКУЛЬТЕТУ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ
ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ)**

Ярош Я.Б., Малєончук Г.О.

ВСТУП

Підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів є важливою складовою частиною розвитку освіти і науки в Україні. Волинський національний університет є осередком реалізації усіх освітніх процесів на Волині. У його структурі функціонує факультет історії, політології та національної безпеки, що має 76-річний досвід підготовки науково-педагогічних кадрів у галузях гуманітарних та соціально-поведінкових наук. З 1991 р. у ВНУ імені Лесі Українки здійснювався набір на навчання в аспірантурі за такими спеціальностями: 07.00.01 – історія України, 07.00.02 – всесвітня історія, 07.00.04 – археологія, 26.00.05 – музеєзнавство. Пам'яткознавство. З 2008 р. проводиться набір в докторантуру за спеціальністю 07.00.01 – історія України (032 – Історія та археологія)¹. Аспірантура із галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки спеціальності 052 Політологія функціонує у ЗВО з 1997 р. спочатку як разова, а з 2007 р. як постійна². На даний момент на факультеті реалізується підготовка здобувачів третього (освітньо-наукового) рівнів вищої освіти за чотирма освітньо-науковими програмами: «Історія та археологія», «Інституційні зміни процесів демократичної трансформації в Україні», «Соціально-філософська антропологія», «Теоретичне релігієзнавство, релігійні інститути та процеси». Цей процес здійснюється на підставі відповідних нормативних актів, в тому числі розроблених та затверджених ВНУ

¹ Відомості про самооцінювання освітньої програми «Історія та археологія». URL: <https://public.naqa.gov.ua/v0/form-se/2279/view>.

² Відомості про самооцінювання освітньої програми «Інституційні зміни процесів демократичної трансформації в Україні». URL: <https://public.naqa.gov.ua/v1/form-se/6314/view>.

імені Лесі Українки. Вони регламентують освітню та наукові складники підготовки докторів філософії. Створення умов, процедур і заходів у ВНУ імені Лесі Українки, що забезпечують ефективність освітніх та управлінських процесів, які безпосередньо впливають на якість результатів навчання здобувачів освіти, – це завдання внутрішньої системи забезпечення якості освіти. Структуру системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти формують університетська спільнота, а саме: структурні підрозділи, науково-педагогічний персонал, здобувачі освіти, представники адміністрації і допоміжних служб, які діють у рамках своїх повноважень. Якість діяльності такої системи на факультеті історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки щодо підготовки докторів філософії є метою даного дослідження.

1. Організаційне забезпечення підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

Організація системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти у ВНУ імені Лесі Українки діє на п'яти рівнях. Перший рівень – здобувачі вищої освіти. На першому рівні організації системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти здійснюються соціологічні опитування здобувачів вищої освіти щодо якості проведення навчальних занять, якості функціонування освітнього середовища, діяльності окремих структурних підрозділів, що супроводжують освітній процес, якості змісту професійної (зокрема, практичної) підготовки за освітньою програмою, а також якості академічного супроводу та підтримки.

Другий рівень – це гаранті освітньо-наукових програм, завідувачі кафедр, науково-педагогічні працівники, що працюють для ініціювання, формування та безпосередньої реалізації освітніх програм; виконання вимог та встановлених нормативів щодо якісної організації освітньої діяльності; здійснюють моніторинг та періодичний (щороку) перегляд освітніх програм; формують перелік вибіркового навчальних дисциплін, забезпечують їх вільний вибір здобувачами освіти через каталог вибіркового дисциплін; здійснюють моніторинг поточних, проміжних, підсумкових результатів навчання здобувачів вищої освіти, постійний професійний саморозвиток, підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників; запобігають та виявляють академічний плагіат у наукових роботах здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників.

Третій рівень організації системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти реалізується безпосередньо на факультеті (декан, заступники деканів, методична та вчена ради факультету) у таких напрямках: планування якості вищої освіти (якість освітніх програм, навчання, кадрового забезпечення), контроль рівня досягнення якості за освітніми програмами на усіх рівнях вищої освіти; управління якістю (методи та види діяльності оперативного характеру, що використовуються для виконання вимог до вищої освіти та встановлених нормативів, якість викладання); періодична організація за участю учасників освітнього процесу (здобувачів, гарантів освітніх програм, професорсько-викладацького складу, зовнішніх стейкхолдерів) моніторингу освітніх програм, навчальних планів, робочих програм навчальних дисциплін/силабусів на предмет їх відповідності сучасним вимогам ринку праці, потребам здобувачів вищої освіти; внутрішня перевірка якості професійної підготовки здобувачів вищої освіти, відповідності випускників кваліфікаційним вимогам (організація оцінювання знань з окремих дисциплін); контроль за підготовкою та проходженням процедур зовнішнього та внутрішнього забезпечення якості вищої освіти (внутрішній аудит освітніх програм, ліцензування та акредитація освітніх програм).

Четвертий рівень організації системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти – структурні підрозділи, що відповідають за реалізацію процедур і заходів щодо забезпечення якості вищої освіти (навчально-методичний відділ забезпечення якості вищої освіти; навчальний відділ; науково-методична рада; відділ аспірантури та докторантури; науково-дослідна частина: Наукове товариство аспірантів і студентів ВНУ імені Лесі Українки, Рада молодих вчених ВНУ імені Лесі Українки; Комітет з етики наукових досліджень; експертна рада та експертні фахові комісії Університету; комісія з питань біоетики; приймальна комісія; відділ кадрів; відділ технічних засобів навчання «Центр інноваційних технологій та комп'ютерного тестування»; відділ міжнародних зв'язків; відділ інформаційної політики; відділ молодіжної політики та соціальної роботи; студентська рада; Рада роботодавців; бібліотека; Асоціація випускників ВНУ імені Лесі Українки) і здійснюють такі функції: експертиза освітніх програм; оцінювання якісного складу науково-педагогічних і педагогічних працівників університету; надання методичної допомоги в організації освітнього процесу; організація роботи підрозділів університету щодо акредитації освітніх програм; забезпечення підвищення кваліфікації педагогічних, наукових і

науково-педагогічних працівників; організаційне, методичне забезпечення академічної мобільності здобувачів освіти та викладацького складу університету; підтримання найвищих стандартів доброчесності в усіх аспектах освітньо-наукової діяльності відповідно до етичних, правових та професійних норм, зобов'язань та стандартів; координація інноваційної, наукової і видавничої діяльності; заохочення та підтримка інноваційних і наукових досліджень та просування результатів цієї діяльності в академічних колах; забезпечення наявності необхідних ресурсів для організації освітнього процесу, у тому числі самостійної роботи здобувачів вищої освіти, за кожною освітньою програмою; забезпечення функціонування та постійного удосконалення інформаційної системи університету для ефективного управління освітнім процесом; забезпечення публічності інформації про освітні програми, ступені вищої освіти та кваліфікації; співпраця з бізнесом, допомога випускникам із працевлаштуванням, сприяння академічній мобільності студентів, аспірантів і викладачів, іншим формам інтернаціоналізації, просування освітніх послуг, співпраця з роботодавцями, суспільними організаціями; забезпечення ефективної системи запобігання та виявлення академічного плагіату у наукових працях працівників і здобувачів вищої освіти університету; експертиза науково-методичних видань та проєктів науково-педагогічних працівників університету (зокрема, дистанційних курсів, електронних видань); встановлення оперативного зворотного зв'язку з випускниками університету та працевлаштуваннями; просування та підтримка студентських ініціатив, участь у забезпеченні якості та прийнятті важливих рішень; опитування здобувачів вищої освіти університету; моніторинг іміджу університету в освітньому просторі України тощо.

П'ятий рівень організації системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти (наглядова рада, ректорат, вчена рада) передбачає: планування якості вищої освіти (формування стратегії, політики, цілей та вимог до якості вищої освіти в університеті); управлінські рішення щодо подальшого вдосконалення та розвитку системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти; нормативно-правову підтримку процедур внутрішнього забезпечення якості освіти в університеті, затвердження нормативних актів, затвердження та закриття освітніх програм; покращення здатності університету виконувати вимоги усіх зацікавлених сторін до якості вищої освіти на основі результатів

вивчення задоволення якістю вищої освіти випускників та роботодавців³.

Положення про розроблення, затвердження, моніторинг, перегляд та закриття освітніх програм у ВНУ імені Лесі Українки є складовою частиною внутрішньої системи забезпечення якості освітньої діяльності університету, оскільки освітньо-наукова програма – це база, з якої розпочинається підготовка докторів філософії. Освітня програма розробляється на підставі вимог стандарту вищої освіти за відповідною спеціальністю, вимог професійних стандартів (за наявності) і відповідно до стратегії Університету та аналізу потреб ринку праці. На даний момент професійних та освітніх стандартів вищої освіти за спеціальностями, за якими здійснюється підготовка докторів філософії, Міністерством освіти і науки України не затверджено. Запровадженню нової освітньої програми передують аналіз та оцінювання доцільності її запровадження, аналіз кадрового складу для забезпечення освітньої програми, який проводиться ініціативною групою. До складу ініціативної групи входять здобувачі вищої освіти, представники ради молодих вчених, випускники, роботодавці, академічна спільнота та інші зацікавлені особи. У разі затвердження рішення Вченої ради факультету щодо запровадження освітньо-наукової програми затверджується група забезпечення та гарант освітньо-наукової програми. Проекти освітньої програми, навчального плану не пізніше ніж за місяць до її затвердження на засіданні вченої ради факультету обговорюються здобувачами вищої освіти, випускниками, викладачами, стейкхолдерами, адміністрацією університету шляхом проведення спільних засідань, круглих столів, зборів, оприлюднення проєктів освітньої програми, навчального плану у відкритих джерелах, на вебсторінці факультету⁴. За результатами громадського обговорення проводиться засідання кафедри і групи забезпечення та вносяться

³ Положення про систему внутрішнього забезпечення якості вищої освіти у Волинському національному університеті імені Лесі Українки. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/normativno-pravova-baza>.

⁴ Громадське обговорення освітніх програм ВНУ імені Лесі Українки. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/hromadske-obhovorennya>; Порядок формування освітніх програм та навчальних планів підготовки фахівців за першим (бакалаврським), другим (магістерським) та третім (освітньо-науковим, освітньо-творчим) рівнями вищої освіти денної (очної) та заочної форм навчання у Волинському національному університеті імені Лесі Українки. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/normativno-pravova-baza>.

відповідні зміни, доповнення до освітньої програми і навчального плану, які обговорюються та затверджуються вченою радою факультету⁵. Залучення до розробки освітньо-наукової програми усіх зацікавлених сторін є запорукою її якості. Окрім того, важливим у цьому процесі є вивчення досвіду реалізації освітніх програм за конкретною спеціальністю в інших закладах вищої освіти в Україні та за кордоном. Зокрема, під час підготовки освітньо-наукової програми «Інституційні зміни процесів демократичної трансформації в Україні» вивчено досвід кількох вітчизняних освітньо-наукових програм зі спеціальності 052 Політологія. Серед них ті, які реалізуються у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника, Донецькому національному університеті імені Василя Стуса, Ужгородському національному університеті, Інституті держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Аналіз цих освітньо-наукових програм допоміг у формулюванні окремих фахових компетентностей та програмних результатів навчання освітньо-наукової програми зі спеціальності Політологія на факультеті історії, політології та національної безпеки. Перейнято досвід читання окремих освітніх компонентів, враховано досвід міжнародної кредитної мобільності здобувачів⁶.

У вересні 2021 р. створено Раду роботодавців при факультеті. Основними завданнями Ради є надання рекомендацій щодо вдосконалення освітніх програм і навчальних планів за спеціальностями факультету відповідно до вимог роботодавців; сприяння в отриманні студентами факультету досвіду роботи через підтримку організації виробничої практики/стажувань; допомога факультету у залученні практикуючих фахівців до роботи зі здобувачами вищої освіти, викладання та обміну досвідом; сприяння поглибленню профорієнтаційної діяльності факультету історії, політології та національної безпеки⁷.

⁵ Положення про розроблення, затвердження, моніторинг, перегляд та закриття освітніх програм у ВНУ імені Лесі Українки. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/normativno-pravova-baza>.

⁶ Відомості про самооцінювання освітньої програми «Інституційні зміни процесів демократичної трансформації в Україні». URL: <https://public.naq.gov.ua/v1/form-se/6314/view>.

⁷ Положення про раду роботодавців факультету історії, політології та національної безпеки. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/faculties-and-institutions/fakultet-istoriyi-politolohiyi-ta-natsionalnoyi-bezpeky>.

Управління реалізацією освітньої програми здійснюється: деканом факультету (матеріально-технічне, інформаційне та навчально-методичне забезпечення, профорієнтаційна робота з потенційними вступниками, взаємодія із зацікавленими сторонами, забезпечення якості освітньої програми, що реалізується, організація проведення самооцінювання освітньої програми та освітньої діяльності); гарантом освітньої програми (організація розроблення, затвердження, моніторингу та періодичного перегляду освітньої програми та навчального плану, аналіз та впровадження кращого досвіду світової та вітчизняної вищої освіти в зміст і технологію реалізації освітньої програми, контроль відповідності групи забезпечення освітньої програми чинним ліцензійним умовам провадження освітньої діяльності, проведення самооцінювання освітньої програми та освітньої діяльності)⁸.

У системі вищої освіти на третьому освітньо-науковому рівні педагогічна практика є компонентом професійної підготовки до науково-педагогічної діяльності та видом практичної діяльності аспірантів щодо здійснення навчально-наукового процесу у вищій школі, включаючи викладання спеціальних дисциплін, організацію навчальної діяльності студентів, науково-методичну роботу з дисциплін, набуття вмінь і навичок практичної викладацької діяльності. У ВНУ імені Лесі Українки її організація та здійснення регламентується Положенням про педагогічну практику аспірантів Східноєвропейського університету імені Лесі Українки⁹. Загальне керівництво та контроль за проходженням практики аспіранта покладається на наукового керівника або завідувача кафедри, за якою закріплений даний здобувач. Безпосереднє керівництво та контроль за виконанням плану практики аспіранта здійснюється його науковим керівником, який: забезпечує чітку організацію, планування та облік результатів практики; затверджує загальний план-графік проведення практики, її місце в системі індивідуального планування аспіранта; добирає дисципліни, навчальні групи для проведення педагогічної практики; надає методичну допомогу в

⁸ Положення про розроблення, затвердження, моніторинг, перегляд та закриття освітніх програм у ВНУ імені Лесі Українки. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/normativno-pravova-baza>.

⁹ Положення про педагогічну практику аспірантів Східноєвропейського університету імені Лесі Українки. URL: <https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2020-11/Polozhennya-pro-praktyku.pdf>.

плануванні та організації навчальної взаємодії; контролює роботу практиканта, відвідування занять та інші види його роботи зі слухачами, студентами, вживає заходи щодо ліквідації недоліків в організації практики; готує відгук про проходження практики¹⁰.

Персональний шлях реалізації особистісного потенціалу здобувача освіти, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду, ґрунтується на виборі здобувачем освіти видів і форм здобуття освіти, суб'єктів освітньої діяльності та запропонованих ними освітніх програм, освітніх компонентів і рівня їх складності, методів і засобів навчання. Індивідуальна освітня траєкторія реалізується через індивідуальний план освітньо-наукової роботи аспіранта. Складовою частиною індивідуальної освітньої траєкторії є вибіркові дисципліни, які представлені у навчальному плані до освітньо-наукової програми. Порядок вибору варіативних освітніх компонентів задекларований у Положенні про порядок формування індивідуальної траєкторії навчання здобувачів освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки¹¹.

У ВНУ імені Лесі Українки сформовано Каталог вибірових дисциплін, де містяться описи до дисциплін вільного вибору. Здобувач вищої освіти реалізує свій вибір у системі «ПС-Журнал успішності-Web», яка синхронізована з Каталогом вибірових дисциплін¹². Аспіранти, які навчаються за освітньо-науковими програмами, мають право обирати освітні компоненти вільного вибору, що пропонуються для інших рівнів вищої освіти та /або інших освітньо-наукових програм підготовки здобувачів ступеня доктора філософії, які пов'язані з тематикою дисертаційного дослідження, за погодженням із науковим керівником¹³.

¹⁰ Положення про педагогічну практику аспірантів Східноєвропейського університету імені Лесі Українки. URL: <https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2020-11/Polozhennya-pro-praktyku.pdf>.

¹¹ Положення про порядок формування індивідуальної траєкторії навчання здобувачів освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/normativno-pravova-baza>.

¹² Каталог освітніх програм та вибірових дисциплін ВНУ імені Лесі Українки. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/all-educations>.

¹³ Положення про порядок формування індивідуальної траєкторії навчання здобувачів освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/normativno-pravova-baza>.

Основні аспекти освітнього процесу здобувачів освітнього ступеня «Доктор філософії» висвітлено у Положенні про організацію освітньо-наукового процесу здобувачів вищої освіти на третьому (освітньо-науковому/освітньо-творчому) та науковому рівнях у Волинському національному університеті імені Лесі Українки¹⁴. Положення регламентує особливості прийому на навчання в аспірантурі, призначення керівника, визначення тематики дисертаційного дослідження, особливості графіку навчального процесу, його науково-методичного забезпечення, формування індивідуального плану освітньо-наукової роботи аспіранта, за яким навчається аспірант упродовж усього терміну навчання. Декларується також можливість визнавати результати навчання, отримані у формальній, неформальній та інформальній освіті, здійснювати навчальний процес з елементами дуальної освіти, реалізувати право на академічну мобільність¹⁵.

Наявність нормативно-правової бази та дієвої системи із забезпечення якості підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти у ВНУ імені Лесі Українки є результатом успішної діяльності університету, що націлена на якісну підготовку науково-педагогічних та наукових кадрів.

2. Наукова складова підготовки докторів філософії

Наукова складова частина освітньо-наукової програми є невід'ємною частиною навчального плану аспіранта, яка відображається в індивідуальному плані освітньо-наукової роботи аспіранта та передбачає проведення власного наукового дослідження під керівництвом одного або двох наукових керівників та оформлення його результатів у вигляді дисертації. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії – кваліфікаційна наукова робота, виконана здобувачем ступеня доктора філософії особисто, яка пропонує розв'язання актуального наукового завдання в певній галузі знань або на межі кількох галузей, результати якої становлять

¹⁴ Положення про організацію освітньо-наукового процесу здобувачів вищої освіти на третьому (освітньо-науковому/освітньо-творчому) та науковому рівнях у Волинському національному університеті імені Лесі Українки. URL: <http://ra.vnu.edu.ua/viddil-aspirantury-i-doktorantury/normativno-pravova-baza/>.

¹⁵ Положення про організацію освітньо-наукового процесу здобувачів вищої освіти на третьому (освітньо-науковому/освітньо-творчому) та науковому рівнях у Волинському національному університеті імені Лесі Українки. URL: <http://ra.vnu.edu.ua/viddil-aspirantury-i-doktorantury/normativno-pravova-baza/>.

оригінальний внесок у суму знань відповідної галузі та оприлюднені у відповідних публікаціях. Тема дисертаційної роботи здобувача вищої освіти узгоджується з науковим керівником, обговорюється на засіданні кафедри, подається на розгляд наукової ради та затверджується на вченій раді університету протягом двох місяців з моменту зарахування в аспірантуру¹⁶.

Підсумкова атестація здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії здійснюється разовою спеціалізованою вченою радою для проведення захисту на підставі публічного захисту наукових досягнень у формі дисертації. Стан готовності дисертації аспіранта до захисту визначається науковим керівником (або консенсусним рішенням двох керівників) та висновком про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів роботи, затвердженим протоколом засідання кафедри. Разова рада утворюється закладом, в якому здобувач виконав акредитовану освітньо-наукову програму. Питання утворення разової спеціалізованої вченої ради університету та присудження нею ступеня доктора філософії регулюється Положенням про здобуття наукового ступеня (атестацію) доктора філософії у Волинському національному університеті імені Лесі Українки¹⁷.

Складовою частиною наукової підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти є наукове стажування. Механізм організації та проходження наукового стажування аспірантів регламентовано у відповідному положенні¹⁸. Метою наукового стажування є підвищення рівня теоретичної та практичної підготовки учених, проведення оригінальних авторських досліджень з використанням сучасного обладнання і технологій, опанування новітніх унікальних методів, набуття досвіду провадження науково-

¹⁶ Положення про організацію освітньо-наукового процесу здобувачів вищої освіти на третьому (освітньо-науковому/освітньо-творчому) та науковому рівнях у Волинському національному університеті імені Лесі Українки. URL: <http://ra.vnu.edu.ua/viddil-aspirantury-i-doktorantury/normatyvno-pravova-baza/>.

¹⁷ Положення про здобуття наукового ступеня (атестацію) доктора філософії у Волинському національному університеті імені Лесі Українки. URL: <http://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/09/Polozhennya-pro-atestatsiyu.pdf>.

¹⁸ Положення про наукове стажування аспірантів, докторантів, наукових і науково-педагогічних працівників Волинського національного університету імені Лесі Українки у провідних вищих навчальних закладах та наукових установах за кордоном. URL: <http://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/09/Polozhennya-pro-naukove-stazhuvannya.pdf>.

дослідної та викладацької діяльності, забезпечення інформаційного обміну та розширення наукових контактів. Зокрема, серед здобувачів факультету історії, політології та національної безпеки О. Харитонюк у липні – вересні 2019 р. проходила стажування у Європейській асоціації корпоративних юристів (м. Брюссель) у рамках участі у проєкті «Міст до ринку праці», у 2020 р. – у Карловому університеті (м. Прага) у рамках гранту Вишеградської групи. Здобувач А. Бугайчук у 2021/2022 н.р. брав участь у міжнародних конференціях, що проводив Університет прикладних наук ISMA (м. Рига) та Ca' Foscari University of Venice's (м. Венеція)¹⁹.

Важливою складовою частиною атестації наукових кадрів на факультеті стала діяльність Спеціалізованої вченої ради К 32.051.03 з правом прийняття до розгляду та проведення захистів дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальностями 07.00.01 – історія України, 26.00.05 – музеєзнавство. Пам'яткознавство. Її функціонування було започатковане рішенням президії Вищої атестаційної комісії України № 4-06/7 від 8 жовтня 2008 р. Головою спеціалізованої вченої ради затверджено доктора історичних наук, професора, проректора з навчальної роботи університету С. Гаврилук – фахівця з проблем пам'яткознавства і музеєзнавства західних етнічних українських земель XIX – початку XX ст. Заступником голови спеціалізованої ради призначено доктора історичних наук, професора, завідувача кафедри новітньої історії України В. Барана, вченим секретарем – кандидата історичних наук, доцента В. Надольську.

Упродовж 2010–2016 рр. на засіданнях спецради захищено 46 кандидатських дисертацій. З 2017 р. обов'язки голови спеціалізованої вченої ради виконував А. Шваб – доктор історичних наук, доцент, декан історичного факультету. Упродовж 2017–2019 рр. відбувся захист 11 кандидатських дисертацій. До складу спеціалізованої вченої ради увійшли науковці історичного факультету університету, які вивчають історію України від давнини до сучасності, працюють над дослідженням як регіональних, так і загальних проблем історії. Ці вчені мають значний досвід підготовки наукових кадрів, апробації результатів наукових студій, є

¹⁹ Відомості про самооцінювання освітньої програми «Інституційні зміни процесів демократичної трансформації в Україні». URL: <https://public.naqa.gov.ua/v1/form-se/6314/view> .

ініціаторами низки нових ідей у галузі української історії та пам'яткознавства.

У різні роки членами ради також були запрошені такі фахівці: О. Дем'янюк (професор, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти), М. Кабачинський (професор, Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут), С. Пивоваров (професор, Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник), Ю. Сорока (професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Н. Щербак (професор, Київський національний університет внутрішніх справ), Є. Ковальчук (доцент, Волинський краєзнавчий музей).

Робота спеціалізованої вченої ради була зосереджена на актуальних наукових проблемах, недостатньо розроблених у сучасній українській історіографії, зокрема давньої, нової і сучасної історії України, етнопонаціональних процесах на території регіону, політичних, соціально-економічних і культурно-релігійних відносинах на українсько-польському порубіжжі, питаннях українсько-польських взаємин, насамперед міжвоєнного періоду та Другої світової війни. Вагоме місце в роботі ради посіли теми, пов'язані з вивченням, збереженням і охороною національної культурної спадщини в різні періоди української історії²⁰.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 10 жовтня 2022 р. № 894 у Волинському національному університеті імені Лесі Українки утворено спеціалізовані вчені ради з присудження наукового ступеня доктора наук: Д 32.051.03 зі спеціальностей 07.00.01 «Історія України», 07.00.02 «Всесвітня історія», головою ради призначено Людмилу Василівну Стрільчук, доктора історичних наук, професора; Д 32.051.09 зі спеціальності 23.00.02 «Політичні інститути та процеси», головою ради призначено Антоніну Миколаївну Шуляк, доктора політичних наук, професора²¹.

²⁰ 75 років успішної історії факультету історії, політології та національної безпеки / Упоряд. Я.Б. Ярош, В.К. Баран, В.А. Білик, С.В. Гаврилюк, О.М. Дмитренко, О.М. Каліщук, В.В. Надольська, Л.А. Понедельнік, Л.В. Стрільчук, О.Б. Ярош. Луцьк, 2021. 104 с.

²¹ Про рішення з питань присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань та внесення змін до деяких наказів Міністерства освіти і науки України : Наказ Міністерства освіти і науки України № 894 від 10.10.2022 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-rishen-atestacijnoyi-kolegiyi-ministerstva10102022>.

На факультеті історії, політології та національної безпеки функціонує редакція «Літопису Волині» – наукового часопису, заснованого в 1953 р. у м. Вінніпег (провінція Манітоба, Канада) товариством «Волинь» та Інститутом дослідників Волині. У 2001 р. право на друк передано Волинському університету (Луцьк). Відтоді часопис виходить українською мовою двічі на рік. Наклад становить 100 примірників. Розповсюджується в Україні, США та Канаді. Основна тематика – історія, культура, природа, історичні постаті та населені пункти Волині й Волинського Полісся. Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі історичних, політичних наук та публічного управління (спеціальності 032 «Історія та археологія», 052 «Політологія», 281 «Публічне управління та адміністрування») відповідно до Наказу МОН України від 26 листопада 2020 р. № 1471 (додаток 3). Журнал індексується в міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus (Польща). Опубліковані матеріали – це результати досліджень вчених у гуманітарній сфері, які розкривають сутність цивілізаційного процесу на терені нашої держави та регіону Волинь зокрема²².

На факультеті склалося кілька наукових шкіл, що, безсумнівно, є результатом якісної підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів. Засновником однієї з них став доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та археології, заслужений діяч науки і техніки України, відмінник освіти України Володимир Кіндратович Баран. Тематика цієї школи пов'язана з розробкою проблем історії України ХХ – початку ХХІ ст., зокрема питань суспільно-політичного, соціально-економічного, національно-культурного, церковно-релігійного життя України (зокрема, другої половини ХХ ст.), політичного, господарського і духовного життя Волині та Західного Полісся новітнього часу, утвердження незалежної Української держави; хід суспільних трансформацій на межі ХХ–ХХІ ст. Професор В. Баран опублікував понад 100 наукових праць, в тому числі сім індивідуальних монографій. Він є співавтором навчального посібника «Історія України» (кер. авт. кол. Ю. Зайцев; Львів, 1996, 1998, 2002, 2003), багатьох колективних монографій, співукладачем збірників документів і матеріалів «Літопис нескореної України» (Кн. 1, Львів, 1993), «Культурне життя в Україні. Західні землі» (Т. I, К., 1995), співукладачем книги «Петро Шелест: «Справжній суд історії ще

²² Літопис Волині. URL: <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/home>.

попереду»: спогади, щоденники, документи, матеріали» (Київ, 2003, 2004, 2011), «Україна після Сталіна: нарис історії 1953–1985 рр.» (Львів, 1992); «Україна в 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи» (Львів, 1996); «Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.) : у 15 т. Т. 13. Україна крізь віки» (Київ, 1999, співавтор В. Даниленко); «Україна: новітня історія (1945–1991 рр.)» (Львів, 2003); «Історія України: 1945–1953 рр.» (Львів, 2005); «Україна: західні землі: 1939–1941 рр.» (Львів, 2009, співавтор В. Токарський); «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. Львів, 2014, співавтор В. Токарський). Під керівництвом В. Барана підготовлено до друку та опубліковано п'ять випусків «Збірника навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету імені Лесі Українки» (вип. 7–11, 2002–2006 рр.), 14 випусків «Історичних студій Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки» (вип. 11–14, 2006–2015 рр.), видано текстовий та ілюстративний матеріал колективної праці «Західне Полісся: історія та культура»²³.

Представниками наукової школи В. Барана є А. Корнейко (тема кандидатської дисертації «Суспільно-політичний розвиток України в 1953–1964 рр. (на матеріалах західних областей)»), (1999), В. Борщевич («Українська православна церква на Волині у 20–40-х рр. XX ст.»), (2000), М. Філіпович («Луцька «Просвіта» (1918–1935 роки)»), (2002), М. Тиский («Народний рух України: Волинська регіональна організація на зламі 80–90-х років»), (2005), А. Моренчук («Релігійні процеси в Україні у 1953–1964 роках (на матеріалах західних областей)»), (2006), Н. Сірук («Політичний контроль тоталітарної держави за культурно-науковою сферою України (друга половина 40-х – початок 50-х років XX ст.)»), (2008), В. Токарський («Політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр.»), (2011), О. Кузьмич («Трудова міграція громадян України до Республіки Польща у 1991–2008 рр. (на матеріалах Волинської області)»), (2012 р.), О. Павлович («Культурне життя на західних землях України в 1939–1941 рр.»), (2013), І. Савицька («Повсякденне життя населення України (1964–1985 рр.)»), (2015), Д. Гусак («Розвиток економіки Волинської області в другій половині

²³ Актуальні проблеми історії України. Наукова школа В.К. Барана. URL: <https://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/07/Baran-shkola.pdf>.

60-х – першій половині 80-х рр. ХХ ст.»), (2015), Б. Зек («Луцьк в роки нацистської окупації (1941–1944 рр)»), (2016)²⁴.

Наукову школу на факультеті сформував кандидат історичних наук, професор кафедри історії України та археології, керівник лабораторії «Центр українсько-польських досліджень», відповідальний редактор наукового збірника «Україна – Польща: важкі питання» Микола Михайлович Кучерепа. Представники школи займаються дослідженням українсько-польських відносин в міжвоєнний період (1921–1939 рр.), в роки Другої світової війни та післявоєнні роки, українсько-польських відносин на сучасному етапі. Серед істориків, що здійснювали дослідження під керівництвом М. Кучерепи були: В. Вісин («Радянський режим у Волинській області (вересень 1939–червень 1941 рр.)»), (1997)), Р. Давидюк («Історія виникнення і діяльності Волинського українського об'єднання (1931–1939 роки)»), (1998)), Я. Мартинюк («Становлення та діяльність органів місцевого самоврядування на Волині (1919–1939 рр.)»), (2001)), Т. Вісіна («Український кооперативний рух у Волинському воєводстві в 20–30-х роках ХХ ст.»), (2002)), В. Милусь («Державна влада і православна церква на Волині у другій половині 40-х – 50-х роках ХХ ст.»), (2002)), В. Галуха («Комасація у Волинському воєводстві (1921–1939 рр.)»), (2008)), О. Суцук («Радянська карально-репресивна система: 1944–1953 рр. (за матеріалами Волинської області)»), (2009)), В. Бойко («Українська РСР в Організації Об'єднаних Націй (1945–1964 рр.)»), (2013)), Л. Понедельнік («Літературно-мистецьке життя Волині міжвоєнного періоду (1921–1939 рр.)»), (2016), А. Мухаровська («Діяльність державних комісій щодо обліку збитків, заподіяних нацистськими загарбниками господарству і населенню у Волинській і Ровенській областях»), (2016), С. Щерблюк («Профспілковий рух у Волинському воєводстві в 1921–1939 рр.»), (2016)). Важливими стали міжнародні наукові семінари «Україна – Польща: важкі питання», координатором і керівником яких був проф. М. Кучерепа. Загалом було проведено тринадцять семінарів, у кожному з яких брали участь 30–40 істориків з України, Польщі, США, Німеччини. Під керівництвом М. Кучерепи у 1997–1999 і 2006–2008 рр. за кошти держбюджетного фінансування досліджувались наукові теми «Українсько-польські відносини на Волині (20–40-і роки

²⁴ Наукова школа Барана Володимира Кіндратовича. URL: <https://wiki.vnu.edu.ua/>

XX століття)», «Документація жертв міжнаціонального польсько-українського конфлікту в 40-х роках XX століття». Продовженням польсько-українських семінарів є діяльність під керівництвом М. Кучерепа лабораторії «Центр українсько-польських досліджень», створеної в університеті у листопаді 2006 р.²⁵.

Українсько-польські відносини стали предметом дослідження доктора історичних наук, професора Людмили Василівни Стрільчук. Основним її науковим доробком є 150 наукових праць, у тому числі п'ять монографій на тему українсько-польських відносин, а також захищені під її керівництвом кандидатські дисертації, що відповідають напрямку досліджень. Окрім того, Л. Стрільчук виступала організатором низки наукових всеукраїнських та міжнародних конференцій і круглих столів, присвячених проблемам сучасних українсько-польських відносин²⁶.

Питаннями соціальної історії волинських міст і містечок у XIX ст., історією церкви на Волині в XIX ст. займаються представники наукової школи кандидата історичних наук, доцента кафедри всесвітньої історії Оксани Миколаївни Карліної. Упродовж двадцяти років під її керівництвом було захищено одинадцять кандидатських дисертацій: Ю. Крамар («Політика державної асиміляції на Волині (1928–1938 роки)», (1998)), Г. Хлібовська («Польсько-німецькі відносини другої половини X – початку XIV століття у сучасній польській медієвістиці», (2000)), О. Лобко («Поміщицькі мастки Правобережжя в умовах соціально-економічної трансформації 1831–1917 років (за матеріалами володінь графів Потоцьких)», (2008)), В. Білик («Греко-уніатська церква у Правобережній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст.», (2009)), Т. Трофімук («Рекрутська повинність єврейського населення у 1827–1874 рр. (на матеріалах Волинської губернії)», (2012)), О. Сажок («Культурно-просвітницька діяльність церковних православних братств Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.», (2012)), С. Мартинчук («Промисловий розвиток Волинської губернії наприкінці XVIII – на початку XX ст.» (2016)), О. Федчук («Волинська духовна семінарія в умовах радянської

²⁵ Українсько-польські відносини у XX ст. Наукова школа Кучерепа М.М. URL: <https://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/07/Kucherepa-Naukova-Shkola.pdf>.

²⁶ Стрільчук Людмила Василівна. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/personal/stirilchuk-lyudmila-vasilivna>.

тоталітарної системи (1945–1964 рр.)», (2018)), А. Боярчук («Православне духовенство Волинської губернії: формування, матеріальне забезпечення, громадська та душпастирська діяльність», П. Леснича («Повсякденне життя міських поселень Волинської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.»), (2019), А. Кирилюк («Римо-католицькі монастирі Луцько-Житомирської дієцезії у кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ століття»), (2021)²⁷.

Засновником наукової школи, представники якої займаються дослідженням історичного пам'яткознавства західних етнічних українських земель ХІХ–ХХ ст., є доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Світлана Віталіївна Гаврилюк. Коло наукових інтересів С. Гаврилюк – суспільно-політичне і культурне життя західних етнічних українських земель у ХІХ – на початку ХХ століть, що перебували під владою Російської імперії, насамперед охорона на їх теренах пам'яток історії та культури. У 2008 р. побачило світ друге, доповнене видання її монографії «Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (ХІХ – початок ХХ ст.)». С. Гаврилюк – автор розділів кількох колективних монографій, зокрема «Основи пам'яткознавства» (Київ, 2012), «Україна – Норвегія: тривале партнерство заради майбутнього» (Київ, 2017), упорядник наукових та науково-популярних видань про історію Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки тощо. Після захисту докторської дисертації дослідниця опублікувала майже шість десятків статей у фахових наукових виданнях, збірниках наукових конференцій. С. Гаврилюк є рецензентом низки монографій українських істориків, зокрема, Є. Ковальчук («Формування фонду сакрального мистецтва у Волинському краєзнавчому музеї (1929–2012 роки)» (Луцьк, 2013)), Р. Маньковської («Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть» (Львів, 2016)), випусків «Волинського музейного вісника» – спільного видання Волинського краєзнавчого музею та кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки тощо. Ґрунтовному дослідженню проблем національного історичного пам'яткознавства сприяло виконання в університеті під

²⁷ Соціальна та церковна історія Волині (кінець ХVІІІ – середина ХХ ст.). Наукова школа Карліної О.М. URL: <https://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/07/KARLINA.pdf>.

керівництвом С. Гаврилюк впродовж 2010–2012 рр. державної бюджетної теми «Культурна спадщина західних етнічних українських земель: проблеми вивчення і збереження у XIX–XXI століттях».

С. Гаврилюк докладає зусиль для підготовки науковців – істориків, музеєзнавців, пам'яткознавців, культурологів²⁸. Під її керівництвом діє наукова школа «Історичне пам'яткознавство західних етнічних українських земель XIX–XXI ст.». С. Гаврилюк – науковий керівник 11 здобувачів, які успішно захистили дисертації та здобули науковий ступінь кандидата історичних наук. Серед них – О. Кушпетюк («Історико-краєзнавча діяльність музейних закладів Волині другої половини XIX – початку XX ст.» (2000)), Н. Кінд-Войтюк («Історико-краєзнавчі дослідження та пам'яткоохоронна робота на Волині у 1920–1930-х рр.» (2007)), І. Коробчук («Культурна спадщина та історія Правобережної України у наукових студіях Ореста Левицького», (2009)), Є. Ковальчук («Формування фонду сакрального мистецтва у Волинському краєзнавчому музеї (1929–2009 рр.)» (2010)), М. Буліга («Волинь у парламентському житті Російської імперії (1905–1917 рр.)» (2012), Л. Заєць («Культурна спадщина Волині у періодиці громадських товариств Правобережної України (остання третина XIX – початок XX ст.)» (2012), Л. Качковська («Діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва щодо вивчення і збереження культурної спадщини Правобережної України» (2012)), Г. Муляр («Пам'яткоохоронна діяльність в Україні у 1944–1991 рр. (на прикладі Волинської і Рівненської областей» (2015)), Д. Зінько («Художній музей м. Луцька: становлення, діяльність, роль у культурно-мистецькому житті Волині» (2016)), С. Мочкін («Сакральні пам'ятки західних областей України в умовах антирелігійної політики другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років» (2018)), Л. Мірошніченко-Гусак («Відділ етнографії та народних промислів Волинського краєзнавчого музею: формування

²⁸ Гаврилюк Світлана Віталіївна : біобібліогр. покажч. до ювілею / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки ; уклад. І.П. Сидорук. Луцьк, 2017. 55 с. Серія «Біобібліографія вчених Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки». URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/12861>.

колекції, роль у збереженні національної культурної спадщини (1929–2018 pp.)» (2019))²⁹.

Важливе місце серед тематики досліджень науковців факультету займає історія міжвоєнної Волині. Основний науковий інтерес членів наукового осередку становлять державно-правові, суспільно-політичні та етнокультурні процеси на Волині між двома світовими війнами. Ю. Крамар фокусує свої дослідження на національно-культурному та релігійному житті в регіоні, С. Шульга вивчає суспільно-політичне, соціально-економічне та культурно-освітнє життя чеської громади, а праці О. Разиграєва присвячені питанням злочинності як соціального явища, діяльності правоохоронних органів та функціонування пенітенціарної системи Волинського воєводства. Водночас члени осередку, комплексно досліджуючи вищевказані проблеми, хронологічно не обмежуються лише міжвоєнним періодом, вивчаючи окремі аспекти історії Волинського краю наприкінці XIX – у першій половині XX ст.

Основний доробок наукового осередку становлять численні монографії, статті та інші наукові та науково-популярні праці його членів, участь в організації всеукраїнських та міжнародних конференцій, семінарів та круглих столів різних рівнів, підготовка аспірантів, співпраця із зарубіжними партнерами в рамках грантових проєктів. Ю. Крамар, С. Шульга, О. Разиграєв є членами редколегій багатьох видань, присвячених міжвоєнній історії Волині, міжнаціональним та міжконфесійним відносинам на території краю³⁰.

Наукові школи на факультеті були сформовані і в галузі політичної науки. Першу з них започаткував доктор політичних наук, професор, академік Української академії політичних наук Богдан Олексійович Ярош – «Актуальні проблеми теорії, історії та практики політичної науки, розвитку політичних процесів у західному регіоні України». Її представниками стали В. Бусленко («Становлення і трансформація політичних інституцій західного регіону України в 90 роках XX ст.» (2002)), О. Ярош («Жіночі об'єднання України як суб'єкти державотворення» (2001)), В. Малиносський («Оптимізація функцій органів виконавчої влади України: теоретико-методологічні засади» (2002)), Й. Надольський («Депортаційна політика

²⁹ Гаврилюк Світлана Віталіївна. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/structure/gavrilyuk-svitlana-vitaliyivna>.

³⁰ Крамар Юрій Вікторович. Шульга Світлана Анатоліївна. Разиграєв Олег Володимирович. URL: <https://wiki.vnu.edu.ua/wiki/>.

сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939—1953 рр.)» (2006)³¹.

Напрямами досліджень наукової школи «Політична участь та демократія в Україні», заснованої доктором політичних наук, професором Валерієм Івановичем Бортніковим, є політичні процеси переходу України від авторитаризму до демократії; аналіз президентських, парламентських та місцевих виборів; проблеми легітиматії органів державної влади та управління; форми політичної діяльності та участі; технології мобілізації політичної участі; етнонаціональні та соціокультурні чинники демократичної трансформації; децентралізація місцевого самоврядування; проблеми прозорості органів публічної влади; історія, політична історія Волині; історія, політична історія Луцька. Її представниками є Ю. Пивоваров («Вплив етнонаціонального чинника на процеси демократичної трансформації в Україні» (2012)), В. Троценко («Регіональні особливості політичної участі громадян України в умовах переходу до демократії» (2012)), Б. Мойса («Участь громадських організацій інвалідів у формуванні державної політики щодо осіб з обмеженими можливостями в Україні» (2013)), С. Байрак («Міське самоврядування у контексті демократичної трансформації республіки Польща: досвід для України» (2013)), І. Мельник («Електоральна участь громадян України та Федеративної Республіки Німеччина (1990–2013 рр.)» (2014)), В. Мельник («Розвиток політичного процесу в Україні (на прикладі Волинської області)» (2017))³².

Основними напрямами досліджень наукової школи «Релігія як чинник особистісних і соціальних трансформацій: контекст історії та сучасні візії» (засновник – доктор філософських наук, професор Леонід Йосипович Кондратик) є функціонування в українському соціокультурному бутті традиційної релігії та національної віри, сутнісні вияви української громадянської релігії, роль релігії у функціонуванні громадянського суспільства в сучасній Україні. Феномен релігії розглядається як чинник онтологічної безпеки особи з урахуванням особистісного розуміння смислу історії та специфіки її побутування у перехідних періодах. Її представниками є Т. Запорожець («Утопічна свідомість як атрибутивна характеристика

³¹ Наукові школи Волинського національного університету імені Лесі Українки / упоряд. А.В. Цюсь, М.Л. Ветрова, І.В. Глова. Луцьк, 2010. С. 93.

³² Бортніков Валерій Іванович. URL: <https://wiki.vnu.edu.ua/wiki>.

перехідного періоду» (1999)), О. Сільвестрова («Смисл історії: особистісний вимір» (2000)), О. Дурманенко («Релігія в контексті онтологічної безпеки особистості» (2010)), В. Любчук («Позакультові практики сучасних християнських церков як чинник розбудови громадянського суспільства в Україні» (2016))³³.

Засновником наукової школи археології Волині став доктор історичних наук, професор Михайло Михайлович Кучинко. Представниками школи є В. Петрович («Історична топографія міста Володимира Х–XVIII ст.» (2003)), О. Жук («Історична топографія Луцька Х–XVIII ст.» (2000))³⁴.

Підготовці наукових кадрів також сприяє функціонування у структурі факультету «Центру дослідів Волині» під керівництвом професора Геннадія Бондаренка, «Центру українсько-польських досліджень», яким керує професор Микола Кучерепа, аналітичного центру «Волинь» (керівник – доцент Ольга Кузьмук), лабораторії соціологічних досліджень (керівник – доцент Валентина Любчук), лабораторії гендерних досліджень (керівник – професор Оксана Ярош).

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, можна відзначити, що забезпечення якості підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти на факультеті історії, політології та національної безпеки Волинського національного університету здійснюється за допомогою багаторівневої системи моніторингу розробки, перегляду та реалізації освітньо-наукових програм. Вона включає в себе спільну діяльність здобувачів вищої освіти, гарантів освітньо-наукових програм, завідувачів кафедр, науково-педагогічних працівників, адміністрації факультету, усіх структурних підрозділів університету, роботодавців. Цей процес регулюється відповідними положеннями, затвердженими вченою радою університету. Вони регламентують організацію освітнього процесу здобувачів освітнього ступеня доктора філософії, формування їхньої індивідуальної освітньої траєкторії, практичної підготовки, можливості реалізації прав на академічну мобільність та визнання результатів навчання, набутих у формальній, неформальній та інформальній освіті. Важливим елементом моніторингу якості освіти

³³ Кондратик Леонід Йосипович. URL: <https://wiki.vnu.edu.ua/wiki>.

³⁴ Наукові школи Волинського національного університету імені Лесі Українки / упоряд. А.В. Цьось, М.Л. Ветрова, І.В. Глова. Луцьк. 2010. С. 61.

здобувачів є періодичні зустрічі із ними та опитування, результати яких враховуються під час перегляду освітньо-наукових програм. Наукова складова частини підготовки докторів філософії на факультеті історії, політології та національної безпеки забезпечується кваліфікованими науковими та науково-педагогічними кадрами, свідченням чого є низка сформованих на факультеті наукових шкіл. Публікація наукових доробків аспірантів можлива у фаховому виданні факультету «Літопис Волині». Атестації здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти сприяє функціонування спеціалізованих вчених рад.

АНОТАЦІЯ

На факультеті історії, політології та національної безпеки Волинського національного університету імені Лесі Українки досить довго існує практика підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів, що вимагає комплексного підходу та включає освітню та наукову складові частини цього процесу. Система внутрішнього забезпечення якості вищої освіти та діяльність усіх її учасників (здобувачів вищої освіти, гарантів освітньо-наукових програм, завідувачів кафедр, науково-педагогічних працівників, адміністрації факультету, усіх структурних підрозділів університету, роботодавців) щодо реалізації освітньо-наукових програм на факультеті стала предметом даного дослідження. Висвітлено нормативно-правове забезпечення організації освітньо-наукового процесу здобувачів вищої освіти на третьому (освітньо-науковому) рівні у Волинському національному університеті імені Лесі Українки та особливості наукового розвитку в процесі навчання на факультеті історії, політології та національної безпеки (атестація здобувачів, можливість публікації у фахових виданнях, наукових стажувань, можливість брати участь у роботі навчально-наукових лабораторій). За результатами дослідження констатовано, що система моніторингу якості реалізації освітньо-наукових програм є ефективною за умови співпраці усіх стейкхолдерів. Встановлено, що результатом якісної наукової підготовки здобувачів є функціонування низки наукових шкіл.

ЛІТЕРАТУРА

1. 75 років успішної історії факультету історії, політології та національної безпеки / упоряд. Я.Б. Ярош, В.К. Баран, В.А. Білик, С.В. Гаврилюк, О.М. Дмитренко, О.М. Каліщук, В.В. Надольська, Л.А. Понедельнік, Л.В. Стрільчук, О.Б. Ярош. Луцьк, 2021. 104 с.

2. Актуальні проблеми історії України. Наукова школа В.К. Барана. URL: <https://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/07/Baran-shkola.pdf>

3. Бортніков Валерій Іванович. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: https://wiki.vnu.edu.ua/wiki_

4. Відомості про самооцінювання освітньої програми «Інституційні зміни процесів демократичної трансформації в Україні». URL: <https://public.naqa.gov.ua/v1/form-se/6314/view>.

5. Відомості про самооцінювання освітньої програми «Історія та археологія». URL: <https://public.naqa.gov.ua/v0/form-se/2279/view>.

6. Гаврилюк Світлана Віталіївна: біобібліогр. покажч. до ювілею / Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки ; уклад. І.П. Сидорук. Луцьк, 2017. 55 с. Серія «Біобібліографія вчених Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки». URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/12861>.

7. Гаврилюк Світлана Віталіївна. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/structure/gavrilyuk-svitlana-vitaliyivna>.

8. Громадське обговорення освітніх програм ВНУ імені Лесі Українки. URL: https://vnu.edu.ua/uk/hromadske-obhovorennya_

9. Каталог освітніх програм та вибіркових дисциплін ВНУ імені Лесі Українки. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/all-educations>.

10. Кондратик Леонід Йосипович. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: <https://wiki.vnu.edu.ua/wiki>.

11. Крамар Юрій Вікторович. Шульга Світлана Анатоліївна. Разиграєв Олег Володимирович. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: <https://wiki.vnu.edu.ua/wiki/>.

12. Літопис Волині. URL: <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/home>.

13. Про рішення з питань присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань та внесення змін до деяких наказів Міністерства освіти і науки України : Наказ Міністерства освіти і науки України № 894 від 10.10.2022 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-rishen-atestacijnoyi-kolegiyi-ministerstva10102022>.

14. Наукова школа Барана Володимира Кіндратовича. URL: <https://wiki.vnu.edu.ua/>.

15. Наукові школи Волинського національного університету імені Лесі Українки / упоряд. А.В. Цьось, М.Л. Ветрова, І.В. Глова. Луцьк, 2010. С. 93.

16. Наукові школи Волинського національного університету імені Лесі Українки / упоряд. А.В. Цьось, М.Л. Ветрова, І.В. Глова. Луцьк. 2010. С. 61.

17. Положення про здобуття наукового ступеня (атестацію) доктора філософії у Волинському національному університеті імені Лесі Українки. URL: <http://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/09/Polozhennya-pro-atestatsiyu.pdf>.

18. Положення про наукове стажування аспірантів, докторантів, наукових і науково-педагогічних працівників Волинського національного університету імені Лесі Українки у провідних вищих навчальних закладах та наукових установах за кордоном. URL: <http://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/09/Polozhennya-pro-naukove-stazhuvannya.pdf>.

19. Положення про організацію освітньо-наукового процесу здобувачів вищої освіти на третьому (освітньо-науковому/освітньо-творчому) та науковому рівнях у Волинському національному університеті імені Лесі Українки. URL: <http://ra.vnu.edu.ua/viddil-aspirantury-i-doktorantury/normativno-pravova-baza/>.

20. Положення про педагогічну практику аспірантів Східноєвропейського університету імені Лесі Українки. URL: <https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2020-11/Polozhennya-pro-praktyku.pdf>.

21. Положення про порядок формування індивідуальної траєкторії навчання здобувачів освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/normativno-pravova-baza>.

22. Положення про раду роботодавців факультету історії, політології та національної безпеки. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/faculties-and-institutions/fakultet-istoriyi-politolohiyi-ta-natsionalnoyi-bezpeky>.

23. Положення про розроблення, затвердження, моніторинг, перегляд та закриття освітніх програм у ВНУ імені Лесі Українки. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/normativno-pravova-baza>.

24. Положення про систему внутрішнього забезпечення якості вищої освіти у Волинському національному університеті імені Лесі Українки. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/normativno-pravova-baza>.

25. Порядок формування освітніх програм та навчальних планів підготовки фахівців за першим (бакалаврським), другим (магістерським) та третім (освітньо-науковим, освітньо-творчим) рівнями вищої освіти денної (очної) та заочної форм навчання у

Волинському національному університеті імені Лесі Українки. URL: https://vnu.edu.ua/uk/normativno-pravova-baza_

26. Соціальна та церковна історія Волині (кінець XVIII – середина XX ст.). Наукова школа Карліної О.М. URL: <https://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/07/KARLINA.pdf>.

27. Стрільчук Людмила Василівна. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: https://vnu.edu.ua/uk/personal/strilchuk-lyudmila-vasilivna_

28. Українсько-польські відносини у XX ст. Наукова школа Кучерепа М.М. URL: https://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/07/Kucherepa-Naukova-Shkola.pdf_

**Information about the authors:
Yarosh Yaroslav Bohdanovych,**

Doctor of Political Sciences,
Dean of Faculty of History, Political Science and National Security,
Lesya Ukrainka Volyn National University
24, Chopin Street, Lutsk, 43021, Ukraine

Maleonchuk Galyna Oleksandrivna,

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of History of Ukraine
and Archeology
Lesya Ukrainka Volyn National University
24, Chopin Street, Lutsk, 43021, Ukraine

NOTES

EDUCATION, SCIENCE, RESEARCH DURING MARTIAL LAW

Collective monograph

edited by Myroslava Filipovych

Izdevniecība «Baltija Publishing»
Valdeķu iela 62 – 156, Rīga, LV-1058
E-mail: office@baltijapublishing.lv

Iespiests tipogrāfijā SIA «Izdevniecība «Baltija Publishing»
Parakstīts iespiešanai: 2022. gada 29. septembris
Tirāža 150 eks.